

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 341 552

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

Hungary

MAGYAR

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

SZALAY, LÁSZLÓ.

HARMADIK KÖTET:

GRÓF BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETIRÁSÁNAK

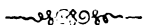
MÁSODIK FELE.

PEST, 1860.

HECKENAST GUSZTÁV.

GRÓF BETHLEN MIKLÓS

ÖNÉLETTIRÁSA.

KIADTA

SZALAY LÁSZLÓ.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1860.

HECKENAST GUSZTÁV.

HUN
909.1
SZA

F. T. r
S

APR 17 1833

Pest, 1860. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

ELŐSZÓ.

Az első kötetnek bevezetése számot ad, mily kézirati példányok nyomán szerkesztettem sajtó alá Bethlen Miklós önéletírásának első felét : jelen második fele szintazoknak alapján készült. S mit sajnálkozással említettem akkor, azt sajnálkozással kell most is említenem : hogy nem lehettem szerencsés, Bethlen saját eredeti kéziratára szertenni. Sajnálom ezt nyelvészeti szempontból, mert a múlt század másolói nem nagy gondot fordítottak a grammatikai formák hűséges visszaadására; ők csak a tartalomra ügyeltek, melyet jelen esetben az általam használt példányok, lelkismeretes gondal adtak vissza kétségtelenül, s mely Erdély és általában a magyar nemzet történeté-

hez becsesnél becsesebb adalékokat nyújt. Szerző, mind műveltségénél, mind társadalmi és politikai állásánál fogva épen hivatva volt kora történetének megírására, s ő valóságos virtuositással felelt meg ebbeli hivatásának. Egyébiránt figyelmeztetésem nélkül is észreveendi az olvasó, hogy Teleki Mihály, Bánffi György, Apor István sat. jellemeikre nézve úgy nem kell kizárólag a velök ellenségeskedésben élt Bethlennek hitelt adni, valamint magának Bethlennek jellemét nem kell egyedül azokból megítélni, melyeket politikai versenytársai vádultak fel ellene.

A toldalék I. II. és VI. számát dr. Ötvös Ágoston magyar akadémiai tag közlötte velem; amaz eredetiben, melynek tehát magam vehettem párját, emezeket általa készített másolatokban, melyekhez megjegyezte, hogy eredetijeik a károlyfehérvári káptalan levéltárában találatnak. A VI-diknak külcíme hiányzik, de hátlapján idegen kéztől ez áll: „Bethlen Miklósné, Rhédei Júlia asszony instáló levele.“ S a levél, ha nem csalódom, Bánffi György nejéhez volt intézve.

Kedves kötelességemnek tartom, mind dr. Ötvösnek, mind Szilágyi Sándor tanár- s akadémiai tagnak és Lichtensteiger Ferencz kalocsai érseki titkárnak, kik velem a III. és V. számot másolatban közlötték, e helyütt is köszönetet mondani. Az utóbbi szám, az V-dik, Bethlen munkáinak azon példányából iratott le, melyről mint a kalocsai érsek- káptalani könyvtárban létezőről már az első kötet előszavában tettem említést.

A IV. számhoz, mely Noë galambját foglalja magában, két magyar és egy deák példányt használtam, mindhároma a magyar nemzeti muzeumban őriztetik. Az egyik magyarnak alján olvasható : „Anno 1704. 23. novembris Benjamin Almásy raptim.“ Ezen példányt 1764. october 8-án Dobai Székely Sámuelnek ajándékuul küldötte Weszprémi István. A másik magyar példány véglapján ez áll : „Ez az a siralmas levél, melyért Bethlen Miklós nagyapám uramot megfogták; és ugyan fogságban meg is holt Bécsben, anno 1716. die 2. Octobris. De valaki ezt olvasni kezded, végig olvassad, addig semmit is ne szólj :

Alterius dictum aut factum ne carpseris unquam,
Exemplo simili ne te derideat alter.
Quod pudeat sanos prudens celare memento,
Ne plures culpent id, quod tibi displicet uni.

De tudd meg, valaki ezt olvasod, a hol
Fridericus Gotfridus Veronensis nevet látsz,
értsed Bethlen Miklós urat, mert ugyan az
úr munkája is ez, de akarta akkor nevét
titkolni. Így írák le ezeket másból. Nagy-
Enyeden anno 1718 diebus primis Aprilis :
Bethlen István.“

A deák példányhoz, mely 866. fol. hung.
jegy alatt fordul elő a nemzeti muzeum
kézirati gyűjteményében, azért folyamodtam,
mert a hány magyar példány kezembe került,
mindannyinak szövege helylyel-közzel ron-
csolt volt, s mert e számnak eredetije,
úgy hiszem, deák lehetett, a nagybritanniai
s a hollandi követekhez lévén intézve.

Pest, márczius 16-án 1860.

Sz. L.

BETHLEN MIKLÓS

ÉLETE,

MAGÁTÓL IGAZÁN IRATOTT, KIT AZ ISTEN TUD.

MÁSODIK KÖNYV.

Folytatás.

XIII. RÉSZ.

Második házasságonról.

A nem messze említett pater Dunod cessiós meséjének Csáki László lön Oedipusa, mert ugyanő Csáki, mikor a portáról kibocsátották volt, régen ment és lakott Lengyelországban, és ő csinálta volt, igazán-e, hamisan-e, azt a hirt, hogy a török Erdélyt a lengyelnek cedálta certis conditionibus. Ez elme és hit felett való dolog, de Csákinak magyar regimentet, colonellus nevet, fizetést szerzett. Mikor Dunod úgy meséze Fogarashan, az ő és a fejedelem requisitiójára a havasalföldi vajda követeket küldé oda, kikkel tractálánk; ott voltam én is, de én bizony ma sem tudom mit; in meris generalibus, így s amugy értsünk egyet, jó szomszédok legyünk. Egybe sem vesztünk volt, megbékéllénk. Parturiunt montes. A moldvai vajda hasonló requisitióra azt felelte: Ő nem tud Erdély s Moldova között semmi veszedést, nem is küldé követet. Ex nihilo nihil fit.

Noha azt az Isten és ember és az én lelkem tudta s tudja, hogy az én feleségemmel igen jól éltem, szerettem, igazán és szívesen kesergettem, mindazáltal tudván azt, hogy a gyász, sirás, keserűség sem az holtnak, sem annak maradékinak, sem magának a gyászlónak egy cseppet sem használ, feltevém magamban, hogy a megholtnak gyermeki s atyjafiaihoz való igaz szeretettel, és az ő érdemlette becsületes jó emlékezettel mutatassan hozzája való szeretetemet, nem az ördögtől és világtól találtatott czeremoniás hypocrita gyászszal; melyet el is követtem teljes tehetséggel; ha élnének, magok is megvallanák. Ezt feltévén, mind az házi belső gondviselésért, mind a leányom neveléséért, mind a késértet és bűntávogatásáért házasságra adám magamat, elmémet, és az emberek elméje s vélekedése kívül hamar megházasodám, melyet a szokás szerint midőn sokan, a fejedelem, fejedelemasszony is kárhoztatott volna, jól megmentett Naláczi komám : Bizony nem hamar házasodott, mert hat esztendeje, hogy özvegyel és siratja azt a feleségét. Jól, igazán keresztényül mondotta; és ezen valakinek esze és énhozzám igaz keresztény lelke volt, megnyugodt akkor is, azután is megnyughatik akárki. Mégyek azért ennek az én második házasságomnak leírására.

Régi mondás : nuptiae secundae raro secun-

dae. Sokat gondolkoztam a szegény feleségem utolsó szavairól aziránt; azt, a kitől tiltott, könnyen eltaláltam; azt az asszonyt ő jól ismérte, és akárki is az én időmhez, rendemhez képest, azt ítélte volna nékem illendőnek; járt is az elmém rajta, de hála Istennek, hogy nem azt vettem; megromlottam volna halálra véle. Láték egy álmot, mintha én abban az oda feljebb leirt kertbéli deszkaházacskában volnék szegény első feleségemmel s mondám: én a mezőre megyek, hozzák elő a paripámot; s előhozák. Monda a feleségem: ne menjen kegyelmed, lelkem, süvegben, mert igen meleg vagy, hanem kalapban, még pedig menjen kegyelmed először ahol a felső jégverem felé, itt a kertben az alsó út mellett lévő rózsalugashoz (megvolt itt valósággal is ez a rózsafalugas és az út), ott talál kegyelmed egy bokron hét rózsát, a legszebbet szakaszsa le, tegye a süveg-vagy kalapra. Elmenék, úgy találám, szakasztám, s feltevém, és ezzel felébredék. Ezen ki tudott volna valamit érteni? de majd a dolog Józsefe léssen ezen álomnak. Az hét rózsza hét személy, a kit nékem ekkor commendáltak: három özvegy és négy kisasszony. A mely utra igazított, az én szentmiklósi házamtól elnézve arra, vagyon Királyfalva, az hol felnevelték Rhédei Juliát. A szerző is, Bánfi Sára, és anyjaforma, mert ez nevelte, ott lakott; a más nevelő anyja és most

elszerzője, Rhédei Istvänné is, akár Disznojót, akár Szentgyörgyöt értsd, az hol nevelték, arra vagyon; a mostoha anyám is, a majd házasító asszonytanácsnak praesidense, arra lakott Teremiben; ez az három asszonytanács volt a rózsa-bokor, a jégverem felé, mert vénck voltak. Ezek közben volt énelöttem a tanácsban egyszersmind az hét rózsa, kik közzül Isten igazgatásából ők is én is választók a legszebbiket, és bizony valósággal mind termete, ábrázatja, ideje, erkölce s elméjére nézve a legszebbiket, mert abban az időben kisasszony nevet viselő eladó leány hozzá hasonló nem volt; de a kisasszony nevet csak a nemzete, a kik nevelték, azoknak tekinteti, atyafisága, ritka szépsége tartotta rajta, mert ennek sem apja, sem anyja, sem hazája, sem jószága, sem belső értéke, sem másról reá szállandó successiója nem volt. Tartotta először, mikor hét esztendő korában, anno 1676 béhozták Magyarországból, Rhédei Ferencz, kit már sokszor említtem. Ez édesatyja helyén volt, de meghalván a felesége, kellett adni Rhédei Istvánhoz, kinek felesége Ajtoni hogy édes anyja volt, megtetszik csak a mostani elszerzéséből is; ott nevelték egy ideig. Azután Pernyeszi Zsigmond, ugymint az anyjának egy testvér atyjafia tartotta, s nevelte Bánfi Sára, Bethlen Anna, az én atyám egy testvérhuga leánya. Mivel pedig Pernyeszi, a fejed-

lemaszszony hopmestere feleségestől az udvarnál lakott, és így a leány is : felnevelkedvén már, az olyan árva szép személyeken sokszor a méltóságos emberek által is megesett példától félvén, Teleki és Rhédei ugy találták, etiam accedente zelotypae principissae consilio, hogy udvarnál ne tartsák, (én akkor élvén még a feleségem, ott voltam a discursusban, és javallottam) hanem Rhédei Ferencz már megházasodván, vegye kezéhez ; ugy is lett. De osztán Rhédei Ferencz megholt, és tartotta az özvegye ez ideig. Én Rhédei Ferencznek, nagy jó uramnak, atyámfjának, két laányáról is komája és igaz atyjafia s barátja lévén, holta után egyszer Zaboláról jövék Szent-Pálra, és ott a házunk egymásmellett lévén, menék komám asszony és keresztleányim látogására csak gyalog s papucsban ; beszélék az asszonynyal s mondám : hozassa elé a keresztleányinat. Eléhozá a kisebbet az ölében ez a Julia, s letévén, ott a leányszokás szerint térdet hajta, s szörnyen elpirulván, szemérmében elméne. Elszánám, hogy a fő ember gyermeke, árvája, kivált a leány, mely gyámoltalan ; mind én mind a szegény idvezült feleségem commendáltuk, szerzetük egynehány főember gyermekének, csak azt vetették: semmije sincsen. Micsoda az Isten tanácsa. Az én feleségem élt azután másfél esztendő. A kik akkor azt mondták : semmije sincsen,

azután nagyságolták. A Rhédei özvegye mellett való lételet sem javallották helyes okokra nézve jóvát kívánói, és azok között kivált Teleki, hanem önként, mint felesége Vér Judit atyjafiát, leányi mellé vette és kisasszony számban tartotta, ki is énnékem kiházásitá majd ide alább leirt módon.

Férfi tanácsom senki több nem volt, hanem Bethlen Pál öcsém és Pataki István professor; de egyedül az Isten volt az én tanácsom, a ki engemet arra tanított, hogy az én 43 eltölt esztendőm és két gyermekem nagyobb nyugodalmat várhat, a megholt feleségem tanácsa szerint is, egy olyan gyámoltalan árvától mintsem valami gazdag piperés Simon bíró asszonytól; mert ennek atyja, anyja, hazája, jószága, mindene én lések. A mint azt a tanácsot Isten adta, úgy maga be is teljesítette, megáldotta. Tudtam a Salamon szavait, és így az a semmi, melyért mások megvetették volt, énelöttem önéki leg-gazdagabb jószágá, jegyruhája; noha közönségesen úgy hitték az emberek, hogy épen csak a szépségéért vettem, de azt Isten tudja, és a dolog bizonyítja, hogy nem, mert én ekkor házasság fejében meg sem néztem volt. Esztendeje mikor láttam volt; és én imez tekintetekre nézve kisebb szépséggel is elvettem volna, nemzete, vallására nézve. Kérdém ugyan Pernyesziné né-

némtől egyszer a tanácsunkban : ha van-e olyan szép, mint azelőtt egy esztendővel? Monda : szebb. Hány esztendő? felele 16 ; 17-ben jár. No hát, mondám, nem rontom én meg, mert én 44-ben járok? Ismét monda: elviselhet kegyelmed még egy olyan leányt, mind ideje, ereje, látom, úgy vagyon, édes öcsém uram, kegyelmednek.

Rhédei Istvánné az első feleségemnek is igen jó embere, (minthogy, ha a futás el ne üzze melőle Szentmiklósról, a szemét is ő fogja vala be) Szebenben, mert egész országul minden fő rend oda futott vala, jöve látogatásomra. Én bizony felette nagy szomorúsággal és gyermekimen s dolgaimon való bus gondolkozással, büjtölés-imádsággal töltöttem ekkor az időt. Sok beszéd után monda: Édes uram, kegyelmed így nem élhet. Jó feleséged volt, a belső dologra való gondviseléshez nem szoktál, kárba mégyen mindened. A kisasszonyt is hol, s ki neveli? sat. Én mondám: Én ezeket mind értem, nehezen érzem is, de kit végyek, és mikor? mert hiszen öt hete a miulta a feleségem megholt; az asszonyok megégetnek, ha olyan ritka jó feleségemet olyan hamar elfelejttem. Monda: hiszen az hazavitel a becsületre nézve haladhat, csak a kötelesség titkon lenne bizonyos; néha az ilyenben a késedelem veszedelmes; másoknak is vagyon szükségek fele-

ségre, gombaszedőnek tökén a szeme. Ugy lehet, épen azt rántják el, a ki kegyelmednek legjobb volna. Ezt ő mind igazán mondta, okát is mondasának tudta, és a bizonyos, ha én nem siettem volna, az ő szava bétölt volna rajtam. Mind Isten igazgatása ez. — No, lássuk hát, mondám, kit? Három özvegy, és három kisaszszonyt elforgatánk; osztán rebegve monda: tudnék én még egyet, de én azt elé sem merem hozni. Én mondtam: miért nem? Felele: mert az csak egy szegény árva. Én mondtam: csak mondja, mert az Isten özvegyeknek, árváknak atyja; nekem a szegény feleségem testamentumban hagyta, hogy árvát végyek, ki tudja, talán épen arra czélozott, mert az haló ember szava sokszor profeczia. Nevezé ezt a Juliát, ki akkor Szebenben, a Teleki szállásán csaknem halálos beteg volt. Minthogy az én elmém ezen kívül is arra czélozott, könnyü lön concludálnom véle, hogy ha meg nem hal, elveszem Isten engedelmeből, de légyen titkon, míg a feleségem halálának öt vagy hat hónapja el nem telik. Ezzel lön vége ekkor tanácsunknak. Más vagy harmadnap ő is, Pernyesziné is meghozák, hogy a leány meggyógyul, a minthogy megis gyógyult, de nehezen és későre.

Eddig csak ez a két asszony és Pál öcsém tudta; hogy osztán a leány meggyógyula, a mos-

toha anyámmal közlök, ki is mind a többi felett ezt jóvallá. Kérem tisztességnek okáért, hogy ő legyen a kérő Telekiné asszonyomtól; de más felől Pernyeszinére bizám, hogy a leánynak vegye elméjét, és minthogy ő volt az anya, vegye bé a kezét is, hogy ötöt osztán hazugságban nem hagyja; mert ha én a leány elméjéről bizonyos nem lézsek, szemtelen kéréssel a becsületemet nem koczkáztatom. Ezt ő végbevívén, úgy ment a mostoha anyám Telekinéhez, és Pál öcsém az urhoz kérni, kik is beszélvén a leánynyal, jó választ adtak mindenképen.

A feljebb említett conclusum szerint én ezt titokban akartam tartani tavaszig, de egyszer hallom mindenfelől, hogy beszélük az én titkomat; azért úgy találók, gyürüváltás, hitlés, a ki tudja eltávoztatására, legyen meg, az hazavitel haladjon bár; sok más nagy titkos oka is volt már akkor a sietésnek, melyet csak az öcsém s én tudtunk, és kitennem nem szükséges, noha tisztességes. Az hazahozást pedig ezek sietteték, 1-ma februarii lévén a hitlés a Teleki maga házában, sok uri és fő rendek jelenlétében, a püspök Horti István által, melyben vagy csak nekünk ketten notabile, hogy mind az új betegsége, melyből ekkor alig támaszkodott fel, mind a sok ember között való szemérme a leánynak úgy reszkettette a kezét, hogy a mint ekkor

a jobb kezem odaadása miatt a bal kezemben kellett a nádpálczát fogni, a mely is elég rövid volt, arra a nádpálcza tetejére kellett eresztenem a kezét, és magamnak kellett tartanom és segitenem. Ez volt vasárnap, mely napon én a feleségem holta után nem ettem estig. Teleki különben is mindenkor nagy fejedelmi asztalt tartó ember, maraszta ebédre, e bűjtöm miatt nem maradék meg, ezen ő megharaguvék ugyan valójában s mond: az ördög látott ilyen mátkájával megesküvő legényt. Meg is bizonyítá indulatját, ide elébb sok helyt meg fog látszani, noha én ahoz biztam, hogy talán ez a talis qualis gyenge kötelesség valamennyire juhásztatja hozzám; de nihil minus.

Már az hitlés is publice meglévén, a fejedelemtől fogva a szemet-biróig, mindennek, férfi-és asszonynak nyelvén vagyok; én és jóakaróim úgy találók, ennek már mindegy a büzi, talám jobb azt a meleg ágyban ketten együtt szenvedni, mintsem a hidegben külön külön; jobb leszen csak hazahozni, mind énreám, mind a leányra nézve. Egy hétig voltunk mátkások. Mentem egyszer látogatni, adtam valami kevés aranymivet is néki ajándékba, de nem az első feleségem atyja házától hozottat, hanem a magamét. Az asszony Telekiné házában szegeletbéli ablaknál keresztülvont supellát alatt volt a

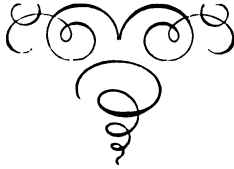
szembenlétel tisztességcsen. Bucsuzáskor volt az első csókváltásunk. Az aszszony, mint keresztény jó atyafi, szívesen örült szegény árva atyjafiának szerencsésén, mint a kit azelőtt is öcsémaszszony névvel szólított. De nem tudom, mi az ördög vitte Teleki fülibe, hogy Pernyesziné által vettem én a leány megegyezését; nosza villámlani, csattogni: nem váz ő az ő házában, miért nem kellett legelőbb ötüle kérni, jó szívvel odaadta volna, (noha, a mint említettem nem régiben, gyenge volt ennek nagy oka) úgy segítse, ha elébb tudta volna, soha meg nem esküdtem volna véle, és ha mit nem nézne, soha véle nem hálnék avval a leánynyal. Meg is izené: hozzam el, ha kell, mert úgy segítse, a szállásomra küldi. Én mondom: Isten fizesse meg; mintha a koldusnak tízes aranyat nyomnának erővel a markába. Osztán csinálja ugyan egy uri vacsorát négy asztalhoz, de, mint özvegy embernek, násznagy, vőféj nem kellett, sok okokra nézve muzsika sem volt. Rhédei Istvánné, Pernyesziné az én üveges hintómon a szállásomra hozák Juliát és 8. februarii anno 1686. tevék ugyan ők fejiben a kontyot etc. szokott stylussal élvén: tedd fel a kontyot, vedd fel a gondot. De hogy az estére térjek. Minthogy a fő renden lévő menyasszonyok az asztalnál enni nem szoktak, enni adaték; osztán a két asszony elmenvén, térden állva imádkozánk az Istennek,

a mint tudánk, és úgy fekvénk le s kelénk fel a mi jó Istenünk nevében az említett 8-va februárii, kiért hála légyen az házasságot még a paradicsomban szerző Istennek. Amen.

Hétfőn osztán, 10-ma februárii én is öt asztalhoz a kik szives vagy szines jóakaróim eljövének, megvendéglém, de Teleki haragjában el nem jöve, noha a jó, kegyes, istenfélő asszony a felesége is kérte. Egy jeles gyermeki oment emlittek : Az én mostani vöm, Teleki Sándor, ekkor igen kis, futosó gyermek lévén, igen szerette a feleségemet, mátkájának hívta. Egykor mátkás hetünkben mondja az apja, engem mutatván : Sándor, elvette Julia mátkádat ez az ember, haragszol-e? Mond emez, haragos szemet vetvén reám : bizony haragszom. Én mondtam néki : ne haragudjál, míg felnösz, mást szerzünk helyébe te számodra. Ám be is tölt, Istennek hála ezért is.

Ezen a mi házasságunkon tanulhat minden férfi és leány, minthogy az házasodásban az ember négyféle; vagy 1-mo : politicus, azaz : nemzetre, ipa, sógor által való szerencsére néz; 2-do : physicus, szépséget, bujaságot néz; 3-o : oconomus, gazdagot keres; vagy 4-to : theologus, jó feleségre, az Isten magvára vágyódik. Ez az utolsó légy, édes fiam; az három első respectust bizd Istenre; nekem a szegény mellett becsület,

gazdagság, szépség megvolt. Árva leány bizzál
Istenben; tüköröd Julia; ha ezt Isten semmiből
felemelni, uri asszonyná tenni s jó étellel tudta
áldani, téged miért nem?

XIV. RÉSZ.

Csak hamar menék Szentmiklóstra, és könyvezve menék bé a kapun, fohászkodván Istennek, hogy ne vitesse Isten úgy ki vélem ezt a feleségemet azon a kapun, mint a másikat. Ezt látván a feleségem, megszorodék, mintha én a más feleségemet siratnám; ilyen gyanus és zelotypa az asszony; osztán bémenvén a házba, bészállítám az előtti gazdasszony házában. Imádkozánk, és könyvezésemet itt is megújítván, okát néki megmondám s magyarázám s megvigasztalám. Kevés napokra lévén csak szabadságom, ismét bemenénk Szebenbe, a bolond haszontalan félelem, Csákitól való, tartván ott Telekit s a fejedelmet, et consequenter vélek a mindenhez való hitetlenség ott tartotta a fő rendet, mind annak, mind a szállító szegénységnek nagy romlásával.

Alig lakám két hetet a feleségemmel, engem felette bajos és a messzisége miatt is igen fáradtságos munkára küldének Máramarosba, hogy az ott kvártélyozó németekre való költség, és azok-

nak excessusiról inquiráltassak a német commissariussal. Bizony nagy boszuságomra volt, sem tiszttem, sem fizetésem reá, meg hogy már tréfálódik, csufolódik Teleki : szánjuk meg, nyugossuk meg, ugymond, ezt a Bethlen Miklóst. Bizony, derék nyugodalom Szebenből Szigetre, kivált Besztercze és Telcs felé menni jöni paripán martiusban. Hitemre merném mondani, hogy az akkori állapotomban azt az utat és bajt 1000 forintért fel nem vettem volna; de latens persecutio volt, noha szép lével adták fel, a mikor a deputatióban (mely nem régen állítatott fel, én is tagja voltam) elvoksolták, hogy ilyen nagy dologra, ilyen amolyan (dicsértek, csufolt némelyik) elme kell etc. Elmenék. Máramarosban volt ekkor kvártélyban Veteráni egy gyalog és négy lovas regimenttel; nagy sokaság, irtóztató tereh egy olyan sovány vármegyén. Egy Kintzing vezetéknévü német fő commissáriussal az egész vármegyét meg kellett eskettetnem, járasonként, falunként hívták Szigetre őket előnkbe, honnét több, honnét kevesebbet, a faluhoz képest. Nem hiszem 1500 nem lött volna az hütölt ember. Nagy tabellákat csináltattam lineáztatva columnákra. Pecunia, cubuli tritici, avenae usque ad gallinas et ova. Elöl nomen pagi et numerus fatentium; könnyü volt osztan a panaszlott dolgot kitkit a maga classisába irni, másként

nem tudom meddig sem lett volna vége. Tyukmony, tej s afféle felírásáért az az Kintzing haragudt, de én azzal fogtam meg : Bécsben mind pénzen vettem én affélét, az olyanból él és szerez pénzt a többi között a szegénység. Tamarlanes egy ejtel tejért kivágatta egy szoldát hasát. Kételen volt Kintzing is mindent szintén ugy, a mint én, hasonló tabellákban felírni. Sok eszten deig tartottam én ezeket a munkákat Szentmiklóson, bánom, hogy elvesztek; rettenetes, irtóztató tékozlás és pusztitást tettek. Én rövideden summázom : annyi ezer embernek és lónak gazdag kiteleltetésén kívül, vittek ki magokkal egy pénz fizetés nélkül a szőlösi magazinumokban buzát circiter 66 ezer kassai köblöt; zabot circiter 160 ezret; kész pénzt többet vontak sokkal 200 ezer Rh. forintnál, nem hiszem egy batka hija lett volna a 300-nak is. Egy szóval, millióhoz közelítő, és elmét, hitelt feljülhaladó tereh volt az. Nagy könyvben csinálók in duplo ezt az inquisitiót, egyet nékem, mást Kintzingnek, de osztán ő azt mondá, hogy ő nem peccsétli, nem subscribálja, míg Szatmárra nem ir a főcommisariusnak; összeveszénk, másnap estve felé azt hazudá: válasza van már Szatmárról; oda sem irt volt, subscribálá igy: hogy T. T. Kintzing commissarius subscribit, sed non approbat. Én mondám: ő dolga mit csinál; ennek a decisioja sem

rajtam, sem rajta nem áll. Én elmegyek s elviszem. Ekkor mentem először a német commissarius portio oralis, equilis etc. scholába, melyre majd ezután sokakat megtanítok, és vénségemre a fejem is belé vész. Sok némettel volt nékem azután is dolgom, mint ide elébb már megtelik a könyv avval, de soha ilyen nehéz munkám és annyi boszuságom s fáradságom nem volt, és valóságosan megtapasztaltam magamban, hogy az embernek a lelke fájhat. A szegény máramarosiak alig merték még csak irással is segíteni a szörnyű munkát. Az officzerek hol hizelkedtek, hol fenyegetődztek s veszekedtek vélem. Kintzing collegám, vagy mondjam dis-legám, megtestesült ördög volt. Hogy az egész inquisitiót eludálja, egyszer egy fátens oroszról vagy oláhtól azt kérdezte: micsoda ember lehet az a Jézus Krisztus? Felelé amaz: ő nem tudja; mástól meg kinyitván az ablakot, azt kérdi: ezeket a hegyeket ki csinálta? Felelé amaz: ő nem tudja. Nékem fordula s mond: istorumne fassio debet recipi contra tot comitum, baronum, nobilium, cavalierorum fidem, qui ipsos mendacii et perjurii convincent juramento. Isti homines tantum loquela et facie differunt a brutis; sed quales fuerunt vestri principes, magnates, sacerdotes, quare non docuerunt? Certe nostri jesuitae sic et sic docuissent etc. Elfortyana a lelkem, s mondám: no-

stri quidem male neglexerunt docere istos, sed pejus faciunt vestri, qui sacram scripturam etiam nobilibus interdicunt, et tota religio laicorum in hoc consistit: scit ecclesia, scit papa; isti graeci ritus rudes homines, in hoc vobiscum conveniunt: scit popa; sed inter protestantes etiam rusticos aliter invenies. Quot mille sunt inter vos aequae ac ipsi rudes? Ego tamen credo, et sum expertus etiam, quod tales simplices magis timent Deum, quam docti et nobiles saepe, praesertim quorum dogma est: fides non est haeretica servanda. BÉFALÁ. No osztán Veteranitól én elbucsuzám, s alig várám elszaladhassak, mert éhhez is majd megölnék vala, a rossz ösztövére malacznál egyéb nem volt mit ennem, kerti vetemény semmi; teljes életemben sem laktam egyvégtében három hétig olyan rosszul. Ezalatt Teleki a tanács urakkal és deputatióval jött Kolozsvárra, hogy ekkor Szatmártt lévő Caraffával közelebb tractálhassanak. Oda vivén az inquisitiót, csufolás lön a fizetésem a dologban is semmi sem telék Caraffával, sőt Máramarosnak még nehezebben volt dolga azután, mint az inquisitio előtt is.

Junius elején general Scherfenberg 12 vagy 13 ezer német válogatott jó haddal, és Csáki László alatt circiter 1500 magyar lovassal békőve Erdélyben. Tul meg Tököli egynehány, de kevés

száz kuruczczal és törökkel, talám 200, Hunyadra a maga jószágába jöve. Mi Szebenben szorulánk. Lészen majd elég dolog pennára való, és nékem abban sok gonoszom.

A mint 1685 énhelyettem Haller Jánost küldék Bécsbe, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály és Szász Miles Mátyással, ezen minden ember csudálkozott mind Erdélyben, mind Bécsben, melyről szólok in anno 1690. Ez a négy jámbor munkálódott egy diplomán, melyben megakadván, recurráltak irás által Erdélybe bővebb instructióért. Ha historiát irnék, itt sok irás lenne; de csak egyet említek, nékem és a haza veszedelmének nagy praeludiumát, és a mi igazgatóinknak crassa ignorantiajának bizonyosságát; de szükség, értelemnek okáért annak a diplomának substantiáját feltennem, mert talám Erdélyben igaz párja sohol sincsen, hanemha Haller István urnál. Én igyekeztem megszerzeni, de eddig nem lehetett. Summa conditionum:

1. Princeps Apafi pater et filius regnent in Transsylvania usque ad mortem.

2. Post mortem illorum libera electio principis sit penes status Transsylvaniae.

3. Religio, leges, libertas, denique omnia sacra et profana maneant libera.

4. Libera etiam sint jura foederum principis Transsylvaniae cum quibuscunque Christianis

principibus, dummodo non in manifestum damnum domus Austriacae vel regum Hungariae.

5. Pro recognitione dabit annuatim regibus Hungariae 50,000 tallerorum imperialium.

6. Quidquid a Turcis per sola Transsylvania arma recuperabitur, id maneat ipsi.

7. Quicquid vero communibus vel solius caesaris armis ad Transsylvaniam vel partes Hungariae ei annexas pertinens recuperabitur, id etiam Transylvaniae cedat, sed salvo jure feudi pro regibus Hungariae.

8. Ante Tömösvárinum et Belgradum captum Transsylvania se Turcae hostem non declarabit, tantum aliqua annona exercitum Christianum júvabit.

9. Claudiopolis et Deva in $\frac{2}{3}$ caesareo, in $\frac{1}{3}$ Transsylvanico praesidio custodientur usque ad finem belli, et tunc statim evacuanda et Transylvaniae principi restituenda. — E volt abban a diplomában. Párt küldének Bécsből.

Bethlen Elek, Bánfi György, Frank Bálint, engemet reá rendelének, hogy mi vizsgáljuk, Teleki volt a praeses. A 7. punctum, a jus feudi nem fért a fejekbe; mi Frank Bálinttal ketten eléggé mutogattuk, hogy e jó; még egy derék könyvet is hozott fel Frank, abbul is eleget bizonyítottuk, de heában volt; Teleki eskütt, szitkozódott: nem lézsek vazallusa, jobbágya az ilyen

amolyan fiának. Én látván szörnyü tudatlanságokat, elkeseredve mondtam: félek én, nem akarunk tisztességes vazallusok lenni, de bizony, rabok, jobbágyok leszünk. Énreám azért megharagvának, és többször abban a tanácsban is nem hívának. A 9 punctumot pedig teljességgel, és a miatt a diplomát is megveték, mert a 7-diket mégis valami nehezen admittálták volna, de erről idehártrább.

Azt a diplomát Bécsben ugyancsak elkészítették in solenni et authentica forma császár subscriptiója és nagy függő pecsét alatt; de mivel Haller Jánosék külömben el nem akarták venni, hanem cum protestatione 9. articuli, és arrul testimoniumot kívántak, hogy az ő protestációjokat, minthogy ők is írásban adták volt bé, írassal adják ki a diplomával együtt: a protestatiót authentice kiadták nekik, és elbocsátották, a diplomát pedig adták Scherfenberg kezébe, hogy 15 ezer oratorral hozza bé Erdélybe, s offerálja a fejedelemnek.

Eljőve Scherfenberg (ki Schafen, ki Schaffenbergnek hívta, de ez mindegy) megírja a fejedelemnek: ő nem ellenség, a fejedelem és ország jóvára, oltalmára jő, a diplomát is hozza s offerálja; öelőtte senki se fusson, salva gvardiát ad mindenüvé; pénzre hordjanak élést a táborra, ő pénzen él, csak az egy közönséges profontot

szolgáltassa az ország, kinek legyenek commissáriusi; zsákmányra sem bocsát ki egyébre fűnél; a fejedelemmel kíván quo citius, eo melius szemben lenni, végezni, és az országból kimenni; sed surdis fabula. Mi ellenben azt végzők: valaki német salvagvardiát kér jószágába, megnótáztatik. Az ország hada, vármegye, székely, minden üljön fel Bethlen Gergely commendója alatt. Gyulafi László udvari főkapitány is a mezei katonákkal; a szász natio, 2000 jó fegyveres gyalogot állitson; a vármegyéken is a kapuszám után való gyalog előálljon. De ez a mi szepelkésünk akkor volt, a mikor Scherfenberg már Kövár s Cseh között a Szamos mellett táborozott s fűvelt. Űle had fel, a mi űle, kivált székely, de vármegye gyalogja semmi, futott inkább a havasra minden. A szász natio 2000 embert előhajtott, kiknek mustrálója lön Medgyesnél Bethlen Pál. Béhozá a regestrumot Szébenbe: jó puskás, fegyveres ennyi, rossz puskás de kardos ennyi, láncsás, vasvillás ennyi, dorongos ennyi, vak, siket, csonka bonka ennyi. Bizony, szégyen és nevetség volt. Teleki csaknem belém vesze, mondván: te tanítottad az öcsédet erre a bolond csufságra. Én mondom, s igazán is: én nem tanítottam, mert ő taníthatna engem sokszor ilyenekre, de hiszen ez a tisztizás az igaz mustrálónak, hogy úgy vigye elé irásban az ur-

nak az hadát, hogy emez tudja meg, mennyire bizhassék hozzá. Osztán ad seria. Jusson eszében kegyelmednek, és ha ma élne, Rhédei Ferencznek ezelőtt $2\frac{1}{2}$ esztendővel, mikor Bécs alól hazajövétek, mit mondek: Valamint a nem régen látzott üstökös csillagnak (volt ez in anno 1680) nagy farka vala, bizony ennek a hadakozásnak is meglészen, bizony elhat e még Erdélyre. Azért felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello. Cum secreta praemonitione Turcae küldjetelek el a Brandenburgicus electorhoz, et cum consilio et auxilio illius et aliorum principum protestantium ac regis Poloniae amici fogadjatok hozzatok 5000 vagy 6000 jó német muskatéjost, ahoz könnyü 4000 magyar lovast fogadni. Bécsben, Konstantinápolyban könnyü igazán megmondani, ad neutrum offendendum, sed ad neutralitatem honestam et securam, cum respectu utriusque competente servandam. Nem így valauram? De kegyelmed nevetséggel letácsola. Jó volna most ha hadunk, jó generalisunk és officzérink volnának; mindenik hatalmas szomszéd becsüllene, most minket nem fognanak bé, mint az ökröt, nem tartanának favágótókének, bizony félek én, maholnap többet fizetünk mi a nekünk parancsoló idegen hadnak, mint a mi parancsolatinktól függő olyan szolgálknak fizettünk volna. De ha az már elmúlt, miért nem tud kegyelme-

tek az három közzül egyet idején elválasztani: vel neutralitatem modo debreczinensi: contributionem apertam utrique; vel bellum contra Germanos viribus et consiliis cum Turca conjunctis; vel si hoc minus christianum videtur, diploma oblatum. Fegyverünk, erőnk nincsen; jövődöre való, sőt csak de praesenti is securitasunk nincsen; a nép fut, az ország s mindenünk elvesz. Itt a szásznak nevetségei vagyunk; megmondja, hogy az ő alfelibe bujtunk; az erősség, fegyver, minden ő keziben vagyon, valamit és valamikor akar, auder fauder, a némettel a mi fejünkön összealkhatik, ki veszi el rólunk ha mi rajtunk esik? Bizony reánk esik amaz régi mondás: nec pacem ferre, nec bellum gerere scimus. Ha bellum kell, úgy hallom, tizezer török Aradnál, Jenő, Várad töröké; Beszterczéhez tíz mértföld a tatár; Tököli Hunyadon, és az Jhada Jenő, Várad, Karánsebes táján tekereg. Az erdélyi hadak meg harmad vagy negyed felől mint a kópók távul ugatva ezt a nagy medvét kiugathatják ugyan, úgy hiszem, de olyan segítségeket hívni sem a kereszténység, sem a magunk, hazánk és népünk romlása, sem a jövődönök meg gondolása nem engedi. Kitudja még, a kardot ki teszi utolszor az hüvelybe. Tutissimum est amplecti diploma, conservare patriam pro nunc et pro futuro. Communicatis ipsis paribus Turcae

ostendere et persuadere ipsi necessitatem et finem, quare. Pendere ipsi tributum aequae ac antea, demulcere vezirios auro, Germanis dare dabilia et cum illis nullatenus collidi, sic inter Scyllam et Charybdim navigare usque ad finem hujus procellae. Oly békesség lehet ez a diploma, vagy utrinque confirmáltatik, vagy még jobb adatik. Ha pedig nem, Turca vincente, tributum, Germano vincente, diploma Transsylvaniae anchora erit. Ez volt mind elején Telekinél in privato, mind ezután majd ide elébb in publico a deputatióban az én voksom erről az akkori conjuncturáról; elhallgatá Teleki, és nem gyözném leírni a disputatit; de ide elébb sok még előfordul benne. Satis est: omnia toto coelo contraria.

Első gondja lön, Tököli Hunyadon lévén, ahoz minden civilitást mutatni, hintót és minden egyetmást vásároltatni etc. Azonban rákülde, és valami német dobveréssel ijeszték, futtaták, bizony becstelenül, és mind emberében, mind annál is inkább reputatiója és bagazsiája nagy kárával; melylyel a mennyivel magát vindicálta, úgy a német előtt való creditumát akarta erősíteni, kivált pedig azzal, hogy egynéhány Hunyadon elfogott szegény magyarnak orrát fülét elvagdaltatá Szebenben. De kevés grátiát nyert a német előtt véle. Scherfenberg előtt én exagge-rálván a fejedelem és mindnyájunk jóvára azt a

Tököli felferését, azt mondá reá : *est privata vindicta domini Michaëlis Teleki, non sumus tam simplices, ut tales artes non intelligamus.*

Engem négyszer küldöttek követségbe hozzá egyszer Bálintit Zsigmonddal Szamosfalvához, másodszer Mikes Pállal Árpástóhoz, harmadszor Dániel Mihálylyal Sajó-Kereszturhoz, negyedszer Téglás János brassai polgármesterrel Apahidához. Én csak jöttem, mentem, kétszer lábom orbánca miatt hintón kellett megjárnom. Ennek a követségnek minden summája csak ez vala :

1. Buzát a hadnak rendelünk és fő commissariusnak melléje Gyulai Ferenczet, a ki continuo légyen a táboron mellette.

2. Kolozsvárt, Dévát, a mint kívánja, nem adhatjuk, hanem Szászsebest helyette adjuk, cedáljuk.

3. A diplomát sine expunctione suprafati articuli 9-i, nem acceptálhatjuk, mert a töröktől félünk, porrá teszi az országot; hanem

4. Obtestáljuk, menjen ki az országból, ne pusztítsa ő is, és a törököt, tatárt ne vonja bé az országba. Mi, a mint maga is látta, ismét instruáltuk Nagy Pál által még talán Bécsben érhető Halleréket, hogy mi quicquid sine extremo periculo a nobis praestari potest, segítjük az ő felsége keresztény intentióit, ellenségei nem leszünk etc. Sok volt a szó, melyre ő így felelt :

1. A buza és commissarius jó, jó szívvvel látja, csak légyen elég és jó a kenyér, sed non solo pane vivit homo. Szálljon haza a nép, légyen piac, mézárszék a táboron, ő pénzen él.

Ad 2um. et 3um. Si Szászsebes possunt cedere absque metu Turcarum, quare non Claudiopolim? quia si ego accipere possem Szászsebes, ego deberem fortificare per vestros rusticos, unde clamor, et an non longe magis per hoc provocaretur Turca? Videte absurditatem; sed ego non habeo ordines, nisi de Claudiopoli et Deva, nec licentiam mutandi. Sed ut vos possitis coram Turca excusare, ecce ego obsidebo Claudiopolim, verberabo murum tormentis, mittam etiam unam aut alteram bombam in forum, ubi nemini nocebit, faciatis deditionem cum conditionibus quo melius. Certe Turcae aequae sciunt ac ego et vos, Claudiopolim non esse fortalium; sciunt etiam, quod in Déva non est aqua, una bomba potest perdere cisternam. Denique in compendio: et diploma et reliqua omnia. Dicitis vosmet Turcis, quod aliter vos conservare non potuistis, coacti estis hoc facere. Non credo illos male accepturos, si praesertim illis tributum dabit, quod etiam facite. Certe habetis in manu mille media apud Turcas vos excusandi. Si vero illa non juvabunt, Deus et caesar vos protegent. Ego certe etiam si 50,000 Turcarum

venient, pugnabo cum illis. Non metus Turcarum sed simplicitas principis et ministrorum illius partim imperitia, partim metus a Telekio et ipsius malitia rejiciunt diploma, quod brevi ipsimet petetis, sed non accipietis et deflebitis.

Ad 4um. etc. Sine positivo caesaris mandato exire provincia non possum; legationes remittere Viennam inutile est, quia ibi jam omnia finita et mihi demandata sunt. D. Haller ibi propter filii nequitiam moratur, si tamen adhuc ibi est. Vidi d. Paulum Nagy in Déés, doleo domum ipsius hic prope esse expilatam, ego ipsi obtuli salvam gvardiam, sed more hungarico respondit. Scio quod non est ausus salvam gvardiam petere, id enim prohibitum est, sed quis hic furor? ita data opera perdere populum, et postea me ac Germanos accusare. Panem certe cogimur accipere. Ecce (ezt Apahidánál mondá utolszor) nunc nobis dederunt non farinam, non furfur, quia id adhuc tolerabile esset; sed arenam vel cinerem, vel pulverem corruptissimi quondam frumenti. Interim ex militibus nostris nuper occiderunt 5, mox 7, nunc proxime 20. Megindula, s mond: Dicitis, amici sumus, estne haec amicitia? fame et armis nobis insidiamini. Populum vos coëgistis fugere, ne subsistere possimus, et in omni sylva et saltu hostes habeamus; si ego hostiliter agere voluissem, potuis-

sem ego rusticorum fugientium aliquot millenos currus expilare. Ad quid ista militia provincialis sub commando Gregorii Bethlen et Gyulafi, quae nobis eminus insidiatur et carpit. Dicat celsissimo principi, istos miseros nobiles et Siculos dimittat ad suam oeconomiam; mihi nihil fuisset et esset facilius, quam illos vel intra tri-duum, si vellem, dissipare et ad suas domos remittere. Dicat etiam, quod ego ipse ibo Cibinium, et si mihi sua celsitudo audientiam gratificabitur, viva voce cum ipso et ministris pro omnium bono agam, sed prohibeantur caedes militum et insidiae, redeat populus, provideatur de cibo armadae, quia certe diu laesa patientia vertetur in furorem, certe fiet aliquid. Vestra vero illustrissima dominatio amplius ad me non veniat, quia ego scio, quod apud mittentes nullum creditum habeat; ridere possum, quod semper suos habet adjunctos corycaeos, linguarum tamen ignaros. Jam etiam apud me coepit perdere suum creditum, quia ista ipsius frequens missitatio est mera illusio et ipsius vestrae illustrissimae dominationis, et mea et caesaris, denique omnis boni publici. Hic bona fide nihil agitur. Quoad alia, ego certe vestram illustrissimam dominationem in persona honoro et amo, et verus servus maneo.

Elmenék én ezzel Szebenbe, megmondám a fejedelemnek és Telekinek, és közönségesen a de-

putatióinak. A szegény fejedelem csak úgy vevé, mintha valami amerikai vagy chinai újságot beszéltem volna. Teleki azt mondja : csipik hát Scherfenberget? hadd, hadd; de bizony még jobban kell csipdesni. Én mondom : bizony félek én, a kan egy vágással többet tézzen mirajtunk, mint nekünk száz és több csipdesésünk őrajta. Azonban, ihol már a buza serdül, a nép elfutott, de bizony, kételen lesz haza jöni. Induljon, mint-hogy az is a szándéka, ide, és ismét Segesvárhoz, bocsásson patenseket, bizony haza megyen mind székely s minden, s meghódol néki; parancsol ő az országban, mi meg kotlózunk ebben a városban. El is követte volna ő azt, ha Budához ne parancsoltassék menni. A deputatióban kiki mint vette, ő tudja, de senki igazán értelmét ki nem mondta. Nem küldöttek engem többször vissza hozzá. Az én corycaeusim közül Mikes Pál és kivált Dániel Mihály mind a német számáról, mind énfelölem sokat hazudott. Gyulai mit irt, ő tudja, minden-nap egész béirt árkos levelet hoztak Telekinek. Elég az : eljöve Szebenhez Scherfenberg, még előljáróban a város mellett felvereté Gyulafit éjtszaka egy jó öreg taraczk-lövésnyire előttünk; ott az halom a bizonyysága, melyben csak egy német sem fekszik, mind erdélyi ember volt az. Én ekkor úgy aluttam Szebenben, hogy abban a puskaropogásban semmit sem hallottam felesé-

gestől, hanem reggel az inasim beszélék és mutatának az ablakom alatt egy sebes szegény nyögő székelyt. Teleki, ur, fő ember, szász, minden futott a bástyákra, de sem ágyuval, sem kimenő haddal semmit sem segítettek csak egy pus-kakisütéssel is. Végbe menvén a tragoedia, a mint Veterani a szebeni szőlő alatt ment, és Csáki rendelt német s magyar seregekkel, mond a bástyán Teleki, hogy hozzá kellene ágyukkal löni. Mond arra a polgármester: az ugyan meglehetne, az ágyut kisütni könnyű, de messze vagy, osztán ha az ember kettőt hármat meglő is, mi haszna? ugyan a székben a falukat elégetik; s nem engedte. Akkor vette észében Teleki, hogy Szebenben nem generális ő. Én felöltözém s megmondám még félig sem öltözött, de a frauczimerétől elijesztett feleségemnek: ne féljen, mert még azzal csak meg nem veszik Szebent. Menék a palotára már felgyült deputatióba. Láttok nagy fejek-lecsüggesztést és háborodást; de mig Scherfenberg maga is érkezik harmadnapra, lássunk más dolgokhoz.

Mikor én Apahidától megjöttem, majd ekkortájban jött előre le Halleréktól Inczédi Mihály a diploma párjával; volt egynehányszor nagy tanács el-vagy nemvételésről. Én egyes egyedül voltam azon a vokson mindenkor, hogy elvegyék. Ezen értelemben sokan voltak, de mondani nem

merték, a mint azután mondták, mikor siratták. Egyszer Bánfi György és Farkas között ülven, sokkal ez előtt a székely veszedelem előtt, jó szántomban mondtam nékik : Én az ipotok Bethlen Gergelylyel Ekemezőnél némely nap a táborban beszélék, hogy magára vigyázzon, de a mint én most látom a Scherfenberg elméjét, hogy ide jő, már talám Enyednél is vagyon, én bizony féltém bátyámat hadastól, meg kellene néki írni, hogy láb alatt ne járjon. Nosza mind a kettő egyszersmind kiáltani Telekinek : uram ! uram ! ihol mit mond Bethlen Miklós uram, hogy a németek felverik Bethlen Gergely uramat. Haraggal kérdi Teleki : mit mond uram kegyelmed ? Én jó szántomból mondtam nékik, hogy én attól féltém ; én ugyan próféta nem vagyok, és bizonyosan nem tudom, de én bizony most is azt mondom, hogy ha 5—6 mélföldnyire leszen s emez akarja, nincs könnyebb dolga annál, a mint én azt az hadat mind a kettőt láttam ; csak ezelőtt egynehány nappal vecsernye-harangkor megindulván az olyan jó paripás had, nem meheti el 5—6 mélföldet hajnalig. Ha harczot áll, én nem biztathatom, hiszen tudja kegyelmed mennyi és micsodás a mi hadunk ; ha ágyában táborában lepi, annál rosszabb ; ha az hírére elszalad, legalább szekere ott vész. Magában is az üzö beéri, legalább a meglészen, hogy dissipálódik, s haza,

erdőre, városokra eloszol; mi leszen osztán azután? De hiszem én uram kegyelmednek ennél többet is mondtam kötelességem szerint. Monda Teleki:

Hogy hogy vagyon az Bethlen Miklós uram? Ihol mi mennyin vagyunk, és senki sem javallja annak a diplomának olyan conditióval való elvételét, hanem csak egyedül kegyelmed, még pedig állhatatosan s erősen; bizony szeretnök tudni okát, mert nagy okának kell lenni. Egyáltalában kegyelmed mielőttünk suspectus. Mondám én: hála Istennek, uram, hogy ezt kegyelmed kimondá, mert hogy én suspicióban vagyok, azt régen érzem; már ezt így értvén, kérem nagyságtokat, kegyelmeteket, várja, s hallgassa el csendesen az én feleletemet és sincera expectoratiómat. Elvárjuk, mondja el kegyelmed. Ez az egész deputatióban volt circiter 1 julii 1686.

Tudja kegyelmetek a Roboám tanácsa meghasonlását és kimenetelit. Ebben az egy példában tette az Isten ki, hogy minden tanácsokat ő igazgat, és mikor a jó tanácsok megvettettek és a veszedelmesek fogadtatnak, mind az Urtól vagyon, mert ott van irva: Az Urtól vala etc. Ki állithatja azt, hogy ott akár a vén, akár az ifju tanács urak el akarták volna szakasztani az országot a Dávid házától és árulója lett volna akár melyik fél is? Senki sem, sőt mindenik arra czélo-

zott, hogy megtartsa, de a véneknek úgy tetszett, hogy az engedelmes, ellenben az ifjaknak, hogy a kemény válosz által tartatik meg az ország. Azon Isten vagyon ma itt ebben a tanácsban. Kegyelmeteknek úgy tetszik, hogy az ország, fejedelem és az haza a diploma megvetése, ellenben nékem úgy tetszik, hogy annak elvétele által tartatik meg. Én egyedül vagyok, kegyelme-tek sokan, bizzuk Istenre s a dolog kimenetelire, melyik volt jobb tanács, mind kegyelmeteknek, mind énnekem elménk voksunk Istentől igazgat-
tatik. Nem szabad énnekem azért kegyelmetekről balitéletet tennem, kegyelmeteknek sem énfel-
lem. Nem vagyok én corruptus sem ígérlet, sem adományyal, kit Isten tud, hanem az Isten ke-
ményit meg engem ennyi sok és nagy ember ellen ebben a voksban, mert szánom az Isten házát, szánom hazámat, szánom a fejedelmet, házát, azt az odabe játszó gyermeket, és mind-
nyájan kegyelmeteket s magamat, maradékinkat. Tudom én, mit csinál victor nullis conditionibus ligatus et jus belli. Még ebben az házban, hol mi most tanácskozunk, a német gubernátor fog parancsolni mint Básta. Írja fel akárki ezt a mai napot; én mondtam, s adja Isten, vethessen ellenkezőt a szememre. Elhallgaták, s eloszlánk a szállásinkra.

XV. RÉSZ.

Csudálatos Isten megkeményítése vakítása volt ez az haza mostani állapotjához való készítésre a Teleki Mihály szívében, ki másként bizony elmés és activus nagy ember volt, ha az elméjéhez a jó cultura, tanítás és experientia járult volna. Elég az, ő lévén centrum peripheriae totius Transsylvaniae, és ő így megszedítetvén, a többit mind értelmére voná, ki félelemből, ki hizelkedésből, ki együgyűségből az ő voksára állának, és a diplomát kiveszték az országgal együtt kezekből. Sárosi János hazajövé a portai követségről (noha azután azt mondta, hogy a vezér azt mondta, hogy lássa az ország a mint legjobban tudja, alkügyék a némettel, conserválja magát): az ítélő mesterségért és a Teleki kedvéért eltitkolá az igazságot s ellene szóla a diplomának. Kolosvári István két esztendei chimerica követségéből, Berlin, Hága, Londinumból hazajövé, noha odafel azt javallották azok a mi lelki atyánkfiai, hogy ante victoriam kössük meg

a békesség és status csomóját Bécsben : ekkor Teleki parancsolatjára vagy hallgatott vagy hazudott. Pudeat theologum; soha mai vénségemig meg nem tudtam tanulni, két esztendeig mint s kívül tractált az ecclesia pénzén, hanem ha Utopiában Thomas Morussal. Inczédi, egy haszontalan, beszédben fáradhatatlan, sibi alter Aristoteles cancellista deák (melyen Bécs csudálkozott hogy követ sőt a követség lelke volt), noha Bécsben javallotta még inkább másoknál, de Szebenben spiritu Telekiano afflatus dissvadeálja. NB. Egyszer ekkor Horti István püspök, Pataki István professor és Magyarai József udvari predikátor, küldve-e vagy csak magoktól hozzám jövének a szállásomra, s mondják: szomorúan és csudálkozva hallották, hogy én ilyen amolyan etc. reformatus ember vagyok, (melyről már eleget irtam). Én mondám: bizony szinte azért javallom, hogy reformatus ember vagyok, és az ecclesiát, hazát félttem. Elmondám a feljebb leirt voksomot és mindent, a mi ehez tartozhatott, és külön Magyaraira fordulván: kegyelmed ez előtt harmad nappal predikála ex Jer. 38:22. Adja Isten, én és kegyelmed próféták ne légyünk juxta illum textum et praecedentes versus; de nem jól applicálá kegyelmed minap a Nohach és Jabes Giliadbéliek szemét Kolosvár és Dévára. Szánom én kegyelmeteket, a dolgokat nem tudja, és az

olyannal néha nagy kárt téssen. Vaj ki félek én, ma azt nem mondja a Sátán : *Ero spiritus mendacii in ore si non profetarum, saltem pastorum sive legatorum ipsius, et consiliarios ejus fasci- nabo.* Adja Isten, sirva ne beszéljetek még én vélem ezen dologról. Mondának : Ez ugyan mind meglehet és jó volna velek kötni, de nem állják meg. Én arra : Szintén ugy félek én attól, s tudok olyan sok példát, de *juxta Apocalypsim ipse etiam Satanas ligatus minus nocet, quam solutus.* Ha ő a diplomát violálná, volna legalább nekünk mit az Isten és a világ előtt kiterjeszteniünk, *saltem lentius et mollius caderemus.* Azonban maholnap a két monarcha megbékélik, és ott lenne ennek a diplomának a nagyobbik függő pecsége, legalább addig bizony *per omnem rationem* nem violálná. Nem tudának mit mondani; azután keservesen emlegették ezt a beszédet.

Szintén ekkor érkezék a lengyel király követe is a fejedelemhez Szebenbe, ki által a király irta s izente, hogy Scherfenbergnek igen hamar ki kell Erdélyből menni, bizonyosan tudja ő a király, és épen sas szárnyat ada Teleki elméjének, melyből minden kétség nélkül, hidd el posteritas, parisi szél fúttá el a te diplomádott a Lengyel János király trombitája által. Conferáld az elmult esztendőkbén marchio Bethune által lett *confoederatióját* a franczia királynak a fejede-

lemmel és Telekivel, kinek nagy pensiója járt onnét, Bohán expeditioját Magyarországbán, Forval és Révérend francia residenseket Erdélyben etc. Ezek valóságos dolgok. Ugy ez is, hogy a Bethlen Gergely és Macskási Boldizsár lengyelországi követségei névvel a lengyel, de valósággal a francia királyhoz voltak, kivel és a lengyel királylyal Máramarosból szüntelen correspondéált Teleki. Gondolván hogy ennek igaz historicusa, sőt talám tudója sincsen, szükségesnek itéltem, summáson leírni ennek a diploma megvetésének fundamentumát. A töröktől való félelem csak merő fucus és praetextus volt. Szántam a maximo ad minores az emberek rész szerint simplicitását, hogy ezt ekkor nem penetrálták, rész szerint nagy félelmeket Telekitől. Fatum erat.

Nem sokat bizván Scherfenberg az én sétáló követségemhez, még Árpástól elküldötte vala velem gróf Jörger colonellust követségre a fejedelemhez ad persuadendum diploma et caetera, de semmit sem használta (ez engem ekkor bátyjának fogada, és azután kolosvári commendáns lön sokáig, de ez nem ide való). Maga is eljöve azért az egész haddal az halmok rakása után két nappal. Szálla Kistorony mellé feljül a magas térségre. Nézi Teleki mind szemmel, mind perspectívával, s mond az ott állóknak : Többecke ez

7 ezernél, a mint Dániel Mihály mondja vala. No mi a csetepaté után obsidióhoz kezdénk készülni. Még azelőtt béhozták vala Medgyesről a szegény Bethlen Pál mustrálta hadát. Ezeket és a városiakat bástyákra rendelék s tornyokra. A fejedelem német és egyéb gyalogját szalma-kalyibákban a piacra szállíták, oda, az hol most a német nagy strázsaháza vagyon. Nem is mertek volna ezekből a bástyára számosan küldeni, mert félték tőlök hogy árulók lesznek. És derék tanács! tedd össze mind őket, hogy mehessenek a disznói kapu foglalására, másutt is úgy szokták a suspectusokat összegyűjteni. O miseria! Engem a disznói bástya kapitányának tőnek, vicémnek Szilágyi Andrást, strázsamesteremnek Püspöki Pétert, jó emberséges embereket. Az említett szászok gyalogjából circiter 180-at, a fejedelem német gyalogjából 20-at vagy 30-at kezünk alá adának arra a bástyára, azont követték a több bástyákkal is, de mi magyar kapitányok a városi hadnagynak és alattavalóinak semmit sem parancsoltunk. Ágyu, municzio, kapukulcsa, mind a szászok kezében volt, az egy jelt vagy parolát hogy Teleki adta. De egyszer éjtszaka valami szász pártütésről való hazug hír magát a fejedelmet s mindnyájokat szörnyen elbódította volt, én azután sokkal hallottam, a mint nagy bolondságokat magok beszéltek, akkor pedig aludtam

csendesen, mikor ők búkáltak. Még az itélőmester Alvinczi Péter is pallost vetett a nyakába, nevetve beszélte azután, mint biztatta mind a fejedelmet, mind Telekit a semmi ellen. De még akkor Scherfenberg nem fogott a város alatt lenni.

Mihelyt azért a német megszálla Kistoronyánál, én mindjárt sátort vonaték magam és két collegám számára. Egyszer valaki elhiresítette, hogy bombát hánynak bé a németek, hihető ha csak tréfa vagy ijesztésért is lehetett olyan szó közöttök. Bezzeg volt olyan félelem s lárma, kivált az asszonyoknál a ginaceumokban. Én csak nevettem s Francisco Haller bástyai kapitány szomszédom. Az én pór hadamban jó lánccsás, vasvillás vala circiter 25 vagy 30, kiket én láncczásoknak hittam. Este egykor ott a belső kerítés árka mellett járván a bástyán, előszólitám az egyik láncczás tizedest 10, 12-ed magával, s mondám : ha éjtszaka valami olyan tüzes, szikrázó állatot láttok hogy jő, várjátok meg hogy essék le, és ottan mindjárt lánccsa és vasvillákkal hömpölygessétek bé ebbe a tó vagy árokba. Én oláhoknak oláhul mondám, ők is nagy bátran s vigan mondák : bukurosz domne ase viu fácese. A két vicém : Szilágyi, Püspöki mondának : az Istenért uram, mit mond kegyelmed nékik szegényeknek, ők bolondok, hiszen a bomba így s amugy öli. Én mondám : Jót mondok én, hát

magam ijeszszem-e el idő előtt őket? Hiszen az olyan bombákat áztatott vizes bőrökkel is szokták megborítani s fojtani. Más az, hogy itt afféle semmi sincsen, s a bombahanyásból is semmi sem léssen, hol vagyon a sáncz, aproche? árnyéka sincs; bizony a bombát is ha vetné, nem ide a bástyára vetné, hanem tova bé a városba. De e felől csak feküdjünk le s aludjunk jól imez sátorban rendre. Ugy is cselekvénk, mi ketten Szilágyival fenn hagyván Püspököt a strázsákkal. Kevés időre felkölte Püspöki, s mond: uram, az ellenség az árok mellett csak közel vagyon. Kön-tösömben aludtam csak s felkelék, s futék mindjárt ott a legközelebbi ágyulövő nagy ablakra, s a mennyre az éjtszakai setét engedte, látok 6. vagy 7 embert, hogy motoz csak közel. Nosza mindjárt egynehány muskatélyost mellém a mi németink közül, magam stuczomat is oda hozá az inas, kérdeztem tőlök: ki vagy? s mi jeled? Nem szól. Ismét: ki vagy? s mi jeled? nem szól. Mondám: egy vagy kettő löjön hozzá. Meglön. Egy megszólala s mondá, hogy egy szász hadnagy tized magával egy kis ajtón küldte ki, hogy kerülje kívül a város köfala alját ha mit láthat. Mondám: imilyen amolyan bolond fia, a ki küldött is, hogy meg nem mondotta a bástyákra; te még annál is bolondobb vagy, hogy nem szólasz; hogy ha mi most valamelyiteket meglőt-

tük volna, ki venné el róla? Azonban ennyi tornyon és bástyán lévő népnek, és egy egész városnak ilyen éjtszakai lármájáért, bizony lélek ilyen s ilyen fia, ezt s ezt érdemlenéd. Elméne patrozni, én meg izeném a szomszéd bástyára etc., hogy semmi gonoszt ne gondoljanak, mi a dolog. Nem lön semmi tovább való lárma. Jó, hogy csak egy lövés esett volt. Lefekvénk ismét s viradtig aluvánk. De szerbe-szerbe a collegámmal vigyáztam én is.

Másnap ebéd alatt futni sikoltozni kezdte ott a kisebb torony alatt való kapuban, kis piaczon, nagy piaczon, gyermek, asszony, férfi, község; a németet ki az alsó kapunál, ki az alsó városban mondja. Semmi sem volt, hanem a templom mellett való kinéző vagy könyöklőtől üzték el az ott a német táborra bávászkodó cselédséget, félvén hogy Rákóczi módra in anno 1660, meg ne lőjön ágyuval a német benne; én a bástyára nyargalék, meg vissza ebédre.

Scherfenberggel reménysége szerint nemhogy valamit végeztek volna, még csak szembe sem lön sem fejedelem sem Teleki; csak re infecta méne el minden hostilitas-mutatás nélkül az említett csaté-paté után, másként bizonynyal hiszem, csak sánczkezdéssel, 10. 12 bombával is megveheti vala, de nem volt olyan ordere. Méne először Medgyeshez, osztán kevésbé Segesvár felé

és onnét fordula vissza, ki az országból. Bethlen Gergely az erdélyi haddal Marosvásárhely, Bethlen, Rodna, Borgó, Beszterczén felül havas alján, erdőkön, havasokon, Görgény, Parajd, Sósfalvához; ott a székelyek kéredzeni és erővel búcsuzni kezdettek, és Bethlen Gergely egynéhány zászló fizetett katonával, kolosvári egynéhány rajtárral erővel akarván megmarasztani őket, néki dühüdtek, nosza rajta, fordítsuk nekik a kopját; ő is hagyja a keménykedést, és emezek csak elmennek haza erővel. Isten irgalmassága, hogy rút veszedelem nem lett köztök. Telekinek az egynéhány ezer forint birságot hajta a székelyektől. Az is nagy jó volt: Bethlen Gergelytől a Marosba öletett császár kurirja olyan halálát későn tudta meg Scherfenberg; ha idején megtudta volna, a minémü furiával azután 1½ esztendővel Szebenben énnékem beszélte, bizony százan vagy ezerenkint fizette volna meg a sok hazafia az életével az egy ártatlan kurir halálát. Bizony rút, contra jus gentium et christianam humanitatem lött dolog is volt a szegény postát, ki mint keresztény kézbe esett keresztény nem is harczon, sem fegyverkezve, hanem más-képen elfogott rab, meg sem gondolta, ugy a vizben elsikkasztani mint egy boszorkányt vagy szajhát.

Ezen tavasz vagy nyáron in anno 1686. vide

articulum ejus anni 5. et 7., nótázók meg Szebenben Pekri Lőrinczet és Daczó Jánost Tökölivel való árultatásért; vétkek bizony volt kivált Pekrinek, de a processus igen rossz és törvénytelen volt, kivált azért:

1. Daczó Jánosra semmi derék bizonyság nem volt, hanem a deputatióban a mint Teleki firtatta, ejtett olyan szót, melyet jóra is rosszra is magyarázhatott ember, erről osztán a deputatio neve és az ország három pecsége alatt irattak testimoniumot, és a sok testis lön a judex is.

2. Csikmántont, a melyért ő Béli Pált elveszté, Teleki Mihály Vay Mihály vejének és Alvinczi ítélő mesternek ante sententiam megkérte volt, a mi ugy is adaték Vay kezébe. Néhány clavissal elfogott levelei voltak Pekrinek, és vétke világos, de az illetlen processus ezekben áll:

1. Az ország előtt a mint perlették, irtóztató lélek, ördög ágyában született fattyu lélek, beste lélek kurva fiaza Teleki, és hasonló szörnyü esküvésekkel: megcsigáztatlak ilyen s ilyen etc.

2. Másfelől izent néki, hogy adjon ki vétkesnek, nevezetesen engemet, Nemes Jánost, Keresztes Sámuel, néki megkegyelmeztet. Nem lehetett emettől ártatlanokat vádolni.

3. Lupsát és máramarosi, sőt minden jószágát megkérte idején, és azután a mit akart, megadott néki s a többit megtartotta magának életeig.

Ezek tevék Pekrit bujdosóvá, pápistává. Ő azután azon esküdt, hogy annak az árulásnak feje Székely László és szebeni polgármester Christianus Reichart volt, mégis Székely László az ő törvényében praesidens, és a másik a szászok között legelső bíró volt; igazán mondta-e, nem tudom, de a bizonyos, hogy Székely László oltalmazta meg a csigázástól Teleki ellen. Bethlen Sámuel is meg akarja vala fogatni, nehezen oltalmazók meg, pedig semmi vétke nem volt, Bethlen Gergejlyel koválygott. Ezalatt hala meg az anyjok, a mostoha anyám, rész szerint buvában, Lőrincz fiát vasba is nehezen bocsáták az anyjához.

Bethlen Pál, az én virtuosus, sok szép kvalitásu, szép tudományu öcsém is ezalatt hala meg hat napi betegsége után, mely betegségének kezdete lön egy vendégségben ivott két kristály tokaji bor. Mikor kinyujtóztatták sirva megcsókolám a homlokát, olyan nehéz doha üte meg, kicsiny híja lön, hogy halálra nem betegedém. A mostoha anyámmal egyszersmind temetők Keresden a német elinenése után. Sok tisztességes fő ifjú hala meg ekkor csak hamar egy hónap alatt: Petki János, Lázár Imre, Mikó István, Rhédei János etc.

A salva gvardia-megtiltás, a mint másoknak, úgy nékem is rettenetes kárt tön; az egyebet felejtem, de Kamaráson 325 anya méhemet verték

fel rajzás kezdetében. Mikor ezer kosár méhet várok vala, alig kapok tizet; nagy gonoszság volt: Teleki tiltotta a salvagvardiát, más felől minden jószágiba vitette. Én mikor Apahidától eljöttem Kolosra, Tordára, akkor hoztam salvagvardiát, nem gondolván a tilalommal. Sokat irhatnék az én társaim, kivált Dániel Mihály bold hazugságiról, de hadd maradjon; néki ugyanaz, és a mellett ez áron szerző a háromszéki fő királybiróságot a székely szabadság romlásával.

Ősszel nekünk Fejérvárott ismét gyűlésünk lön, és hogy a német bé ne jöjön télre kvártélyba, bizonyos summa pénz, gabona, marhában megsaczolánk néki. Decemberbe nagy hóban, szörnyü hidegben, minden helyes ok és haszon nélkül felültetének egynehány vármegyét s meg visszaszálliták, csak a szegény nép romlott véle. En, fructus spreti diplomatis, sed hi sunt initia dolorum partus. Én karácsonra menék Zabolára, és ott születék Julia leányom 29. decembris. Ennek az 1686 esztendőnek, és ennek a résznek légyen itt vége.

XVI. RÉSZ.

Noha az Isten Mikes Kelemen hosszú életének véget vete, de azzal az én Telekitől való üldöztetésem meg nem kissebbedék, hanem inkább öregbedék. Az imént említett Dániel Mihályt maga introducálá a királybiróságba. Én Zaboláról gazdálkodám néki bárány, vad, madár, szép halakkal: el nem vette, sőt leszidogatott. Illyefalván, vagy Mánán volt a gyűlés, én Zabolán. Meghozá egy szolgám a hírét, és hogy hazáhozák-e azt az élést; én visszaizeném: adják Dániel Mihálynak, hogy a következő vendégségben teljék bé a Teleki mocskos szava magán: eb egyék gazdálkodásában; mert ő ett legmohóbban benne. Ment onnét Csikba, a Mikes Kelemen temetésére; ott a romai szokás szerint minden fő embernek egy egy gyertyát adának a késérésre, nekem is, de én adám egy bujdosó szegény magyar nemes embernek, reformatusnak, hogy vegye hasznát a setétben; fogá, elvivé s eltevé. Megyünk már a testtel, kérdi Keresztesi, Macs-

kási tőlem : miért nincs gyertyám ? En mondám : inkább kegyelmeteknek miért vagyon ? hiszem most dél vagyon, a nap ragyog, a hó is rettenetes nagy, fejér, világos; más az, hogy kérdés : a reformatus ember salva conscientia viheti-e az olyan gyertyát ilyen állapotban sine scandalo proximi etc. Meghallá Teleki, dörgegni kezd hátra : de ugyse gíljen, csak Mikes Kelemenre való bosszú; inkább uram ide se jöttél volna etc. Én mondám : kérdezze még a mi theologusinkat, és azután kárhoztasson engemet. Menénk a templomba, ott a mi székünköl, fő embereköl a predikáló széket, papot láttuk, és a pap szavát jól értettük, de a tanács uraköl nem. Egyszer majd a predikáció közepin a tanácsurakkal felkele és széket cseréle velünk a népnek nagy csudájával. Én a temetés végin szánomra ülék, és étlen is, távoztatni kívánván a becstelenséget, elmenék estvefelé, és majd egy nagy mértföldnire Somlyótól meghálék, és másnap haza szánkázám Zabolára gyermekágyban fekvő feleségemhez; igen erős hideg és derék szánút lévén ekkor december, januarius és februariusnak nagyrészében.

Fogarasba ekkor in anno 1687 februariusban országgyűlése hirdettetett. Én úgy akartam, hogy a gyermeket az anyja valamennyire való és felkelhető egészségében kereszteltessem, és úgy menjek a gyűlésbe; napot is tevék, és komákat

is hivaték a keresztelőre, csak Brassó és Háromszékről, mindjárt a Mikes temetése után, mint-hogy eddig is csak az a temetés és Dániel Mihály miatt ott a házam előtt való járása Telekinek halasztatta volt velem, mint kit komámnak is hivatam volna, ha úgy nem furiált volna ellenem az odafeljebb említett helyeken. De tekintem: Ihol a fejedelem étékfogója commissiót hoz, minden dolgomot félretévén, mindjárt siessek bé a gyűlésbe. Látom, hogy az actualis fejedelem Teleki, mihelyt Csikból Fogarasba érkezett, mindjárt úgy parancsoltatta, subscribáltatta a szegény titularis fejedelemmel Apafival. Én csak rescribálék ekkor, és a keresztelést a rendelt napon végben vivén, elmenék osztán Fogarasba a gyűlésre. Itt az alatt a csiki gyertyázásnak nagy lévén a hire, a theologusok az én voksomon voltak, és azolta nem kezdettek a pápista főrendek temetésén gyertyát adni a református főrendeknek. Hálá Istennek.

Itt ezen a gyűlésen egy Erdélyben talám soha sem történt dolog esék. Udvarhelyszéken Geréb István és János igen gazdag és jószágos, a régi Geréb familia maradéki deficiálván, Bethlen Gergely minden mobile, immobile bonumokat nemcsak megkérte a fejedelemtől, hanem contra vim contradictionis el is foglalta, s vette mind, még az adósságot is kikereste, felszedte. Ez igen felette

nagy dolog volt. Azt mondták állhatatosan: 60 ezer forintra felment ezeknek az ő belső értékek, és azonkívül a jószágok is szép. Az atyjokfiai között nevezetesen Maróti Dávid és Biró Bálint noha kapitányokkal, de perben indultak, fejedelmet, országot supplicáltak. Egyszer Bethlen Gergely, fogarasi főkapitány is lévén, ki a palotáról látja Marótit, szólítja s fogja a kezét, s vezetni kezdi le a grádicson, s vezette épen a vár külső kapuján s ott eligazítja. Emez szegény azt tudta, hogy a tömlöczbe vezeti, köszönte hogy a kapun kivezette, felejtette perleni attól a napságtól fogva; talám úgy ment, hogy vissza sem nézett, hogy a Loth felesége módjára ne járjon. Sequens Biró Bálint.

Ez az ember, természetesi szerint durva és kivált részegségben, mely is sokszor esett, zajgó ember lévén, már az igaz ügy s keserűség annál is bátrabb, bővebb beszédűvé tette; mit mondott, én nem tudom, de elég az, hogy Bethlen Gergely panaszlott az ország előtt reá. Voksra menvén a dolog, én is, más is sok, azt mondók: in competentí foro keresse törvénnyel a panaszló ur. A voks félig sem mene. Teleki mondja: igenis, bezeg valami rossz nyelves ember mindent elfecsejjen valamely méltóságos ember és fütisztí ellen, osztán emez hosszú törvénnyel keresse becsületit; fogják a beste lélek kurva fiát, tégyenek

kakastollas szalmakoszorút a fejébe, vigyék a pellengérhez, pálcázzák ott jól meg, s hozzák vissza ide s kövesse az urat, s menjen kurvanyjába; tanuljon minden fecsegő rossz ember rajta. Elbámult minden ember rajta, de senki ellene nem mere szólani. Dixit, jussit, et factum est. Némely székely követ, azt mondták, könyvezte, mert talis, qualis, de jószágos és a Geréb-dologban igaz successor, és igen megbántódott nemes ember volt.

Már ezelőtt Teleki rám izent vala, hogy Szebenben a Stancelék háza, ekkor én fogadott szállásom, a generálisok szállása szokott lenni, hanem keressek más szállást, mert ő generalis, magának foglalja. Az a generalisi jus pedig nem volt teljességgel ugy. Én választ izentem, hogy míg esztendeje el nem telik a jövődő újesztendő nap felé, én onnét el nem mehetek: kérem azért sat. Mikor ez a Biró Bálint tragoediája szintén végző félben yala, hogy verve felhozák, nem tudom micsoda dolgomért és kihez menék az udvar felől való egyik ablakban; felugrik a tanács közzül Teleki, s oda rettenetes agyarkodással mondja: Bethlen Miklós! letégy a nyelvedről, a szállásomról elmenj, mert, mert ugysegíljen, általesünk egymáson; verte a nádpálczával a földet előttem, az egész ország ránkbámult. Én nem szóltam, csak azon gondolkodtam, ha megszid, vagy verni kezd, mit csináljak; leginkább

féltem attól, hogy megfogat. Sokan attól féltek, hogy megvér; minthogy azután mondták nékem, hogy azzal ugrott fel: majd ugy elverem a lélek etc.

Ugyanekkor csakhamar, az mint az nagy palotából kísérjük ki, nékem fordula a pitvarban, ex abrupto: hidd el, franczia, Isten, Isten, Isten, a teljes szent háromság ugysegiljen, maholnap leteszlek a nyakamról. Verte a pálczával a földet szintén úgy, mint elébb irtam. Én ekkor sem szoltam csak egy szót is. Elméne a szállására, én pedig Naláczihoz ebédre, ott a jobbfelől való bástyába, s jóllakánk.

Ugyanekkor csak hamar azt mondja az audiencia vagy tanácsházban Fogarasban: ugysegiljen, majd leteszem a fejedelemnek az éretted való kezességet (mert anno 1677, mikor Fogarashól elbocsátottak, ő is 1,000 forintig lett volt érettem kezes), másokkal is letétem, lássa a fejedelem hová téssen. Ez mire való volt egyébre, hanem hogy megfogasson. Én azért a fejedelemnek supplicatiót írek, de osztán leahyván azt az akkori furiáját, azaránt nem adám bé. Nem gyözném leirni üldözésit. A szállásról ki kelle költöznom s hordozóskodnom idő előtt a Bethlen Sámuelére, még nékem szállásom nem lévén, mert megizené, hogy harmadnap mulva: Isten ötet etc. kihányatja az egyetmásomat az utczára. Szintén sokadalom vala ekkor Szebenben, valaki hallotta

látta, csudálta. Annyira elvesztegete egyszer a deputatióban, hogy mérgem-s keserüségemben a könnyü kicsordula a szememből. A szálláselvonás-kor meg is betegedtem búmban. Isten, mit tegyek? mert ha privatus emberrel volna dolgom, a magistratushoz folyamodnám oltalomért, de itt azt fel nem találom, mert ez a magistratusnak, országnak, törvénynek, mindennek tyrannusa; ha énreám maga a fejedelem haragudnék, tudnám engesztelni, törekedőket is találnék, de itt az sem lehet. Mikor belém vezett, mint feljebb emlitém, sereg-gel állott ott úr, főember, senki egy szót mellett nem szólt; verhetett, ölhetett, foghatott volna szemek láttára, mert ki félt, ki rosszakaróm volt, és még azok indították ellenem, ki gyűlölségből, ki a neki szokott hizelkedésből, ki istentelen reménységből, hogy úgy mehet ő elé jobban, ha Teleki úgy vér hátra. Mely meg is bizonyosodék ezen fogarasi gyűlésben, mert Teleki egy sereg tanácsurat tétete: Bánfi Györgyöt, ekkor circiter 24 esztendős legényt, Macskási Boldizsárt, érdemest, időst, Gyulai Ferenczet, tudatlant és hazugságával hirst, de 14 ezüst tállal igen érdemes személyt, és a szebeni polgármestert Raichárt Kerestélyt; mintha nem elég lett volna a régi szokás szerint az egy királybíró Franck Bálint a szász natio részéről a tanácsban. De nem ok nélkül mondotta, bátor tréfából, Gyerőfi György

Telekinek, mikor egyszer Macchiavellust hányta szemére Gyerőfinek, hogy örökké olvassa: De uram, ugysegiljen, ha ma Macchiavellus itt Erdélyben laknék, megköszönné, ha a konyha vagy sütő szekered kocsisságára méltóztatnád, annyira vagyok a te eszed Macchiavellustól. Nem tudom hol olvasunk igen sok oly példát, ut aliquis subditus, sui domini et principis princeps factus, summa rerum potiatur 16 annis. Vesd fel a Bánfi Dienes halálától anno 1674 Teleki haláláig ad annum 1690. Eléggé kívántam engesztelni; küldtem hozzá törekedni fő embert, papot, professort; csak hiába volt.

Ilyen tréfát is ejte ekkor Fogarasban rajtam. Nemes János meghalván, minden kérésem nélkül a fejedelem a háromszéki főkapitányságot nékem adá, csak elcsudálkozáim rajta. Tekintem kevés nap mulva, hát Teleki ott a kapitány; énnekem izene, hogy csak Székely László s Bánfi György sollicitatióját akarta elbontani, mert mindenik magának kéri, de ő nékem tartja, sőt maga indroducál; de holtáig bír. Székely László s Bánfi György hittel mondták azután, hogy ők bizony soha sem kérték, meg sem gondolták.

Ennyi üldözésem között bizony mind szabad-ságomról, életemről desperáltam, életem is meguntam, mert csak a becstelenséggel, hátravetéssel, privata vitával nem gondoltam volna, de soha

bátorságos nem voltam; fejedelem commissióját hozták, rettegve olvastam; udvarba vagy gyűlésbe mentem, nem tudtam mégyek-e valaha haza; örökké a tömlöcz s a vas volt a fejemben, még éjjeli álmodozásomban is. De legnagyobb kísértetem volt, hogy ha verni kezd, elálljam-e?, gondolám, hogyha a vereségig mégyen, s elállom, semmitsem nyerek vele, vagy verve öl meg, vagy megfélészegít s azon feljül megfogat, s tömlöczben vasban rothaszt el. Tudtam, Pasko, Belényi, Pekrivel hogy bánt; azért ad extrema resolválám magamat. Vala ekkor nékem egy jó erős rövid nádpálczám, gombos, én ennek a végiben csináltaték mondvá egy jó izni hegyes vasat, jégen, sikon jobban támaszkodhatom hozzá; feltevém magamban, ha reám jö, és egyszer megüt, én nem ütöm, de ugy megszúrom egyszer, és ha lehet, kétszer, háromszor is, hogy soha senkit se vér ebben az életben többet, vagy bizony léssen a borbélyoknak gondja véle. Törvénytől, ő kezdvén, nem félhetek, annálinkább megunt életemmel nem gondolok. Dicsőség Istennek, a ki ebbe a fekete kísértetbe nem vitt. Azután soha annyira belém nem vezett. Azelőtt is Isten zabolázta, hogy nemcsak nem ütött, hanem szememben soha meg nem szidott, hála Istennek, mert bizony rútul jártunk volna, úgy hiszem, mind a ketten. Ezt az én desperata resolutiómat senki akkor nem tudta;

az ő holta után is az egy feleségemnek mondtam, másnak nem; ő, vagy ők sem mondják.

Őszszel vagy september vége felé, lön deputatio derék gyűlése Radnóton, azért, hogy a lotharingiai herczeg a mohácsi győzedelem után általkelvén a Dunán, küldte bé követségre az akkori szatmári commendánst báró Houchint levéllel, credentiával a fejedelemhez. Summája ez vala: Az ő felsége és keresztény potentátorok hada jö Várad megszállására, et consequenter Erdélynek a török igából való megszabadítására; azért ilyen nagy maga jávát segítse a fejedelem Várad alá küldendő éléssel; és osztán egynehány regimentnek Erdélyben adjon kvártélyt; Kolosvár, Besztercze, Medgyes, Segesvár, Szebenben és a hol a dolog kívánni fogja pro ratione belli et securitate provinciae admittáljon praesidiumokat, mely is csak az egy télre lészen. etc.

Az én voksom a lön: minthogy azelőtt 1½ esztendővel a diplomát el nem vevők, már látom a budai és mohácsi victoriával él a német, és a mit kér, maholnap erővel is elvészi. Simplex embernek tartom, ha ki elhiszi, hogy Váradot october elein szállja meg; félek én, hogy az a Várad Szeben lészen. Azért ha erőnk nincsen ad residendum, jobb csendesesen megegyezni véle és valamennyi hadat eltarthatnánk, per tractatum bévenni, mintsem azt az egész armadát befárasztani,

vetés és szüretkor az egész országot elfuttatni s rontatni, még is osztán kénytelen még erőnk felett is mindent megcselekedni. Interim jó volna Bécsbe is felküldeni, és a mi azelőtt nem kellett, azt lite adhuc pendente, talám megnyerhetnök. Az én tanácsom és Erdély fátuma szerint én az én vokssommal maradék. Mondá osztán Haller János csak külön nékem: megvallom, öcsém, vitézbb ember vagy nálomnál, azt mondád épen ki, a mit én is javallottam volna, de én bizony nem merem kimondani. Elveszünk.

Küldék innét követségre a Lotharingushoz Bánfi György és Alvinczi Pétert, kik is mivel mentek, jöttek, és azután Küküllőváratt micso-da hires tractát csináltak, historiára való. Engem mindazokban, mint gyülölt és suspectus embert nem adhibeáltak teljességgel, hanem a meglétele után mutatá Teleki dicsekedve: ez bezzeg jobb ám a diplománál. Én mondám: ez olyan a diplomához, mint a jég a gyémánthoz képest; hiszem ez a jéggel együtt elmégyen tavasszal, mert ez a téli kvártélylyal együtt exspirál; azután ehhez a német nem tartja magát, nem is obligálja magát tovább, bár kérdezze meg kegyelmed akárkitől, hanem ha a császár in formam perpetui diplomatis csináltatja, s ugy adatja ki, exmissis temporariis istis statum quartiriorum spectanti-bus, melyet most a télen kellene végbevinni.

Másként ebből a lészen, hogy jól kitelelnek, a 700 ezer forintot megveszik, mindenütt erős praesidiumokat hagynak, és a hadnak más részit kiviszik, s őszszel meg béhozzák; és ez napságtól fogva Erdélyben nem a fejedelem, hanem ők parancsolnak. Mond Teleki: de bizony tavasszal mind kimennek. Én mondtam: adja Isten, de én bizony nem hiszem, hogy kimenjenek a míg lábbal ki nem vonják, hanem ha a török victoriája és a békesség által. Nem hívé, s azután két esztendővel megsiratá előttem is.

Mikor ez a tracta lön, én megbetegedém. Egykor vasárnap reggeli predikáció alatt jöve Bethlen Sámuel udvartól, egyenesen betegágyamhoz, s sugva mondja: hát kegyelmed nem készül? Ihol a fejedelem, Teleki, és más minden készül, s majd megindulunk Fogarasba. Mondám, hogy én nem készülhetek; mert lovam sincsen, de erőm s egészségem sincs. Az Istenért, bizony kegyelmed gyanuba esik, inkább én postalovakat szerzek, adat az ur a szászokkal. Én mondtam: vagy gyanú, vagy nem, de én betegen nem mehetek, hogy pedig a vagyok, Isten és ember tudja; ki is adna nékem 30 vagy 40 lovat szekereim és szolgálaim számára, és 20 ökröt; ők is az árnyékjok előtt futnak, bizony Democritus, Heraclitus kellene a ki siratná s nevetné dolgokat. A német ugyan neveti. Fogaras erősebb Szebennél;

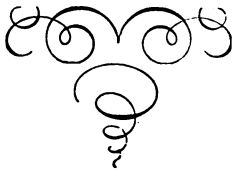
elfér-e egy ország benne? Én is ha Szentpálról elhozzák a lovaimat s ha meggyógyulok, elmegyek. No ők bizony csak kifutának Szebenből, és az nap ha későn és veszedelmezve is az Olton által Porumbákra, másnap rettenetes sárban, setétben Szombatfalva s Fogarasba. A fejedelem, Bánfi, Teleki, Bethlen Gergely bé a várba, a többi a nagy erős kerített városba, melybe ember, kutya, disznó ott ment bé a hol akarta. A fejedelem gyalogit szalmás kalyibákban a vadkertbe szállíták, mely szalmaváros osztán télben elége. Isten oltalmazta a várat, várost, még pedig éjjélkor volt az égés.

A Lotharingus parolája, hadi jó fenyítéke, a nép futásának általa való erős megtiltása, salvagvardiák adása, vetés, szüret, hideg, hó házoknál marasztá a népet. Bezzeg a fejedelem s tanács sem tiltja vala most a salvagvardiát mint tavaly, hadat sem ülteténk most fel. A Lotharingus Balásfalváig jöve Szebent megszálló szándékkal, ha szót nem fogadjanak; az én sokszori és legközelebb minapi radnóti jövendölésem szerint bészálla Szebenbe a német. Scherfenberget tevő erdélyi minden hadi generalis commendánsának. De ez ekkor még nem szálla a fejedelem szállására, hanem azon sornak a végin való szegelet-házba.

Én egy hétre meggyógyulék, s megudvarlám

Scherfenberget, kit tavaly Apahidánál láttam vala utolszor. Ekkor hozá elé a tölem odafel emlitett, vizbe öletett kurír dolgát, Bethlen Gergely ellen nagy fenyegetődzéssel; szánta a fejedelmet, kárhoztatta Teleki ministeriumát. Nonne praedixi, domine, haec omnia? Engem jó szivvel látott, és a mennyire lehetett, jószágimat protegálta. Én is szépen gazdálkodtam néki hordó borokkal s a mivel tudtam; köszönte, és azt is, hogy a kükül-lövári tractára menvén, a szolgálaim Szentmiklósön az én házamnál jól tartották. Kérem, hogy szebeni szállásom exemptázza. Jó szivvel, mind azt, mind más becsületes förendekét. Ugy is volt.

Menék osztán Fogarasba cselédimnek egy részével feleségestől, javaimat hagyván Szebenben. Itt végződjk ez a rész, és az 1687 esztendő.

XVII. RÉSZ.

Fogarásban szállasomlőn, azhol azelőtt is, az én megvetett állapotomhoz képest a városnak végén és szélén, Boros János portai posta, ember-séges de szegény nemes embernél, és ott, az ő szomszédjában két háznál; a szegény gazdáknak is ugyan, de bizony, terhes, majd betegülő feleségemnek, gyermekeinknek, kik között volt az árva öcsém Bethlen János is, szolgálóimnak, és mindnyájunknak nagy alkalmatlóságával, kivált hogy novembertől fogva júliusig mind ott kellett laknunk, mindnyájan valaki főember számban volt; sőt országgyűlést csinálván ott Teleki, a szegény statusok egész holnapokat nyomorgottak ott minden helyes ok és haszon nélkül, mind magunkra, mind az országra nézve. Mert noha a német felől minden ember házánál és a fejedelem is valahol akarta volna, ott lakhatott volna, és dologhoz láthatott volna, szintén úgy, mint az előtt a békekességben, de Teleki pro summo status arcano tartotta, hogy úr, főember házánál, vagy

némettől praesideált helyben ne lakjék, némettel ne társolkodjék, mert az országot, fejedelmet, avagy inkább ötet árulja el. Második nagy maximumja meg a volt, hogy a német kvártély a Maroson belől s innét az ország közepe felé ne légyen sohol. De ebből mindenikből nagy gonosz és romlások jövének ki. 1. Az mint circiter 22 ezer vagy még több németet Kolosvár, Dés, Besztercze, Torda, Enyed, Fejérvár, Szászsebes, Szászváros, Déva és Szebenbe szoritának, azokat avval elronták teljességgel.

2. Brassó, Barcza, Székelység és Szászság és belső vármegyék kételenítetvén imez messzített kvártélyokba vecturázni, még pedig télben buzát, bort, zabot, szénát, ki a vecturával, ki az olyan naturaléknak az uraktól való drága vásárlásával megromlék, mégis

3. A német elemésztvén imez szoros kvártélyait, télben beljebb kételenítettek szállani az országba, és így amazok is odaki és ezek is idebé elromlának, melyeket mind eltávoztathatunk volna helyes dislocatio és ahhoz képest igaz repartitíóval, ha az Isten először eszet, és azután, a mint ide elébb megtetszik, jólelket adott volna.

4. Urak, főrendeknek nem engedtetvén meg Telekitől házoknál lakni, ezek a gonoszok származtak belőle:

1. Senki a népre ügyiben gondot nem visel-

vén, a német széltiben járt s élődött ingyen rajta; melytől először, kivált a Caraffa kemény commandója alatt, könnyü lett volna elfogni, és azután esztendőnként az első jó rendet követni, de rosszúl szoktattatván először, lehetetlen lön azután megigazítani.

2. Az oeconomiabéli kára kinek-kinek.

3. A Fogarasban kételenítetett téli, tavaszi vecturája miatt magunk és jobbágyink marhái, lovai elromlának.

4. Késpzénzköltés csak az egy fára is sok ment, hát egyéb sok kár és fogyatkozást ki tudna.

Elkeseredett minden értelmes hazafiának a lelke rajta, mint veszté el az országot, ecclesiát, fejedelmet, és egy szóval mindent, még az utánunk leendő maradékot is az egy Teleki Mihály mind urán, mind hazáján való uralkodása, tudatlansága és interessátussága; mert önéki a francziától is sokáig, a bécsi udvartól is esztendőnként 1,000 arany pensióját mondották, mely abból bizonyos, hogy in anno 1696 a fia László Bécsben több praetensiói között annak az 1,000 aranyos pensiónak restantiaját is sollicitálta az atyja bectelenségére és az emberek csudájára. Azt ugyan Teleki titokban tartotta mig élt, de a Bohám expeditiójakor néki adott 10,000 aranyat és a franczia király gyémántos contrefajjét nem titkolta; és így mi elveszünk; másként olyan

agyas, elmés és sokgyermekü, nagyjószágu ember az hazáját szántszándékkal elveszteni hogy igyekezte volna, de az ambitio, avaritia, fejedelem erőtelensége, fejedelemasszony atyafisága, a magától ad lubitum csinált tanácsnak ki tudatlan, ki hizelkedő, ki félelem, ki hozzá hasonló huzása-vonásából és az alábbvaló fő és egyébrendnek (követem az olvasót) mint az húgyó disznó hallgatásából süle ki az a változás. És az az Úrtól vala. 1. Kir. 12 : 15. Szegény ezekhez nem tudó község! mint veszél el a nagy rendnek bolondsága, és a te ostobaságod és abból származó istentelenséged miatt. Hos. 4 : 6.

Ezen a szörnyüségén elkeseredvén az én lelkem, ugy fogadék annak a projectumnak vagy supplicatiónak irására, melynek neve : „Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta.“ Melynek czélja, summája e volt : ut diploma insciis innocentibus statibus rejectum offeratur iisdem, et correctis in statu corrigendis, principe salvo, maneat Transsylvania juxta diploma im fide et obsequio suae majestatis. Ez egyedül Telekinek volt volna ellene, de az én intentiómmal, azt az Isten tudja, néki sem halálos, hanem kívántam az uramot, hazámot az ő tyrannisa alól felszabadítani, ötet észére és ura s hazája szolgálatjára in ordinem redigálni és a diploma által hazámot, fejedelmemet conserválni.

Ezt az Isten és az én lelkem tudja, és bátran mondom az aránt Zsolt. 66 : 18. Adám Scherfenbergnek sub parola ipsius et assecuratione imperatoris de secreto, et personae meae protectione, mely meg is lön quoad proteetionem jól, de ratione secreti rosszul, melyről majd ide alább szólok. A mi pedig a dolgot illeti, Scherfenberg jól tudván a fejedelemnek és országnak a diploma megvetése iránt való boldogtalan-és ártatlanságát, felvállalá, hogy maga procurálja, és ha lehet, végbe viszi a császárnál; de közönségesen a mi büneinkért országul ránk megharagudt Isten nem boldogítja, mert Teleki Scherfenberg-től olyan halálba félt, hogy Szebenen kívül is messze faluban hitre sem mért véle szemben lenni, és minden tehetségével kivetteté a generalis commendánsságból Scherfenberget, s hozzá bé Antonius comes Caraffát helyette, kihez az országtól eleibe küldött commissariusokon kívül eleibe küldé Vay Mihály vejit Déésig, ők tudták mivel, a gyümölcssei ide elébb megérnek. Még Caraffa béérkezése előtt sokkal lön a fogarasi gyűlés, annak a Küküllőváratt ígért nagy quantumnak felvetésére, melynek jól megértésére szükséges praemittálnom holmiket, a mi nagy tudatlanságunknak s boldogtalanságunknak jeleit.

A mint a németek a militia fizetését és táplálását a commissariatus computusiban mind per

portiones orales, equiles szokták folytatni s igazgatni, azt tudta Teleki, hogy rettenetes nagy jót nyer véle, hogy ha portiónak nem hívják azt, a mit reánk vetnek. Mikor Bánfi Györgyöt és Alvinczi Pétert (kit még Radnótról küldött követségbe melléje; és a Lotharingus még Somlyónál paedagogusnak nevezett volt) elküldék Szebenből Küküllővárra, singulariter megparancsolá Teleki a három dolgot : 1. Portiónak neve se légyen. 2 Rhenensis forintnak se, mert Isten úgy segéljen, fel nem vállalják. 3. Csáki László Erdélyben ne légyen. Erről az harmadikról azt mondta a szegény üdvezült gubernátor : secreta instructióban adta Teleki, hogy 100,000 forinttal is csak végbe vigye, hogy Csáki Erdélyben ne légyen; és hogy 600,000 forintban megalkhattak volna a kész pénz iránt, de azért kellett a 100,000 forintot megfizetni. Hej, szegény haza! Így fizettél Isten tudja mennyi 100,000-et azért a róka farkért a melyet Teleki in anno 1667 a Zólyomi Miklós mentéjére akasztott vala hátul a fejedelem palotáján a gyűlésben; mert az üzé el Zólyomit. Így fizettél Béldiért, így most Csákiért.

Csudálkozott Scherfenberg és Falkenheim azon a mi együgyűségünkön, és eleggé mondták : res tota confundetur in computibus; de emezek instructiójoknak inhaereálván mordicus, mondják, mint okos emberek : de nomine non est

litigandum, quomodocunque compelletis, dummodo detis. Felvetették ők, annyi ezer portióra mennyi pénz, mennyi natura menne, és osztán egy summában vagy szakmányában úgy alkudtak, hogy a készpénzzel is külön, a naturaléval is külön megfizették a portiót; ha a nevét nem akartuk is hallani, éreztük a valóságát. Csudálkozott aztán Alvinczi és mások az akkori nagy bolondságunkon. Én ugyan Marmarosban in anno 1686 megtanultam vala, és mikor a tractára menének Bánfi s Alvinczi, megjövendölém nékik, de énnékem minden szóm bűdös vala, míg sok károkkal elhivék osztán, de még is a jóban vagy soha vagy igen ritkán és későn fogadták, post festum, az mint a dolog elébb megmutatja. Nem jut jól eszembe mit alkudtak volt mind csak ez 700 ezer rhenensisben, de a mi kedvünkért nevezték 840,000 hungaricusnak, negyvenes bor 7000, buza 66 vagy 70 ezer köből, zab, mázsa hús, servíz etc. van, elhiszem, valahol registrum róla. Scherfenberg csakhamar elméne, Caraffát meg nem várá, et prointerim Caraffa beérkezéséig Veterani lön a generalis commendáns. De a míg Caraffa érkezik, lássunk a gyűléshez mi.

Paulus Carolus Kornurugh (?) (ki ma báró, de Kleinburgnak hivatik) ekkor szegény vicecommissárius hozá Fogarasba a tabellát, szépen az ő módjok szerint elaborálva per portiones orales,

equiles, és hogy ennek a regimentnek, companiának, ide vagy amoda, ennyi s ennyi bor, búza, zab, hús, széna, szerviz kell, melyhez képest vesse fel az ország, honnét légyen kinek az administratio. A 700 ezer forint pedig mind Szebenbe administráltatnék. Nosza bámulás, kábulás, sohajtság. Rettenetes is volt a teréh, a dolog új és szokatlan, senki nem tudott hozzá.

Fő commissariusnak tevék Székely Lászlót, a ki nem is tudott hozzá, de a mennyire tudott volna is, praesidenssége és tanácsurasága miatt nem érkezett a munkára; vetének mellé engem, Alvinczit, Apor Istvánt és Weinhold nevű szászt, csak arra, hogy repartíáljuk az országra, osztán vigyük fel az uraknak és országnak. Apor István belé néze, s monda: hogy ő bizony ahhoz nem tud, mi hoszna hogy ő ott vagyon, még csak kárt tészon haszontalan beszédével; ugy is volt, osztán csak héba-hóba jött oda Székely László házához, a hol munkálódtunk. Mind Alvinczi, mind a szász értelmes arithmeticus lévén, kevés mutogatásomra hamar belékapának, de Alvinczi rettenetes tardus, scrupulosus és rendkívül való csendességet kívánó ember volt, a minthogy ezután sok esztendőkkel fő commissarius lévén ő, Kornurugh azt mondja vala felőle: si tantum una musca per nasum ipsius transvolat, statim confunditur et sero recolligit se. Ugy is volt ez,

de másként a mit elaborált, ha nehezen jutott is hozzá, de a jó volt, megnyughatott ember rajta. Sok jármat vonunk véle ezután együtt ketten a melybe most először befogának.

Rettenetes munkám volt, melyet az Isten tud, és azok osztán a kik az én tanításom által experiálták; mint mehettem elé én is abban az új, szokatlan, és nagy mély registrumban, soha ezelőtt (exempto a marmarosi) affélében nem forogván, Kornurugh, és az ő relációjára a németek csudálták s dicsérték. Elég nehéz és keserves tudománynak voltam első mestere Erdélyben. Legelső dolgom a volt, hogy az egész német tabellákat mind rendre fel kellett vetnem és calculálnom, hogy igazán vagyon-e? hogy osztán a generalis-summa meg ne haladja a küküllővári accordált quantumot. Ez meglévén, ugy kellett osztán felvetnünk, hogy csak intézéseképen, mennyi naturale esik kapu számra és mind egy mind más adózó rendre, melyet mikor az ország sok napi veszeke-dése után meghatározott és kezünkbe adott, ugy kellett s lehetett repartiálnunk, hogy ki, hová, mit, és mennyit administráljon. Minthogy ez a munka bizony sok időt kívánt, az urak izenten izentek reánk, hogy siessünk, néha meg felhivattak, és ott Teleki jól megpirongatott, miért tartjuk rabul ott a statusokat, ugy segítse (nem tudom kit ne-veze), avval három vagy négy óra alatt megcsi-

nálta volna. Egyszer meg csufuságból három követet küldetett az országgal reánk: ne kinozzuk az országot etc. A szegény Alvinczi busult, haragudt. Apor mint amphibion tudta s nevette. Én mint kinek leginkább szólott az a levél, bizony haragudtam ugyan, de nevettem is, és jutott eszembe a Salamon szava : Praed. 9 : 19. 20. és 10 : 14. és quoad status cum demisso respectu izentem: ő nagyságok, kegyelmek nem tudják, micsoda dolog ez, ha elkészül, meglátják; jobb lassan jól, mint hamar rosszul; ha ki nem hiszi, és jobban tudja, részemről jó szívvvel annak engedem mind a munkát, mind a becsületit, mind a hasznát. Elmenének; mi is a mikorra lehetett, elkészítők a repartitiót és felvivők először az uraknak, de sokat változtatának benne az urak, ki vármegyéjének, ki székinnek vagy jószágának, ki szénája, buzája, vagy egyéb afféle eladó marhájának alkalmatosságáért, úgy hogy majd egy nap kellett az olyan változtatások miatt kinlódunk az egész machinával. Ezt kevés ember érti ha nem próbálja. Osztán adók az ország eleibe cui sola obsequii et suspirii gloria relicta erat. Bezzeg lön olyan széna, gabona, bor-sokadalom harmadnapig Fogarasban benn a városban, a micsodás soha sem volt; de én nem vevém egyéb hasznát, hanem csak ezt, hogy a köhalomszéki Soona nevü faluért adék Tordán szénát és ök

Fogarásban adának nékem, mely énnékem igen jól esett, ők is köszönték, minden uzsura nélkül adtam.

Ebben a gyűlésben mikor a 700 ezer rhenensis forintot felvetők, esett egy kapura hung.fnis 260. Én a szegénység megtartásáért azt voksolám, hogy felét a dominus terrestris tégye le ajándékon; Teleki Mihály is az én voksomra álla, és így is ménc articulusha és effectumba is, a melyen minden ember csudálkozott. Per diversos fines saepe idem bonum fit. Én mindazonáltal elhiszem, hogy Teleki is ebben jóra, úgy mint a szegénység vigasztalására nézett. Bizony nehezen menének a fősvény urak reá, a szegény státusok pedig ultro.

Eljőve azalatt Caraffa, a ki nagy elméjű, de kiváltképen az eperjesi laniena és a debreczeni executio miatt kegyetlenségéről híres, és minden rendnek irtóztató, formidabilis volt. Egynehány dolgát jegyzem meg. Szekeres és postalovát sereggel küldöttek eleibe, mégis Kolosvárra 12 ökrön ment bé hintón, Szebenben egyenesen a fejedelem szállására szálla; parancsolá mindjárt, hogy az egybeszorított hadnak egy részét beljebb szállítsuk az országba, meg is lön. Lugosi Ferenczet, nem nézvén hogy öreg, fő pápista ember, secretarius, úgy mint Fejérváratt kvártélyozó németek commissariusát fogatta, vasba verette, de egy hét mulva elbocsátá. Teleki sorostélyi és Székely

László fő commissárius alamori jószágára militaris executiót küldött. Mikor Lugosiról megmondták néki: est secretarius principis intimus, felelte: quis unquam in mundo audivit tam stultos, ut secretarium intimum et unicum faciant commissarium, et duo regimina in residentiam principis, alias oppidum vile ponant, et regimina et miseros istos cives destruant, et tecta ex defectu ligni comburant: Igazat mondott bizony. Én az én házam fedelét, egy hordó bort adván a benne lakó kapitánynak, nehezen oltalmaztam meg a Veterani jóakarátja által, ki is egy darabig Fejérvárott nyomorgott. Sed hi tantum prologi et praeludia dramatis Caraffiani.

Parancsolá osztán a fejedelemnek, hogy névszerint Telekit, Székely Lászlót, Bethlen Gergelyt, Eleket, Miklóst, Frank Bálintot, Bánfi Györgyöt, Apor Istvánt, Sárosi János, Alvinczi Péter két ítélő mestert küldje Szebenbe vagy hozzá. Elmenénk. Hamnersdorfon sokkal innét a hegyre, szép sereg német lovast és főofficiereket küldvén ki előnkbe, beneventáltatta Telekit és minket is umbrákat utána; úgy menénk bé. Nem tudom casu vagy studio, szintén az nap akasztatott fel egy németet a piacon, kit ott találánk függve. Ezen Székely László, mint maga mondta, úgy megijedett, hogy alig hozta vissza az eszit, ott a szállása előtt lévén az akasztófa is, hogy estig

nézhetette. Teleki szállására egész 50 vagy 60 emberből álló guárdiát ada. Először mindnyájan egy corpusban udvarlók meg, azután Teleki egyedül sokszor, minket is külön külön egyenként hivatott magához, melyben hogy subtilis politicája volt, ebből gondolom.

Mint procedált másokkal nem tudom, de én velem azt követte: Igen emberségesen és vidám abrázattal fogada, leültete, és igen rövid egészség-tudakozó praefatio után monda: Én kegyelmedet sem személyéről sem lelkéről eddig nem ismertem, hanem jó híret hallottam, és kegyelmednek qualitásáról s állapotjáról plene informatum sum. Et ideo in particulari vocavi, ut solus cum solo loquar de suae patriae publico bono et servitio suae majestatis et Christianitatis, ideo agamus confidenter. Ego vestram illustrissimam dominationem assecuro de suae majestatis protectione et secreto, et de mea constanti amicitia et servitiis. Est mihi a sua majestate specialiter commendata sua persona, et mandatum, ut cum ipsa correspondeam. Communicatum etiam est mihi memoriale, quod imperatori misit, videbimus, quid sit ulterius agendum. Ego proponam hic certa puncta vestris illustrissimis dominationibus in communi, ostendat se bonum Christianum, talem, qualem ego spero, et hodierna ratio status requirit ab uno tali viro (itt megdicsére).

Interim rogo, si suae majestati et suae patriae servire et me suum amicum habere vult, taceat et faciat. Nem vala derék deák, de énvelem más nyelveken, olaszul is kimagyarázta magát. Én csak azt mondám : Excellentissime domine, ego pro mea tenuitate quid quid facere potero, bona conscientia certe nihil negligam, sed ego inter status quidem aliquid possum, apud principem vero nihil, quia ego non sum in consilio intimo sed tantum in deputatione. Ego fui infortunatus . . . Interrumpála : Scio ego totum suum statum, dabit Deus meliora. Elválánk ekkor szépen s jól, és azt hittem, hogy az én moribunda materemnek hozott talán valami orvosságot; de jaj nekünk, mint majd meglátjuk. Evvel a külön külön való szembenléttel, juxta illud : divide et impera, szörnyü diffidentiát szerzett, és kivált Teleki elméjébe szörnyü szeget ütött, mint a ki mindenkítől és kiválté ntölem félt, melylyel Caraffa in rem et intentionem suam felicissime abutála, és úgy megijeszté, hogy valamit akart ő, Teleki mindjárt elhitte, fogadta, cselekedte és tanácsal, fejedelemmel, országgal megcselekedtette. Ezért monda nékem egyszer Caraffa, hogy én országot, státusokat emlegettem : Domine, qui per unam januam una clavi ingredi potest, stultus est, si scalas, fenestras et multas claves quaerit. Mindjárt elértem : una janua, una clavis, unus et

omnis dominus Teleki. Ugy is lön. Mert noha Caraffának (mint ez az én 1690-béli bécsi tractámból világos lészen), praecise az az instructiója nem volt, a mit cselekedék, hanem quod e servitio caesaris melius et practicabilius videbitur, pro re nata faciat, de ő mint nagy bölcös politicus látta, hogy non sine omine jött ő 12 ökrön bé Kolosvárra, ut impleretur quod dictum est per neo profetam Vidam: Exclama filia Transylvaniae! ecce venit prorex, castigator tuus, vectus cornutis bobus ut faciat ex juvencis tuis petulcis boves aequae mites, ac illi, quibus trahitur in triumpho per portas Claudiopolim. Vida pseudo-profeta ide alább megmagyaráztatik, de menjünk vissza a szebeni tractára. Látván Caraffa a mi mezitelenségünket, és hogy Erdély nem diplomára, nem fejedelem, tanács és ország nevekre, hanem járomra méltó és alkalmas, melius e re caesaris judicavit Transsylvaniam occupare et opprimere, quam per diploma et suavia conservare et reformare juxta projectum meum. Injicimus dominos genti servire paratae, visszafordítván Lucanust.

Absolon Dániel, nem régen Apafi, azután Tököli, és Munkács feladása után Caraffa és császár bellicus secretarius által, igen szép elméjü és egynehány nyelvben jó pennáju derék expeditorttal concipiáltat Caraffa egy declaratiót a fejedelem és ország nevével egy egész árkus papiros-

ra. Substantiája ez : Amplectimur protectionem sacrae caesareae regiae majestatis et Leopoldum caesarem ac regem Josephum agnoscimus pro nostris legitimis et haereditariis dominis, ita et haeredes ac successores eorum in perpetuum juxta declarationem articuli Posoniensis T. T. anno 1687. factum, nos et nostram posteritatem submittendo et obligando. etc. Ezt a mint ők, scilicet Teleki és Absolon mondták, Sárosi és Alvinczi megolvasták és javallották akár félelem, akár más corruptio, akár a tudatlanságtól, viseltetvén, ők azután az elsővel mentették magokat. Quis non timuisset tunc Antonium et Michaellem Caraffas? Más propositiója : Praesidia admittantur in Huszt, Kövár, Görgény, Szamosújvár, Déva, Brassó, et ubicunque status belli desiderabit, Fogaras in gratiam principis excepto.

Mig e készült, Caraffa megvendégle, osztán más nap felhivata tanácsra, és szóval is proponálá, borsolván azzal, hogy a gyűlés légyen Szebenben, melynél szörnyebb menyköve Jupiternek sem volt régen; osztán bélépék a maga házába, minket imitt hagyván, hogy tanácskozzunk, olvassuk etc. Elévevé Teleki a declaratiót, és úgy tetette, mintha semmit sem tudna benne. Lássuk micsoda? Pedig már azelőtt a két mesterrel látta volt és Caraffával meg is egyezett volt rajta. Én s Apor István s az urak közül is egykettő mon-

dók : menjünk az úr Teleki uram szállására és ott tanácskozzunk, mert ez nagy és sok dolog, sok időt, sok gondolatot és szót kíván; noha még ekkor avagy csak mi egynehányan semmit sem tudtunk benne, micsoda az a sok írásból álló declaratio. Mond Teleki : a generalis itt akarja, ne késsünk véle. Ismét mondók, kivált én : egy ajtó vagy on csak köztünk s a generalis között, ihol a más, ihol a harmadik ajtó, ki látott ilyen dolgot. Teleki csak mondja még reám keménykedő szóval : lássunk hozzá uram, ne bölcselkedjünk. Jól hallotta Caraffa minden beszédinket és Absolon véle együtt az ajtón belől, ki is megtolmácsolhattott néki mindent, noha anélkül is Teleki mindent megmondott néki, a mit nem kellett volna is, a mint azután megbizonyosodott.

Elolvasák. Én csak hülék belé, de nem tudtam még ekkor, hogy egynéhányaktól megfőzött, és nékünk csak készen feladott étek. Egynéhányan mondók : felette gravis materia, Teleki kérjen a generalistól időt és szabadságot a szálaláson való tanácskozásra. Ez ellen sokat szóla Teleki : hát itt most miért nem lehet? Feleltem én arra és talám többet a politica prudentiánál, magam részéről, kicsidben is múlt, hogy úgy nem jártam, mint Esopus szamara az oroszlánál. Teleki hittelt mondta azután, hogy Caraffát ha ő meg nem fogta volna, ki akart jöni és ő maga

meg akart ölni; gróf Marsigli pedig azután in anno 1700. azt írta vala, hogy akkor Caraffa fel akart engemet akasztatni. Ebben az holnap nap sokat világosít. Quomodocunque lön, menénk a Teleki szállására, és ott kezdék bátrabban szólni a dologhoz, bizony másnak sem tetszett az, de igen az Esopus rókáját követi sok ember. Én aperte megmondám, hogy én nem javalhatom, hanem reportáljuk Fogarasba a fejedelemnek és az országnak, és lássák ő nagyságok s ő kegyelmek, mert a fejedelemségnek és országnak örökös elidegenítésére nincsen nekünk plenipotentiaánk; úgy látom pedig a generalis azt kívánja, hogy mi ezt subscribáljuk és pecsételjük és osztán a fejedelemmel és országgal is azont cselekedtessük. Én nem tudom, a fejedelem micsoda instructióval bocsátotta kegyelmeteket, de én nem gondolhatom, hogy a maga fejedelemségének letételéig gondolkozott volna. Megharagvék Teleki, s mond: kegyelmed-e hát olyan híve a fejedelemnek? ki vészi le róla a fejedelemséget? Mi rossz vagyon abban az írásban? Egy szóval, én mondtam, ha ez meglészen így adva, diplomát nem lehet ezután, sem a Lotharingus contractusát emlegetni, ez azokat mind megöli. Principatus, libera electio, receptae religiones, sacra, profana, leges, fortunae, posteritas, egy szóval minden az ő felsége, mint haereditarius király

arbitriumára hagyatik. A mi részünkről mi mindenre kötjük magunkat ő felségének, de az ő felsége részéről, sőt csak a generalis részéről is ubi est ullius restipulationis vel vola vel vestigium? Nézze meg jól kiki azt a pozsoni declaratiót, quoad haereditarium nomen vagy az csak, mellyel a libera electio, és a szent *) András király ott említett decretuma tolláltatik, salvis aliis legibus et libertatibus Hungariae. Ez annál Erdély részéről sokkal alábbvaló; sőt vigore juris haereditarii regis Hungariae Erdélynek így ez iránt remittáltatni kell coronae Hungariae. Nem győzöm mind leírni. Haragudt Teleki. Mind bolondok vagyunk hát mi? Ugy segíjen, úgy veszjük el ezt az országot. Én felelek : Én nem veszem, hanem az a declaratio, melyet ha ő felsége kívánna is tőlünk, solennis követség által kellene deprecálnunk. Én az én conscienciám szerint mondom a mint értem; lássa kegyelmetek; az idő megválasztja, mint szintén harmad idén megmondám, hogy a generalis commendáns ott lakik a hol most. Én evvel a veszélylyel maradék és a voksbéli társsal Apor Istvánna (noha azután elvonódott ő is), a többi bizony nagyobb részben féltekben mind reá menének. Ezt Teleki, már micsodás és mennyi lével, Isten tudja, feladta Caraffának.

*) Jeruzsálemi-t akart írni.

Másnap reggel felmenénk először Telekihez, és véle együtt Caraffához a tegnapi házba, onnét Telekit béhivá egyedül Caraffa a maga házába, és kevés idő múlva kijöven Teleki, monda: Kegyelmed Bethlen Miklós uram beszélgessen Apor urammal, kegyelmetek a többi jöjön bé a generalishoz; és nálunk nélkül végeztek mindent. Hálá Istennek. Erről Apor azután azt mondta, hogy ötöt Caraffa megkövette, hogy csak énérettem, hogy egyedül szinte ne légyek, hagyta ötöt akkor kinn, de hogy őreá nem neheztelt. Úgy volt-e, nem-e, ők tudták.

Nem tudván én semmit is a Caraffa énelle-nem való nehézségében még ekkor, és a parolájához bizván, kívánván azt az extremumot is egyszersemind orvosolni, ha lehet vala: irék németül egy czédulát néki, s egy Partner nevü kanczellistától odaküldém. Ez volt benne: ha prosperálodni akar intentióiban, Telekit egy vagy két tanács úrral maraszsa ott egy kevéssé, minket a többit küldjön vissza Fogarasba a gyűlésbe ad reportanda huc usque acta vel coepta, és a fejedelem s országtól omnia bona speranda. Erre mondotta azt az egy kulcsot, oda feljebb a mint említettem. Ezzel a czédulával ő így élt: hogy nékem is quasi a parolát megtartsa, nem prodált hogy már egészen, de deákra fordította suppresso tamen meo nomine, és osztán quasi per negligentiam

kiterjesztve hagyta; sőt tette az asztalon épen Teleki eleibe, hogy ex curiositate emez megolvashassa, sokszor is (nb. orosz vagy spanyol Caraffa; stich (?) ám ez). Ezen lött Telekinek olyan lármája, a mint szent Péternek a leány szaván; bizony hét Erdélyt is oda kötött volna minden kétség nélkül. Énreám gyanakodott, de soha nekem szememre nem merte vetni. Elég az, rebus sic confectis vagy confractis elmenénk vissza a fejedelemhez Fogarasba, és ott a szegény fejedelem s ország a Caraffa kívánságát egészen teljesíté a Teleki hic omnipotens munkája által. Leone rugiente, quis non timeat? De ez a rész hosszú, és sok vagyon még hátra pro anno 1688.

XVIII. RÉSZ.

Anno 1688-béli viszontagságim continuatiója.

Mikor Szebenben e szerint tractáltunk, nem tudom én, maga Caraffa (kihez is ezaránt gyanakodtam) vagy Absolon, vagy a mint azután Teleki mondotta, Covazzo, a Caraffa secretariusus, 150 aranyért, elég az, hogy az én Moribundám párját adák Telekinek, de nékem semmi busulásom nem lön miatta, ő sem vetette szememre. Csak arról vöm eszembe, hogy Szebenből való vizsamenetelünk után Fogarasba, a nagy palota ablakában azt kérdi egyszer tőlem: mit tészen az a szó: paterna storge? Én megmondám, ő sem méne tovább. Azonban látom, hogy énhozzám juhászni kezd. Fogarasban ekkor született Ágnes leányomnak is keresztapja lön. A felesége tartotta a keresztvíz alá. Ezután énvélem nem veszekedett, sőt Absolon (ki is úgy hiszem Caraffától volt arra dispositus) mediatiója által velem egészen megbékélék, sok dologról megkövetett és könyvezve emlegette, hogy a diploma és

egyéb nagy dolgok iránt való tanácsomat megvetette, és azt hovátovább, in anno 1689 mindinkább recognoscálta, minél nagyobb romlását a hazának látta; de erről ide elébb.

Mennyire lett légyen az említett nehezsége Caraffának éellenem, azt nem tudom; lehetett ugyan egy oka vagy alkalmatossága az énreám való haragjának, quoad suam personam és in privato, hogy én abban az irásban azt irtam volt: ne mittat vestra majestas huc homines asperitate vel crudelitate famosos. Ezt Caraffa magára vette, s méltán, az eperjesi s debreczeni executio miatt. Olyan rettenetes bolond hír is volt a nép között, mikor bėjöve Erdélybe, hogy egy szekér kinzó szerszámot és azok között vas csizmát, hogy tüzesen az ember lábára vonják, hozott volna magával. Az odafel említett Vida István tordai jó nemes, jó elmés, prokátoros, és akárhol az egész világon hires, jeles tréfás, bolondos ember Tordának gyakrabban hadnagya, merő atyja vala, azért is communi voto populi temeték a templomba az én székem alá. Mikor Caraffát Kolosvárra várták, ez a Vida az én odafel említett Jörger öcsémmel ivutt; mennek oda a város elei Jörgerhez, tudakozni a többi között arról, hogy micsoda étellel találják kedvét Caraffának? Mond Vida részegen: mit sorpogtok ilyen amolyan bolond fiai, a hirére is reszkettek; hiszen ő is avval

él, a mivel más ember. Igen is, majd egy hétheti fiu gyermeket süssetek meg verő malacz helyén néki, mert ő azon igen kap. Ezt Caraffának megvivén, annyira megharagudt volt reá, nehezen tudá Teleki megcsendesíteni, hogy el nem vesze vagy bujdosék miatta. De ez menjen az ő helyére. Caraffa engem a szebeni tracta után megdicsért szinte arról hátom megé, a miért akkor megharagudt; engemet becsült, gazdálkodásomat kedvesen elvette, confidenter tractált, melyről többet szoltam anno millesimo sexingentesimo nonagesimo.

Caraffa bėjövele előtt küldé engem a fejedelem Szebenbe Veterani commendans generalis, és Franciscus comes Falkenheim fő commissariushoz, és ennek küldének tőlem 500 aranyat, melynek elvételében ilyen mesterséges szavai lőnek: ego quidem scio mei officii imprimis esse, ut procul ab omni interesse et passione illo defungar, et suae majestatis ac imprimis hujus regni ac celsissimi principis servitio incumbam; scio etiam me tanta celsissimi principis gratia esse indignum; attamen, quoniam pars et testis obedientiae et respectus inferiorum erga principes est, gratias illorum etiam non respuere, ideo illa cum humillima obedientia accipio. Eregy véle. Elvévé, tevé; de bizony nem vehettem eszembe, hogy az országnak csak mit is kedvezett volna, sőt igen sok csalárdságot és kárt tett, a melyért véle so-

kat kellett veszekednem; azért is mondotta volt rólam Alvinczi Péternek : *Illustrissimus dominus Bethlen semper quintam rotam quaerit*. Sok bosszúságunkra volt nekünk Alvinczivel; fő *commissarius* neve és jövedelme Székely László és azután Bethlen Gergelyé volt, de a terhes és némettel való *computusok* és veszekedések, magyartól való *exactiók*, *in summa* minden fáradtság miénk volt, és nagy nehezen vetének osztán kettőnknek 12 hordóbort, 150 köből búzát és egy kevés szénát, abrakot; ők pedig a husra rendelt *commissariusoknak* vagy *conniveálván*, vagy ugyanamazokkal egyetértvén, odasikkaszták 25,000 marhának bőrit, fagygyát, mert soha *exactióra* az a sok marha nem jöve, melyet midőn én csak *in minimo pretio* felvetvén 60 vagy 70 ezer forintig, *reonstrálék*, csak per sühe pühe végzék : légyen a *commissariusok* fizetésére való. Én mondom Székely Lászlónak : vegyük számba s rendbe hát s osztassuk igazán, *juxta onera et personas proportionaliter*; legelől kegyelmednek mint főnek etc. Monda: de ne félts engem, nem esem én faltól, csak magadra légyen gondod; és úgy veték az enlített kevés *naturálét* nekünk, de pénzt nem; az is jól esett ekkor kivált fogarasi lakáshoz képest. Falkenheim engem másként becsült, levelekkel, *sincerizálásokkal* vagy hazugságokkal *czirókált*, melyet hogy én is *reciprocáltam*, részszerint ké-

telen, részszerint, mai ítéletem szerint, bolondul cselekedtem. Azért azt adom tanácsul a fiamnak és akárkinek, hogy in simili casu igen parcus és rarus et cautus légyen, idegennel ne sincerizáljon.

Mikor Szebenbe hivata az említett mód szerint Caraffa, Teleki az urakkal kijöve az ország közé és a szokás szerint a táblaasztalhoz ülven az urak, proponálá, hogy Caraffa T. T.-t kívánja Szebenbe menni, azért az ország beszélgessen és adjon instructiót azoknak. Történt ekkor, hogy az hol én és Alvinczi ültünk, épen előnkbe esett az asztalnál Gyulai Ferencz tanács úr háttal felénk. Én mondám per discursum Alvinczinek : nem tudom micsoda instructiót ad az ország, hiszen a dolgot sem tudjuk, miért hivat; más az, hogy ott lehet az instructio, de bizony csak a lészen a mit ő akar, victor dat leges. Semmi sem lön tamquam de re ignota. Csak hamar visszaméneék az urak a fejedelemhez, nyavalyás hazugságával élément Gyulai, mind referálta az én szavaimat odabé. Ihol mindjárt Teleki s Bethlen Gergely ki az ország közé háborús ábrázattal, s mond Teleki : Itt az ország között hallatott olyan szó, hogy ha Szebenbe mégyünk is, hiába mégyünk, mert abból semmi sem telik. Jól tenné az olyan jóakaró úr, hogy mondaná meg, ha olyan jól tudja, hogy a nemes ország, fejedelem, tanács, ne csépeljen szalmájában, tudná dolgait

ahhoz szabni. Ezt pedig a mi kegyelmes urunk megkivánja s el is várja a nemes országtól. Bethlen Gergely mond sohajtással : Mi haszna a tanácsai rendnek e szerint, ha más a dolgot jobban tudja? A praesidens úr, főemberek, néznek egymás szemébe. Mi nem tudunk semmit, ilyen dolog itt publice nem forgott. Nem állám én tovább, felállék, és mondám felszóvol : Nem kellett volna annak a jóakaró urnak ezt a lármát csinálni az én szavaimnak hibás relatiójával, a méltóságos tanácsnak is azon megindulni; hivatott volna bé, és állított volna szembe véle; ha mit igazán mondott az én szavaimban, bizony egyet sem tagadtam volna meg benne, a minthogy most is elmondom. Ihol ez. Itélőmester Alvinczi ő kegyelmének mondtam; hallgasson reá. Elmondám. Alvinczi monda. Úgy vagyon. Elhallgatván, monda Teleki nékem : Tudja kegyelmed hát a dolgot? Én mondám : Én nem tudok semmit egyebet, hanem csak ezt az egyet, hogy a mi dolgunk már csak a szófogadás és a könyörgés, másé a parancsolás. Interim de occultis nec ecclesia judicat. Ha Szebenben a dolgot megértem, megtanít Isten engemet és mindnyájunkat országul, hogy mit szójunk vagy csináljunk tovább. Ez a dolog osztán csak ebben marada. Gyulai Ferenczen a régi hazug titulus jobban is megragada. Az én szám- és szivemben pedig zsolt. 6 ult. Mégis osztán et qui-

dem post declarationem datam, Gyulait derék követnek küldték Bécsbe, hogy az in anno 1686 respuált diplomát vagy a Lotharingus contractusát nyerve meg a fejedelemnek és országnak. Ész, nyelv és pennául adók melléje Donáth János virtuosus, derék, szolgálatra való embert, in anno 1667 et 68 az én atyám, és nem hazudok benne, az én tanítványomat. Ez megbeszélte azután, mint írta eleibe és megtanultatta véle memoriter a salutatiókat, propositiókat, melyeket elmondván osztán a minister méltóságok előtt, a tovább való conferentiába belésült, és osztán elfakadott sirva. Bizony Isten, így beszélt Donáth, és majd in anno 1690 Stratmann nagy cancellarius rútul is megjátszotta. Egy nequam elme Bécsben irt majd egy árkus papirosra kis tractatust de officio legati, kinyomtattatta dedicálván néki. Ő szegény, mint néki tett nagy becsületet, úgy vette a csuf-ságot, az embert jól megaranyozta, és dicsekedett véle, hogy néki még könyvet is dedicálnak. O vanitas! Quid quid sit, noha a fejedelemnek, országnak egy polturát sem használt, de mégis költött el 6. vagy 7000 forintot. A császár is nagy fejedelmi mosdót, medenczét adott néki; annakfelette haza jövén supplicálá az országot, hogy a költséggel nem érte, adósságba kellett magát verni. Recommendálá a fejedelem Teleki s más egy tanács által, és adánk a hazugságért néki orszá-

gul hung. flor. 5 ezert; a mint in anno 1686 az Inczédi Mihály fr.... gyógyításáért adtunk vala, úgy tetszik, h. fnos 1500; azelőtt Dávid deáknak a portán való fáradozásáért, vagy annak hazug exaggerálásáért, tall. 1500; Sárosi Jánosnak, hogy egyhétig vasba verték volt a portán, ezer öreg tallért. O szegény haza, ki vak gazdag koldus vagy, mely jól fizetsz az árokba vivő és vezető vezetőidnek. De e még semmi a következőkhöz képest. Kitkit az ő idejében.

Caraffa látván, hogy a kvártélyoktól messze lévő tartományok elromlanak a vecturával és az odafel tőlem gyengén említett kereskedéssel, megkínála véle, hogy mivel sok portiójok vagyon az officzereknek, melyekre való naturálék nem kívántatnak, azért ő azokat, a portiót per 3 Rhf., felvettetésén ad Rhf. circiter 116 ezer vagy 126 ezer, javallja, hogy a kvártélytól messze lévő részei az országnak, úgymint Bárcza, Székelység, és más olyan, fizessék meg azt pénzü, ne készerítessenek a naturaliák vecturájára Déva, Déés és hasonló helyekre Ezzel pedig a kvártélyokhoz közel lévők terhek sem nevelkedik egy pénzzel is, sem több naturaléval; mert amaz pénzü megfizetendő portiókkal az ígért naturálék summája is proportionaliter kissebbedik, és így sem a 700 ezer forintos, sem a naturálék summája in genere, sem a szegénységnek terhe in hoc vel illo comi-

tatu aut sede in particulari nem nevelkedik etc. Kornurugh által küldötte vala oda, ki positis calculis ad oculum demonstrálá ennek igazságát, practicabilitását és hasznát, melynek osztán én neki ülven, elaborálám s megmutatám világon, hogy nemcsak nem káros, hanem az országnak 100 ezer forintnál többet használ, nevezetesen az egy Brassó, Bárcza részéről circiter 30 ezer forint allevatiója lészen belőle, másoknak kára nélkül. De ezt bizony nem csak megveték, hanem még belém is vesze rútol Bánfi György a deputatióban miatta, és gonosz lelkiismeretű embernek monda. Elkeseredék a lelkem rajta, hogy nékem gyermekényi tudatlan ifju olyat mond; s visszamondám néki, s mondám közönségesen a tanács- s deputatiónak, hogy én itt ebben a deputatióban nem voksolhatok, és innét ki is mégyek. Ezzel felkelék s kiindulék a palotából; majd az ajtó fél utjából hiva vissza de csak csendes utánam való szóval a praesidens és Teleki; visszamenék s helyemre ülék. Idején meglátszik, a mely téjből túró lészen. Bánfi buzája volt az ezer vagy két ezer féregette, dohos köből, a ki miatt furiál vala Scherfenberg Apahidánál anno 1686. Ugyanő Szebenben Mikótól elalkuvék egy paripát fnis 90. noha emez 100-nál alább adni nem akarta; ekkor kerestetvén ország nevével németnek ajándékba való lovak, Bánfi még a Mikó istálójában

álló lovat, kinek az árát flnis 90 meg sem adta volt, eladá az országnak 180; a Scherfenberg dicsérte buzáért is drágán fizetett az ország. Mégis én valék néki gonosz lelki ismeretü. No Kornurugh re infecta visszamenvén Caraffához, ő azt a szörnyü bolond impietást detestálta, nem is urgeálta osztán tovább szóval, hanem pro tribus prioribus hibernis mensibus számot vettete velünk a regimentekkel, találtaték restantia naturalium pro illis debitorum et non administratorum Rh. flor. 126 ezer, ezt ő a 700 ezer frtból parata pecunia egyszersmind megvevé, úgy adatván quietantiát de restantiis, és azután nekünk a 700 ezer forintot ugyancsak ki kelle töltenünk. Ő azt mondta : si stulti vel nequam fuerunt in meae justissimae oblationis pro bono ipsorum factae rejectione, jam ipsi videant, quomodo facient ex ipsis naturalium restantiis pecunias, quia miles istas restantias jam nec in natura, nec in pecunia exiget, nec acceptabit; ideo ad supplenda 700 millia Rh. fl. non opus est novo tributo, adjustent illi inter se, mutent illas restantias in pecuniam, est tantum permutatio, torqueant illi semet ipsos. Bizony torquealódánk is, de nem Bánfi és az ő kufár társai, mert ők meggazdagodának, hanem torquealódánk én s Alvinczi s a vármegyék, székek tisztjei, commissariusi, hogy mint keressék ki és tehessék pénzzé azokat a restantiákat; de bizony abból kevés haszon volt

mind az administráló szegénység és commissariusok együgyüségé, mind a quietantiát adó szegénység együgyüségével gonoszul élő németek mestersége miatt; és így torquealódék az egész ország, mert az 700 ezert újabb adóvetéssel kelle osztán kisütni. Átkozódott sok ember, még az eleje, értelmese is : Ihol kétszer veszik meg rajtunk! Úgy, de ki vétke? mert ha Caraffa tanácsát bévegyék, nem léssen vala ez a kár és szörnyű confusio. Bételék rajtunk : non opus est stulto, medico, quum nesciat uti consilio, atqui omni tempore fiat inops. Teleki bizony hamar eszébe vette s mondta talám csak két hét mulva a deputatióban: Megnyert volna bizony a minapi perben Bethlen Miklós bennünket, bár ne veszekedünk vala felette véle. Bánfi ekkor csak hallgata. Az ország megromlék, delirantibus principibus etc.

Brassó adózás és minden terehviselésben engedelmes volt, és továbbra mindenre ígérte magát, de a praesidiumot deprecálta, és végre csak resolválta magát ad resistentiam et defensionem. Caraffa Veteranit rendelé 3. német haddal ad cogendum; a fejedelem is, de maga hada nélkül odaküldé Telekit feles úri és főrenddel ad persuadendum. Elmenénk, de a szászok a fellegvárból és városból keményen hozzánk lövöldözének álgúkkal. Bolonya végiben a fellegvárral általellenben való hegyre kezdettek volt a szászok egy

sánczot csinálni, de hátul a város felé még nem volt kész. Azért Veterani két compagnia dragonnyal mindjárt minden vér nélkül kifuttatá a százszokat belőle; ha ezt ügyiben még elkészítették, megálgyuzhatták volna, bizony nehezebben jutottunk volna Brassóhoz. Másnap Bolgárszegben s Ó-Brassóban más regimenteket rendele, hogy üres hordókból, kádak kasokból vigyenek sánczot a város kapuja felé; ő maga Bolonya felől való gyümölcskertekbe vettete egy mozsárt minden sáncz nélkül, ott voltunk mi is Telekivel. Onnét két vagy három bombát vetének a fellegvárba, egyet a városba; bizony álgyu, szakállas és puskával is jól löttek először a százszok, de osztán feladák magokat, többire csak conditiók nélkül, quoad capita seditionis; a minthogy azután csakhamar ugyan magokkal szentenciáztaták és öleték meg Kreutz Gáspárt, és más, nem tudom kiket és hányat, a kik legbuzgóbbak voltak, praeses lévén abban a törvényben a fejedelem képiben Macskási Boldizsár tanács úr. Ilyen szomoru cásus is esett akkor itt: A mint a város tractált a hódolásra, egy szegény trombitás, a városé, hordozta ki s bé a tractáról való levelet; egyszer a mint jö ismét levéllel ki oda hozánk a szegény, Teleki, nem tudom micsoda hirtelen furorból az ott vigyázó kész muskatélyosokkal, nem gondolván trombitafuvásával és

characterével, meglövöldözteté Veteraninak hire nélkül és felette nagy disgustusával, melyről protestált is publice et privatim, hogy nem ő dolga, az adjon számot róla, a ki cselekedte a boldond muskatélyosokkal; nékem is, mint igen jó uram, Veterani nagy nehéz, magamentő, és Telekit az aránt vádló szókkal beszélte. Nem is férnek el sokáig egy nagy országos sakban ketten; disponálta Teleki Caraffát, hogy Veterani ne maradjon Caraffa helyén a generalis commendóban (mert Caraffa tavasszal kiméne); úgy jöve bé osztán Donatus Heiszler, először csak báró, azután comes de Heidersheim, generalis commendansnak, kivel mind haláláig jó barátok lőnek, és kivel nékem is sok dolgom lészen ide alább.

Az én feleségem Fogarasban kételenítetvén szülni második leányát Ágnest (kinél szebb és okosabb leány gyermekünk nem vala, de in anno 1693 megholt), a rettenetes erős hideg télben, hideg ház és alkalmatlan árnyékszék miatt, kicsinyben hogy az árnyékszéken nem szült időlenül, és hogy épen az aréna, kolyika és szegény első feleségem minden odafel említett nyavalyáiban el nem nyomorodék s meg nem hala. Egynéhány esztendeig nehéz szenvedései voltak, az egy aréna még is hogy elkerülé, de a kolyika és egyéb asszonyemberi nyavalyákból egynéhány esztendő mulva tisztula meg nehezen.

Ha volt valakinek ezen a világon keserősége, bizony volt nékem, hogy ez a második jó és az elsőnél szebb, ifjabb feleségem szintén azon nyavalyájával és halálával keseredem meg, mint az elsőbe; maga is megkeseredvén mondta: jaj lelkem, csak úgy jár kegyelmed énvelem, mint az első asszonyyal. Bizony majd megbolondultam. Mégis az Isten osztán megszaná ötöt is, engemet is benne: meggyógyítá; de nagy Isten próbája volt az is rajtunk, hogy fia nem lött negyedfél esztendeig, melyről az ő idejében.

Ebben az esztendőben 15. junii egész Fogaras földin majd egy arasznyi hó lön, mindjárt el-mene, semmi kárt nem tett.

Álmat nem hüvelyezek, de egy ebben az esztendőben Fogarasban látott álmodat leirom. Én csak egyedül megállék a fogarasi nagy palota külső ajtajában, s látom hogy az ott jobb kézre lévő kerék bástyából, a Naláczi István szállásáról hoznak egy feketével bevont koporsót bezárva, és Naláczi heted magával kíséri. Magának és társainak egy-egy kis kurta fekete lobogós földre lefordított kópia vagy dárdácska a vállán s kezében, s lekísérik a grádicson s ki a kapún a koporsót. Ez ennek az álomnak 1. scenája, 1. actusa.

Menék én mindjárt ott a pitvar-nagy-ajtón ki a grádic tetelijére. Látom, hogy a fejedelem-asszony házainak ablakai mind nyitva vannak,

rettenetes sok égő szövétnek benne, kiket egy szempillantásban mind eloltának és az ablakot bétevék, és lön ott igen nagy hallgatás. Ez a 2. scena, 2. actus.

Menék ismét vissza a nagy palotába, hallék a fejedelem házaiban nagy zajt, az ajtók nyitva valának, és ott is szintén annyi égő szövétnek, mint az imént a fejedelemasszony házaiban, ezt is egyszersmind elolták; hirtelen mind menék én vissza a palotába, abba a nagy ablakba, melyben az urak szoktak vala rendszerint ülni; nyitva lévén az ablak, láték az árokparton két vagy három fekete köntösű, lobogós kópiás lovas sereget állani, mint azelőtt a fejedelemnek temetésin szoktak volt, a kik a sírbatételkor a kópiákat elrontották. Azonban nem tudom ki, a tanács urakat s engemet hiva a fejedelem lakó házába; hát ott egy fekete bársonyos bezárt koporsó, azt mi fogatok s vitetők az ott lévő kerek bástyába, és ott az ajtót bezáratók s bepecsételők. Ez 3. scena, 3. actus.

Menék ismét a nagy palotába csak egyedül; a nagy palotában sem vala csak egyetlen egy ember is; nézék széljel, hát a kemenczét tették a pohárszék, és ezt vizont a kemencze helyére, és a pohárszék kerítésit bévonták épen földig ama durva fátyollal, melylyel a németek gyászolni szoktak. Gondolám magamban, micsoda bolond

elfordítása ez a dolognak: a kemencze melege az ablakon mind kimégyen, ellenben a pohárszéknél délben sem látnak gyertya nélkül. Elindulék a palota közepéből az ajtó felé, hogy kimenjek abból a nagy solitudóból, mert olyan nagy csendesség volt az egész várban, hogy egy ember nem látszott, egy szó nem hallatott. Mikor a gyászos pohárszékhez érkezem, hallék a fejedelem audientiás házában olyan gyenge szónak, beszédnek hangját, mint az asszonyok, gyermekek szoktak beszélni. Azonban bényiták annak a háznak ajtaját a palotára. Én a pohárszék kerítésében lebuvám, hogy lássam, mi léssen. Ihol jő amonnét be a palotába egy tisztességes hopmester-forma öregrend ember és utána hat frauczimer veres testszin köntösben, és hátok megett látszott az audientiás házban egynéhány, de kevés személy, nem vehettem fel, micsodások. Az az hopmester az hat leánynyal beszélé, hogy hol kell a palotát általrekeszteni a superlálltal; úgy intézzék, hogy az az első ablak, melyből néztem az imént a fekete seregeket, és a palotának harmadrésze essék a superláton belül, a más két ablak pedig, és két harmad része a palotán kívül. Neki is készülének mindjárt és általvonák keresztül a palotát a menyezettől fogva a földig érő veres karmazsin szín kamuka (igen szép virágos dufla kamukának látszott) superlálltal,

és osztán összehuzván a superlátokat, úgy hogy senki bé ne láthasson, visszamenének az audientiás házba, ajtaját is bévonván magok után. Ez a 4. scena, 4. actus. Ki akarék menni, de

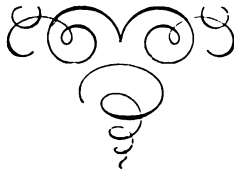
Kinyiták az audientiás ház ajtaját, az hopmester és leányok kétfelé vonák a superlátot, ihol jö felesed magával (de azok csak szolgálai módon tisztelték) egy egész, nagy özvegy úrasszonyok gyászába öltözött szálás termetű és idejéhez képest még meglehetősen ábrázatú öregrend asszony, jobb kezével vezetvén melleleg egy igen ritka szépségű és menyasszony-köntösben öltözött, leeresztett haju, gyémántos aranyos koronácskájú leányt; megállának a palota közepén; vagyon nagy hallgatás mindenfelé, csak hamar megindulának s jövének az én buvóhelyem, a gyászos kerítéshez. Monda az öreg asszony nékem : jöjjön ki kegyelmed ; s hátrább álla a palota közepe felé. Oda menék feléje közel, s mond : Ez a leány jó nemzetből való, árva, nékem atyámfia, apja, anyja megholt, Magyarországon neveltem fel, már eladó, hanem kegyelmed vegye el feleségül. Én mondám, hogy én el nem vehetem. Mond az asszony a leánynak : Eredj, menj oda az úrhoz. Odajöve, a mellyemre borula, és rettenetes keserves zokogással sira. Mind a leánynak, mind az asszonynak mondám : Kegyelmetek nem tudja, elhiszem, de én házas ember lévén, el nem vehe-

tem; ha szabad személy volnék, bizony felette nagy szerencsének tartanám. Monda az asszony : Legalább kegyelmed vegye keze és gondviselése alá, míg szerencséje találkozik; én a kegyelmed lelkire kötöm; s idenyujtá s adá, a kezemre fogám s mondám : Én a mennyire tudom, s tölem kite-lik, gondját viselem, el is szerzem, s adom ha hozzája illendő találkozik; s ott hagyá, maga elindula a superlát felé. Én felébredék. Ez a scena 5-a, actus 5-us.

Hat hét sem telik belé, Naláczai a felesége testét koporsóban, négy fia, két menyé és így hetedmagával, kíséri ki a megirt látás szerint. A fejedelemasszony, és azután a fejedelem is meghalának. A fejedelem testét a látás szerint mi tanács urak zárók, pecsétlők a bástyába; és így a három elsőt a dolog hamar megmagyarázá. A negyediket én gyanítom, hogy a zernyesti harcz, és a hat leány a hatféle ott igazán valóban véres és veres superlátot felvonó nemzetség : német, török, magyar, erdélyi, havasalföldi, moldovai. A szentírásban is az országok, nemzetségek leányoknak neveztetnek. Pohárszék, kemencze contra rationem való elfordítása, és a nagy hallgatás a várban, nem a következett politia s regiment változását jelentette-e? Az ötödikre teljességgel nem tudok mit arányozni; a szegény Horti püspök feleségem halálától és én harmadik

házasságomtól fél vala, mikor in confidentia megbeszéltem vala néki; de azon az uton az eddig bé nem tölt; ha az idő megmagyarázza valami seriummal, jó, ha pedig nem, semmi kára senkinek benne. Más egy ezen esztendőbeli csudálatos álmomat még akkor leirtam, megtalálják, ha akarják.

Tavalyi futásban juhóm, marhám, ménesemnek felét kárrá vallám, Havasalföldébe magam pásztorim adták, lopták el, még is egyet sem öleték meg, noha megszentenciázták.

XIX. RÉSZ.

Anno 1689. tavasszal májusban küldének engem Alvinczi Péter és Horváth Miklóssal Szebenbe generalis computusra a regimentekkel, még télben Segesvárott lött gyűlésben rendelvén reá. Megítélheti akárki micsoda bosszuság volt. Bethlen Gergely volt a főcommissarius : én veszekedtem, veszedelmeztem mégis a némettel. Heiszler generalisnak külön magának az ő nevére két lovas regimentje vala, kik is, a generalis commendans lévén az ő colonellusok, rettenetes sok excessust tettek. Egy kvártélymesterek folytatta a computusokat, kivel mennyit veszekedtünk légyen, és micsoda átkozott ember volt, meglát-szik csak ez egyből is. A veszekedésben mondom egyszer néki : Domine, ista quidem vos facere potestis, sed etiam de Deo cogitandum, qui certe punit. Furiájában felelé : Quid scit Deus ad ista? Szegény Horváth Miklós unitarius, jámbor, szép értelmű főember regalista vala, elijede és felfo-háskodék rajta. Csak convincálók a felől két

ezer s még több Rh. forintokig, és Horváth Miklóstól megizenök a generalisnak, hogy ő excellenciája tekintetiért elengedjük felét, de a többit a regimentnek levonatjuk. Elszidott engem Horváth Miklós előtt Heiszler rettenetesen, melyet ő meghozván, mind ő s mind Alvinczi mondának : jobb, inkább csak engedjük el. Én mondtam, hogy én bizony nem engedem az én lelkemre az ország siralmát. Ebédet evénk a computus végén s kiindulék Szebenből. A mint a piacon keresztülmenék a tanácsház felé, ihol jő az a kvártélymester, hoz egy zsacszóban 267 aranyat, s ideadván mond haraggal : ihol a generalis a magáéból megküldte az ezer forintot. Azt hitte, hogy féltemben visszaadom; mondja vala is Horváth az én hintómban ülven : küldje vissza uram kegyelmed; de nem küldém, hanem megköszöném ország nevével, és a hintóvankos megétévén, vivém estére Sorostélyra s adám Teleki kezébe; ő hová tette, nem tudom, de úgy hiszem, vissza fogta volt küldeni a generalisnak. Engem ugyan ekkor megdicsére s monda : hogy ő megbékéltet véle. Én azt nem várván, irék Szent-Miklósról egy levelet Heiszlernek, hogy énreám ne nehezteljen, ne tribuat personae vitio necessitatem officii; bizony haragudt, de szép békességes szolgálatát ajánlá válaszában. Ez után a szebeni computus után mindjárt mi Alvinczivel ketten

generalis exactorok lönk Marosvásárhelyt de omnibus contributionibus anni 1688 et restantiis praecedentium annorum. Bizony baromi munkát kellett tennünk, hogy ezen júniusban leendő radnóti gyűlésre elkészithessük. Instructiónk szerint a restantiákból sok szegény fő és nemes embernek fizetők meg kételenségből ország számára anticipált pénzeiket, mely fizetéssel jó hogy siettünk, mert a szegény creditorok nagy hátravetésével más szükség, úgymint a somlyai, kolosvári katonák fizetésére fordítják vala az urak, de az üres ládát találá a parancsolat. Erről az exactióról vagyon testimonialis és regestrum az én leveleim között, ha mostani rabságomban el nem vezett.

Ezen radnóti gyűlésen esketének bé engem a tanácsba, az országban minden jámbornak applaususával, Bethlen Gergely, Elek, és Bánfi Györgyön kívül. Csapon vendéglém meg az urakat.

Már Teleki jó pátronusom lévén, az egyik leányát kérém Bethlen János öcsém számára; ide is adja vala, de a legközelebb említett három atyjafia rettenetes pihegő-lihegő munkával elbonták az asszony előtt ex mera invidia és szerzék Bethlen Ferencznek, Telekinek nagy kedvetlenségével; bizony egyszer egynehányunk előtt azt mondá : ha mely szolgálja néki meghozná annak a leányának halálát, egy jó fékes, nyerges, pár

puskás szép paripával ajándékozná meg. Igen megismérte volt már az embereket, és panaszkodott nagy háládatlanságokról. Érzette s megjövendölte feleségének annak a leánynak azt a boldogtalanságát, a mely rajta telék azután.

Medgyesen lön ősszel egy rövid porció-vető gyűlés. Bethlen Elek, Székely László, Gyulai Ferencz és én valánk a fejedelem házában, mond a szegény fejedelem : Édes atyámfiái, miért nem kelle elvennetek a diplomát, most nem búsulunk ennyit. Egyik sem szól, néz a fejedelem reám. Én mondám : Nagyságod az uraktól kérdené, ne éntőlem; mert hiszen tudja nagyságod, hogy én elvételét javallottam. Felele szegény : Tudjuk. Emez három ki egy, ki más hiáばavalóságot monda; megholtak, nyugodjanak.

Anno 1690. kéredzem a fejedelemtől Magyarországba feleségem és árva sógorim elpusztult és elhagyatott csarodai jószáginak valami kis rendbe való vételére. Minthogy pedig a kassai kamara a máramarosi sókereskedést megháborította vala, parancsolá a fejedelem, hogy kezem ügyiben lévén Kassa, menjek követül oda a kamarához és Bécsből akkor exmittált cameralis commissióhoz, és ha mit lehet, végezzek a máramarosi só dolgáról vélek. Comes Sigefridus Prajner vala ennek a kamarális és Magyarországnak, kivált a protestans ecclesiáknak siralmas com-

missiónak praesese. Credientiát, instructiót és költséget igen szükön, ígérertet igen böven adának. Elmenék, Bethlen Jánost is elvivém experientiae causa. Igen civiliter, tisztességesen fogadának, vendéglének. Végzék, a mit a sóról tudék, vélek, melyet esztendő mulva elbontának; valami bitang, másként szép lóra való czafranggal, mivel, engem és az öcsémet megajándékoznak. Csorodán is csinálék, a mit lehet. Bethlen Jánosnak szeme akada a Lónyay kisasszonyon, kit azután el is vön, noha nem egész javallásomból, mert féltém attól, a mi meg is lön, úgymint méltatlan elválás, nem büneért az asszonynak, hanem ábrázatja disztelenségéért; mely is az én hirem nélkül s kedvem ellen lött in anno 1690. én Bécsben létem alatt; féltém ma is a szegény öcsémet miatta. Isten szánja meg. Februárius első napján indulék Kamarásról, márczius elein ugyan oda visszajövék, Istennek hála békével és egészségben.

Teleki husvétra vendégségbe hívá Heiszlert, számos német urakkal, dámákkal Sorostélyra, engemet is feleségestől. Nem is volt erdélyi nagy fő vagy úri rend több ott, hanem a leendő veje Bethlen Ferencz, a ki ittason, de nem felettébb, hogy a lába nem birta volna, egyszer a táncz alatt a napával beszélgetvén, elindula a mátkája és több dámák felé lassan: úgy botránkozék,

elesék, kicsinyben marada, hogy a feje alája türemedvén, a nyaka el nem törék szegénynek; gyalog és nem futó ember, hogy olyan nagyot eshessék (mert lélek szerint esett egy kópiányi hosszát), én nem hinném, ha magam nem láttam volna. Ez a vendégség, vadászat, lójártatás, muzsika, táncz és minden apparatusival bizony fejedelmi volt és hat nap tartott. Én ugyan sem felette nem ittam, sem nem tánczoltam. Ez lön Apafi, Teleki, Heiszler és Erdély tora.

Gyűlés lön mindjárt Fogarasban, és én a kassai kurta követségről relatiót tevék. Prajner is más felől küldötte volt a fejedelemhez emberét Johannes Adamus Brezek nevűt, jó, derék, activus, magát alacsony rendin feljül igen messze hazudót, melylyel is magának érdeme s caractere felett való becsületet és tartást s ajándékot nyert. Alig találtam az ő alacsony rendihez képest olyan nagy dolgokról olyan bátran hazudó németet.

A fejedelem a gyűlés kezdetén megbetegedék hamar, és hetednapra, 15. aprilisben meghala. Látván én nehéz betegségét, mondám Telekinek külön: Ez az ember, félek én, meghal, azért tétesz egy titkos testamentumot addig, míg az esze, nyelve, keze szolgál, véle, melyben vallja fia tutorának a Brandeburgicus electort (nem vala még akkor király), és irjon egy levelet néki,

kösse lelkére tam quoad religionem, quam protectionem coram caesare. Meg is mondtam, hogy ne tudja senki, hanem ő, a professor Pataki, a gyermek fejedelem mestere, és a predikátor; ne is halogassa, mert bizony elkésik véle; úgy is lön, addig halogatá, ebben semmi sem telék. Miért? Isten tudja. Eleget keservesen siratá, hogy nehéz, szomorú időben hagyta fiát, országát árván; de mi haszna az olyan sírásnak?

A fejedelem halála után mindjárt mondtam néki is külön és a tanácsban is, hogy ad ratificationem suae majestatis praestáljunk homagiumot a gyermeknek, melynek formuláját is concipiálám, salvo scilicet supremo dominio regis, hogy így légyen a homagium: Juramus caesari Leopoldo, regi Josepho, et sub spe clementissimae approbationis et ratificationis Michaeli Apafi II-do principi etc. De Teleki, és őreá nézve a több tanácsúr sem méne reá. A státusok pedig igen akarták volna.

Hirre tévén Heiszlernek Teleki a fejedelem halálát Szebenben, jöve mindjárt Porumbachra, Telekit is oda hivatá egyedül postán. Mit végeztek, Isten tudja; a következő dolgok ugyan részszerint kiadják. Következék a fejedelem teste koporsóba- és a bástyába tétele, és osztán a tanácskozások de ulterioribus.

Engem nagy csudánra követnek választanak

Bécsbe, hogy az ifju fejedelemnek szerezzek confirmatiót. Kérdém : ha való, vagy tréfa? Mondák, és erősen állíták, hogy bizony serium; és kérnék vállaljam fel. Én reáállék, hogy elmégyek, és szívesen járok el benne teljes tehetségem szerint. Tudja az Isten, igazán és egyencs lélekkel is mondtam, és el is követtem volna; Teleki még egy kerek kápáju szép aranyos oláh nyerget ajándékoza postára valót, de azonban másnap csak ketten lévén, azt kérdi tőlem : elmégy-e ugyan erre a követségre? Mondám : el. Mondá : én csudálom, bizony nincsen eszed; hiszen ez csak csufság, azt gondolod-e, hogy ezek néked hisznek? de ha elküldenek is, semmit sem viszz végbe, és azt is osztán néked tulajdonítják ezek, az udvar sem veszi jó néven. De ha megnyernéd is, kinek szolgálnál? hiszen nem ez a gyermek lenne itt a fejedelem, hanem emez büszke gyermek Bánfi György, ez a szeles Bethlen Gergely, kiknek legelső gondjok lenne, hogy az én és a te fejedet elüttessék? nem isméred őket? nem tudod Báthori Zsigmondot? im a tanács, mosdjál ki belölè. Könnyü lön elhinnem, bizony igazat is beszélett. Én mondtam, hogy én holnap a követség requisitumiról tészek valami punctumokat, azok alkalmatosságával elbonthatjuk tisztességesen. Megegyezénk mind a punctumokon, mind a dolgon.

Másnap a tanácsban summáson mondtam : Én

ugyan postán elől mégyek iziben, csak legyenek meg ezek : 1. A tanácsi és minden fő rend és státusok személyes subscriptiója, és az ország három pecsége alatt költ instructio és credentiák az én, úgymint fő, és a három natio követei nevekre, kik is minélhamarébb és az én szolgálaim azokkal jöjjenek utánam. 2. Költség ahhoz a követséghez illendő mind nékem külön, mind a három natio követeinek. 3. Assecuratio énnékem, feleségem, gyermekim és jószágim protectiójáról, és in casu meae properatae mortis valami illendő recompensa, consolatióról etc. Teleki mintha tegnap szemével sem látott volna, mond : mennyit kíván kegyelmed a költségre? Én mondtam : én nem tudom meghatározni, ihol Gyulai Ferencz és Vay Mihály urék (ez pedig nem régen jövének meg a diplomát hasztalanul sollicitáló bécsi követségből, noha Teleki privata gratiájánál, ajándékinál egyebet nem hozott, mégis szinte mint Gyulai hung. fls. öt ezert nyert vala) megtudják mondani. Kérdi osztán : mit ért kegyelmed a recompensa, consolation? Én mondtam : valami kis jószágot vagy pénzt; ezt pedig úgy, hogy ha hasznot tehetek is, ha nem is; de kívált ha odahalok, meglégyen; mert még az életben maradó s azután eleget kereshető doctornak is megfizetnek, ha a patiens meghal is. Kérdi ismét : a három natio követje miért kell, a nélkül miért

nem lehet kegyelmd el? Én mondtam : azért nem, hogy a dolog igen nagy, és maga a dolog kívánja, ha én nem kívánnám is, hogy a felséges udvar előtt légyen hiteli és tekinteti az instantiának; azonban az én részemről szükséges, mind hogy tanácskozó és segítő társaim, mind hogy bizonyágim légyenek mindenek előtt, hogy én igazán jártam a dologban. Ha pedig kegyelmeteknek ez nem tetszik, lehetetlen elmennem, és sem bosszúságnak sem becstelenségnek nem tartom honmaradásomat. Mond Teleki: ez ugyan mind így volna jó; ha engem küldenének is, megkívánnám; mert tündérország vagyunk mi. Lássa uram kegyelmetek, monda az uraknak. A discursus hosszu volt, nem szükség leírnom, summája ez lön : A szoros idő, és az ország szegénysége olyan solennis, költséges követséget (noha bizony jó volna, és úgy kellene lenni) nem admittál, azért kedvesen veszik készségemet et pro facto aestimant etc. Keressünk most tőlünk végbevihető módot a dologban. És így én ebből kimosdám szépen, úgy gondolom, és talám nékem in privato jómra esett, mert a mint azután bizonyoson megtudtam, felette neheztellette Heiszler és az udvar a homagiumról említett voksomat, és annak elbontása Telekinek pro maximo merito imputáltatott ad gratiam; talám még ekkor elvesztem volna, így a mint most.

Választók azért arra a követségre Nagy Pált, de a confirmatio-kérés mellé kezébe adák deákra fordítva az electióról irt articulust, hogy 20 esztendeig (míg annyi idős nem lesz) ne regáljon, és homágium se praestáltassék néki; még azt kívánák, hogy én fordítsam deákra. Én mondám: hogy én bizony nem, s nem is fordítám; hanem Komáromi a Teleki deákjával forditatták. Én mondám az uraknak: ez a kegyelmetek instructiója bizony szintén olyan, mint a ki a tüzet hamu helyén hóval takarná bé. Olyan is lön a vége. Itéld meg ebből akárki, voltam-e én gyűlölő és bosszuálló az engem megrontó Apafi maradékához, melyről ide elébb az én üldöztetésimben sok szó lészen.

A tavasz elhozá magával a török nagy készületinek és Tökölinek Erdélybe való szándékozásának hírét, kiről elfelejtetem volt odafel megírni: a mint in anno megnótáztatták vala hogy már juris ordine az országgal, mely notázásban ő sem per se, sem per procuratorem nem compareált, a minthogy a nótába nem is admittáltatik egyéb, hanem a personalis comparitio, ekkor az én voksom a volt: Én olyan emberre, a ki egynéhány ezer embernek kardját viselő ellenség, nem voksolhatok úgy mint peresre, hanem úgy, mint uram ellenségére, kinek executiójához a fiscalis director procurator és

deákok, vármegye tisztjeinél több kell. Tudnivaló dolog, quid hostis a victore meretur et expectat. Ez incidenter menjen. — Az hirekre nézve mi a tanács, Heiszler generalis consensusa vagy ugyan parancsolatja és a Teleki dispositiójából generalis hadi insurrectiót végzünk az országban; azonban tanács és deputatio gyűlést Radnótra; a hová összegyűlvén, végzünk generalis diaetát Szebenben ad 21. augusti és hogy Kálnoki Péter, s úgy tetszik, Tompa Miklós árultatásért ott sentenciáztassanak. A gyűlésre hívó regálist mindnyájan subscribáltuk tanácsi rendül. Megnevetkezünk farkas nevetséggel. Egy helyen, ihol 12 fejedelem Salamon mondtaként. Péld. 28 : 2. Ez julius elein.

Gyulai Lászlót, udvari főkapitányt circiter 5 vagy 600 mezei katonával Heiszler, Teleki küldék Vaskapuig Heiszter generalishoz Orsova, Mehedia tájékára; vármegyék, székek, kiki magában felüle s táborba szálla. Engem Radnóton el akarának rendelni, hogy az immár Verestoronyhoz szállott egynehány vármegye és aranyosszéki hadban menjek, és annak sőt többnek is nem sokára generalisa légyek. Én mondám, hogy in anno 1682. Füleknél, mikor a többi között egynehány czigánynak is generalisa valék, felfogadtam, hogy ha békekességben tisztem nincs, hadakozásban tisztet nem viselek; én sem főispán, sem kapitány nem vagyok, fel sem vennék

tőlem a parancsolatot, hanem vagy főispánt, vagy kapitányt illet az. Néznek egymásra s Teleki mond az uraknak: Ez azt teszi: ha a békességben elől mosdottatok, nosza most is. Bizony jól teszi, van esze érette. Küldék azért Gyulai Ferenczet, főispánt és udvarhelyszéki fő királybirót. De

Teleki másnap hozzám küldé Pataki Istvánt és Nagyari Józsefet ilyen izenettel. Azt kérdeti és kívánja tőlem, declaráljam magam realiter: barátja vagyok-e vagy ellensége, mert ő sincere békéllett meg velem, a melyet mások megbántásával is megbizonyított és már annyira bizott hozzám, hogy az igazgatásban is társul akart mindenk felett maga mellé venni; in casu mortis házáat, feleségét, gyermekét is reám akarta bizni; már nem tudja mit gondoljon felőlem; miért vetettem meg azt a tegnapi oblatióját is a generalisi hivatal aránt, mert az ilyen amolyan nagy út lett volna az én promótiómra. Én izeném: hogy ez utolsón kezdjem, azt a pünkösdi generalisságot én igen nagy okért nem vehetem fel; azonban miért nem beszéltt elébb énvelem felőle. A többit a mi nézi, én bizony ellensége nem vagyok, sőt személyének s házának igaz keresztyén jóakarója, de sok dolgának nem lehetek mindenkor javallója propter rem ipsam et meam conscientiam, non ex odio personae. Sok beszédnek e volt summája, melyet megvittek

emezek néki; de mégsem egész confidentiával vagy contentummal válék el harmadnap mulva tőlem, azután pedig nem láttam, mert elesék a harczon 21. augusti Zernyestnél. Szándéka e volt: Ha én azt a talis qualis generalisságot felvállaltam volna, a valóságos hadban scilicet akkor menő generalisságot is Heiszler consensu-sából reám adta, és maga az ország igazgatására nézve a tanácssal az ifju fejedelem mellett maradt volna. De az Isten tanácsa az volt, a mi meglőtt szegényen. Nékem ugyan bizony, és a mint az utána lett dolgok bizonyították, az országnak is jobb lett volna élete, mint halála, mert már a császártól resolutus gubernátor volt, és noha mint ember sok fogyatkozásokkal volt, de bizony sok szép virtusok, Isten házához való buzgóság, liberalitas, magnifica generositas, elme és indefessa activitas, candor voltak benne. Successor ipsum maxime glorificat.

Ezen augustusban adá Isten Miklós fiunkat igen nagy, de igen rövid örömünkre Szent-Miklósön. A súlyosodó hírek miatt beteg feleségemet először Tordára, és azután Kolosvárra kelle futtatnom, és magam Radnóra menék és Nalácz, Székely Lászlóval a fejedelmet beszállítók Kolosvárra, és másnap meghozák a harcz hírét. Megmondtam vala bizony szegény Telekinek, se magát se Heiszlert ne biztassa fel az erdélyi

haddal, mert így jár. Osztán Haller János, Bánfi György, Alvinczi, Sárosi, Apor István s több főrendek bészaladván Kolosvárra, tanácskozáink: 1. Hogy az erőtlen hely a fejedelem és tanács securitására nézve, azért keressünk erősebb helyet, egynéhányan Szebent javallák, melyre én csak rövideden azt mondám : én sem a fejedelmet, sem magamat bizony szántszándékkal Tököli kezébe nem viszem; hiszen az harcznak negyed napja; Zernyest Szebenhez 8 vagy 9 mélföld; hanem ihol Kövár, Máramaros, Huszt. Haller János és én találkozáink csak a kik reá ígérők magunkat a fejedelemmel oda való menésre, de elüték, veték, semmi sem telék benne. 2. Keszei Jánost, a fejedelem első praeceptorát s belső emberét küldök Bécsbe tudósítással és a fejedelem confirmatiója sollicitatiójára postán. 3. Mi pedig, úgymint : Naláczai István, Székely László, Bánfi György, én, Alvinczi iratánk Vilhelmus angliai királynak és a brandeburgus electornak, hogy pro sua sapientia légyenek jó törekedők ő felsége előtt az árva mellett; én concipiáltam, Keszei írta, subscribálta a fejedelem és mi ötön; vitte el is, és megadta a követnek Keszei, de hasznát nem érzettük. Én voltam ennek authora. Itéld meg Isten! mi voltam én Apafihoz, a fejedelem házához, és az én édes hazámhoz! Nehem ult.

Mivelhogy az én keserves rabságomban Bécsben anno 1708. irtam volt magam mentségemre egy hosszacska deák irást, a melynek neve : „sudores et cruces comitis Nicolai de Bethlen“ noha azt sok és nagy okokra nézve osztán a ministereknek bé nem adtam, de emlékezetnek okáért maradékimnak megtartottam, úgy az én ritka példájú szomorú tragoediámnak actáit is a kit megkaphattam; azért ezután való életem leírásában sokszor csak oda relegálok, és a mi azokban meg vagyon írva, itt nem iterálok, hanem circumstantiáival bővitem és világosítom csak az esztendők szerint.

Ebben azért az 1690-ben marhám, ménesem, lovaim és cselédeimnek is egy részét kifuttattam Tököli előtt Csarodára, az hol éhbel nagy része tavaszig meghala, pénzem sok költ reájok, az is odalett, a marha is, ménes is, ól is, el is ajándékoztam az odáfel említett gróf Prajnernek tehenet 12, egy bikát, tehén bialt 3, bikát 1. Jól megfizetém a majd említendő kocsit és puskákat néki.

Mint a deákban meg van írva, Kolosvárról menék Bécsbe. Te tudod Isten, nem egyébért, hanem a te lelked instinctusából, azért, hogy a te házadnak és az egész hazának szerezzek valami securitást ad incertum belli eventum, mert azt én jól láttam, hogy avval a kis zernyesti harczzal nondum est decisum, és féltem attól, ha az egész

ország Tököli mellé áll, és azután a német ismét feljülfordul, *jure belli et victoris* aget in *sacra aeque ac profana*. Ha pedig Tököli kezébe török birodalom alá teszi Isten a hazát, könnyü lészen nekem in *fine belli* hazajönöm. Addig pedig feltettem, hogy a hazának *agens orátora* lészek valamíg egy falat kenyerelem lészen, és hitelem lészen Bécsben. És ezt az Isten tudja, erre *resolváltam* volt magamat, hogy magam költségén menjek, ha nem küldtek, ha egy pénzt, sem levelet, sem egy csepp *instructiót*, *character*t nem adtak volna is.

Szatmárig feles kíséreléssel magam lovain menék, de ott osztán a postára ülék három szolgálammal, de az is egyik az úton Egerhez közel Daróczon marada betegen a rázóadás miatt, mert éjjel nappal mentem akármicsoda időben s útban. Indultam Kolosvárról *ultima augusti*, értem Bécsbe 8-a *septembris*. Kapunyitáskor találtam elől Keszeit a válaszszal éjtszaka Fischán, és a leveleket felszakasztván, megolvastam *pro directione*, és irtam Kolosvárra általa. Szállék Kärthner-Strasse, aranyos griffhez. Tekintém, hát amaz hazug Brezek ott vagyon, rettenetes örömmel láta, és kére, hogy légyünk egy asztalnál; reá állék, sőt pénzt is adék neki kölcsön, egy hétre kérte, de mai napig is odavagyon egy része. Látom hogy derekasint főzet a vendégfogadóval,

de mind az én erszényemre; elbucsuzám tőle; singularis hazug cigány ember vala.

Az ekkor tőlem szerzett diploma dolgában Isten után fő tanács és segédem volt Nicolaus Gothefridus Dankelmann, a brandeburgiai elector követe; véle közlöttem a diploma projectumát, és minden irásaim s dolgaimat; szeretett, becsült ez az ember engem igen; mikor elbucsuztam tőle, könyezve csókolt meg. Istenfélő, buzgó, nagy elméjü ember vala. Ez szerzette az alumniát az urától Enyedre. Az angliai követ Milord Paget és a hollandus Hemskirken, kik azután a karloviczi békességet csinálták, ezek is tudták, de nem annyira, mint emezek.

A dolog elein csaknem rútol megbotlám. Tudatlanságból a derék memoriálét én adám Stratmann cancellariusnak, holott a szokás szerint kellett volna adni az én conferenciám praesesének, Kinskynek; és ennek mondván együgyüségből, hogy amannak adtam; rettenetesen megharaguvék s mond : *vestra dominatio generosa faciat, quod potest, ego faciam, quod volo etc.* Mintha én mindent úgy tudtam volna, mint ő. De hazudék egy kicsinyt, hogy az ő exczellenciája a praeses számára való még nem kész, minthogy annak szebben kell leiródni, melyet holnap elhozok. Megnyugovék rajta. Kapám magam Stratmannhoz, s visszakérém tőle, mondván, hogy valamit

kell corrigálni benne; visszaadá. Én is kettőt iraték; a derekast vivém Kinskynek, és azután későbbre a párt Stratmannak. És így ez a fazék megföldődék. Bezzeg tudtam azután.

Caraffa nagy pátronusom és a diploma dolgában nagy promotorom volt; meghagyta, hogy minden ebédre hozzá menjek; noha nem mentem. Mások is sokan hívtak. Egyszer a vállamra veté Caraffa a kezét s monda : *ego in servitio suae majestatis ibo in imperium, sed ego meum votum dixi imperatori, ut illud diploma det, et dabitur, et onus Transsylvaniae totius imponat humeris istis.* Ez úgy is lön. A diplomát megadák és engem a császár nevével a vajdasággal holtig és úri grófi titulussal, jószágokkal megkinálának, de én reversalisomra nézve megvetém. NB. Csuda dolog, az odafel in anno 1686. enlített szebeni declaratiót sem Caraffa, sem az udvarban senki csak úgy sem hozta elé, mintha soha sem lett volna.

A máramarosi tisztet Isten csudálatosan adá; gondolatomban sem volt, hanem Jaklin Balás magyar cancelláriustól búcsuzván, mondá: már a diploma meglévén kegyelmednél, úgy hiszem, meglehet, hogy én a máramarosi főispánságot egy becsületes magyarországi urnak szerezzem, a ki engem arról requirált. Én mondám, hogy én az adott diploma ellen való dolognak itélem, avagy

csak ilyen hamar. Osztán hallgaték, hanem menék Stratmann, Kinskyhez, és kérém, hogy ne engedjék meg sem azt, sem más partiumi s erdélyi tisztiséget, hogy a magyar cancellarius szava szerint elkérje. Azt felelé mindenik : hoc non erit; sed comitatus iste estne alicujus notae? Mondám : est optimum omnium officiorum transsylvanicorum. Mondák : Ergo nos faciemus, ut imperator praeter te nemini det. Úgy adta Isten. Én bizony nem kértem és ekkor semmi irást róla nem vettem. Sok volt a competitor és az irigye annál több, kivált a magam atyámfiái : Gergely, Elek, sat.

Sokkal inkább bánom, hogy a császárnál hét nap bennállott diploma projectuma páriját elvesztettem, meglátszanék abból az egész dolog minémüése, és hogy mennyi bajom, munkám volt énnékem azzal mind a conferenciában, mind a sok irással, de ákom sem lévén jó. Én a projectumban expresse feltettem volt : episcopi et jesuitarum exclusionem in 1. art.; ők tették : alterius quam ibi nunc est cleri. In art. 9. én tettem : tantum 3 catholici; ők tantum helyén irták : saltem. Ez két dolog felett sokat perlettem, de nem nyerhettem. Én garantiáknak kívántam az angliai, svecziai és egyéb protestans minden potentátorokat, de nem admittálták. In reliquis articulis, praeter stylum, in substantia projecti mei nihil variatum. A 18-dik articulusba oda akarják

vala irni: ad instantiam Nicolai Bethlen tollimus etc. Én mondtam, hogy vonják ki az én nevemet, csak a dolog légyen meg; így sem tudom, mint emészthetem meg ahhoz az édes falathoz szokott magyarok gyűlölségét. Úgy is lön. Nehem. ult.

Énnékem gratiából a császár ajándékoza 200 aranyat nyomó lánczot, melyen a maga képe. Ez 200 vert aranyért Rosenberg camerae praeses, általa Szegeden tőlem hitelben vett sóm árába, megadata Rhfl. 2000; restáló 4000 forintomért ígérék a Sulyok jószágot, hogy annak árába béveszik, csak de reliquo pretio a szepesi kamarával alkudjam meg, kinek is parancsolának, azt tudván, hogy Sulyokék már mind megholtak, és énnékem mindenik feleségem Sulyok leányág. Kapék rajta, de az Isten vesztette volna el! áll 15 ezer forintomban: 50 forint hasznát sem vettem, bosszuságot sokat. Ekkor adaték a Rhédei familiának is az haszontalan assecuratio szent Jóbról.

Ekkor veszvén el Landor-Fejérvár, a török küldött onnét sok ezer tatárt és kevés számu törököt Várad felé, és onnét télben bé Erdélybe. Olyan lárna volt mindenütt egész Bécsig, hogy az ember el nem hinné. Erdélyből igen ritkán jött hír, Badensist hadastól elveszettnek tartották, kinek is éntőlem a császár egész instructiót iratott clavissal és az én utamot javallotta Mára-

marosra Lengyelország felé, de én csak kíséroról való parancsolatokat vevék a bellicumról a várakba, a commendánsokra, s megindulék. Budáig kíséror nem kellett; ott kérék, de hát Budáról az embernek a gazdaga fut, a commendáns azt monda: Jobb kíséror nélkül mennem, mert még a posta Egerig bátorságos; német hadak is vagynak arra. Én azért csak elmenék és a hadakat Hatvanban találám. Gyöngyösön ére utól Szirmay István, kivel együtt mentünk postán Szerencsig, rettenetes félclemmel, mert a tatár Szolnok tájékán nyargalt. Csáki László elbocsátott katonája az alföldön csavargott. Egerben kísérorot nem adhatának. Ekkor kérdé Szirmay : mit adtak kegyelmednek Bécsben? Én mondám : adtak volna sokat, ezt s ezt, de én nem vettem el, ezért, így etc. Monda : okos embertől nagy bolondság; ezután bizony soha semmit sem adnak. Ma ennek 19 esztendeje. Igaz proféta volt. Szerencsen elválánk, ő Tálya, én Tokaj felé. Szerencsre hozták vala a Badensis veszedelmének hazug hírét nékem nagy háborításomra; és ezen éjtszaka rettenetes esőben, sárban elállának az én lovaim, sőt megállának egy mocsolya vizkivetésben. Soha életemben olyan bosszuság és szitkozódással nem voltam, mint ekkor a tokaji postilio ellen, hogy a szerencsi megrekedett lovakat és kocsit a kész nyugodt lovakkal segí-

teni nem akarja vala. Nagy vízben, sárban kiugram s mondtam : fogd be ördöglelkü, mert ugysegíljén, elütöm a fejedet. Meg is cselekszem vala, Isten bocsássa meg, de osztán béfogá s kivontata; de osztán ő ismét kifogá, s elméne Tokajba. Mi az elállottszerencsi lovakon, nehezen, nagy részint gyalog menénk Tarczalra éjféلكor, onnét a kocsit négy ökrön vivék Tokajba. Én emberséges nemes embertől kért paripán menék szinte akkor 6 vagy 7 német lovas compagníával és valami magyar haddal Eger felé szándékozó Nigrelli generalishoz a mezőbe, ki Badensis és az út bátorsága iránt is megbiztata; és én menék Tokajba. Ott a commendáns ebéden jól tarta, és az mint ő mondtá, rendele 50 lovas kíséret; de tekintém, hát csak egy lovas az 50. Mikor Kálló felé indulék, már pedig a Berettyótól fogva a Tiszáig az egész föld elfutott volt, én tréfálódám a katonával, hogy ő a cavalleria; én két szolgámmal, 13 puskával az infanteria; a koci sáncz; azért, ha a tatár jő, ő ellenkezzék, és ha nem állhatja, jőjjön a sánczba. Neveté. Osztán mondtam : ha a csavargó katonákat ismeri, csak attól őrizzen a nyelvével, bár ne a fegyverével. Mondá, hogy ismeri, és ha az történik, el is követi. Estve setétben érkezém Kállóba, és ottan mindjárt érkezék Létáról hir, hogy a váradi török Kis-Marjához szállott, a pocsaji hidat

csináltatja. Én arra nézve annálinkább siettem, kerék kísérőt, rendelének 50 katonát; de tekintém, hát egy iszonyu részeg hadnagy harmad magával, a ki részeg, bolond beszédével terhemre volt. Isten úgy adá el a setétben másod magával másfelé vagy vissza, de elég az, éntölem hála Istennek elmarada. Én az egy katonával menék Gyulajra, az hol a postán kívül senki sem vala; az is feleségét, gyermekét a jobb lován szekeren elküldé, négy rossz lovon engem is elküldé Dobos felé. Soha életemben lassabban, vagy olyan lassan jární még bivalt sem láttam, mint az a négy ló, el is kelle hagynunk egyszer egyet, azután meg mást az uton, magunk gyalog menénk bé Dobosra szintén mikor virradt vala; hát az is fut. Én sem késém, hanem hat jó lovat fogaték bé, és ez nap idején bémenék Szatmárra. Itt levetkezénk, fekvénk, elaluvánk, mert Budától fogva eddig éjjel nappal jöttünk. Csegöd Szatmár között a kocsim eltörvén, itt kelle hagynom, és másnap lóháton 12 kísérő katonával menék Nagy-Bányára, a hol azt mondák, hogy a Kurucz miatt Erdélybe sőt Kővárba sem mehetni. Én mégis 40 kísérővel csak elmenék Kővárba; semmit sem láttunk. Kővárban találék lovas és gyalog recrutot circiter 350-t, kik is a Kurucz miatt Erdélybe nem merének indulni, míg bizonyosan meg nem hozák Tököli

kimenését az országból. Itt kelle azért ülnöm nagy bosszusággal öt nap, azután némettel és kövári nemesség és puskásokkal circiter 600-zal bemenék, Déésig mentem megholt Teleki Mihálynak sok közül választott egy barna paripáján, ki a régi heverés és kövérség miatt, még csak nem is ügethetett 20 lépésnyire. Déésről kocsin menék Kolosvárra feleségem és gyermekimhez, Istennek hála, békével és egészségben 11 novembris 1690. Másnap Enyedre, Badensishez, ki nagy örömmel és kedvesen láta, de az atyámfiat látását és a kezemben forgó publicumot nézd a deákban in anno 1690. Menék Enyedről Szent-Miklósra, ott az óraigazgató napszámos tábláskáit is az házamban azon szegen találtam, a kin elhagytam volt. A hadi felektől én semmi kárt nem vallottam, hanem szolgálaim és jobbágyimtól, kik még a rejteket is felverték. Némelyikét a törvény halálra ítélte, de én megengedtem nékik. Kolosvárról költözénk Szebenbe, és ottan mindjárt Várad felől decemberben bėjöve a tatár, de nem égett, sem ölte sem vágta a népet.

Ex publico adtak volt nékem uti költségre aureos 300, megmaradt 9. Gróf Prajner ajándékozott egy szép lengyel kocsit, bársony vánkost, és egy pár úti stuczot, hátul kétszer igen hamar tölthető szép fegyvert.

XX. RÉSZ.

Szebenből az ifju fejedelemmel mi a tanácsi rend Fogarasba menénk, és ott gyűlésnapot terminálánk, és regálisokat iránk azoknak is, a kik Tökölivel elmentek volt, *inclusa assecuratione Marchionis Badensis. De Bethlen Gergely és Bánfi uraimék el nem küldötték a végzés szerint Havasalföldébe; miért, ők tudták; de nagy kárt tettek véle mind az országnak, mind az elmenteknek. Egyéb okát nem találtuk, hanem hogy az elmenteknek jószágit prédálhassák; a minthogy ki egyét, ki másét el is foglalta; nehezen tudtam én a Bethlen Jánosét Bethlen Gergelytől, a Kún Istvánékét Mikes kezéből kivenni. Ha én az említett decretumot nem szerettem volna Bécsben, bizony az elmentek jószágit mind elharácsolják vala, de azzal és a Badensis assecuratiójával, és a Veterani kezébe küldött *universalis amnestia* és *gratiával* conserváltam. Ezt az Isten tudja, és azt is, mennyi egyetmásot, leveles ládát szerettem a német kezéből vissza.*

Mihelyt a Badensishez érkeztem a császár parancsolatjával Enyedre, az elment embereknek az egy gabonájokat kelle a militia tartására forditanunk, csak annak is nem kamara, nem német commissariatus, hanem Apor István viselte gondját hazafiai s tisztjei által.

Fogarasi consultatio alatt jöve bé a tatár, és egyszersmind akara bójöni Töröcsvárnál Tököli, de nem jöhete. Én nem akarván Szebenből kirekedni, Fogarasban koczkára vetém magamat, holott a tatár Bonyháig, Vesszősig is elhatott. Isten elvezérlé; mentem Kis-Sink, Gerdály, Martonhegye etc. felé a kastélyok kedvéért, hogy ha kivántatik, abba szaladhassunk. Paripán voltunk csak magunk Keresztesi Sámuellel és magunk szolgálkinkkal 20—25 ló tájban. Kleinburg, Absolon, Haller János kárpáltak, hogy féltünkben futunk ki Fogarasból. Én mondám: inkább ti nem mertek féltetekben kibujni Fogarasból. Itéld olvasó!

A fogarasi gyüleésről a deákban a mit irtam, ahhoz nem sok kell. Irtóztató volt a sok sugás, bugás 1. de confirmatione principis Apafi suo tempore stulte neglecta et nunc intempestive aequé meditata. 2. Hogy engemet mind a gubernátorságtól, mind a bécsi követségtől elvethessenek, melyben másként nékem nagy jóakaróim Pap professor, Naláczi megegyeztek, azáltal remél-

vén a fejedelem confirmatióját. Oh szegények, elfelejtették a mit in anno 1686 megmondtam odafel. Nem tudták az Isten, Bécs és a fejedelem elintézett házasságának titkait, és így gondolatjokon kívül nem annyira nékem, mint az országnak rettenetes kárt tettek; de nem csudálom sem kárhoztatom : nesciebant, quid agebant. Soha nem fért a fejekben, hogy a fejedelem-pálcza úgy elesék és változzék. Megmutatja azt majd a dolog, hogy ha Istennek úgy tetszett volna, bizony tizszer cédáltam volna én addig a fejedelemnek oda székit, mig a bátyja és sógora Bánfi egyszer. 3. Voltak azon, hogy a diplomát az országgal respuáltassák és sem gubernátort, sem egyebet ne candidáljanak, hanem csak pro confirmatione principis supplicáljanak. 4. Forगतták azt is : acceptálják bár a diplomát, de mégis gubernátort ne tégyenek, hanem a tizenkét tanács gubernáljon. Ezeket pedig non ex amore principis vel publicae rei, sed ex odio et metu mei, melyet ekkor kifokaszta Bethlen Gergely a tanácsban, mondván nékem : ha kegyelmed lenne gubernátor, bizony az országból is ki mennék. Én felelek : tegyék kegyelmedet, én bizony azért az országból, sőt csak a tanácsból sem megyek ki, hanem Istenemet, uramat, hazámat szolgálom a kegyelmed igazgatása alatt is.

Nem lehetvén a diplomát egészen megvetni,

minden munkájok az lön, hogy Bánfit tétessék gubernátornak, kire is hat vokssal volt több, mint reám, Szék, Kolos, Udvarhely, Szereda s hasonló nyomoru taksás városi emberekével, kiknek a szájába adták az éjjel járó szerzők (quorum caput Apor) a vokсот. De vármegyék, székek, tanács urak, státusok, két ítélőmesterek, táblának és főrendnek az eszese mind énreám voksoft volt, én senkit is nem jártattam, sőt világ szerint kárt tettem magamnak, hogy avagy csak hallgatni nem tudtam, mert mindnyájan úgy hittek, hogy a császár nékem adta és csak herjokázom vélek s osztán eléadom a donációt róla. Én hogy megmutassam az én candoromat mind most a hazának, mind a posteritásnak, felállék az ország között s mondám: Ha valakinek az említett scrupulusa vagyон, tudja meg, hogy én az én hazámnak ezt a diplomát és abban feltett libera electiót szüzen akartam meghozni, és azért nem vettem el az ő felsége azaránt való nagy oblatióit is. Én felölem liberrime választhatnak, mert ha ugy kezemben volna is mint ez a süveg, ide tenném az asztra, hogy az ország adja annak, a kinek akarja és Isten rendelte. Ezzel a süvegemet az asztra vetém. Adjon Isten Nehemiást vagy Géczit János nagyságtoknak, kegyelmeteknek. Ezért engem sokan kárhoztattak, de én azért cselekedtem, hogy az Isten nékem rendelte

Zsolt. 75. Légyen tiszta a választás et propter salutem regni, et propter meam conscientiam et famam ad posteritatem. De Isten így akarta mind Apafit aetatis suae 9, mind Bánfit aetatis 28 adni Erdélynek. Esa. 3 : 5. Praed. 10 : 13.

Amint ezen 1691. esztendőben főcommissariusnak tőnek, szép fizetést rendelének, felment cum naturalibus circiter 2500 m. forintokra, a készpénz ugyan csak 800 ft. volt, de bor, buza, hus, széna, zab. Ez a hasznom volt, hogy az egész fizetésemet a magam jószágom portiójából vettem fel, s így annyi részében a jószágomnak segíthetésében és német és magyar sarczoltatásától való oltalmazásában módom volt, de sokat csak nekik engedtem, és a mit megvettem is, az ő könnyebbségekkel követtem el. De az én egész jószágomnak a porciója három s négy annyira is ment. Vice vagy collégául magam kívánságára rendelték a két ítélőmestert felényi fizetéssel. Generalis perceptor Horváth Miklós. Inquisitor commissariusoknak Ecsedi Pétert, Szántó Mihályt; minden vármegyében, székben inspectorokat rendelték mind fő embereket, mint Bánfi Pál, Mikola László, Apor István etc., kiknek az ország adott instructiót és hitesek voltak. Én a két ítélőmesterrel Szebenben laktunk a generalis mellett. Imez inspectorok, kiki vármegye- vagy székiből szüntelen legkisebb casusról és admini-

stratoról tudósított, és a jó rend megelőzött minden excessust és executio militarist az országban, mert mi mindjárt orvosoltuk, a mint a dolog kívánta Veteranival és Kleinburggal. Meg tudnák mondani az akkori emberek, ha volt-e olyan csendes kvártély Erdélyben, mint az alatt a mī commissariatusunk alatt. Még jobban lett volna minden, ha a gubernátor az ország nagy kárára és Veteraninak is részszerint bosszuságára az excessusokat és tőlünk már megnyert poenákat az officzereknek el nem engedte volna. Nagy példáit tudnám elészámlálni. Muljék. Bizony az urak magok ronták el a magok privata gratia keresésével a militaris disciplinát, és consequenter az országot, melyet Veterani is megmondott sokszor az én kivetésemkor.

Pro annis 1691. 92. 93 az én dolgaimnak a dereka mind megvan a deák irásban, világosítom csak igazán az ott említett veszekedést a gubernátorral. Ebéd után felhivata a tanácsba 23. decembris 1693., proponálni kezdé, hogy öneki levele jött az udvartól a jézsuiták bébocsátásáról, azért jó volna arról gondolkozni, beszélgetni. Sem pápista, sem lutheranus, sem unitarius nem volt ott jelen, csak reformátusok voltunk hatan. Én mondám : lássuk a levelet. Mondá: az csak néki külön szól, és nem szükség, nem is lehet pu-

blicálni, de jó volna gondolkodni, és szép szerint keveset cselekedni, mintsem kételen sokat és erővel mindent meg kell fogadnunk. Így vagyok s amúgy, sok és reá készült szóval elmondá. Én csak a levelet kívánám ismét, s megharaguvék, s mondá : miért nem hiszem az ő szavát? nem hazud ő így s amúgy etc. hánykódni, zúgolódni. Én mondám először csendesesen : én a szavát elhiszem, de juthat eszébe, mikor én tavaly ezt Kolosváron javallottam a pápista atyafiakkal való tractában, senkinek, sőt kegyelmednek sem tetszett, sőt sokat szenvedtem miatta; már most, hogy én nemtudomra és látatlanra valamit mondjak és csináljak az ország és az három religió hire nélkül? én bizony soha sem. Mire való a diploma, approbata és minden? Megindulék, elháborodám és féltérdre esvén, mondám : készebb vagyok, jöjön hóhér és vegye fejemet, mintsem én sem magam személyének olyan tractálását, a mit kegyelmed elkövet, elszenvedjem, sem hazám és az ecclesiának veszedelmét a jésuiták béhozásával munkálódjam etc. Naláczi, két Bethlen, Keresztesi hallgatott mint a kö. Elbomlánk, rám fogta a gubernátor, hogy részeg voltam; de hibázott, ittam volt én ugyan ekkor Bethlen Sámuel asztalánál bort eleget, de eszemig az én szokásom s mértékem szerint; másként bizony részeg voltam az ő és társai rajtam elkövetett becstelenítése és

irigysége miatt a főcommissariusság iránt, noha ez még csak zsengeje a következőknek. Részeg volt bizony ő szegény, de nem erdélyi közönséges, hanem az ambitio, fősvénység, kevélység és a jézsuiták borától, mert azután napfényre jött híres nagy jézsuita páterek, Landel, Vizkeleti és kivált Heveneszi Gábor páter rectortól (ki ma is él), hogy ő maga biztatta fel a császárt, Kollonics kardinált és a jézsuitákat, hogy bészéri őket, és a kolosvári piaci templomot is nekik. Engem kínált Heveneszi az arról irt leveleivel, a kiket a gubernátor erről nekik és az említett méltóságoknak is irt, hogy megmutatja még in anno 1696, de nem akartam; s bánom; sokat tudna erről mondani minapi gróf Sárpataki Márton és Tarczali Zsigmond. A bizonyos, hogy ekkor sőt azután is a császár erről a guberniumnak és országnak nem irt soha is. A gubernátortól ekkor emlegetett levél is csak a jézsuiták és kardinál, vagy a császár önéki szóló és az ő oblatióira felelő levél volt; még az is, ha volt; azért nem adta elő. Elég az, ekkor ez a dolog füstbe méne, de ezután hova tovább mind nagyobb-nagyobb mértékben látszott az én ellenem való rancora a gubernátornak és a két Bethlennek. Ekkor jött vala bé a gyűlésre a munkácsi, hogy már görög unitus, de valósággal pápista s orosz püspök is, hogy ő máramarosi és bánya-kővár-vidéki oláh

püspök légyen. A pápista urak ugyan voltak fautori, kívált Apor, de mivel csak olyan levelet hozott volt a kardináltól a gubernátor- és Apor-éknak, mint emez legközelebb említett levél, nem is urgeálák felettébb, hanem nékem mint máramarosi főispánnak, volt bajom véle, mert én sem kívántam, sőt tiltottam szép csendes szókkal, de a máramarosi minden oláh-rend és papság olyan zélussal vala ellene, ha bément volna oda, bizony megölik vala, és rám fogták volna, hogy én ölettem meg.

Ezen időben kívánta a császár, hogy én főcancelláriusi hivatalomat kövessem Bécsben és lakjam ott szüntelen, Erdélyben pedig lakjék a vicecancellarius etc. Én mondám a tanácsban: ha én csak magamat nézném, ezt két kézzel venném, mert ez mind hasznos, becsületes és nyugodalmas lenne nékem, de kegyelmeteknek guberniumul és országul nem léssen jó, mert az egész igazgatásnak és törvénynek ereje oda vonódik, és a gubernium apránként árnyékká válik. Én ugyan bizony ha úgy léssen is, azon nem igyekszem, de a successorim, az usussal és abusussal megerősödött és felfuvalkodott tiszt és instantia, mit fognak osztán elkövetni, akkor válik meg, de nem orvosoltathatik meg. Én pro publico jónak tartom oda a vicecancellariust és secretariust etc. Azt könnyebb léssen az országnak és gubernium-

nak zabolán hordozni. Soha sem ezelőtt, sem ezután tanácsom vagy voksom így nem javallották s kapták mint ezt, de minél tisztábban én adtam, ők, ki vagy kik, nem tudom, annál hamisabban adták fel Bécsben, hogy én azt mondtam volna : nem eszem én Bécsben a beste lélek német kurvafiai bokkrétás bóbitás étkében. Azért énreám nagy nehézség volt az udvarnál, és nagy jóakaróm irta meg Bécsből és Kinsky mentett meg. Itéld meg Isten! Jerem. 18 : 20. Én javokra néztem, szóltam; ők hazudtak. Jóakaróim engem sokat kárhoztattak, hogy én ezt a nagy, nemcsak nékem, hanem a hazának és ecclésiának hasznos állapotot fel nem vettem, mert ennyit s így szolgálhattam volna mindeniknek; generalist, guberniumot, militiát, clerust, kamarát, egy szóval mindent a császár és ministerium által zabolán hordozhattam volna etc. Ez ellen én ugyan nem szólék, és midőn osztán láttam volna omnium bipedum vanissimus Kálnoki Sámuelnek törvény, vallás és hazája romlására néző gonoszságát, melyről ide elébb többet láthatni, meg is bántam, de az én okom és czélom jó volt, mint ide elébb megírtam. Tudod Isten! Ez volt Erdélynek és énnékem fatumom, hogy mind a vajdaságot, mind ezt megvessem, és így osztán ne szolgálhassak az én édes, de bűnös hazámnak, kin az Isten teljesíteni akarta Esai. 3 : 5. Hos. 13 : 11. Rajtam pedig

Praed. 7 : 16.; vagy talám ugy még hamarébb vesztem volna.

Ezen 1693-ban lett 3. dec. Borbál aleányom lakodalma Galambos Gáborral. Ekkor az én feleségem olyan halálos beteg volt, nem tudtam én circa 15. novembris, ha torhoz készülök-e vagy lakodalomhoz. Mégis Isten megtartá, de alig jöhetett egy-két órányi időre is ki az asztalhoz vagy a táncznézésre; mégis egy tánczot jára véle a gubernátor pro honore.

Ekkor esett a kezemen egy rossz farkashoz való lövés miatt a veszedelmes seb, a melyről oda feljebb emlékeztem, mégis csak el kellett ugy is mennem a gyűlésre Maros-Vásárhelyre. Ágnes, igen szép és kedves leányomat betegen otthon kellett az anyjával hagynom, a ki meg is holt karácsonra. A kezemet az uti és marosvásárhelyi hidegen való kinn járás (melylyel képtelen voltam) rontotta volt ugy el, gyermekem holttestét látni sem mehettem haza a gyűlés végéig. Igy voltam én császár és ország szolgálatjának szamara, tevéje. Fatalis december mihi in annis 1685, 93 et inferius 96. Valami vigasztalásért menék 24-a Teremibe az öcsémhez, ott estve én vacsora után hat vagy hét kis csésze téét ivám, és énnékem virradta felé olyan alól-felül való tisztulást szerze egész déleesti négy óráig, hogy a templomból is futva kellett kimen-

nem épen az urvacsorája előtt, azt sem vehettem fel miatta; kivált felül sokat hánytam. Én azoltától fogva téét nem ittam soha is, nem is iszom.

Anno 1692 szerzettem a tordai malmot sok busulás és bosszuságom alkalmatosságát. Küldtem idvezült Mihály fiamat az akademiákba Borosnyai János ephorusával, jöttek haza in anno 1695. Isten csudálatosan segített mind az ő költségre, mind az huga házasítására.

A borgai, sárdi, járai, toroczközi és lupsai jószágokat mint hoztam törvénnyel vissza, nézd meg a leveleket felöle. A világ énnékem igen keveset adott ajándékon, meglátszik majd elébb.

Anno 1694-hez nem sok kívántatik, a deák irás elégséges volna, de minthogy az én üldöztesemnek és az Apafi fejedelem Erdélyből való kivitetése miatt való kárhoztatásomnak az egyik derék kutfeje, azért kell egy keveset hozzá tennem. Kendefi Gáspár lakodalma meglön Bodonban; első nap, melynek kimenetele bételjesítése Péld. 30:23., a leány megmondta anyjának s mindennek, hogy vagy magába vagy Kendefibe veri a kést; ne adják erővel néki, mert bizony az öcsce mátkájának, tudniillik a fejedelemnek lovásza is vagyon jobb ifju legény Kendefinél. Én mint első atyafi lök a kiadó gazda. Ez meglévén, másnap ebédre akarék menni Radnótra, és onnét Szent-Miklósra. A szakácsot is elküldtem elől; a

mint bucsuzni kezdém, Gergely ur szintén bocsát vala; arra mond a gubernátor Gergely és Elek uraknak : hát a dolgot miért nem mondjuk meg ő kegyelmének? Úgy hívának bé osztán egy házba s megmondá a gubernátor a fejedelem azon nap megleendő házasságát. Négyen voltunk : Bánfi, Gergely, Elek és én. Kérének, hogy adjam ki ezt is mint a tegnapit. Én mondom : elvégezett dologhoz nem kell tanács, mindazáltal én conscientiamnak exonerálásáért megmondom, micsoda nehéz dologtól féltém én mindnyájan az interessatus feleket, és mindenek felett a fejedelmet, hogy én jövődöben ne okoztassam senkitől. Tartott egy órát legalább a discursus, sed fatum erat; azalatt a fejedelem érkezék, és én kiadám a hugomat s megesküvének. Már ennek Isten szánja meg a dolgát; semmi sem mult el az én akkori jövődölésemben. Ugy érkezék csakhamar az említett levele a császárnak. De

Generalis Veteraninak azután ősszel, a mi ő felségének tett válaszunk után jött olyan parancsolatja, hogy a fejedelmet, Gergely és Elek urakat sub honesta custodia küldje Bécsbe. Ezt nékem Absolon titkon megmondván, ő is szegül végül, én is sok remonstratiókkal vittük végbe, hogy Veterani változtassa meg ő felségével azt a resolutiót, és azt az házasságot is, quamvis summo jure id rex tamquam principis summus tutor

facere possit, ne gátolja. Sok volna, a mit erről irhatnék, de a ki ezt a keveset nem hiszi, az a sokat sem hinné, de ezt bizonyítják a dolgok. Veterani osztán csak magát hozá fel magával a fejedelmet Bécsbe, és itt de persona principis et matrimonió instituto per conferentias totum huc rediit: conceditur, sed non benedicitur; suo quem sibi stravit lecto princeps utatur; aula potest in sinu gaudere, quod negligendo caesarem princeps ipse de promissa in diplomate successione dispensaverit. Visszahozá Veterani, de a lakodalomra sem jöve, sem bocsáta németet senkit, még csak Absolont sem, noha magyar, de császár szolgálja volt. Soha életemben nem láttam olyan szomorú lakodalmat, mint a Kendefié és az Apafi fejedelemé. Discant omnes parentes et omnes nubentes, nihil vi, nihil vetitis artibus agant in matrimoniis. O, o, Kendefianus nuptias parentum coactio et sponsae contra sororem minorem aemulatio, invidiaque; Apafianus eorundem parentum ambitio et lenocinia ultronea et magnae vel sagae famosae Szent-Lászlóiensis incantationes procurarunt vel potius intoxicarunt, et ecce judicia Dei! Szörnyűségeket irhatnék erről, de...

Az Alvinczi Péter in anno 1692 lött követségét nem kellene világositanom, ha az akkori acták és instructiók az én gyermekim kezében is volnának és ha csak a publicumot illetnék, de a

mennyiben nékem azoknak bosszuságában külön hét részem volt, világositanom kell, noha az időre nézve feljebb lett volna helye, de jobb itt is, mintsem sohol feltennem, mint sok gonosz következett kutfejét.

Ebben az 1691., 92., 93. esztendőkbén és még azután is egész Rabutin idejéig a felséges udvar igen kegyelmesen és csendesen bánt Erdélylyel, és az új diplomát igyekezte megtartani praxissal is. Ehhez pedig sokat tett Bécsben a Kinsky és Erdélyben a Veterani bölcsesége, Kleinburg és Absolon embersége és jó conscientiája. Megszükkülvén azért a *cassa bellica*, nem erővel, hanem kölcsön kérének tőlünk 100 ezer rh. ft. és az erdélyi *fiscalis jószágokat*, aknák, harminczadok, dézmákat, *auri et argenti vivi campiót* etc., ígérék árendába érette három esztendeig, hogy contentáljuk magunk magunkat belőle. Mint s hogy lött ez az *arendatio*, annak leírása nem idevaló, de én sok akadályt láttam s megjövendöltem róla, mely bé is tölt. Apor, mint már sok esztendőtől fogva a harminczadok árendálásával ködmönből nyuszt s bársonyba öltözött ember, általában kapott rajta, sőt *inventora s authora* volt; Bánfi gubernátor is igen; én bizony nehezen s féltemben inkább mint kívántamban adék belé rh. ft. 2500; némelyiken erővel vettük. Az ország közönséges pénzéből én *fücommisarius*

adaték 40 ezer rh. ftot, és így kisütök a 100 ezer rh. forintot. Hittel írásban csinálánk kötést, hogy egymást és közönségesen a societast meg nem csaljuk etc. Ennek igazgatásának terhe és ezer bosszusága enyim volt; a zsirja pedig a gubernátoré, Aporé; a kára pedig a societasé, kivált a szegényebbeké és az országé, mert a többinek naturalékból imigy amugy visszacsepegett ugyan kiadott pénzének nagy része de felette sok kárral, és egészen senkinek sem, az említett két uron kívül. Az ország 40 ezer forintja pedig épen elvesze, mert a mint a deákban irtam, hogy a katolikusok követje volt Baranyai Gergely, ez a császár előtt térdre esvén, sirt: Actum est de religione catholica in Transsylvania, nisi vestra majestas succurrat. Azonban Apornak s magának megkéri a harminczadokat árendában külön, magának ítélőmesterséget, hogy ő, Sárosi és Alvinczivel együtt harmadik ítélőmester legyen és Petelyének felét s Köhért egészen. A devotissimo Leopoldo dicitur: fiant. Alvinczi Péternek is dantur Drombár, Felső-Pneszaka (?) és Borsómező két harmada; resolváltatnak mindenek Alvinczinek és a parte Baranyainak quoad catholicos; és nb. Alvinczianae Resolutionis articulum: Ex singulis 4 receptis religionibus tres etc., az három religiónak Erdélyben szörnyü és teljes elveszésének fundamentumát. Erről azt mondta Kinsky: in-

ter me et dominum Alvinczi et Baranyai ita conventum est. Alvinczi, mikor szembe fogtuk, hogy miéért nem kellett minket tudósítani? ha csak protestált volna is ex parte religionum, mi is rescribáltunk volna etc. mondott, a mit mondott: erővel obtrudálták, nem tudósíthatott; de az nem igaz a tudósítás iránt, a többiről Isten vette-e bé mentségét vagy nem, ő tudja, nyugodjék.

Megjövén ezekkel a követek, mi a 100 ezer forintos societas csak elhülénk belé, hogy a mi mátkás völegényünket megherélték; zugolódni kezdénk, a gubernátor is egyaránt velünk; de tekintem, másnap a gubernátor azt mondja: mi haszna rescribálnunk, urával ember nem perelhet etc. Igen, ugy, édes gubernátor ur! de Apor hit-tel mondja, hogy kegyelmed esztendőnként négy négy ezer forintot veszen hasznot ötölök abból a harminczadból, melyet a következő dolgok világosan megbizonyítanak. Én is akkorra hagyom a többit. Baranyait az Isten ítélőmesterség előtt megöle. Apor a gyermekeit Petelyéből és a harminczad hasznából kikeveré; így telék bé Péld. 12:26.

Ezen 1693. nyári tordai gyűlésben lönek több bajaim is Salamon szava szerint. Praed. 10:4. Apor halálban vágyott a tanács uraság és főthesaurariusság és tordavármegyei főispánság, csiki főkapitányságra etc. Erat mortaliuin si quis

unquam ambitiosissimus, el is érte ő azokat mind, de nehezen és gonosz utakon inkább. Énnékem usque ad annum 1691 jóakaróm volt, úgy én is néki, de azután hová tovább, mindinkább inkább bomlott a barátság, és végre esküdt ellenségem lett haláláig, noha halála előtt egynéhány héttel megbánta. Ezután az én életem usque ad 8. augusti anno 1704 egy részint az ő véle való veszekedéssel ingattatik és késértetik. Menjünk rendre.

Elhitette volt ő magával, hogy az ő promotióját mind én gátolom. Ezt pedig sok jelekből. 1. Anno 1691. egy vagy két vokssal több választotta volt ötet thesaurariusnak mintsem Haller Jánost, de maga kezdé magát menteni, és per modestiam quasi cedálá Hallernek; én kapám és igen megdicsérem, és az egész ország is énutánam, ő pedig kínálást és marasztást várt volna, mint Casimirus lengyel király a gneznai érsektől. Itélje meg Isten s Erdély, ha nem inkább illette e ekkor a tiszt Hallert et inter consiliarios senioretem et romano-catholicorum primatem, supremum comitem, antiquum baronem, quam Apor, tabulae assessorem etc. 2. Kemény Jánost recommendálá a gubernium unanimi voto ő felségének a tordavármegyei főispánságra, s el is vívék Bécsbe, de ottan csakhamar ismét Apor akarák recommendálni azon tisztre rejecto Ke-

ményio; de én nem expediálám semmiképen propter conscientiam, juramentum cancellariatus, majestatem regis, cui sine ratione, contraria scribere non licet etc. Veterani és Absolon s Kleinburg is urgeálták, de ratióimmal meggyőződtek. Apor ugyan osztán per jesuitas et corruptum gubernatorem et postea contentato utrumque per comitatum Szolnok Keményio, assequálta, noha igen nehezen Kinskynél, et cum maximo opprobrio gubernii inconstantis. 3. Imez harminczadok árendálását én igen ellenzettem. 4. Azt kezdé egyszer ágálni, hogy a gubernátort a tanács urak is tartoznak nagyságotni, a többi pedig kegyelmes urunkozni. Én s Haller János nem engedök; fel is veszi, fel is adják vala. 5. A propositiók eleit én ugy irattam vala : Propositiones regii gubernii transsylvanici. A gubernátor sim- et dissimulator, et si quis unquam in mundo cuniculator maximus, minden szótétel nélkül leküldé az országnak; a tanács közül is nem szóla senki ellene, de ihol jó ország követje Mikes Mihály, hozzá kezében a propositiókat s mond : a nemes ország igen megütközött és szomorkodott a propositiók praemittált titulusán, hanem azt kívánja, hogy a gubernium azt corrigáltassa etc. Látám mindjárt a factiót s mondám : Mi héja vagyon? hiszen itt elolvasták, a gubernium jónak találta, leküldte, mi gondja az országnak afféle stylus és

curialékra? Mondá : a méltóságos gubernium feltalálhatja, nincsen ott a gubernátornak emlékezeti is. Térdet hajta s elméne, a propositionokat a gubernátor kezében hagyván. A gubernátor quasi attonitus et mere peregrinus mond az uraknak : lássa kegyelmetek, én ehhez nem tudok szólni. Felvevé Gergely, (mert Elek praesidens volt, és a háló egyik végét oda alá az ország között ő vezette), mintha nem tudta volna, hogy nincsen így irva : Propositiones gubernatoris. Én mondám : hiszem in nomine regii gubernii ott van a gubernátor, tamquam caput et praeses gubernii. Én a fejem nélkül nem szólok. Lám a fejedelem idejében csak úgy irták : Propositiones statibus et ordinibus trium nationum exhibendae etc. Nosza sok szó ultro citroque, gubernatore nequiter silente, vel parcissime, sed cum oculis interferente. Elunván én de lana caprina veszekedni, kapám a pennát s felül oda íram a propositiones et regii közé : gubernatoris etc., hogy légyen így : Propositiones gubernatoris et regii gubernii transsylvanici; s mondám : ihol már jó, vigyék le; s elvivék az országnak. Elmenék ebédre a házamhoz; hamar érkezék Vida István, hozá ismét a propositionokat, s mond a gubernátor és tanács nevével, hogy corrigáljam ismét így, amugy, ne ott légyen a : gubernii. Én mondám : Eh s beste lélek kurva fia légyek, ha corrigálom,

nesze egy penna s tinta, ha ott nincsen, írják úgy a mint tetszik s szeretik. Én mind Isten s mind király előtt számot adok az én irásomról; ma sem tudom mit irtak; de a bizony, hogy az én házamhoz való lemenésem után a gubernátor Kemény Jánost felhivatta az ország közül, és általa solenniter megköszönte az országnak, hogy az ő becsületéről szorgalmaskodott. 6. His adulationibus praemissis, Apor, a mint hallottam, bizonyosan adjungált a gubernátornak egy pohárszékhez való minden ezüst marhát. Proponálá a gubernátor, hogy Aport a tanácsba kellenék szereznünk per recommendationem ad suam majestatem. Én mondtam : az ő idejében meglehet, ha vacantia léssen és ha az ország candidálja, de hiszem most tizenketten vagyunk és a candidatio nem lehet. Erre a gubernátor : Ugy de énkivülem kell tizenkét tanácsosnak lenni, mint a fejedelemnek idejében is volt, és az ország candidatiója nélkül recommendálhat a gubernium tanácsost ő felségének. Ezent állítja Bethlen Gergely, Elek és Gyulafi, a többi nem igen. Én mondtam : racione numeri 12. úgy tudom az udvar elméjét incluso et gubernatore érti, és itt ma a tizenharmadik a fejedelem helyén a király; azért nem írják soha az ő felsége nekünk irt levelei titulusában : gubernatori et consiliariis; hanem csak így : consiliariis nostris etc. A diploma és az eddig szokott

praxis szerint officialium cardinalium quatuor et consiliariorum ac protonotariorum candidatio est penes status, non penes gubernium. Nosza szóból kard ki kard, addig, hogy az országnak kelle más nap, gubernátor és mindnyájunk ott lévén, per voces dirimálni, és az én voksom praevaléala, melyet a felséges udvar jóvá hagyott és continua praxi roborált mai napig is. És így ez is elhalada a Toldalagi, Gyerőfi és a szebeni polgármester haláláig. 7. Apor, hogy az ő vallása mellett buzgott, jól tette, de hogy a többit mind el akarta rontani, az bizonyos, azért kellett énnékem véle veszekednem. Te tudod Isten, többire egyedül, mert bocsássa meg az Isten, a ki mindent tud, mindnyájunk és köztünk qui plurimum et debet et poterat a gubernátor, hidegségünket és vétkes hallgatásokat a Salamon szava ellen. Péld. 31 : 8, 9. — 8. Egész ország tudta, hogy rendkívül zajgó nyelvvel mindent felgázló ember volt és azaránt is, propter improbum gubernatoris silentium, nékem kellett veszekedni véle. 9. Accesserunt privata, ugymint a tordai malom hosszú tragoediája, fizetésem eltartása, Radnót, Petelye, Bogát iránt való csalárdsága etc. Néha ezután is barátos volt, vagy csak láttatott hozzám. Rendre eléjő mind.

XXI. RÉSZ.

Az mint a deákban és idefeljebb is említettem a főcommissariusságomat igen mocskosan vonák le és ajándékot is adott a gubernátornak Apor érette, de úgy járt véle, mint a varju a sós káposztával. De azonban önéki nagyobb fizetést rendeltek az enyémmél. Ita data manus aperit ci-stam miserae patriae.

A mint sóadministratorságomat és abból való kivettetésemet említem a deákban, könyv telhetnék belőle, de vannak erről egész derék írásim. Elég azt, látván az udvar, hogy csak gázolnak benne, elvevé az országtól, és így velem veszedtek és az ártatlan hazát rontották véle. Isten, te tudod, itéld meg!

Bévergödék Apor a tanácsba, és csakhamar csudálatos mesterséggel Haller Jánost tanács- és thesaurariusságából kibúcsuztatá, és ebbe maga succedála; és legelső gondja az lön, hogy a fiscalitásból járó minden beneficiumokat a reformata ecclesia- és scholáktól elvoná, melyeket Haller

János jámborul mind megadott vala; és ez mái napig is oda vagyon mind. Ihol édes gubernátor és társaid, két Bethlen uraim, az Apor promotiója gyümölcse. Bėjövének sereggel a jézsuiták, pápista püspök stb. Ez ilyenekért és in politicis, juridicis et oeconomicis, egy szóval mindenben való gázlásáért tartoztattam én az Apor felemelését. De hiába, fatum Transsylvaniae et praesertim ecclesiae erat ex parte Dei, ex parte gubernatoris et asseclarum. Et genus et formam regina pecunia donabat.

Ehhez járula a Kálnoki Sámuel vicecancellariussága anno 1695., melyet is én nem, hanem Jósika Gábort javallottam, eleve látván az általa következő sok gonoszt. Sed idem hic fatum et processus uti circa Apor. Tartozzál már diploma, Erdély, gubernium, religiók, mert Bécsben Kálnoki vice, Hevenesi Gábor jézsuita fő, Kollonics kardinál archicancellarius; ugyan ezek a fők és Apor ezeknek locumtenensek, gubernator cum patribus jesuitis transsylvanicis. Ezeknek egymással szóló echójok az egész regimen. Bánfi gubernátor és Bethlen cancellarius, pulvis et umbra sumus.

Ennek tetézésére lön anno 1695 a Veterani halála, kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyték, hanem minden egyéb főrend, egyesség és a közönséges jóra, diplomára való

vigyázás, gondviselés. Ha Veteraninak igaz historicusa lenne, Erdély a jóról-szintén ugy megemlegethetné, mint Bastát a rosszról. Ex successore Rabutin vel maxime noscetur, uti sol ex nocte.

Anno 1695. bécsi követségem a deákban eléggé meg van írva, summáson tészem csak ezt hozzá, hogy én jövendőben seátkoztassam az ország pénze tékozlásáért. Pálfi Ferencz registrator és Czakó György taxatort rendelém, hogy az én követségemre való költséget ők procurálják az ország pénzéből, nem az én szolgálaim, és adjanak testimonialist róla, mely exstál circiter de fl. Rh. 3600, szállás, hintó, asztal, utazásra. Én bizony jól éltem, uri módra; Absolon, a vöm, a fiam egynéhány holnapig; az Erdélyből hozzám jött courrierek: Jósika István, Henter András, Biró Dávid, s Pálfi, Czakó mindenkor velem ettek. Szentkereszti, Henter Benedek secretáriusok száma nélkül, Kálnoki is sokszor; német vendégem is volt néha-néha. Négy vagy öt házat birtam az aranyos réczénél a jakobiták ellenében. Soha életemben olyan három fantasta emberrel nem volt dolgom, mint az az három courier, meg is irám a guberniumnak, hogy talám keresve keresik a fanatikusokat a hozzám való courrierságra. Bosszuság, nevetség volt dolgok. Becsületem ekkor énnékem érdemem felett is volt. Minden

erdélyi conferentiákban jelen voltam, sőt egynéhányszor az én szállásomra jöttek commissióra afféle secretarius bellicus et annonae főcommissarius és camerae consiliariusok, Oppenheim, Wertheim zsidó urak, sőt maga Heiszler generalis és Dávid Palm; más nagy emberek is jöttek egynéhány commissióba hozzám; a commissiók voltak de intertentione militiae transsylvanicae, de commercio salis, de ratione monetae, mint-hogy a zlatot ekkor bannizálák az ő felsége országiban etc. Indultam erre a követségre anno 1695. 11. novembris, Kolosvárról, és ugyan oda-mentem vissza 8. aprilis 1696. Ország pénzével csak egy gombostöt sem vettem magamnak. Isten szánja meg. Nehem. ult. ult.

Ekkor, egymint 1696 elein bocsátám a szegény fiamat Absolonnal Hajnácsköre leányt nézni. Ő szegény ő is, én is.

Ekkor expediálák a gubernátor Apor és én grófi titulusunkat. Én bizony a mint in anno 1690, úgy most sem vágytam reá, de megfogadám a Teleki Mihály holta után álmomban in anno 1690. octoberben ugyan a kináláskor adott tanácsot, mely ez vala. Én mondám : ihol mivel kinálnak. Ő felele : vedd fel, mert kételenek lésztek véle, a németek, a pápisták és ama csiri csankó magyarországi nagyságos urakra nézve, mert nem becsülnek, sőt hátravetnek benneteket.

Nékem régen adták, ugymond, és ezekre nézve fel is vészem vala, már ha így meg ne hallják. Ezt bizonyította a dolog. Látám, hogy Gyulafi László grófságát publicáltatja. Mikes Mihály, Apor István és Száva Mihály, portai posta fia, mind báró, már Pekri Lőrincz gróf. E mind pápista; tisztet, tanács uraságot, előmosdást, voksolást kívánnak, és a titulus alkalmatossága latens persecutio et esca illecebrosa ad apostasiam; gondolám, hogy avagy csak ez egy hitvány titulusért ne légyen a fiam pápistává. Félttem attól is, ha az udvar rosszra magyarázza, hogy ha mégis halasztom, tisztem, rendem, familiám, jószágom lévén, mégsem kell az offerált grátia. Talám ad orientem vigyázok. Én ugyan csak a régi titulus akartam az egész Bethlen és Apafi familiának renováltatni, de a császár nem akará Van Kinsky levele róla. Szegény fiam főispánsága, sóm harminczadjának elengedése, Radnót, Tököli-jószág dolga mind ekkor lön, melyekről bő irások vannak; a deák irás is elég világos.

A mely kispecsétü gratiája ő felségének extál, azt a szegény idvezült Veterani hozta volt, erről az én holtom lészen a szóló bölc Solon mondása szerint : *Nemo ante mortem beatus.*

Ekkor volt commendans generalis temporarius Erdélyben princeps Vaudemont, igen graciosus fejedelmi ember. Ezalatt, míg én Bécsben

voltam, volt Maros-Vásárhelyen az az országgyűlése, melyben az adózásnak szokott rendit, a kapuszámot *rectificáltak*, vagy *hic defalcando et per hoc alibi onus augendo pervertáltak* annyira, hogy lehetetlen lett megigazítani; hanem in anno 1699 teljességgel el kelle a kapuszám mellől állani, melyről akkor szólok. Most pedig Biró Sámuel, Fekete Lőrincz két *registrator* száva után irom, hogy avval a kapuszámok *defalcationójával* ment a gubernátor erszényébe 10 ezer forint ajándék legalább, némelyek még sokkal többnek is mondták. Jaj szegény haza! Ekkor rendeltek Vaudemont fejedelemnek is nagy *discretiót* igen, mely in *consequentiam* vonaték, s Rabutinnak is meg kelle osztán adni, sőt in anno 1698 sokkal toldani, melyről akkor szóljunk. Én csak elbámulék, mikor haza érkezém Bécsből. De jaj, semmik ezek a következőkhöz képest, mint a deákban is megirtam.

A fejedelem Apafi dolgáról egész külön *fasciculus* vagyon az én leveleim között, melyeknek *summája* ez. Minél inkább a *confirmatióját* *sollicitáltak*, személyét *adoráltak*, *jószágvásárlással* Erdélyben erősítették, házasították, *kornyetával cum titulo principis* jártatták, *kalendarium* eleibe II. Apafi Mihály fejedelemnek *nyomtatták etc.* : az udvarban annál nagyobb *zelotypiát* *inditottak*, melyet én ennekelötte sok

esztendőkkal megjövendöltem nékik, hogy mint a majom kölykét, magok fojtják meg; de nem hittek, hanem in anno 1696 bételék rajtok. Az udvar elméje, mikor én akkor Bécsben valék, és állapotjáról való conclusuma e vala : a nem régen 90 ezer forinton vásárlott Tököli-jószágokat, a fejérvári jószágbéli, monorai, csergödi jószágát, Fogarast, mely 80 ezer forint volt, cedálja. Ez in summa tett circiter 100 ezer német tallért. Ezért vegye el Szatmárt, és ahhoz usque ad aequivalentiam addálandó jószágokat Magyarországbán. Huszt és aknák és az erdélyi örökös jószágit tartsa meg s birja; télben Erdélyben is lakhatik, de campagnis durantibus lakjék ideki, a fejedelem névről mondjon le s légyen S. R. I. Comes etc. Imez 100 ezer tallért, mi, ugymint a gubernium, én és mások leteszszük, adjuk a szász natió-nak, Hunyad vármegyének, Kolosvárnak etc. vide in decreto caesareo tunc per me transmisso. Ezt én és Absolon megadóok először csak a gubernator és Bethlen Gergely s Eleknek, és demonstrálók, hogy : est ratio status augustae aulae indispensabilis, ut durante bello turcico per hunc placidissimum procedendi modum, possit sua majestas esse segura de persona domini principis, qui quo melius et promptius parebit, eo majorem apud suam majestatem gratiam, fidem, sibi et suis securitatem et quietem in patria procurabit, quo

magis vero renitetur, eo majorem diffidentiam, et aulam ad resolutiones hac duriores coget etc. Sok volt a szó. Remonstrálók ezt is, mely könnyen juthatnak az urak ahhoz, mert a szászok az uraknak sok pénzekkel adósok, melyet másképen talám soha meg nem fizetnek; adják vissza az obligatoriát, a szász örömmel Istenfizessével veszi, mert az intereses adósságtól szabadul. A creditor urak jószágot, a pénznél kétszerte hasznosabbat, bizonyosabbat, idvességesebbet, becsületesebbet vésznek. Én pro meo particulari hozzátevém : hogy én az én fogarasbéli részemet, (mely is qua cancellario et comiti etc. nem megvető léssen) kivésem ugyan tempore divisionis, de várbeli szállásom és egy falun kívül, sőt úgy lehet, azt is az három urnak hagyom, ha a fejedelem maga nem birhatja, birják ők, ne camera, pap, etc. A Tököli-jószágokban én az ilyei, csehi jószágokat másoknak engedem, minthogy az erszényem is énnékem igen lapos és kurta; az egyéb fiskális jószágokról is nem csak az én, hanem annak a ritka nagy bölcs ministernek Kinskynek a tanácsát megíndám. Partem reliquorum praeter Fogaras et Albam bonorum fiscalium convertite ad contentationem donatariorum ex bonis Albensibus sua gubernio cedere vi hujus decreti debentium, si adhuc aliquid supererit, emite a fisco, et sic prudenter praeripite came-

rae, clero et cuique extraneo occasionem omnem talia bona a caesare impetrandi, et vos sua praesentia multiformiter vexandi. Hoc modo gubernii et consequenter patriæ dignitatem, tranquillitatem, salaria vestra et opes ac fortunas posteritatis etiam stabilite, et contra mutationes, ac exterorum, uti video, vobis non gratum dominium vos in perpetuum praemunite; omnia hodie in vestra posita sunt potestate, occasionem forte nunquam redituram manibus vestris evolare ne sinite. Ego ex parte mea, quidquid ad patriam vestram beandam conferre potero, nihil negligam, dummodo vos vobismet non desitis; caesar vero clementissimus omnia ad vestram felicitatem et nunc facit et faciet.

Szállj magadba, nézz azután következett siralmas dolgokba, igyenes szemmel, o boldogtalan haza, o maradék, o reformata ecclesia! s nem atyád, nem prófétád volt-e ezekben Kinsky, Absolon és Bethlen Miklós? Miért nem lehete Csánád, Cserged, Bere, Karko s a többit megcserélni Vincz, Déva, Görgény, Szamosujvár és Kővári jószágokkal, aequivalenssel cum contento et meliore, quam stant, securitate donatariorum in Albensibus bonis? A szegényebb nemességnek javait nem hogy a cessionale decretum megháborította volna, sőt inkább a reformata ecclesia, schola, predikátor, professorok beneficiumait

mind confirmálta; ki voná ezeket el? felelj meg, püspök Veszprémi, Kaposi Sámuel, Zilahi András, udvarbirák etc.? ki voná el, a mikor kezében vala is? A gubernátor, a kamara laknék-e s német praesidium a fejérvári várban, ha mi bele megyünk vala lakni? Nem lehet egy dolgot meg nem irnom a posteritásnak, majd ide hátrébb erről a várról az ő idejében. Laknék-e Vinczen a méltóságos úr, püspök, Arnóth, micsoda? Fogaras földin csak egy donatariust sem háborított meg az a decretum, a fejedelmünknek is aequivalenst ígért. Mit gondolsz, gubernium, posteritas! A fejérvári egész jószág és a fogarasi, porumbáki, sárkányi s kománai fejedelmi jószág, csak a két város korcsmája, malmai, Maros és Olt hidjai mit téssen? A Bethlen Gábor és Rákóczi fejedelemségeknek ez volt a szive. Nem léssesz vala a kamara és generális kapczája, ha az urad kalapja akarsz vala lenni. Ez a nagy jószág és boldogság pedig maradékról maradékra, publicus totius regni thesaurus lett volna per successores gubernii et reliquorum etc. De ez vala az ország és fejedelem fatuma, hogy ezt nem csak megvették, hanem mind ellene munkálódának, úgy lön az ellenem való conjuratio, Csáki László követsége és Gulácsi Albert által a Tököli-jószágokra való auctioadás, a palatinus méltóságának nem kicsiny sérelmével és a fejedelem romlásával, né-

kem, te tudod Isten, legkisebb munkám vagy ösztökölésem nélkül. Hanem

Látván a császár ezt az ő felséges intentiójával való teljességgel ellenkező és reménytelen processust, parancsola csak ketten nekünk a gubernátorral (ott a levél a fasciculusban): úgy viseljünk a fejedelemre gondot, ut nec causa, nec instrumentum, nec materia vel occasio ullius mali esse possit, mert mi adunk számot róla. Rabutin generálisnak is parancsolatja jött, hogy a fejedelem személye iránt velünk ketten egyet értsen mindenekben; ki is mindjárt megmondá: tanácscsal én titeket ebben a dologban nem segítek, az tinálatok vagyon, a személyeket és az egész dolgot ti tudjátok, ti ismeritek, én ha erőhad kell, adok; ha Ebesfalvára sub nomine praesidii vel sub colore honoris et gvardiae custodiát akartok tétetni melléje, én mindjárt adok valamennyit kívántok; ti tudjátok, micsoda parancsolatotok vagyon. Én az ő felsége szolgálatjában ebben a dologban csak töletek várok, és valamit kívántok, abban semmit el nem mulatok, és ezzel mindenkor a császárnak is számot adok. Elhiszem, ti is, a mi jobb, azt cselekeszitek ebben az országban. Sapienti satis. Ezekben ketten kívül a tanács, sem más senki, avagy csak az én jelentésemből semmit sem tudott, hanem ha gubernátor jelentett volna ipának, sógorának etc.

Mondám én ezek után külön a gubernátornak : Ez a császár levele kegyelmednek és énnékem intituláltatott, de mind ez, mind a generális e mellett való beszéde kegyelmednek szól csak, mert azt már az egész Bécs tudja s Erdély is, hogy a fejedelem nem hogy az én tanácsomon járna, de mind kegyelmetek hárman Gergely, Elek urral, mind ő szegény engemet ellenségének, rontójának tart, noha ok és a dolog valósága ellen; azért kegyelmed lássa mit csinál, mert minthogy kegyelmetek és a dolog engem ebből kimosdatott; én ő felségének megírom, hogy ő felsége erről ne nékem, hanem másoknak, a kik abban ő felségének tetszenek és szolgálhatnak, parancsoljon. Meg is irtam, ott van a párja a fasciculusban, hogy én per circumstantias abbéli szolgálatjára ő felségének elégtelen vagyok; olyan nagy pásztorságot magamra nem vállalhatok; másként én semmi vétkit nem tudom, nisi sors nascendi et principalis tituli suavitas, vel innata vel per adulationem mundi ordinariam conservata, ipsum alias — credo — innocentem premanant.

Ezalatt Rabutin a had derekával a török ellen kiméne, Philippus Ernestus Liechtenstein fejedelmet hagyván a többivel Erdélyben, ki is csakhamar jöve Fejérvárra a guberniumhoz, és in privato a gubernátornak s énnékem is monda:

hogy önéki udvartól courier által jött ordere, hogy a fejedelmet vagy szépen, vagy másként ha nem akarja, erővel is felküldje Bécsbe; azért ő azt parancsolja, tam ad existimationem caesaris, qui non vult quidquam vi agere, quam ad honorem et fortunam principis, menjen fel önként és sollicitálja, folytassa ott a maga dolgait, hogy csak hire s akarátja se legyen az erőszaknak, fogságnak, mert ha arra kell fakadni a dolognak, ipsi pessimus erit, Deus avertat etc. Én mindjárt mondtam ott : Ego non tantum creditum nullum habeo apud d. principem, sed odit me; ergo dominus gubernator pro sua prudentia et gubernii credito, quo apud ipsum pollet, persuadeat illud etc. Tekintem, hát a három ur, Gergely, György, Elek magok persvadeálják, hogy énellenem Radnót és egyéb jószágit, méltóságát etc. különben meg nem oltalmazhatja, hanem ha sietve felmegyen maga Bécsbe etc. Így itt is az én szegény fejem volt az álorcza. Kinsky is irt volt nékem in hunc sensum, ut patiar talem praetextum fieri propter famam caesaris, melyet is én megfogadtam, de bizony nagy veszedelmekre és minden dolgaimban való romlásomra, mert mind az ország, mind maga úgy hitte osztán, hogy én szerzettem minden nyavalyáját; de szerzették a jó tanácsit. Elég az, hogy így méne el osztán szegény bárány gyermek egy officzér és

német lovas sereg késérvén sub specie honoris et securitatis itineris, sed quae revera custodia erat, etsi ipse nesciebat tunc. Feljövén, ismét itt ő felsége Kinsky által Kollonics kardinál, Buce lini cancellarius, Kálnoki, Csáki László, német secretariusok, Szentkereszti etc. conferentiájokban megújította azelőtt említett jószágok cessióját per modum consilii, hogy itt Bécshez közel Magyarországon vagy in provinciis haereditariis szerezzen jószágot véle titulo principis imperii, et pensionem annuam 100 ezer rh. f. offerálván; mint vette, már az nem az én dolgom; elég az, azolta itt lakik; hogy a feleségét öt eszendeig fel nem hozatta, szép ifjúságának virágában így hervasztották el, az is azon három ur tanácsa volt nagyobb részént. Én minél inkább javallottam, annál inkább nem fogadták, míg osztán kihala ketteje; mindezekből Isten szánja meg ezt az ártatlan pár ifjut. Én ezt jó lelkiismerettel igazán így leírni szükségesnek itéltem, nemcsak az én, hanem közönségesen a maradékokért és hazáért.

Anno 1696-, 97-, 98-ról a deák irás és arra irt magyar jegyzések elégségesek az én nyomorúságomról, mindazáltal szükséges a Rabutin generális énellem való személyes privatus rancorát és annak okait meg is világosítanom, mert ez az én veszedelmeknek omegája, a mint a gu-

bernátor conjuratiója alphája, melyet én soha meg nem orvosolhaték, noha mindent elköveték véle, mint azelőtti generálisokkal, sőt többet, még egy 100 talléros paripával magát, Actont 100 forintos paripával megkinálám, Szebenbe küldvén, hordó borokkal s holmi gazdálkodásokkal, melyet azután is esztendőnként elkövettem. A lovat visszaküldé mindenik, köszönnvén és azt irván, hogy ők ajándékot nem szoktak venni etc. Mégyek magokra a gyökerekre : 1. Mint a deákban is irtam, collegáimtól mindjárt praeoccupáltatott, erat vero per credulitatem homo primi occupantis, per naturam irae plane servus, per superbiam et consuetudinem in primo zelo omnia cum minis et scommatibus ac sarcasmis effundere, et saepe, sed sero poenitere solitus; ut constans appareret, pertinax; odium conceptum nunquam integre exuens (tudja ezt Jósika Imre); infinite curiosus; adulationum et avidus et mox contemptor; zelotypus extreme pro sua dignitate generalis commendantis. Voltak ugyan jók is benne. Non interessatus, non servus cleri persecutionem spirantis; etsi iratus nullius honori parceret, tamen civilis; illiteratus quidem sed ingenio magno et perspicaci et suspicaci, praeter gallicam nullius linguae peritus. 2. Bėjöветеle után csakhamar 3—4 hónap tájban egyszer egész guberniummal udvarlására

menénk Dévára; elég bolond hizelkedés és nékem kedvem ellen volt; és mondtam is az uraknak, hogy ne imádjuk; kevesebb is elég, mint azelőtti generálisoknak. Ekkor jött a hadból, és mi mentünk Fejérvárnál eleibe; azonkívül is ritka kevélységü ember lévén Francziában, annál is inkább felfuvalkodott; és hogy megsugták néki a társaim, hogy én ellenzem, reám érette haragutt szivében. 3. Ekkor mondá az egyéb beszéde között: ha ő a militiának kedves, ne csudáljuk, mert ő azokkal harczol; de ő másképen a népnek is igazat téssen, nekünk pedig igazgatóknak jóelőre tudunkra adja, úgy mint generális commendáns: úgy viseljük magunkat, ő bizony akármelyikünknek elütteti a fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el a császár az ő fejét is. Elmenvén előtte, monda Apor István a tanácsban: durus est hic sermo, quis audiat eum? ha az én fejemet egyszer elütik, az ő feje elütésével vissza nem tészik. Jól mondotta; én is mondom: hogy generális még ilyen szót nem mondott száz esztendő alatt Erdélyben, azért jó idején, ez a tanácsom, orvosoljuk meg az udvarnál; sed nihil minus a gubernator; hanem öcsém, bátyámuram lönek csakhamar ketten, azonban engem kiadtak néki. Azután stylusára volt az a szólásformája: csuda fátumom volt énnékem. Apor István a jézsuitákkal

együtt derék vádló levelet irt Bécsbe ellene, melyet emez megtudott, mégis megbékélett véle én annál a szónál tovább nem mentem, mégis gyűlölt engemet. De 4. a tanácsban sokszor mondtam : mint más generálisok juxta 17. articulum diplomatis, ugy ez is ne elegyítse magát a politicumokba, ne vonjuk magunk erővel belé, ne tegyük erővel biróvá; ezt az utolsót Segesvárott a Jósika Imre alkalmatosságával mondtam vala anno 1699. Maga Rabutin megmondta vala nékem : olyan spiritus familiarisa vagyon néki, hogy a tanácsból néki mindent megviszen. Erről a deák írásban elég vagyon. Elég az, hogy a miatt a diploma 17. articulusa emlegetése miatt gyűlölt engemet erősen. 5. A mint ötet Francziából a paráznság és gyilkosság üzte ki, úgy Bécsben a tisztességtelen házasság és kerítés promoveálta mindenre, és az erdélyi commendóra is, és az Kinsky hire nélkül lett; tudja Bécs azokat mind. Kinsky néki barátja nem volt, sőt ha meg nem hal vala, ki is veti vala; sokan voltak mások is irigyei és gonoszakarói, Kinsky pedig nékem patronusom, és az udvarban is tekintetem s hitelem volt. Azért akárkitől volt néki az ő commendója iránt háborítása, azt vagy épen, vagy részszerint nékem tulajdonította, melyet igen szerzett az is, hogy a mint in anno 1697 a gubernátor, én és Apor Bécsbe jövénk, úgy hiszem ök,

vagy valamelyik öközlök adott bé néki, hogy kivettetését munkálódtam volna, mely, te tudod Isten! hazugság volt, nem azért, hogy ő nem érdemlette volna sokképen, és hogy én is ne kívántam volna, ha a két társom akarta volna, és én tőlök mertem volna; de a bizonyos, hogy engem annakutána annál is inkább gyűlölt, és ennek a gyökernek illendő mérges gyümölcse mindjárt az, a miről gyengén emlékezem én a deákban; a mikor a 160 ezer forint dolga végett a fejünk felett lévő pallost említettem volt, megvitték néki, és én nem tudtam másfelől. O scelus! O nefas! A gubernator et consequenter a gubernium küldte engem más, nem tudom ki, tanácssal, hogy kérjünk dilatiót egy kevésse annak a pénznek. Alig kezdém beszédemet, Saullá válék, elváltozott ábrázatja, mondja nékem francziául : mordieu, sacre dieu, haljon meg, mi légyen az Isten. Irtóztató szók. Mind te dolgozod ez, te a többit az orránál fogva hordozod; mint bolondoknak, csutakoknak, tökéknek tartod; de ördög elvigyen engem, ha így amúgy nem bánom veled, a seggednél vagy a lábodnál találod a fejedet etc. Látám, hogy az én jó collegáim munkája, gubernátor, Szász János etc. Mondék néki, a mire Isten taníta, és a többi között, mintegy féltérdre hajolván egy kicsidég, de ismét helyemre ülven, mondám : ha az én szol-

gálatom úgy érdemli, csak mindjárt kövesse el, de bizony igen megcsalja énarántam és azok aránt magát, a kiktől énfelőlem úgy informáltak etc. Juhászék valamit, és a pénz aránt kevés várakozást is igére, és ki is kisére, et nb. nem hozta elé azokat a tanácsból kivitt szavaimat, caute, ne proditorem proderet. Visszamenék a tanácsba, mondtam a választ, és hogy mint tractált, rövideden; a követ társam bővebben megbeszélé azután az én ott nem létemben nekik. Azok a szók ugyan : orránál fogva hordozom, bolondoknak tartom, Apor szavai voltak néha szememben is. Elég az, ekkor gróf Uhlfeldet küldte a generális Bécsbe és írta a császárnak, hogy fogasson meg, mert Tököli Imre sem nagyobb ellensége ő felségének, mint Bethlen Miklós.

Menénk mi gubernium Fejérvárra, egyszer hallom, hogy rettenetes furiával jö oda a generális. Ekkor mondtam Zsolt. 77. Oda etc. Sirva, feleségemnek megmondtam, hogy paripán elmegyek az erdőn ki Magyarországra és Bécsbe etc. Isten csudálatosan marasztta meg. Erről egész fasciculus vagyon külön az én irásim között; megtartottam minden leveleit, melyeket in privato nekem irt, vagy levelemre választ tett, meglátszik azok némelyikéből, mely mérges, mocsos és csufolódó ember volt hozzám, mikor confidenter a maga javára vagy az ő felsége szol-

gálatjára vagy a közönséges jóra nézve irtam is; ha *militaris excessus*ról (mint a többi között egy szegény inasom, nemes ember gyermeke németektől való megölettetése) vagy akármiről panaszlottam néki, nem hogy igazat tett volna, még vagy csúffal vagy méreggel tett választ: hogy meglátzik, hogy a németnek, kivált a militiának ellensége vagyok. Egyszer Szent-Miklóson valami németek (bizony magok keresték volt) egynéhány pálczaütéséért házomra és a falura három compánia németet akart küldeni és elpredáltatni, ha egy gróf Leiningen nevü generális Isten igazgatásából akkor lévén, furiáját el nem fordította volna. Hát a guberniumnak irt leveleiben és választételeiben, Isten, Krisztus, mit nem mocskolt, mit nem furiált, bizony ha nyelvének, pennájának olyan ereje lett volna, miut a kardnak, golyóbisnak, mind én, mind más sok ember százszor megholt volna. Gubernátort, Aport és akárkit, magyart, németet háta megett és énelöttem elbekkafutozott, engem meg mások előtt ismét azonképen; néki irt levelet, memórialét, mit affélét szaggatta, fogával rágta, lábával tapodta; első furiájában sokszor sem ábrázatja, sem esze helyén nem volt, de mégis jó volt, hogy az öletésre nem fakadott, kivált magyar ellen. Énvelem nagy moderatiót követett, a többi között egyszer, mikor Szász János a berethalmi püspöknek irt levelem alkalma-

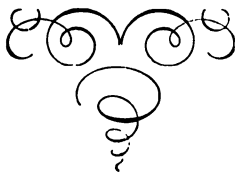
tosságával énreám lázasztotta, nem csak semmit sem indult rajta, sőt meg is jelentette. Másszor ugyan Szász János ellenem irt és néki adott mérges munkáját mindjárt in originali kezembe küldötte, de megvagyon in specie az az irás a többi között. Fejérváratt és Tordán, hogy az életemet féltette és oltalmazta, az bizonyos. Anno 1699-ben Segesvárról küldött volt ugyan a gyüléből Szent-Miklósra hozzám egy kapitányt egy akkor tőle való féltében elszökött Galancz nevü tiszt keresésére, mintha én duggatnám, de semmi sem volt benne. Ekkor a szegény Sámuel öcsémnek nagy lármája volt, hogy a generális igen haragszik reám, de én bemenvén Segesvárra, contrariumot tapasztaltam, szállásomra jött maga látogatnom, azután ugyanott meg is vendéglettem, vígan lakott, nem is voltam azolta olyan részeg. Anno 1702-ben a Székely Ádám lakadalmából Tordára hozzám jött feleségestől, jól lakott és a mig a felesége a feleségem ágyában aludt, majd két óráig beszélgetett velem, és bécsi utamat nemcsak javallotta, hanem még arra is intett, hogy a császárt valóságosan informáljam mindenről, osztán magam lovaimon ment Panádig. Anno 1703-ban, mikor Fejérváratt az urak májusban majd megölének, maga kezével irt levéllel Radnótról, a consultatióból béhivata Szebenbe s mond : Azért hivattalak, azt hallom,

hogy a gubernátor, Apor és több hasonló nem barátid azzal járnak az országban, hogy én gonoszakaród vagyok, és hogy én pártolom őket ellened; de tudd meg, hogy hazudnak, melynek bizonyására, ha akarod, scripto publico exmisso, meghazudtatom az egész országban ezaránt őket. Én mondtam, köszönvén: elég énnékem az excellenciád szava, azzal az irással ne öntsünk több olajt a tüzre; de osztán ugyan 1703-ik octoberben mint bánt velem, ott van a deákban. Anno 1704-ben ismét a gubernátor és Apor beteg lévén, én, Haller, Keresztesi, Konrád menénk hozzá consultatióra. Mond indulatosar: hát a gubernátor? Mondók: beteg. Mond haraggal: ah malade, faible! encore quand il est sain du corps il est malade, faible d'esprit, dites-le lui. Azaz: beteg, hiszem; mikor egészséges is a teste, beteg a lelke. Mondjátok meg néki. Ezt mi megmondók. Harmadnapra feljöve a guberniumba a generális, és ott a gubernátor s urak előtt visszamondá, magyarázá és rettenetes furorral lebecstelenité. Több actái azután in processu videantur. Rabutinnak jóvát, rosszát hozzám így értsétek édes maradékim summáson, noha sokszor eléfordul még. Neve vala: Joannes Ludovicus Rabutin, comes de Bussy. Tolmácsa vala Carolus Ludovicus Acton, kit a gubernátor s Apor hizelkedések, et consequenter a többi mindjárt illustrissis-

mus bárónak csináltak; ő is felvevé; pedig egy bécsi parókát csináló mesterember az apja, nem régen adott a császár armálist néki cum praedicator de Treuenfels, elhiszem, azzal él. Jó német, franczia, deák; éles, de gonosz elméjü; igaz, jó tolmács, de felette parázna házas emberben; mely miatt veszett Szász János. Ajándékot entőlem soha bornál egyebet el nem vett, de más-tól elvette; nékem noha mosolygott, de jóakaróm soha sem volt, noha nem vétettem soha néki, sőt kedveskedtem, hanem ha azt nehezteltette, hogy én önála nélkül beszélhettem s beszéltem az urával; avagy hiszem, talám az én nevezetes antagonistáim corrupálták és fordították el tőlem. Et hoc inter alia mea fata erat.

Anno 1697-beli utunkra adott az ország a gubernátornak Rhfl. 4 ezret, nékem is annyit, Apornak is annyit. Uton együtt mentünk, jöttünk, ettünk, de Bécsben külön. Ők mint dúsgazdagok Bécsben pompásak voltak, és a mint magok is mondták, vásárlottak el 80 ezer forintnál többet, és a gubernátor azon felül vette meg ekkor az ecsedi nagy uraságot, és az ő pénzének nagy büzi sok kárt tett az országnak ekkor a reánk vetett millió iránt, mert az udvar így argumentált: hogy ha csak két urnak ennyi pénze vagyon, hát a többinek? hát egész országnak? Mondtam én ugyan némelyeknek, hogy arról ne argumentálja-

nak, mert bizony ha az egész erdélyi főrendet *excepta domo Telekiana*, összeütnék is, még sem találának annyi pénzt, arany, ezüst marhát, mint önálok ketten. Úgy is volt ez, de nem hitték. Apor bizony azután maga is *agnoscálta*, hogy kárára lett az országnak az az ő felettébb való vásárlások. Én a millió iránt bizony sokat keménykedtem, osztán egy nagy értelmes magyar meginte: nézd el uram, *tu medius es inter duos, hic major, ille minor te, tibi uterque inimicus, magnus uterque suae fortunae faber*. Mit gondolsz? az udvarnak hizelkedik mindenik, és teveled menti magát, te nyomod a zsákot, tekered a sajtót, tiéd lészen a malota, övék lészen a must. Úgy is lön ez. Adák nékik a harminczad, aranyat, kényesöt, nékem semmit. Lejövőben nagy embertelenséget követtek velem. Egyszer a Vértesen, másszor a poroszlói pusztán hagytak el éjtszaka, gonosz helyeken; osztán megírák nékik: vagy elváljunk vagy együtt járjunk.

XXII. RÉSZ.

Említettem oda fel a Vaudemontnak ígért discretio alkalmatosságával, mint nőtt a Rabutin discretiója az országnak nagy terhelésére, mely miatt én sokat szenvedtem. Hárman Bécsben létünkben egyszer Kinsky császár nevével csak per modum requisitionis, non imperii proponálta : szerezzünk vagy adjunk Rabutinnak egy kis adjutát, discretiót, mintegy Rhfl. 6 ezeret. Gubernátor és én mondók : si domum ibimus, statibus proponemus, recommendabimus, et quid quid fieri poterit, libenter faciemus. Kinsky mond : et quare non hic et nunc? ibi quoque id fiet, quod vos tres vultis; suae majestati vero et generali et uxori, hic praesenti, et mihi gratius, vobis vero honorificentius etiam erit, si nunc aliquid hic certi superinde concluderetur, et hoc semel pro semper, neque a vobis iterandum, nisi ipse recommendationem imperatoris iterum atque iterum annuatim impetret et statibus exhibeat. Ego bene vobis consulo, credant mihi.

Elhallgatott, és nézünk a gubernátorral ketten egymás szemébe, hogy mit feleljünk. Várj, nem várá bizony Apor, hanem ex sua vana loquacitate et adulatione : quare non? libenter, excelsissime domine etc. Elbámulánk, és osztán megígérők mi is semel pro semper, a mint Kinsky mondá, ezt is pedig ad statuum ratificationem, ne in consequentiam eat, cum protestatione, úgy iraték a conclusumok közzé. De Apor magától : etiam pro anno praeterito. Nem állhatá, mint emberséges ember a gubernátor, és lassan monda magyarul néki : ez ilyen nélkül ellehetnénk ; de osztán sem én, sem ő nem merők vitatni, oda irák, és a szegény országnak meg kelle adni Rabutinnak. Ennyit használt Rabutinnak két-három vendégsége Apornak. Kinsky elméje az volt, hogy más esztendőre a császár recommendatióját ő meggátolja, és a nélkül az ország ne adjon ; melyen Rabutin császárra, országra megharaguván, búcsúzni kezd Erdélyből, és mindjárt kibocsátják, hozzák. Ez meg is léssen vala, de a gubernátor öcsesége és a Sárosi János apasága (melyről a deákban is van emlékezet) az én és más jámborok félelmünk és némelyeknek hizelkedések arra vivé ezt a dolgot, hogy nemcsak nem kívánák más esztendőben elé azt a császár új recommendatióját, hanem ország hire nélkül, de bizony nem érzése nélkül felnevelék azt a Ra-

butin discretióját 25 ezer forintig. Ennek alkalmatosságával ilyen oláh nyepásztát is ejtének rajtam. Mikor már Joannes Fridericus comes de Seau vala cameralis commissióban Fejérvárrott, és ő proponálta a quantumot az országnak, engem rendelének egy tanács ural, hogy menjünk fel hozzá és reonstráljuk a quantumnak elviselhetlenségét; a többi ahhoz tartozó irások között kezembe adták azt az irást is, melyben specificálva vala ez a generálisnak járó nagy discretio per species naturalium, et pretium, quo illa generali dantur. Én mondám az uraknak : hogy azt úgy a cõmmissiónak adni nem jó; a generális rettenetesen offendálódik véle; és hogy, noha tegnap végzették felvitelét, hogy én jó reggel felvigyem, de én azért nem vittem, lássák mit mivelnek. Javallák, hogy fel nem vittem, s osztán nem küldék, hanem csak a többit; mégis osztán azt hazudták (kicsoda vagy kicsodák közülök) hogy én akartam felvinni, küldeni és a generálist s Actont (mert néki is 2 ezer forintnál több discretiója volt csak a tolmácsságára) prostituálni és vádolni. Itéld meg Isten s keresztény olvasó! micsoda társaim voltak. Jó szerencséje volt az aránt Rabutinnak a Kinsky halála in anno 1699, mert Seau, Eckler, Galaneck s más német informátor elég volt ellene, kikkel veszekedett, kivált Tavonattal és a kisebb J. Honorius Seauval.

A mint oda felebb és a deákban is megírtam szebni tragoediámat, lön anno 1698-ban, mindjárt Fejérváratt juniusban gyűlés, melynek derék actája lön a radnóti processus, és énellenem való sok munka.

Ezután osztán augusztusban lön az erdélyi secretáriusok, registratorok, cancellisták instellációjok, functiójok kezdete, és a S. C. Regiaeque Majestatis nomine praemissa alatt való gubernátor, cancellarius és secretarius subscriptiója alatt folyó expeditiója a guberniumnak ab anno 1690. Eddig szolgáltam én fizetetlen ő felségének erről adott memorialéim szerint, melyek az Aporral való veszekedés és fizetéséről való fasciculusban vannak. Itélje meg Isten és az impartialis olvasó, ha tett-e nékem azaránt injuriát Apor és az igazságot nem szolgáltató gubernátor.

Amint odafel in anno 1696 említettem a kapuzámok perversióját, körmünkre ége a gyeretya, mind vármegyéknek, szászságnak. Én azért beszélgeték a főrendek közzül némelyekkel, és kiváltképen Barcsai Ábrahám és Alvinczi Péter ítélőmesterrel, Szász Jánossal; és ezen 1698-beli őszi gyűlésben, a gubernátor és Apor nagy ellenkezésével semmitsem gondolván, az ország csak elvégzé, hogy a vármegyéken, szászságon új connumeratio légyen, és az 1699-ben leendő első gyűlésre reportáltassanak a registru-

mok és az adózás rendit igazítsuk meg. Ez meglőn.

És anno 1699. februáriusban segesvári gyűlésben csinálék én egy projectumot, melyben megmutogatám, hogy lehetetlen az ország veszedelme nélkül az eddig való kapuszám szerint adoznunk, hanem más regulát vagy proportiót kell keresnünk. Párt adék a projectumban a guberniumnak, vármegyeye, székelység, szászságnak, regálistáknak is; és ugy lőn sok tanács, veszeke-dés után az az adófelvetésnek rendi, melylyel azóta az ország él; noha a gubernátor és Apor teljes tehetségekkal ellenzették, de csak hiába igyekezének; noha mégis az én házamhoz való menetelem alatt 60 ezer forintos adót akkor is a régi kapuszámra vetettek erővel fel az országgal, de azután többször az országgal soha sem. Ez a projectum és ahhoz tartozók egy fasciculusban vannak az én irásim között.

Ekkor az én feleségem betegülő félben lévén Szent-Miklóson, én hat szekeres lovat, két szolgát tartottam Holdvilágon, úgy Medgyesen a majorban, Segesváron is, Szent-Miklóson is. Jó szán-ut volt, hat-hét óra alatt hazamentem s meg vissza a gyűlésbe. Medgyesről egyszer éjtszaka a bábát is magam vittem a szánban az első ülésben Szent-Miklóstra. Ekkor született volt Geczi fiam, de

Bár ne lettem volna olyan szerencsétlenséges bábás, talám az országnak hasznosabb lett volna, mert 900 ezer forint quantumot kívánván ekkor az udvar, elvégzők a guberniumban, hogy 750, legfeljebb 800 ezer forintra menjünk, minthogy a király lakodalmára is 7 ezer aranyat, és a száraz dajkájának, Salmensis fejedelemnek 3 ezer aranyat adánk; nyilván bizony ezzel amazt leonthatjuk. Tekintem, míg hazajártam, a jó komám Szentkereszti András ur ekkor jövén le Bécsből, az bizony megígérteté vélek nékem és az országnak nagy szomorúságunkra, néki az udvarnál grátiájára, hasznára (hosszú a szó), Rabutin bosszuságára, ki hozzám jövén látogatni, monda : Ugyan jó emberek vagytok ti. Rázza a fejét : ti bizony 3 milliót is mindjárt megígérték, ha az országot mind az ördög elviszi is.

Ugyanezen gyűlés alatt izene a generális a gubernátornak és mind a guberniumnak éntölem, hogy ő úgy tudja, hogy a császár nem azért fizet az ő szolgáinak, — maga szavai : pour boire, manger, dormir, et chevaucher, mais pour songer au service du maistre, et au bien public, azaz : hogy igyanak, egyenek, aludjanak és fekelődjanak; hanem hogy viseljenek gondot az urnak szolgálatjára és a közönséges jóra. Én meg is mondám.

Ekkor mondá azt is, melyet odafel említet-

tem a spiritus familiarisról, de énarántam, úgy látszott, minden indulat nélkül.

Ekkor fogák meg Jósika Imrét, de azt hátrább hagyom a rabok seriesibe, mert megérdemli az a pennát a maradékra nézve. — Soha sem értem életemben ilyen fertelmes hírü vendégeskedő gyűlést, még pedig a házas főrendek aránt is, kiknek feleségek ott nem volt, melyet a gubernátor is (kinek ott volt a felesége) megfeddett. Én publice mondám, hogy én bizony megírom odahaza a feleségeknek, hogy jöjenek oda etc.

Ezen 1699 vége felé ősszel jöve bé a *cameralis commissio*, ugymint Ludovicus báro de Tavonat et Georgius Eckler. Tavonat nagy elméjü, aktivitású, mosolygó, mindent ígérő, semmit sem adó, egy szóval, csak merő *cameralis* ember vala; nálam sokszor volt vendégül, de engem soha sem hívott; *magnus justitiarius et munerum spretor*, *non interessatus praetor* nevet akart viselni, de a mellett Magyar- és Erdélyországnak nagy *oppressora* volt. Énhozzám felette rossz volt, mert 3 ezer Rhfl. fizetésemet eltartotta hazugsággal, elébb elébb halasztván. Erdélyből kijövé, ha irtam neki, soha választ nem tett; én is osztán odahagyám, mint olyan tökéletlen, embertelen rossz embert, holott a míg Erdélyben volt, senkivel annyit nem *sincerizált*, és senkinek a császár szolgálatjában annyi tanácsát, hasznát nem

vette, mint énnékem; maga ia megvallotta. Gazdálkodást is nagyot el nem vett.

Eckler alábbvaló rendű, de nagyobb elméjü, activitásu, ritka nagymemoriáju, nagy concipista és expeditor, emberséges és jámborabb ember vala. Ez hordó boromat is jó néven vette.

Ezt a commissiót Erdély nyakára a diploma megrontásával hozák ezek bé : 1. A gubernátor és Apor harminczad- és egyéb odafel említett árendálások, melyet megjövendöltem vala in anno 1697. 2. Apor István thesaurarius és Száva Mihály sóaknak inspectora szörnyü interessatus lopások, és a gubernátornak ezekkel való conniventiaja vagy complicitása, mert a császárnak csak mi jövedelme sem volt az erdélyi fiscalitásokból. 3. Camerae aulicae inveterata ambitio ubique regnandi, avida 4. Per ademptionem gubernii salariorum camerae lucrum augendi etc. 5. Multorum Germanorum vilium per minora officia Transsylvanica consolandi, et 6. etiam majorum ex consiliariis camerae commissariatus officio dítandi intentio. Colora volt : Aerarii et thesaurarius transsylvanici reformatio cum spe omnium in manibus patriotarum relinquendorum; et quod commissio ista post paucas septimanas regredietur Cassoviam (onnét jött vala Tavonat) et Vinnam. Jaj, mi szegény együgyü bolondok ezt elhittük, és azt gondoltuk, hogy ez is csak meg-

sétálja Erdélyt, mint azelőtt egynéhány eszten-
dőkkel hasonló forma cameralis commissio sub
praeside Carolo Theobaldo lib. b. ab Aichpichl,
megfarsangla és elméne. Akkor is bolondok vol-
tunk, s most is egynéhány hintóval, nagy sereg-
gel az országot eljárák a mi költségünkön; még
a szegény Gergely lön a commissariusok, azt
tudta, hogy haza vagy fejedelemségre szerzi a
szegény Apafit; a volt jobb, a ki vendégheltte;
ajándékozták is némelyek, én ugyan akkor nem,
noha Radnótot erősen hazudta nékem ekkor is,
és erővel apjának fogada, hanem azután anno
1702-ben felránta rajtam Radnótért 500 tallért.
Ehhez hasonló, mindkét féltől és akárkitől, még
az ördögtől, koldustól is ajándékot vevő zso-
brák embert soha sem láttam. Eb vagy ördög fia
légyen az is, nem enyim.

Tavanat az utból előre irt Apornak mint the-
saurariusnak Fejérváratt nekik való szállás fe-
lől, ki is a guberniumnak megmondá, és a várba
javallá szállítatásokat, melyre mindjárt reá ál-
lának. Én sokat ellenzém s mondtam: bizony
még a gyermeketek is megsiratja, hogy maga-
tok szállítjátok a kamarát a várba. Vajjon ha-
zudtam-e?

Ez a commissio kimosdatá 1. a gubernátort
és Aport az árendált harminczadból. 2. A guber-
niumot a várból, és tekinteti- s autoritásából,

fizetéséből. 3. Aport thesaurariusság valóságából, a tyukmonynak csak a héját, nevét hagyván néki, sőt még számot von tőle és 56 ezer forintig meg is adósítá, hanem a jézsuiták oltalmazák Kollo-nics kardinállal. 4. A haza fiait a fiscalis tiszték-ből, végezetre az országot szabadságából, diplo-májából. A mely házakat a császár in cessione bonorum Albensium pro sua majestate tartott vala, és tanács és ország palotáinak rendelt vala, ugymint a fejedelem-asszony lakóházait, audien-tia- vagy bokályos és ebédlő palotát; azokba szálla Tavonát feleségestől etc. Az esztendön-ként való quantumokat ez a commissio kezdé az országnak proponálni, még pedig legelől ülvén gróf Seau és a gubernátor balkéz felől, noha azon széken a tábla fejénél. A bokályos házban a hol a fejedelemnek majestása volt, és a császár képe nek kell vala odaállítatni, gróf Seau né va-jas, tejes polcza lön; az hol a fejedelmek magok innya adó pohárszékek volt, oda feszületet, ol-tárt csinálának. A nagyobb palota jézsuiták ko-médiás háza lön. — Esztendő mulva Tavonát el-méne, succedála in principio anni 1701 Joannes Fridericus comes ab Secau vagy Seau; igen kis, púposhátu emberke, de nagyelméjű; activus, rettenetes sokat fenállva író, és csak mi kicsiny dolgot is pugillárisba pennára vevő, feliró; igen józan, mértékletes életű, mégis sok vendégséget

csináló; ajándékot teljességgel nem vevő, tiz Tavonatnál emberségesebb, egyenesebb és jámborabb ember vala. Eckler a mellett is megmarada Erdélyben. A többi között egyszer gróf Seau igen nagy vendégséget csinála a fejedelemnek ebédlő palotájában, az hol a közel említett oltár, de a cultus idején kívül superlálttal bévonva vala. Én is, a gubernátor és az urak szinte feleségestől, Rabutin is jelen vala. Táncz alatt én a gubernátorral menék a bokályos házba, ott a gubernátor nevetve mutatja a tejes, vajjas fazékos majestást nékem. Én mondtam sohajtva : ne ne vessünk uram, hanem sirjunk, mert a maradékink szájában is megrothad a mi nevünk. Ez pedig, uram, mind kegyelmed vétke etc. Hallgata csak mint a kö. *O fata Transsylvaniae et ecclesiae reformatae praesertim.*

Ez a Seau volt Erdélyben commissióban usque ad augustum anni 1702. Ekkor feljött Bécsbe, és én is ekkor lévén itt, a jószágából igen szép pisztráng, szablig és galóczákkal (számos is, és nagy is volt mind az háromféle) gazdálkodott. Itt elevenen tartottam hetekig a bárkában.

Succedált ennek Erdélyben az egy testvér-öcscse Joannes Honorius comes a Seau, hasonló, sőt még talám kisebb, ez is púposhátú emberke; ez is értelmes és emberséges, de ebéd után gyak-

rabban részeg volt, és azzal igen megmocskolta magát, mind német, magyar előtt, hogy in anno 1703. octoberben Fejérvárnál az harczon elfogott kurucz rabokat a vár és templom nagykapuja között úgy lödözte az ablakról, mint a puskás az özeket. Ez mellett is megmaradott Eckler tamquam commissionis consiliarius, secretarius et director. Tavonatnak Jakosics úri magyar aszszony, a két Seaunak német feleségei, mind az három feleséggel barátos, emberséges uri dá-mák voltak. Eckler, úgy látszik, mind máig, hogy jó barátom volt, a mennyire tőle lehetett. Ez a második Seau is annak mutatta magát, de az Erdélyből kijövén, hamar megholt.

Minthogy én a guberniumnak merő kovácsfogója, pöröly és reszelő műszere voltam, ezzel a cameralis commissióval felette sok munkám volt, mind a három rendbelivel, melyet én csak summáson említék. 1. Az esztendőnként fizetett nagy quantum mennyivel haladta meg a diplomatica 400 ezer forint summát, erről való computus, de ez könnyü, rövid munka volt. 2. Valamennyi búzát a magazinumba hitelben adtunk, erről való számtalan quietantiák beszédése, registrálása, computusa. Ez hosszú nagy munka; ebben mindenikben jobb kezem volt Ecsedi Péter, az ilyen munkákra ipsorum etiam Germanorum judicio ritka tudós és alkalmazatos ember. Ez

volt nékem még in anno 1692 főcommissariusságomban, úgy minden exactoriáimban segédem. A commissióval lett computusokhoz tartozó irásokat az archivumba adtam rabságom előtt Naláczai Lajos és Sándor Gergelyék kezében. Sok milliók vannak azokban. Isten ha megfizeti! De kár csak az írásoknak is elveszni, bár csak pro memoria maradjanak ad posteritates. Ecsedinél is lehetnek párok s affélék. 3. Amint Apor elvoná az ecclesiasticum beneficiumokat, és ad instrumentorum de illis productionem készeríte bennünket a kamara, ezt a productiót és computust is az első Seauval én vittem véghez Simonfi Mihálylyal, ki nem régen az ítélőmesterségben halamag, kit is az ítélőmesterségre és Süketfalvi Gergely deákot a fiscalis directorságra én promoveáltam. Bátran merem mondani egyedül. Kik is mint fizettek meg nékem in anno 1704, meglátszott, de nem okozom őket, mert kételenek voltak a nyavalyások véle.

Az első Seau idejében foglalák el muskotélyosokkal a fejevári scholát, tevék a várba a német commendánst és praesidiumot, a schola kertét is oda kelle hazugságért adnunk anno 1701- és 1702-ben. Énnékem mennyi munkám, veszedelmem volt ezek miatt, az Isten tudná azt csak elészámlálni; megmutatják az akkori acták, levelek és párok. Hát azelőtt, mikor a pápista

püspök béjövételét deprecáltuk ő felségénél, mint ezt a deákban megirtam, és amaz öt híres punctumért, melyek a Kollonics kardinál, Kálnoki Sámuel és Heveneszi jézsuita kohából sülték vala, és a mint alázatosan rescribálánk ő felségének, micsoda fulmen jöve válaszul, kivált nékem és a gubernátornak és azon punctumok ismét iteráltattak in anno 1703, Acton hozván le szintén a tavaszi gyűlésre Fejérvárra Bécsből, de Rabutin igen bölcsen bánék véle, a gubernátornak és nékem megsugá, hogy a gyűlést akár mint etiam rebus indigestis bontsuk és bocássuk el, hogy ő irhassa azt vissza az udvarhoz, hogy a gyűlés elbomolván, hiába lett volna eléadása, kárt, lármát csinált volna csak, nem hasznot. Okosan cselekedte mind a császár, mind az ország, mind maga és mireánk nézve, mert a rebellio ekkor ottan mindjárt kezdődék.

Anno 1701-ben bécsi követségre való választásom, és annak elbontását rövideden leirtam a deákban. Tészem csak ezt hozzá : Mikor a generális olyan rútul izent Actontól a tanácsba felölem, hozzá menék s mondám : miért bánik olyan méltatlanul velem, mert az egész dolgot és a gravaminákat közönségesen ők csinálták, javallották, s maga Szász János mindenek felett mindaddig, míg remélette, hogy ő lészen a szász natio követje, már illa spe decollata, azért fúriál

etc. De én nem vagyok olyan bolond, hogy az ő felsége engedelmé nélkül megindulnék. Sok volt a szó, szemembe ismét csendesen beszélett.

Nézzé meg akárki, a kinek Isten eszet és aravaló elmét adott, hogy hazája eltölt gonoszból annak jövődjé javára valót tanuljon, a többi között ennek a gyűlésnek actáit, vagy mondjam merő epileptica convulsióit, elbámul rajta, mi csoda Istentől megátkozott gubernium és boldogtalan haza volt ez; nagyobb részint pedig annak szerző oka mind a mi bolondságunk és istentelenségünk. Elrendelte vala a császár, hogy a gubernátor hét tanácsúrral, secretarius és registrátorral Fejérvárott lakjék; curret publica, politica, militaria, oeconomica, et quantum inferiorum tribunalium et tabulae regiae judicariae legales processus permittunt, etiam juridica; és hogy négy tanácsúr, egy secretarius és egy registrator per vices házánál lakhatik; de ez nem kelle, még a róla való parancsolatot is elsikkasztá a gubernátor, hanem úgy rendelék: légyen substitutum gubernium continuum; ugymint: két tanácsúr, secretarius, registrator Fejérvárott, de még csak supplicatiókra se tehesen választ, nem hogy nagyobb dolgokat folytathasson, hanem az elvégzett dolgoknak executióját siettesse, generalis és német commissáriussal correspondeáljon és a gubernátort szüntelen tudósítsa; ki is pro

qualitate et quantitate occurrentiarum toties quoties kívántatik, convocáltassa a tanácsot Fejérvárra, és ott faciendis factis, ismét oszoljunk el házainkhoz, permanente semper substitutione. Én remonstráltam, hogy ez a rendelés, noha látzik in specie quoad privata negotia hogy nyugodalmas, de nemsokára megtapasztaljuk, hogy amaz császár rendelésénél etiam quoad privatam nostram quietem domesticam sokkal nyughatatlanabb, quoad publicam pedig veszedelmes; mert több authoritást adni az említetteknel a substitutionának lehetetlen sine scandalo maximo et periculo; így meg ismét semmit sem tehet, sem használ, melynek inevitabilis sequelái : vagy sok dologban léssen akadály, vagy excedál és öszvegázolja a dolgokat, vagy ottan-ottan, generális egy haragos levelére, vagy valami hasonlóra öszve kell gyülnünk, és így annál is kevesebbet nyughatunk házainknál, mint amúgy; csak úgy lészünk otthon is, mint az ágon ülő madár. Jobb, amplectáljuk a fejérvári várat, jószágot, residentiát a császár rendelése szerint, az egész jószágban, mind alatt, mind fenn a havason hal-, vad-, madarászást tiltsunk meg; bizony mind aszतालunk, multságunk és minden állapotunk fejlődmi léssen, házunknál is eleget lakhatunk, mind a tanácsurak mind a gubernátor és cancellarius per vices, mert e kettő egyszersmind

nem absentálhatja magát. De csak nem tetszett, és, úgy hiszem, egyik oka az is volt, hogy in absentia gubernatoris én praesideáltam volna, melyet bizonyít az, hogy amint a constitutiókban fel van téve, ut consilarii abessendi licentiam a cancellario petant : erről, hogy corrigáltassék, felírtak ő felségének, de nem obtineálták. Mikor in anno 1697 Bécsben a gubernátor perli vala azt a Fejérváratt való lakást, sok szó után Kinsky megharaguvék s monda a gubernátornak : Et quis dicit quod sit tamquam canis alligatus Albae? parcat mihi, illustrissime domine, sua majestas habet gubernatores etiam alibi, curant publica et tamen etiam sua bona visitant etc. Valamit én a substitutióról megjövendölék ideelébb, az mind bételék; száma nélkül kelle öszvegyülnünk : ott a dolgot rakd öszve s hadd ott. Sokszor az egész tanács marasztotta a gubernátort csak egy-két napra : végezzük jól el a dolgot, tegyünk választ a supplicációkra, kiket rakásokkal hozattam fel a guberniumba a secretariusokkal száma nélkül; csak nem maradott bizony, hanem hazament, és ezért veszett 2 vagy 300 supplicatio a cancellárián. Ennek keserü gyümölcse a Nagyszegi Gábor és Sárosi János fogsága, és számtalan törvénytelenység és panasz.

A diploma és approbata szerint törvényes gyűléseknek és octavalis terminusoknak eszten-

dönként kell vala lenni : mind is, ha két-három terminus volt; vármegyéken sem folyt a törvény; országgyűlése felette sok és hosszasak, tudok 14 hétig tartót is egyet, de igen vékonyan volt csak híre-pora is a törvénynek, hanem a gyűlések substantiája állott ezekben : *Conjuratio catholici status* Apor uramnál. A szász nátio Szász Jánosnál. Meg a gubernátor aluszik vagy kártyázik. Délután úr, főember, tábla mind részeg. Ezek miatt tették volt a státusok mind a három nátio nagy megegyezésével amaz hires, solennis protestatiót in anno 1698, mikor hárman mi Bécsben voltunk, melynek summája volt : a gubernium fogyatkozásai, és a célja volt : azoknak megigazítása.

Ebben bizony a státusoknak méltó panaszok és igazságok volt, és úgy mondták, hogy Rabutin nemcsak tudta, hanem javallotta és biztatta is. Hazajöven mi, ezt a protestatiót az országgal leghagyatók, igérvén *ex parte gubernii correctionem corrigendorum*, minden jót etc. Ebben a leghagyatásban nagy és tisztakezü ember, de rossz politicus voltam, mert ez a protestatio munkája engemet teljességgel nem ferialt, sőt én utálvagy abutálhattam volna véle a gubernátor elbúcsuztatására és magam promotiójára *per statum candidatorum*, mert az a protestatio egyenesen őellene volt; de én nem cselekedtem, félvén

attól, hogy 1. ha a gubernátor megijed, vagy titkos vagy ugyan nyilván való pápistaságával, vagy legalább azoknak és nevezetesen a jézsuitáknak való kedveskedésre maga kötelezésével tartja meg maga tisztit; avagy 2. ha kivetik is, Apor Istvánt tészik per corruptionem statuum, vel per Kollonics et jesuitarum potentiam in aula, vagy ha ötet nem is, de valakit katolikust, és így inkább akartam Bánfinak maradását megjobbulásnak reménysége alatt; de bizony mind én, mind a státusok magunkon vagy a gubernátoron tapasztaltuk : cum daemon erat aeger, monachus tunc esse volebat, sed cum convaluit, mansit ut ante fuit. Immo ex qualicunque securitate insolentior, ex metu et sollicitudine jesuitis et generali ac militiae faventior, in defensione plebis et religionis tepidior vel frigidior. Denique uti Tacitus : omnia viliter pro imperio; et sic et ipse, et status totus politicus pejor quam ante factus est. Melyet ideelébb maga a dolog hovátovább mindinkább megbizonyít; melyek is maradjanak az ő helyekre. Elég az : a gyűlések nem jobbak, nem kurtábbak, hanem hosszabbak, rosszabbak töltek el. Az urnak vélem, a pápistáknak a három religióval, a szász nátióknak, Szász Jánosnak a két nátióval, a vármegyéknek, a szászságnak a székelységgel való veszekedésével, Bécsbe való hamis, titkos informatiók adásával soha egy közönséges

jóravaló extractio, inquisitio, dispositio végbe nem ment. A postulatumok sokszor irresolute, az articulusok infecte maradtak. A csinált articulusok is (minthogy bizony nem is érdemlették) ad regiam confirmationem fel nem mentek, és így semmirekellők, talám a világon sincsenek már. Annyira jutottak a státusok és privatus emberek, arra fokadtak: mi haszna postulatumot, supplicatiót adni? mi haszna a gyűlésnek? Csak a haszontalan költség, jószágunk romlása. A mennyit a gyűlésben költünk, a jószágunk adójának jobb részit feléri. Mint osztják a kvártélyt, osztják az úrnak? ha adózhatsz, klákázhatsz, jól jársz; ha nem, bizony kvártélyod léssen. A jószágunk névvel és teherrel miénk, de nyárban a fő- és vice-tiszteknek szolgál. Fogták osztán magokat a regalisták nagy részént, és kéreztelen a gyűlést odahagyták, melynek végre a gyümölcse lön az, hogy a császár megtiltá, hogy ő felsége hire nélkül gyűlést ne csináljunk; ez ilyenekért nem meré a gubernátor erőlteini Rabutint, hogy a Kinsky feltette recommendátiót meghozassa. A mi püspökünk professorokkal, esperestekkel felment az ecclesiát és scholát néző punctumokkal, ült másfél órát a palotán, el nem hagyta a gubernátor a kártyázást érte; sirva mentek le szembeletlen. Ellenben jött egy páter vagy német officzér, commisarius, kiváltképen Acton: a tanács-

ban voltunk is, félbe kellett szakasztanunk érette. Engem a tanácsház ajtaján sem, Actont a palota ajtaján is kikisérte. Így voltak ezek, Isten s világ tudja. Mégis engem vádoltak a gyűlésnyújtással. Itéld meg Isten! Én éjet napot a munkában töltöttem, a publicumért és a sok supplicánsokért a magam dolgát úgyannyira elhagytam, hogy a feleségem, praefectusom s más szolgálaim panaszolkodtak, hogy az én magam dolgaimról énvelem nem beszélhettenek. Zengett mindenféle a sok trombita és egyéb muzsika a vendégségekben. Jól laktam bizony ugyan én is, és a vendégim is, de azzal soha dolog nem akadályoztatott; én ahhoz láttam volna, ha másoktól lehetett volna. Melyeken a lelkemet, te tudod Isten! ha nem gyötrettem-e? mégis, ihol, mint vagyok. Szánj meg engem nagy bűnöst, én Istenem! Jerem. 15. 16. 17. 18.

XXIII. RÉSZ.

Hogy visszatérjek ismét arra az 1701-béli gyűlésre, nevezetes dolgok ezek :

Szentkereszti Bécsben sok költséggel titkon megszerezettette volt a Seaunak küldött instructio párját az országtól kívánandó quantumról; németül volt, leküldötte a gubernátornak s nékem conjunctim, adjurálván bennünket propter salutem extradatoris, hogy senkinek se mondjuk, mert ha kitudódik, ő is in honore, a kiadó is in vita periclitál. — Summája ez vala : kérjen Seau Rfl. 800 ezret, szálljon alább az 750 ezerre, és legalább 700 ezret alkudjék meg velünk. Örülénk néki, s méltán is, és elvégzök ketten, hogy titokban tartván ugyan a dolgot, mindazonáltal úgy kormányozzuk a tanács és consequenter a státusok elméjét, hogy az 700 ezernél feljebb ne menjünk. Egyszer Seauhoz menvén én, mutatá nékem quasi in confidentia, ad persvadendum, az instructióját in ea parte, a hol 800 ezer Rfl. vala, de alább nem. Én mindjárt megesmerém, hogy

bizony igaz a Szentkereszti küldte, és Seau azért nem mutatja meg alább a többit. Ezt is én megmondám a gubernátornak, és annál inkább elvágzók, hogy ne menjünk, se másokat ne bocsássunk többre 700 ezernél. De jaj, mi telék belőle. Hogy a dologra kelénk, a tanács bizony megígéré az 750 ezret, és az ország is consequenter, sőt ha Seau 800 ezer mellett keménykedett volna, bizony azt is megígérte volna, kiváltképen dominus Apor, ki ekkor az ország között még azt mondta : offertorium ez, — oblatiót értett, ajándékot rajta, ha deákul tudott volna. Ki vétke lön ez? Istennek a gubernátor számot adott eddig magáról; hogy én a titok kijelentésén kívül mindent elkövettem magam veszedelmeztetésemmel is, azt az Isten tudja. Elég az, így ronták meg az országot 50 ezer forinttal, melytől megoltalmazhatjuk vala. Én szegény fejem másként is bétörék ez alkalmatossággal, mert mikor nagy lelkem fájdalomra concludálók a tanácsban az 750 ezer flt., azon kezde kivált Apor, Szász János discurálni: generális uram holnap vagy holnapután ide jő, azért halaszszuk akkorra ennek kimondását; Seau pedig mint a sajtféreg ugyan ugrott, tapodott, izenten izent : cito per amorem Dei, ut possim per hodiernam postam scribere suae majestati. Jól láttam, hogy a generális kelleetlen, hivatlan, az országnak egynéhány ezer forintig

való ráköltésével jó minden gyűlésre; azelőtti generálisok soha sem jöttek; odaküldték Kleinburg- és Absolont, 100 Rh. forintjába sem állott ez az országnak; nem volt camerális commissio az országban, mégis végbementek jól az hyberniumok, quantumok etc. De eljőve Rabutin, mert reá szoktaták. Miért? 1. Hogy mindent tudjon ő, és Acton légyen a gubernátor, mert a volt jobb, a ki legtöbb hazugságot vihetett néki a guberniumból és a státusok közül. Százszor ment, jött Acton izenetekkel, mint a Jupiter Mercuriusa. 2. Jött azért, hogy odahaza azenyet kevesebbet költött; de mindenek felett : 3. Jött azért, hogy oda azt irhassa a bellicumnak, császárnak, hogy ő vitte végbe. A mi tökéletlen embereink harmadfelől generálisnak, Seaunak et per illos az udvarnak súgtak, búgtak, hazudtak : én csinálám, én persvadeálám, difficilis vala a cancellarius etc. De hogy visszatérjek az Apor és Szász János discursusára : a gubernátor szokása szerint hallgat, én mondám, ha már elvégezték, én sem hasznát, sem szükségét nem látom a generális jövetelére való halasztásnak, mert a bizony azért, ha adunk ő felségének, meg nem haragszik, és ha ide jő, sem mondja, hogy kevesebbet adjunk; mi haszna hosszú gyűlésbe költetnünk az országot.

Én bizony evvel magam ellen sokat vétettem,

országnak sem használtam, minthogy cancelláriusi tisztem énvelem proponáltatott mindenkor az országnak, míg Seau azt a guberniumtól egészen el nem vevé; én bizony hitvány elmémet, nyelvemet megköszörültem a mennyire tudtam, és tudván micsoda időben s micsoda emberek között vagyok, szavaimat ahhoz igyekeztem szabni. Néha mikor minden a generális kedve szerint lött, vagy hogy az hirtvivő ügyibe mondta neki, maga is megdicsért, gyakrabban és kiváltképen most elmék-megvesztegető, szépen proponáló, másfelől császár szolgálatját akadályozó nevem volt tőle. Kitől származott ez, megbizonyítja anno 1703. 2. martii gubernium neve és subscriptiója alatt költ Szász János anticancellarius expeditója ő felségéhez. Való, a dolog az én romlásom, de bizony refutálta azt az Isten, ha valaha, nevezetesen 5. decembris anno 1703 a szebeni perlengérenél.

Ezen gyűlés alatt a gubernium Szász János ellen külön személyes querelát és vádlást irata ő felségének, és elhiszem a legközelebb említett írásba azt akarta nekem megfizetni, de méltatlan és gonoszúl, sőt a gubernium ekkor őt arrestálni, sőt a tanácsból is kivetni akará; de én nem engedém, nem az ő jószágáért, sem ajándékáért, noha ezt költötték volt reám; nekem pedig, te tudod Isten, egy polturányit sem adott; hanem

azt javallottam : menjen fel ő felségéhez a panasz et impetretur licentia et mandatum a sua majestate, ut contra ipsum tamquam publicae pacis turbatorem inquisitio et actio per directorem fiscalem instituat, usque ad cuius finem suspendetur ab omnibus officiis et consiliariatu. — De ebbe noha a gubernium látatott ellene erősen zelálni, semmi sem telék; nekem Rabutin mondotta, hogy a gubernátornak 300 aranyat adott volt; két szép lovat hogy adott, azt bizonyosan tudom; nem jött volt még az ő fátuma el, nem tölt volt még meg a pohara, megtelék két esztendőre ezután.

Az én követségem felett való veszekedés alkalmatosságával, mondám én egyszer a tanácsban : én nem keresém, most is én, ha mindjárt mehetnék is, noha a császár engedelme nélkül nem lehet, én nem kívánom; az az egy hasznom volna csak, hogy az ország költségével menvén, magam privatumát is sollicitálhatnám költségim nélkül; de hiszem az Istent, engemet arra is megsegít, és privato nomine et sumptibus fel tudok menni. Mennyiszer voltam én Bécsben követ? és az országnak mindenkor jót hoztam; én soha se tudom, miért kell éntölem félni? Elészóla Apor : Én a katholika religiót félttem kegyelmedtől; azelőtt is mindenre reávette volt kegyelmed a császárt a diplomában mi katolikusok ellen.

Én, minthogy már ezelőtt az hazudtolás miatt nisi de publicis véle nem beszéltem, mondom röviden : nekünk reformátusoknak száz annyi okunk vagy arra, hogy kegyelmed bécsi követségétől féljünk, mégis én bizony mindjárt kegyelmedet választom helyettem főkövetnek, mert hiszen tudom én azt, hogy kegyelmed innét Erdélyből a jézsuiták pennájával, és a katolikus státus pecsétjével miellenünk mindent szinte úgy véghez viszen, mint ha Bécsben volna, sőt talám még többet. Bolond református ember volna bizony az, a ki a katolika religio eversióját munkálódná Bécsben a katolikus király és ministerium előtt, köszönje meg, ha a magáét megőrizheti. A diploma is mere defensivum instrumentum, csak nem offensivum. Bizony annak a pápistának sem tudom, hol vagy az esze, a ki Bethlen Miklóstól s tiz olyan kálvinistától is Bécsben az ő vallását félti; de jól tudom én ennek valóságos okait. Én qua privatus is felmehetek Bécsbe, és ha olyan lator és bátor vagyok, mint tartatom, eleget csinálhatok így is, innen is eleget irhatok; de elhidje minden ember, soha bizony az uraknak sem irok olyast, a melyet meg nem bizonyíthatok. No, csak hamar ezután érkezék ő felsége parancsolatja, hogy tanácsi rendeknek az országból ő felségének specialis engedelme nélkül kimenni szabad ne

légyen; ezt Kollonics, Kálnoki, Heveneszi nagy strepitussal vitték végbe, és azt a követséget felkeverték, nékem bizony semmi, de az országnak nagy kárára, a guberniumnak gyalázatjára, ellenben Szász Jánosnak nagy triumphusára.

Ad posteritatis documentum egy nagy politicus errort notálok, a melyet tettünk guberniumul, és kiváltképen én; úgymint annak a négyüinktől csinált és mindenektől approbált gravamináknak extractusát felküldöttük a cancelláriának, hogy annálinkább sollicitálják a követség admissióját; azzal ők abutáltak-e, vagy ha mutatták a ministereknek, azok ijedtek-e meg tőle, noha ezt nem mondhatom, mert abba a tanács kimenését tiltó decretumban megiratott, hogy a követséget ő felsége kegyelmesen elvárja; vagy inkább amaz, Rabutintól mondatott 300 arany a követséget elfelejteté; noha tanácsnál alábbvaló embert eleget találtunk volna reá, ha serio akartuk volna.

Az oláh papok római atyafiakkal való uniójok alkalmatosságából való bajoskodásim és veszedelmezéseimet kell még irnom, mint nekem a sátántól szerzett nagy próbát és az Isten hozzám való kegyelmének nagy jelét.

Annak az uniónak eredetét és okát a deákban megirtam, melyhez járult az is, hogy Dindár László is fenyegette a havasalföldi vajda nevé-

vel, hogy kivetteti a püspökségből részegeskedése, néha betegségében való húsétele és az oláh papoknak második házasság-engedések miatt, kinek is megmondtam, ne desperáltassék, mert bizony így járnak vele.

Mikor in anno 1697 mi hárman Bécsben válnánk, egyszer a conferencián elévételére Kinsky memoriale status catholici; hát ott legelső punctum ennek az uniónak kívánása, megvagyjon annak a memoriálénak és arra tett resolúciónak párja. Mi ketten a gubernátorral mondók, hogy mi Erdélyben annak a memorialénak hírét sem hallottuk, az, mint látjuk, az erdélyi három, és kiváltképen a reformata religio ellen vagon; azért mi annak noha renddel hogy már első, de ugyancsak egy-egy simplex tagja vagyunk, mert in religione non est gubernator, cancellarius; azért mi ahhoz nem szólhatunk. Monda Kinsky: Non loquantur ut reformati sed tamquam consiliarii regii etc. Mi eleget protestálánk, és a császárnak is memorialét adánk róla, kinek is párja megvan, de azt csak concludálák.

Meghalván az az oláh püspök, ezt a mostanit, akkor a mi fejevári scholánkban grammatikát tanuló ifjacskát, bábolnai oláh pap fiát, Nalácsi István urnak az atyjától kölcsön adott aranya, melynek jobb része gubernátor uramnak ment, és a két úr tekinteti tette püspökké. In

nomine nescio cujus D. vel D., kit is lopásával hires oláhból pápistává lött Rácz István (erről ide alább szólunk) in anno — — felvín Bécsbe, és ott a szent Anna templomába s klostromába valóságos katolikus püspökké tettek, és azután in anno — — Apor István özvegyüjteté vele sub titulo generalis synodi et sub poena 60 fl. a szegény oláh papokat, circiter 120-at Fejérvárra, és ott aranyos papi ruhában, mitrában öltöztetvén a maga Apor házában, maga hintaján solennis processióban vivé az oláh templomba, és instellálák püspöknek; sőt Apor dicsekvése szerint archiepiscopusnak (noha ez bolondság) cum titulo Illustrissimi et Reverendissimi et ephoro vel paedagogo patre jesuita Szunyog. Nagy pompa volt. A nagy fekete berbécs oláh papsereg elől, oldalfélt, hátul, sok sirva, kik közül hallatott olyan szó az utcán néző emberekhez : most az árpát aratják, de bizony az árpa után a buzát is megaratják. Hintókon ment gróf Seau, minden pápista erdélyi főrend, páterek, jézsuiták, Kemény János, Bethlen Sámuel és némely de igen kevés református főemberek, kiket mikor én aztán róla feddettem, azzal akarták menteni magokat, hogy Apor azt mondotta nékiek, hogy a gubernátor is elmegyén, azzal a reménységgel is intézte s vitte a processiót a gubernátor háza templomfelé való ajtaja eleiben,

de kikapott magán, mert a gubernátor noha az én szolgálaim úgy hozák nékem, hogy be is fogatta volt a lovait, el nem ment; azt izenvén le ott várakozó Apornak : nem láttam ő felségének arról való parancsolatját. Úgy ment el nyaka vakarítva processióstól, a szent Mihály, alias tömlöcz-kapún ki.

Ez a püspök olyan insolens lön : közönséges még jószágos nemes emberektől is nagyságotlatni kívánt; hogy a cancelláriáról Illustrissimusnak nem irták, nem vette a levelet, hanem kételen. Az úr korcsomájára szüntelen korcsomárazott bort is; serfözöt is erigált. Mennyi bosszuságom volt nékem e miatt, Isten tudja csak! Mikor az egész gubernium ott volt, szóval a gubernátor szörnyen vonatta le a czégért, vágatta ki a hordója fenekét, hányatta a serfözöt. Meg egyszer elhivatta a guberniummal Nagyszegi Gábort compagniástól Kolosvárról, hogy ő vigye végbe. Nosza most tartozzál, de abba bizony semmi sem telt. Másfelől mikor én a substitutum guberniumban voltam, unszolt, hogy keménykedjem; de csak magamra vonni minden gyűlölséget nem mertem. A monasteria ellenében ugyan hajdúkat tettem, a kik a borvivőktől borokat elvonták, edényeket törték, rontották; de tovább nem mehettem, félvén attól is, ha a várbeli német is megsegíti és a hajdúk is veszedel-

mezni fognak, sive ignavia sive aliqua maligna conniventia. A fejérvári korcsomát mint veszti ki kezünköl; arról másutt.

Az említett instellátíójakor görögök ugyan egynéhányan ellene protestáltak, de a szegény oláhok és papok nem mertek, hanem egynéhány holnap mulva kezdték kívánni, hogy a régibb kisebb templomban prédikáljon egy nem unitus pap, és vigyen minden cultust a régi mód szerint végbe nékik. Ők tudják, mit kívántak, de a püspök jézsuita paedagógusával együtt semmit sem cselekedett, sőt az olyanoknak halottjokat sem temette el; azon emezek nagyon megindulnak, összebeszélnek, esküsznek, és egy Nagyszegi Gábor nevű (de nem a kolosvárit) szegény nemes, másképen meglehetősen értelmes, írástudó, pápistából oláh vallásra állott embert curátornak tettek, hogy az ő dolgokat folytassa gubernium, ország és akárki előtt; ők praeter conscientiae libertatem secundum ritum veterem semmit sem kívánnak. Sok volna ennek históriája és sietek ad meritum rei, minél rövidebben lehet. Azért

Ezen 1701-ben, septemberben nékem kellett a substitutióba fungálnom, Toroczka Mihály collegámmal menék Fejérvárra, hozzám jöve előttem fungált Naláczi István uram s mondá de igen rövideden azt az oláhok dolgát, ottan rá ér-

kezek Nagyszegi egynéhány társával plenipotentiája vagy constitutiója és instructiójával, és azok mellett egy a guberniumnak szóló supplicatióval. Én látám s hallám, hogy a panasz bizony méltó, de nem hogy ilyen nagy, közönségesen egy natio s egy religio dolgát néző, de kisebb egy privata persona dolgát sem lehet a substitutum guberniumnak igazítani, azért supplicatiókat visszaadám, mondván : Ihol 8-va praesentis a gubernátor és a tanács urak mind ide jönnek, akkor az egész guberniumnak adjátok be supplicatiótokat, addig legyetek csendességben, békességben, jó reménységben, semmit sem háborogjatok, se csináljatok. Ezzel bocsájtottam, s elmenének. Az említett napra begyüle a gubernium, és nem tudom azért-e, hogy bé nem bocsájtották a gubernium szolgálai Nagyszegit, avagy miért, a supplicatiókat béhozá Lugosi Ferencz katolikus, másként a gubernátornak néha kedves embere, a guberniumba és adá a gubernátornak, s kiméne. A gubernátor fogá és, úgy tetszik, elolvasá s letevé maga eleibe, semmit senkinek nem szólván felöle.

Négy vagy öt nap tarta a gubernium consultatiója, és noha bizony hiszem magamról, hogy Nagyszegi sollicitálta dolgát, de a gubernátor elő nem vevé, noha bizony a dolgoktól igen könnyen reá érkeztenek volna. Egyszer csak vé-

letlen mondá: néki szükségesképen el kell menni, hanem mi, a tanács, maradjunk ott, és a mi dolgok, supplicatiók még vadnak, igazítsuk el, hiszem cancellarius uram azonkívül is in substitutione septembert itt tölti. Mit foga elmenése okának és hová méne, jól eszembe nem jut, mindazáltal úgy tetszik, Berve, Csanád és Szebenbe méne. Elég az, re Valachorum intacta, csak elméne, supplicatiójokat a secretarius kezében adván s mondván : ihol az urak cancellarius urammal együtt eligazítják, szolgálók az uraknak, kegyelmeteknek; — s le a garádicson, ott a hintó és szolgálai készen, felüle s hajta, micsoda szín vagy októl viseltetvén, Isten tudja. Úgy azt sem tudom, Apor, Haller István és Szász János miként szivódának el, de elég az, maradánk csak ott : én, Naláczai István, Keresztesi Sámuel, Sárosi János, Toroczkai Mihály és Conrad Sámuel tanács urak és a secretarius. Ezek az én szállásomra gyűltenek. Nagyszegi reménykedik válszáért, más supplicánsok is. Mi beszélgeténk s úgy találók, nem hogy olyan nagy dolgot, de kisebbet sem lehet ennek a fél guberniumnak igazítani. Ők is elmennek, ki is tudott volna egyebet mívelni és mondani ebben a casusban; én a supplicatiót visszaadám Nagyszeginek, halasztván más gubernium vagyis országgyűlésére; az urak eloszlának; én és Toroczkai Mihály mara-

dánk substitutióban. Nem sok idő múlva jöve hozzám Nagyszegi, ada kezemben egy protestatiót írásban, szóval is mondá, hogy előttem úgy mint cancellárius előtt protestál, hanem adjam ki neki authenticice császár pecsége alatt. Én ezzel tisztem szerint tartoztam volna, de Isten igazgatásából nem cselekedém, sem olvasám, hanem visszaadám neki s mondám: Vagyon ítélőmester, vagyon káptalan, azok előtt szoktak inkább protestálni, mintsem a cancellárius előtt; eredj oda protestálni, szinte annyit téssen; de én ezt adnám tanácsul, hogy ebbe a dologba járnál lassabban, mert én féltelek; ez a buzgóság tenéked veszedelmes lészen. Mondá, hogy Istenért ő mindenre és a halálra is kész. Ment osztán a szegény Sárosi Jánoshoz és ott vette ki azt a protestatiót sub sigillo judiciali caesareo maga és Sárosi romlására.

Meghallám, hogy az oláh ecclesia pecsétit is csináltatja egy Komáromi, úgy tetszik, István nevű, fejevári nemes ember ötvessel. Hivatám az ötvest és meghagyám, hogy ne csinálja, vagy ha kész is, de ki ne adja neki; de nem fogadta meg, és ülteték a tömlöczöt nyavalyással érette. A mi püspökünket, professorainkat megintém, Nagyszegihez semmi közöket ne avassák; mely jól esett, mert Enyeden deákokat kért a professoroktól, nem tudom micsoda cursus vagy paten-

sek írása segítésére, de nem adtak, sőt a deákokat eltiltották tőle, másként azok is veszedelmeztek volna miatta; sőt egyszer hallám, hogy az én patrocíniumommal dicsekedik széljel. A királykútja felé mégyek vala paripán, a városvégen találám és mondám szegénynek : Úgy hallom, az én nevemmel jársz; de hadd el, mert úgy segéljen az Isten, lélek ilyen s olyan fia, halálra veretlek. Én az ügyet és ötet s társait is szántam, és ha lehetett volna, bizony tiszta szívvel segitettem volna, de féltém, hogy magát, másokat is, és engemet is veszedelembe ejt, hasznot sem teszen abban a religio dolgában. Úgy is lön: mert hogy a guberniumtól a megírt módon elhagyattatott is, ő azzal hátra nem állott, hanem csak folytatta irásit, ő tudja, micsoda oláh papokhoz, esperesekhez. Elég az

Az én substitutióm szeptemberrel expirálván, succedála Apor és Szász János, kik october vége felé (mert usque ad decimum tertium a míg én Fejérváron építettem, nem bántották) Nagyszegit egynéhány véle tartó oláhokkal együtt megfogatták s küldték Szebenbe, nemes emberek is voltak nagyobbára mind, azután az ötvest is. Szent-Miklósra csakhamar megírták nékem Fejérvárról, azonban hamar érkezék a gubernátor levele is hozzám, írja mintegy panaszló, nehézkedő stílussal, hogy a substitutio határán kívül

olyan messze lépett, és a gubernium hire nélkül nemes embereket fogatott. Én irám vissza, hogy én effélettől mind félttem és a substitutio rendelkezésekor meg is jövendöltem, azért vagy javallom, hogy a gubernium mennél hamarabb gyűljön össze Fejérvárra és mindeneknek jól végére menvén, ha bünös is, ha nem is Nagyszegi, kérjük vissza a generálistól törvényre és a mi jurisdíctiónk, fogságunk alá, mert akármi vétke legyen is, de nem militare hanem politicum Transylvanicum forumot illet vala, másként bizony félek, hogy rossz consequentiái lesznek.

Ebbe semmi sem telék. Ex praemissis könnyű volt jövendölnöm, kezdém is hallogatni Sárosi János gyanuba és veszedelembe forgását, irám magam szolgám által a szegény gubernátornak, ha az első tanácsomat elmulatta, kérem az Istenért, ezt fogadja meg : Maga, én, Naláczi, Keresztesi, Toroczkaí, és talám szükség, Sárosi is menjünk be szembe a generálishoz, és ha Nagyszegiéknek modo paulo ante suggesto semmit sem tehetünk is, legalább Sárosi veszedelmét praeveniáljuk mind a generálistól, mind az udvarnál. Ebben sem telék semmi.

Ezek alatt érkezék nekem ő felségétől parancsolatom, hogy az mint az aulica camera Apafi fejedelemmel Huszt felől concordált és annak kézhezvételére ex parte camerae báró Kleinburg

odajő : én is mint máramarosi főispán tempore resignationis ott légyek. Én azért octoberben Máramarosba menék, vármegyeszékét ülék ott, Huszt és aknák resignációja előttem meglön. Vétődém vissza Fejérvárra januáriusban anno 1702 az országgyűlése kezdetére. Még az utban Gyulatelken a szegény Horváth Miklós jöve előmbe és igen szomorúan kérdé tőlem : tudom-e, hogy Sárosi Jánost meg, és miért fogták meg? Én mondám, hogy én benne semmit sem tudok; az minthogy nem is tudtam, melyért is hála légyen Istennek. Mint szomorú, sok gonosz consequentiájú példán csudálkoztam, és noha Sárosi nékem, mint ide elébb megirtam, igen nagy kárt és bosszuságot okozott volt, mégis igen szántam, és ártatlanságát is tudván, ha lehetett volna, segítettem volna; de lehetetlen volt, mert Nagyszegi, mint irtam, egyszer generális kezébe esvén és onnét elein.ki nem kérettetvén, minden ellene való dolgokat, inquisitiót, sőt úgy hiszem, torturát is, exament etc. a generális német auditorokkal vitetett végbe és küldette mind a bellicumra Bécsbe. Sárosi dolga ennyiben különbözött, hogy a generális aperta és a jézsuiták occulta információjára a császár parancsolta megfogtatását és secundum leges patrias való prosecuáltatását, és így nem német, hanem gubernium hajdúi őrizete alatt, de nem a maga,

a Kolosvári-háznál volt arrestumban Fejérvárott.
Miért nem házánál?

Becérkezésem után csakhamar jöve a generális levele hozzám, hogy a máramarosi oláh püspököt behivassam holni tudakozódásra, semmi nyavalyája sem léssen. Én irék Máramarosba a püspöknek, hogy jöjjön bé énhozzám, de nem mertem a dolgot egészen megírni néki, félvén, hogy bé nem jö, hanem ijedtébe elszökik, és nékem is búsulásom léssen miatta; hanem a viceispánomnak Pogány Menyhártnak irtam meg, hogy ha a püspök nem akarna is, de erővel fogja és béküldje; ha csak lehet pedig, igazgassa úgy a dolgot, hogy erre az extremitásra ne menjen, és a püspök se vegye eszében. Vette-e, nem-e, én nem tudom, de elég az, szépen béjöve Fejérvárra hozzám, elméne Szebenbe a generálishoz, visszajöve és méne békével haza Máramarosba, kiért Istennek légyen hála. Irt volt ennek Nagyszegi, és az ex synodo suorum collegarum olyan levelet irt válaszul contra unionem cum pontifice mind a szentirásból, mind a régi conciliumok actáiból, hogy én Máramarosból oláh főből olyat kisültni nem hittem volna soha; nem is tentálá Máramarost senki az unióra.

Sárosit a director evocáltatá, proclamáltatá, és ő az ország előtt megállván, prokátoraival, rövideden csak azt mondá : Noha én ártatlansá-

gomhoz bízom, de az urammal perleni nem akarok. Senki sem készeríté, szállására méne; azután két vagy három hónappal vagy mennyivel parancsolat jöve ő felségétől, hogy ad parolam nobilem bocsátassék el és menjen Bécsbe ad se purgandum; hová is elment és én ott értem augustusba, és mind absolutiójában, mely praevio juramento expurgatorio coram cancellaria aulica Transsylvanica praestando, volt restitutio in integrum, mind császárral való szemben létében és tisztességes elbocsátatásában sokat szolgáltam néki úgy, hogy csudálta s köszönte, noha a nem messze tőlem említett ellenem való bosszútétele ilyen volt. Mikor én a táblán Küküllő várát perlettem, Rabutin levelére contra leges et suum officium nemcsak dilatiót ítélt a fejedelemnek, nékem és sok actoroknak kárára és injuriájára, hanem az mint egyszer az én prokátorim cum venia solita bekéredznének, és a deák behocsátani nem akarja vala, én a kezembe lévő kis kurta nádpálcza végével az ajtót egyszer-kétszer megdöfém, kinyiták s a prokátorok bemenének az elfelejtett dolog megmondására, de én nem menék be. Ebből ő (mert ő igazgatta a táblát, Haller István praesidens árnyék volt) olyan lármát csinált, hogy én a táblán violentiát, becstelenséget követtem, mely is hazugság volt; nosza tészik félre az én peremet, reám voksoltatja a táb-

lát, és két táblafia által becsstelen panaszt tésznek ellenem a guberniumban. Bizony a lelkem fortyant a nagy méltatlanságon. Választ tevék akkor nekik, de választ tön még ekkor az Isten énérettem felfuvalkodottságáért nyavalyásnak, Bécsben megszorulván pénzt is, Rhfl. 600 adtam néki kölcsön minden uzsora nélkül, holta után is protegáltam a maradékát amennyire lehetett, mert 9 ezer Rhfl.-al adós az országnak liquidum debitummal. — Nagyszegit és rabtársait azon az 1702-beli, Sárosit perlő gyűlésen senki még csak egy szóval sem hozá elő, hanem a generális felküldvén az ömagától, mint említettem, csinált actákat bellicumra, az udvar úgy találta minden erdélyi requisitio nélkül: *Judicet judex Transsylvanicus secundum leges patriae sed non exequatur, ut sit locus gratiae caesaris*. Erről való parancsolatokat una cum actis én hoztam le in anno 1702 decemberben Erdélybe. Ebből meglát-szik, hogy mi lett volna, ha a gubernátor az én feljebb említett 1701. octoberi tanácsomat megfogadja, annál inkább, ha septemberben a supplicatiojokra reflexio lett volna a guberniumtól. No osztán in anno 1703 a generális Nagyszegit és a ki még élt a társai közül (mert némelyik a rab-ságban megholt), keziünkbe adá törvényre. Lön gyűlés Fejérvárott, Nagyszegit proclamálák egy-szer, és én semmikép végbe nem vihettem, hogy

tovább is prosequálják és decidálják, noha a gyűlés elég hosszú volt. Ott vesze Nagyszegi a rabságban, támada az az háború, felesége is megholt, magát visszavivék Szebenbe, ott osztán maga Apor István azt mondja vala : csak el kellene bocsájtani az ilyen amolyan bolond fiát, mert ha nem tudom mit vétett volna is, meglakolt róla; kivágák a vasból, és megengedék, hogy a városban ítélőmesterhez, prokátorhoz mehessen. Ezért is a püspök Szunyog pátere reánk jöve morgani a guberniumba, de meglön Aportól válasza. A Szász Jánost végző gyűlésen az ország közzé is felhozák törvényre egyszer, de sirásuál egyebet nem tudott, prokátora sem volt, se semmi; azért bizák Simonfi Mihály ítélőmesterre, hogy az actákat percurrálja, és osztán prokátorral mivel segítsük. Ebbe marada ekkor; osztán az én rabságom alatt mint s hogy bocsájtották, ők tudják. Énrajtam az Istennek ebbe nagy gondviselése látszik meg, mert bizonyosan tudom, és Nagyszegi reám való examene, kinzása megbizonyította, hogy nem Sárosira, hanem énreám volt minden feltett czéljok. Az a páter Szunyog éuhozzám jöve egyszer in anno 1703. májusban, hogy már tisztességtenni, de inkább expiscálni, mert a felsőbb esztendőben egy Czirka János nevü, magyar, deák olvasást tudó értelmes és tudós oláh papot (a ki a püspökség-

ben competitora volt, és kinek is amint ő mon-
dotta, 50 aranya veszett azért a gubernátornál)
megfogatott és vasba tartatott a monasteriában;
ez elszaladott vasastól a mi fejevári collegiu-
munkba, és én titkon küldtem Enyedre, és ott in
latibulo tartattam majd hét hétig; azután a gu-
bernátor és több református urakkal aperte párt-
ját fogók, collocálók Hunyad várnegyében re-
formáta oláh ecclesiában, fizetést is rendelvén
néki, de lehetetlen lön ab occultis insidiis et a
violentia in Nagyszegio experta, ott bátorkod-
nia, hanem el kelle bujdosnia. Hogy pedig Szu-
nyogra visszatérjek; több szó között én mondám
néki : bajos tisztet vállalja magára, ennek az os-
toba oláh papságnak és községnek tanítását, kik-
nek pertinacissime inhaereált minden religiója
csak : ase am pomenit; bár sokszor prédikáljon
nékik ex Psal. 32. : ne estote sicut equi et muli.
Csakhamar hozzák a generális levelét, írja, hogy
a püspök panaszlott, hogy én ökörnek, számár-
nak mondtam, azért adjak néki satisfactiót. Én
megírom a dolgot néki, és concludáltam azzal :
bizony jó, ha a püspök is magára veszi, és meg-
köszönheti inkább a ló és öszvér, mintsem az
ökör és szamár nevet, melyet én tagadok; de
ezután ha páter Szunyog énhozzám jő, soha tes-
tisek nélkül véle nem beszélek, hogy ne költhes-
sen hasonlót felőlem. Azolta sem püspökjével sem

Szunyogjával nem beszéltem. Juta ez alkalmatossággal eszembe in anno 1692 az örmény püspök Oxendius Urcirescussal is mint jártam volt. Ez az ember valóságos és apertus romano-catholicus ember volt, Bécsben a császár capellájában is szolgáltató misét. Ez az örményeket erővel akarja vala pápistává tenni; a guberniumba sokat perlették; ott van a protocollumban; egyszer a püspök azt mondá : ő bizony nem bánja, ha mind törökök lesznek is, csak az önéki ígért 100 aranyat esztendőnként adják meg. En praeclarum episcopum! Én mondám egykor a tanácsban ország között csak ott az asztalnál : mit lebelgünk ezekkel a bitang emberekkel? Mondá Gyulafi László : Nem bitang az mi katholika religiónk. Én mondám : Nem a katholika religiót mondom én bitangnak, hanem az örményeket, a kik merő pestisei a hazának; jobb volna mind kiüzni idején. Ment a püspök Veteranihoz, panaszlott reám; ki is Absolontól izent nékem, hogy tegyek satisfactiót a püspöknek. Megbeszélém mind Absolon, mind Veteraniak a dolgot, és még én kívánék satisfactiót, hogy ratione catholicae religionis traducált hamisan engemet. Ennyi vitám volt nékem oláh, örmény és mi pappal.

XXIV. RÉSZ.

A mint az idvezült Apafi fejedelem életében, úgy a gubernium idejében is több nehéz munkáim között terheltem nevezetes egynéhány exactoria praesességgel, melynek nemcsak a munkája volt unalmas, hanem gyűlölséges is volt a gonosz számadók és azoknak rendeletlenül pártjokat fogóktól.

Említettem odafel in anno 1685, mint adának páter Jánosnak az ország pénzéből hung. fl. 44 ezret. Elbomolván mind só, mind ország állapota, páter Jánosnak 16 vagy 20 ház jobbágya, a fejr szakálla, haja marada; de ő remonstrálta azt, hogy csak vétessen számot az ország az ő idejebeli aknai, portusi számadó szolgálóktól és olyan interessatusoktól és nevezetesen a Szegedi György maradékaitól, igazságosan kijő az a 44 ezer ft. sőt több is, minden más privatus creditorok contentatiójára való, a kik akkor az aknák colására pénzt adtak, és az országtól de refusione undecunque assecuráltattak volt, kik kö-

zött nevezetes volt Bethlen Sámuel és Mikes Mihály ezer ezer aranyig.

Rendele azért az ország a három nátióból exactorokat, és Alvinczi Péter ítélőmestert és mindezeknek praesesül engemet; egyszer Medgyesen, másszor Tordán munkálódánk bizony sokat; kamara-ispánok és afféle szolgák sokba convincálódának és abból a privatus creditorok contentálódának; Szegedi maradéki is convincálódának, úgy tetszik 35 ezer tallérig, melyből az országnak kell vala 22 ezer tallérnak menni, a többi páter Jánosnak, kit nem annyira a háborúság, mint a Szegedi csalárdsága, páter János nevére csinált, hamis pecséttel és imitált subscriptióval irt 5 ezer talléros quietantia tett volt koldússá. Nb. az ötves a pecsétet vallotta meg, mikor felakasztották más büneért; a quietantia-író casu ölték meg. Apor István fogá pártját a Szegedi maradékinak, és rajtok megvenni nem engedé, a gubernátor sem véteté meg, és így ketten odaveszték, az országban sem keménykedék senki, csak én gyűlölköztem miatta. Igazán bizony leggyámoltalanabb árva a publicum, a salus populi.

Anno 1700 rendelének ismét exactorokat, két rendbelit; egyiket arra, hogy amint odafeljebb említettem a fiscalítások három esztendeig való árendálását, ahhoz tartozó minden száma-

dóktól vegyünk számot, és tegyünk computust arról az akkor anticipált 120 ezer forintokról; más rendbélit ismét, a ki Rácz Istvántól a gubernium fejevári jószága udvarbirájától végyen számot, és én legyenek praeses mindenkiben. Menjünk rendre rajtok.

Az elsőnek főinspectorának vagy praefectusának rendeltetett volt az egész societásból Jósika Gábor úr, ki is szép rendes könyvben előadá minden, azok az esztendők alatt lett jövedelmeknek extractusit, maga is volt egyik közzülünk exactor, úgy hiszem, ez a könyv ma is megvan nála, bizony nagy kár is volna elveszni. Sok munkával számot vevénk mindenik szolgától, és rendes irást csinálánk, pecsétlénk, mindenekről in duplo, az egyiket adók Jósikához, a másik nálam állott, és ha az archivumba nem adtam, ma is az irásim között léssen, ha rabságomkor el nem vitték. Notabilék benne ezek : 1. Jósika uram a convincált szolgákon exequáltassa és administráltassa a societásnak, a most de praesenti kezénél lévő ezer vagy kétezer forinttal együtt; inquiráltasson tovább is a szolgák után, és ha mit detegál ad exactoriam, hozza elő discussióra. 2. Száva Mihály, amint a societásnak obligatoriát adott volt de fl. hung. 18 ezer, melyek kiteljesítésére adott volt a societás néki 100 ezer kő sőt, és az az obligatoria gubernátor uramnál vagyon,

fizesse meg vagy producáljon absolutiót, avagy quietantiát. 3. Apor István uram amint a harminczadokat in praejudicium societatis megárendálta, és tett a societásnak kárt, legalább 78 ezer forintot, ezt azért igazítsa vagy adja meg. Ezek a difficultások legitime mindeniknek kiadatának, de ebbe egyikbe sem telék semmi is. Jósika uram, az elsővel mit csinált, maga tudja; de az én rabságomig tudtomra sem pénzt, sem inquisitiót, sem semmit elő nem hozott. A második, a gubernátor és Száva között odaveszett. A harmadikról nézd meg a deákban, az erről irt magyar notát, és ide feljebb. Cap. 20.

Rácz Istvánnal így járánk : Noha guberniúm mindnyájan láttuk, hogy rendkívül való nagy lopó, kártevő, mégis valamig a fejérvári jószágot fel nem osztók, csak a nyakunkon tartá a gubernátor erővel; mikor osztán a jószágot feloszták (melyet én előbb bolondul ellenzettem, és hogy feloszták, jól cselekedték), magának fogadá meg a gubernátor a fejérvári jószágbeli részének udvarbirónak. Én megtréfálódám : Csuda volna az, ha egy faluban a biró azt az asszonyt venné feleségénc, a ki azelőtt neki is, a polgároknak is kurvája volt; majd ehhez vét ez a Rácz István kegyelmedhez való különös udvarbirósága; mindnyájunkhoz tolvaj volt, már kegyelmedhez hü lészen. A míg osztán hamissága,

vagy egyéb okok miatt az úr el nem bocsátá, addig soha számadásra nem vonhatók, azután Ecsedi Péter fiscalis exactorra bizók, kinek számtartójával együtt rátiót adott, és ez mindjárt maga is sokat liquidált, annakfelette nagy difficultásokat csinált, melyeket mihozzánk censurára hozott; revideáltuk, és a difficultásokat néki kiadatók, elégséges időt és terminust is adván néki, a mikor ad finalem censuram compareáljon. Mindezek az egész gubernium hírével és végzéséből lettek, mert magam felvittem az Ecsedi munkáját rátióستól a guberniumba, megosztán a terminusok előtt nyolczad nappal ismét admoneáltattam, hogy a censura el nem múlik, hanem bizonyosan meglészen, a mint hogy be is hivattam a becsületes és nemes embereket Vincz, Gáldtő, Karkó s egyéb helyekről nagy fáradságokkal a terminusra Fejérvárra az én házamhoz. Már ott várjuk mindnyájan sokáig, azonban hozták bizonyosan, hogy azelőtt való nap délután, elment légyen Gyaluba, sietve a gubernátorhoz; úgy is volt, bár csak hirt adott volna, hogy anynyi emberséges ember ne fáradozott volna hijában, azolta mainapig számadásra elő nem jött, csak olyan könnyen tett pedig 10 – 12 ezer forintra kárt, mint egy pénzt; hát a szőlő és egyebek elpusztulása. Ötöd, hatod nap jöve a gubernátor levele, hogy ő elfelejtette volt a guberniumban

praefigált napot, és úgy hivatta Rácز Istvánt, de hiszem ezután is meg lehet dolga igazítása. Ezt pedig a gubernátor írta válaszul, az én Rácз István maga absentálásáról írt levelemre; Isten tudja, mint írta s mint kell hinni, nékem akkor egy fejevári görög azt mondá, hogy Rácз István akkor a gubernátornak 300 aranyat adott, úgy volt-e, Isten tudja; de Rácз István ekkor mindjárt az oláh püspökkel elméne Bécsbe, tekintőleg ha csak a házához is jött, ott a püspök és ő mint lettek pápistává, gyermekit Fejevárra adá a jézsuitákhoz etc., azt Erdély tudja; soha azután anno 1701, 2, 3, 4, a gubernátornak és consequenter a guberniumnak szavát sem hallottam számadásának kívánásáról, hanem ha mikor én eléhoztam. Hijjában. Önéki Bécsben ezerekig inscribálák Kisfaludot a gubernium kárára és becselenségére. Adtak zalathnai udvarbiróságot, melyben is csakhamar annyit lopott, hogy Seauék nyolcz ezer forintig adósíták meg, és Szebenben lévő ládáira is reá veté a kezét in anno 1704. Ekkor kezdé a gubernátor mondani a guberniumban: ebbe szóljunk belé, mert a guberniumnak ennyi s amannyival adós. A lelkem fortyant beszédére; osztán Rácз István kuruczczá lön, és így ez is elment. Páter János szava Apor után negligentiája-e, maligna complicitása-e vagy mind a kettő a gubernátornak Isten, és ő tudja, de a

societásnak 76 negyvenes bora veszett Fejérvérott, míg a jószágot a gubernium fel nem osztatta, majd egyedül vagy Aporral ketten birták. A korcsomával, mind a másoknak való korcsomát engedő conniventiával, mind a maga rossz bűdös borával, mind a maga házánál a várban, mind künn a városban egynéhány helyen való korcsomároztatással annyi sordiliest, és a többinek való kárt követett el, hogy az ember kibeszélni nem tudná, nem hogy leírná. Minthogy Ponort, Remetét közül kellett kételen birni, a közös kaszással egész oldalokat kaszáltatott; a dályai határon, magának, mind a jobbágyok nagy terhével, mind collegái kárával hét-nyolczszáz juhot legeltetett azokkal a szegény emberekkel, a magok szénájokon, abban pedig egy sem holt meg az úrnak, hanem ha holt, a teletető adott mást érette, miért ölte meg éhhel. Ha szólottam az ilyenekért, még ő haragudott; kérjék meg Ponort, Fejérvárt, Dályát, Benedeket; csak semmi még ez.

Hogy az ország több kára után ez is elmenjen, in anno 1692 ada a császár a dési, széki, kolosi aknáktól az ország sublevamenjére 30 ezer kö sót, cum libertate distrahendi absque ullo onere. Én főcommissarius adaték az ország pénzéből kivágására fl. 900. Nagy Pált tevők eladó factornak, ki eladá egy dési nem tudom kinek,

nem tudom min, nem tudom mái napig egy pénz is jött volna az országnak árába.

Szomorúan de szükségesképen informálok tovább a posteritást, minemü nagy hidegséggel, tunyasággal vagy ugyan gonoszsággal foglalt volt el minket a sátán mind az Isten dicsőségét és lelkünket, mind az ország közönséges javát illető tisztünkben és kötelességünkben; melyet gondolom egyik kiváltképen való okának mind a haza utolsó veszedelmének, mind az én romlásomnak nagyrészt, mert én ezek miatt sokat szenvedtem, és talám holtig is szenvedek; kit az Isten tud, mert rajtam tölt felette a mit Salamon irt Praed. 3 : 16.

Mert valamely jeges volt a publici boni, szintén olyan tüzes volt a privati boni studium, melyekben, hogy meg kellett szólalnom juxta Péld. 31 : 8, 9. megtanultam magamon azt, a mi vagy on Praed. 1 : 15, 16. Én Istenem! én Istenem! Nehemiásnak kapczája sem lehetnék effectu; de nem igyekeztem-e követni a mennyire lehetett affectu? Te tudod, íteld meg és nékem kegyelmezz meg.

Kolosvárott az hidutcza szegletén akarának a mieink egy templomot csinálni, melyet én, eleve látván, hogy belesülnek, nem javallottam, hogy csak meg is induljanak benne; adék mégis hozzá száz zlotot, a gubernátor is annyit; egy

nagy gazdag úri familiából álló, kétszáz ház jobbágnál és húsz ezer forintnál többet bíró ember adott egy zlotot, melyet mikor én hallék, mondtam, hogy vigyék vissza neki, mert úgy áldja meg Isten a lelkem, nem szánám az homlokára sütni, mondják meg bár neki; elhiszem meg is mondták, mert sok ember előtt mondtam igen.

A fejérvári templom fedele szinte a nyakamra szakad vala, az hol cserepes volt azelőtt és most is az; egy collectát tevénk építésére, ki ennyit, ki annyit ada, de sem a szükség, sem az erejéhez képest illendőképen bizony senki sem, kivésem Keresztesi Sámuelet, a ki már azelőtt is kéretlen önként (a melyre szegény Apafi fejedelem 29 esztendeig nem érkezett, és a szél, a fergeg majd kiüzte kivált az asszonyokat a templomból), az ablakait szépen megüvegeztette vala, mégis ezután is senki egy, ahhoz annyit nem adott, mint ő. Én adék fl. 500. A gubernátor ígére 600-at, de mint adta meg, mind én, mind ő és mások, az Isten és a Karancsi Zsigmond registruma tudja, ki pénzperceptor és az építés curatora volt, minden fizetés nélkül, és olyan buzgó volt, nemcsak magát, hanem szekerét és lovait sem kímélette; Isten fizette meg legyen neki. Én bizony ennek az embernek buzgóságát eléggé meg nem tudnám dicsérni; fel is tettem vala,

hogy megjutalmaztassam néki: de azt az halál és háboru elbontá. Bizony adós az ecclesia a maradékinak is sokkal; én mint igyekeztem rajta, meg tudnák mondani téglavetőim, kik a cserepek egy részét, mely a kisebb ajtó felé való keresztjén vagyon, csinálták; de ezt én megbántam, mert a cserép rossz; én a szebeni cserép vecturájától akartam megmenteni az ecclesiát, Bécsből hozott német cserép- és téglavetőm ültete fel, és úgy hibáztunk, jót akarván cselekedni. Ez nékem nagy károssal lett, mert téglásim, fazekasim, cigányim egy nyári munkája volt, és az én fejérvári házam esztendővel vetődött hátrább, de azt bizony nem bántam, csak lészen vala jó a cserép. Mert Szebenből a szállítást nem győztük, Szászsebesben is eleget igyekezék a szegény Keresztesi Sámuel cserepet csináltatni, de a mesteremberek nem akarák. Téglát, meszet én adtam; az én kömivesem cserepezte épen; ácsaim a pénzes ácsoknak segítettek; fövenyeket hordattan, és noha mindezeket in defalcationem florenorum 500, de olyan áron, bizony az ecclesiát nem, hanem magamat csaltam meg szántsándékkal, sőt ezeken a segítségeken kívül is alkalmasint kitöltöttem az 500 forintot. Igen derék német ács szarvazá, és a mely része zszindely maradt (melyhez is in tempore suo az én atyám adott volt florenos 500) annak is a szarvazása

készen kifaragva vesze a templomban; egy nagy s egy kis aranyos gomb maradt Karancsinál, csak cserép, lécz és szeg híjja vala; a pénz elfogya és senki adni nem akara. Szegény Keresztesivel feltevők: hogy ne busítsuk a jéggé fagyott embereket, hanem ketten végeztessük el; csak a cserépszállításban ha segítettek a Szebenhez közel bírók, melyre rá is ígérték vala magokat Teleki József és idvezült Bucsesti Sára. Nagy hidegségnek és azt büntető Isten igazságának példájául írom: egy száz, másfél száz jobbágygyal és 20—25 ezer forinttal bíró főember, ehhez a templomhoz adott egy aranyat. Én ezzel is azt követém, a mit a kolosvári zlotossal, de bosszuságára esik a maradékok szájában, ha ki nem neveztetnek, mert más emberséges emberekre gyanakosznak méltatlan; azért a zlotos: Bánfi Pál; az aranyas: Barcsai István volt. Ennek a minapi háborúban mindenét az Isten elprédáltatta a kuruczokkal, talám csak vert aranyát 2 vagy 2½ ezret, az mint az hire vala; bezzeg meglátszott ekkor, hogy nincsen Teleki Mihály, a ki a radnóti collectát et exemplo et auctoritate szerzé.

Hogy Tótfalusi Miklós ritka nagy mesteremből a lelket kihajtá a bálványos-várallyai tőle elvont malom és a Csepregi Mihály professor üldözése, szükségesnek itélők azt az ő mesterségének typographiához való drága eszközeit maga tes-

tamentoma szerint is megvenni az özvegyétől az ecclesia számára. Küldök inventálása és kézhezvételére Kaposi Sámuel fejevári professort Kolosvárra, mene, jöve, kell érte 3000 magyar forint, noha többet is megért volna. A gubernátor beteges lévén, gyülénk consiliumba Nalácsi házához, én praesideáltam és proponáltam, hogy a kinek Isten szivét alamizsnálkodásra indítja, ihol az helye és ideje. Jaj Isten! Isten! micsoda rettenetes hallgatás; ha az Ur Jézus Krisztus effátát nem mond, és mint Lidiának a sziveket meg nem nyitja, ki 5, ki 6 forintot, ugyan nagy csuda, ha ki 15 vagy 20-at ígért; kettő vagy három; az egész förend és consistorium igéreti sem hiszem tött volna fl. 3 vagy 4 százat. Ennek perceptorának rendelék Simonfi Mihályt az itélőmestert, de talám semmit sem percipiált, mert tudtomra semmit is elő nem hozott benne, pedig hogy elopta volna, nem hihetem. Elfortyana a lelkem, az előttem álló inventariumot és egyéb irásokat vetém az asztalra s mondám : lelkem uraim, mit gondol kegyelmetek? talám azt gondolja kegyelmetek, hogy az ilyen nemadás, ez a hidegség nem bűn; bizony sok ifju paráznaságánál, részegségénél, meg némely hirtelen harag és veszekedésből történt gyilkosságnál nem kisebb, hanem még nagyobb bűn ez : nem adni ha kinek vagyon; mert amaz bűnök gyakran csak erőtlen-

ségből, hirtelen és ottan megbánt indulatból történnek, de ez ex deliberata malitia et ingratitude erga Deum et ejus evangelium. Ne adjon kegyelmetek bár ajándékon, csak adjon kegyelmetek kölcsön, és ne többet, hanem csak ezer forintot; én a collegium pénze intereséből azt is megadatom, és csak az özvegyet vehetnök reá, (kinek bizonyos okokért, talám jobb mind az 3 ezer forintot egyszersmind oda nem adni) három izben két esztendő alatt contentáltatom egészen. Én biztam ebben részszerint a gubernátor, Naláczi, Keresztesi és egynéhány ekkor absens nagyrend és magam erszényéhez is. Az három terminuson való fizetés, az én szavaim szerint tetszék, de a kölcsön adásban csak olyan lön a buzgóság, mint az imént az alamizsnában; hanem osztán találók azt fel: kérjünk kölcsön a gubernátor úrtól; vagy a bogdánházi jószágot, melynek az úr és a compossessor Bánfi urak tiszteli miatt a collegium mondani semmi hasznát sem veheti, adjuk el az úrnak, minthogy az is somlyai jószágból való porczio, jó lészen. Két főembert felküldenek az úrhoz, de azt izené: nincs pénze, és így ebbe semmi sem telék; hová tette azután a relicta azt a jószágot, nem tudom. A feljebb említett fejevári templomhoz ígért 600 forintnak is két százát az ígélet után két vagy három esztendővel assignálta volt az úr Macs-

kási Boldizsárnéra, hogy a mely két ezer forinttal az ura adós volt, annak intereséből adja meg.

Adott az asszony Karancsinak is kevés piron-gatást, de adott az úrnak kétszáz átkot, szitkot. Igenis, úgymond, az ilyen özvegyasszony siral-mából csinálják a templomot, majd mondom mit. Ó Isten, bocsásd meg mindnyájunk nagy hideg-ségét és bűnét! Mert Bánfi Dienes és Bornemisza Kata édes anyja s atyja volt az ecclesiá-nak és kivált a kolosvári collegiumnak, kinek halálával ez meg is holt volna, ha az állandó beneficiumok ne legyenek hozzá, dézma, malom, só, Ajton etc. De bezzeg Bornemisza Anna és Apafi Mihálylyal a fejérvári collegium is vonogni kezde, és már ez háborúval meg is holt. Az in anno 1696 tölem szerzett fejérvári cessio intacte hagyta vala az abból a jószágból adatni szokott beneficiumokat a professoroknak, predikátorok-nak és a római katolikus pátereknek, mert a református fejedelmek is adattak ezeknek eszten-dőnként 240 veder bort, és dietim 12 czipót vagy annyira való buzát. Hogy a jószág kezünkre jöve, én mondám : rendeljük el, azok honnét adassa-nak meg. A más három vallásu tanácsurak mon-dák : mi bizony nem bánjuk, a mi reánk esik, jó szívvvel megadjuk, mert hiszem mireánk kevés esik, fele mindennek ex proportione salarii esik

a gubernátor és cancelláriusra. Ihol osztán generalis Bethlen Gergely, praesidens Bethlen Elek, Naláczi, Keresztesi uramékra. Jó lészen a pénz a ponori taksából és a váradjai hid vámjából, buzát, bort, a fejevári és egyéb dézmákból. Elvégezök, és a míg a jószágot közül birtuk, Rác István alkalmasint meg is adta, de hogy osztán felosztók kiki magának, rosszabbul kezde folyni a beneficium, mindazáltal akkor is megmarada a felső conclusum, és hogy a malom vámjából is toldhatni. Bizony ki is tölt volna ezekből jól, de a szegény gubernátor bontogatta fel sok praeruptióival; én, hogy példámmal is térítsem, az osztás után is az egeni dézmából adtam Kapusinak és a páternek Baranyi Lászlónak, de a gubernátor bizony csak nem követé. Egyszer az udvarbíró a cséplés kedvéért az én csűrömbé rakatá vala a dézma-buzát, gabonát; bizony sok vala, bőség lévén ekkor az országban; én minden addig való buza-restantiajokat és arra az esztendőre valót is megfizettem szegényeknek mind reformátusnak, katholikusnak; de mint elszidogatta, pirongatta érette a szegény udvarbíró a gubernátor: Hidd el, ilyen s ilyen fija, nem rakod többször a Bethlen Miklós csűrébe a dézmát! Mintha azzal éhhel halásra jutott volna, pedig szalma, töredék, polyvából is kiadta az udvarbíró a részét; a többi urak nevelték. A fejér

cselédek a közczipó rosszasága miatt sokszor magok pénzezen a piacról vétettek kenyeret, pedig a fejérvári csürben is volt mindenkor elég asztaga, Dáallyán pedig sereg asztag volt. De nézd az Istent! Fejérváron a kuruczok, Bonczhidán, Somkereken a németek minden buzáját elégették anno 1704. Sirva mondja vala a tanácsban, hogy 40 ezer kalangya mindenféle gabonáját égették el. Elég az, hogy Komáromit a professort, Zilahi Andrást a káplánt éhség üzé el. Ezeket megírnom kellett, magam mehetségemért inkább, mint az ő becstelenségére, mert az én irásom nélkül is Erdély tudja, hogy Bonczhidán, Gyalúban is mennyi sok zabot és árpás kenyeret ett meg a frauczimer is, nem hogy egyéb cselédje. Nagy kár volt szép nagy elméjét és egyéb kvalitásit mint büszítette el az az sordida inexplibilis avaritia et versutia Machiavello subtilior, et sardanapalismus ad stuporem omnium. Eccl. 19, 21. Magamat sem fejéritek egészen; nagyobb buzgósággal és attentióval kellett volna a tölem Istennek fogadott dézma kiadásaira gondot viselnem, és hogy már uraságomban nem kellett volna csak tiszteimre biznom és morositásommal s üte-véte conjecturalis computusimmal talám néha meg is csonkítanom. Prov. 20 : 25. és eod. v. 9. Bocsássá meg Isten! Sufficiat de sacris; sequantur profana et mixta.

Szegény Bethlen Elek után tevők nagy munkával praesidensnek Keresztesi Sámuel, és be is esketők, állítók ad ratificationem suae majestatis. Ebben a gubernátor velem egyetértett, és Bethlen Gergely jól is zelált, mert mind Farkas bátyja és Elek öcscsénél buzgóbb és állhatatosabb volt a reformata religióban; a Diószegi István (ki egy tisztességes értelmes ember vala) Bécsben az Aportól elvont ecclesiasticum beneficiumok sollicitatiójára való felküldésében, költség és egyéb dolgokban buzgólkodott. Mikor Csáki István Gönczöt a jesuitáknak eladá pénzen és akkori derék scholánk elvesze, ezt meg akarván előzni, a város maga akará magát megvenni. Kérének tőlünk kölcsön fl. 15 ezert. Ebben látám dicséretes buzgóságunkat. Ada Apafi fejedelem belé 2000, a gubernátor 5000, Bethlen Gergely, Elek, Naláczi, Keresztesi ezeret-ezeret, én 4000-et. De az Isten nem segíté, praevaleáltak a jesuiták, oda lön város, schola. Keresztesit Apor és a jesuiták kivetteté a császárral, neki Isten előtt és minden jámborok előtt nagy becsületire, de az ecclesiának és országnak szomoruságára. Diószegi is hijában jára.

A fejevári korcsomára, elhiszem, Apor és a jesuiták biztatásából aperte először a magok házoknál, de azután a városban fogadott korcsomáznál is reá kezdék a páterek a korcsomát.

Izengetünk ex gubernio reájok, Kollonics kardinálnak is irtunk, ki is megírta, hogy éljünk jusunkkal, mint szintén azelőtt a fiscus; de mi rossz emberek lönk néki. Ezt látván a mi püspök, professor, pap, deákink, ők is néki kezdék; kiknek én is mondtam : ha a pátereknek szabad, néktek is miért nem? De ez bizony csak semmi volt a páterekhez képest, mert csak a collegiumban és a papok a magok házoknál a várban; a városban pedig korcsomaházok nem volt; csorgott a pátereknek, mikor emezeknek egyszer-egyszer cseppent. Az unio után reá kezdé az oláh püspök is, ut supra. Egyszer azt találák : a pátereknek és a mi pap- és deákjainknak hódoljunk meg 3 vagy 4 száz forintig, az oláhot pedig így amugy vágjuk. Ebbe, mint odafenn megírtam, semmi sem telék, amazoknak egy vagy két esztendőben hódolánk bolondúl, nékem nagy kedvem és ellenkezésem ellen, mert az én voksommal bizony mind kivágták volna, és a ki akart volna, másképen alamizsnálkodott volna kiki a maga felekezetinek, a városi mindenféle bitang ember is sok csak árult titkon. Én vallattaték felőle. A szokás szerint 50-50 forint lett volna a birsága, a gubernátor senkit sem büntete, hanem ha titkon magának rántott valamit, mert az olyanhoz igen jól értett.

Az óra a toronyban néha egy hólnapig sem

járt, a gubernátor otlétében is, mert az órásnak senki nem fizetett; nagynehezen fizetést rendeltek neki, úgy tudom, minden úr a maga részéről megfizetett neki, a gubernátoron kívül, mint-hogy legtöbb esett rendi és fizetéséhez képest reá.

Micsoda éktelen dolog volt a gubernátor konyhacsatornája az utcára; ország, város panaszlott; hogy intettem, haragutt; széltébe hevert nemcsak künn a városon, hanem benn a várban a gubernátor háza körül is a döglött kutya, macska, micsoda; csak szenvedte. A Gálfí és Frumentária ház előtt való piacot csinálák a magok béresi ganéjdombnak, míg egy ott ganéjtlehányót megszidogatók, vereték, és az urok tiszteinek izenék, hogy küldjék kívül a kapun a ganéjt a régi helyre; de még sem orvosolhatám jól meg a régi gonoszt. A Báthori-templom elejénél és az utcán az új collegium kapujáig majd olyan tó volt esős időben, hal tenyészhetett volna benne. Az Haller-ház ellenebeli kapujától fogva a gubernátornak az új kapujáig és ottan kereken a templom felé nyiló ajtajáig ló hasát érő sár volt; csak nézte. Kérdezzék meg Dózsa Mihályt, tölem útcsináltatásra rendelt pallért, meg tudja mondani. A városi bírónak egynéhányszor izentem, hogy az hóhér, poroszló- és czigányokkal hordassa el az olyan dögöt : csak

nem. Én osztán az aprómüves cigányaimmal megrakaték egy bivalytaligát affélékkel, és hét hajduval elküldém s behányatám a bíró házába, s meghagyám, hogy igyanak meg annyi bort a bíróból, a mennyit lehet; azután kevesebb dög volt. Hogy a fejedelmi vár, tömlöcz, kapu, Gálfi-ház elpusztult, nem én vétkem; ország és gubernium előtt sokszor protestáltam felöle, és mondtam: bizony kiváltképen kegyelmeteknek gubernátor és thesaurarius uram, mondhatná azt a császár, a mit az Isten mondott a zsidóknak Hab. 1 : 4. A gubernium ponori közös zsendelyéből collegájok injuriájával fedék meg házokat. Gálfi házát sokan, de egy részét utoljára a páterek hordák a templom építésére; énnékem tudtomra egy követ sem hoztak belőle. Én morgottam érette, a gubernátor nevette, melyre én mondtam: lehetne oly idő, hogy velünk építenék meg, — s visszanevetnének akkor. A két nagy tóra az árkot szépen megásattam, de bizony soha végbe nem tudtam vinni, hogy vizet s halat bocsássanak belé, sem a fiscális kerteket fel nem tudám velek tétetni, míg osztán az alsót el is vevék; még az háború előtt elpusztúl vala minden, ha a commissio meg nem fedette. Én sokszor mondtam: ha 10—12 értelmes cigánynak adta volna a császár, az sem hagyta volna rútabbul elpusztulni. Pudeat. Isten szánjon meg.

Anno 1698 Bécsben létünkben resolválá ő felsége a szász nátio memorialéja alkalmatossá-gával az usurák reformatióját az egész ország-ban; nagynehezen terminálánk időt néki; melyet kiiránk az országra, hogy a szász nátiön kezdjük. Azért a debitorok admoneáltassák a creditoro-kat, és hogy a székek series szerint vétetnek elé, egyszersmind ne tolúljanak reánk, és időt, költ-séget ne veszejtsenek. Ez eddig mind jó, de ezt mi magunk (mindazáltal énkivülem értsd) elmu-latók, és végre teljességgel füstbe bocsájtók né-kem nagy szomoruságomra és az országnak megbecsülhetetlen kárára, romlására; melyből ezek a gonoszok jövének: 1. Az irtóztató uzsora megmarada az országban. 2. Látván Szász János, hogy a gubernium tisztit és a császár parancsolat-ját nem tészi, panaszlott ugyan Bécsben is méltán, de azonfeljül mint jámbor emberséges asz-szony fia, néki áll és a mit mi elmulattunk, iga-zítani kezdé a szász nátio adósságit, és innét: 3. a magyar creditorok kezdének egyszer panaszkod-ni, hogy Szász János még a capitalis summájok-ban is defalcált némelyiknek, talám mind is, az usurák excessussaiért; helyesen ítélte-e, helyte-len-e, én nem tudom, de ez meglött, és ő csak nevette. Nékünk mind jurisdictionk, Isten, udvar és ország előtt való becsületünk, hitelünk, mind lelkünk ismérési megmocskoltatott; mindezek a

gubernátor és Apor a szászoknál lévő sok intereses pénzének a gyümölcsei. Nékem olyan nem volt.

Hogy azelőtt esztendönként lenni szokott generális exactiók meglégyenek, azon felette sokat igyekeztem, de végbe nem vihettem, bizonyítja ezt az erről tett és sub sigillo judiciali regio kivett, ország előtt való protestatióm. Azt akartam volna, hogy lett volna világos : esztendönként micsoda rettenetes terhet viseltünk, et propter memoriam ad posteritatem et propter alleviationem, per illarum remonstrationem a rege obtinendam et ad officialium nostrorum rapinas et depopulationes coercendas. Tudod Isten ezaránt is feci quod potui; offeráltam magamat, hogy nohá én nem számadó, hanem másokról is számvevő szolgálja voltam az én hazámnak, mégis legelőször előállok, és mind főcommissariusságom, mind salis commercii administratorságomról exacta és genuina declaratiót tészek az országnak; sequantur me successores. Nem akarák; másfelől azzal calumniálkodtak, hogy nem akarok számot adni. Itéld meg Isten és maradék, megolvassván a protestatiót és az én akkorról irt ratióimat, melyek, úgy tudom, az irásim között vagynak; az én maradékom pedig, ha készerítetnék is, számot ne adjon, mert nem tartozik véle. Idevaló az is, a mint in anno — — az ország né-

kem négyezer forintot ada sok szolgálatomért sub tribus sigillis nationalibus Kolosvárott, bizony nem ajándékon, hanem véres verejtékemért adta.

Keserves és a mint Isten itéletit, úgy a posteritas előtt gyalázatot érdemlő dolog volt ez : hogy a gubernium sem jámbornak, sem gonosznak igazságot nem szolgáltatott. Markocsán Péter pohárt köszönt Medgyesi Sámuelre; ez elvévén és szépen beszélgetvén véle, úgy vágja emez bolond generál kardjával, két órára megholt; in instanti megfogják, de az urak és a státusok elbocsájtották, mert nemes ember. Én mondám publice : ne gyűjtse kegyelmetek a vért maga hazája és maradéki veszedelmére. Én protestálok Isten s ország előtt és kimosdom belőle. Küldött volt nékem száz aranyat és ígért még 50-et, de el nem vettem, noha az hozó, azt hallottam, azt hazudta volt, hogy elvettem; de azt Isten tudja, hogy hazudott, ő lopta el. Erről hiszem, másutt sem járt üres kézzel. Csáky Gábort a felesége Gyulafi Zsófia, ki azelőtt maga édes anyját, nénjét megétette volt, boszorkánysággal ölé meg. első sodomita az elvált feleségét adá Szilágyi nevü hágójának jószággal, pedig osztán hárman együtt laktak. nak a napa maga ment a gubernátorhoz, és mondta : az én leányomnak gyermeki vagynak, de én nem tudom, . . . tól-e vagy az öcsétől Istvántól, én anyja

vagyok, de én a lelkemen el nem vihetem, azért mondom nagyságodnak. Úgy hallottam, egy halastó-ajándék mosta volna ezt el, akár igaz, akár hamis. nak magok házokban kiontott vérek elveszett. sodomiáját ezer forint, rét, jószág, mi fedé el. Tudja Voltak fraticidák, sok egyéb gyilkos, nevezetes nős paráznák. Kolozsvárott egy özvegy asszony két vagy három gyermekét vesztette el; a gubernátor gráciát adott néki, subscribálva hozák hozzám, nehezen vőnek reá, hogy a gubernátorral való gyűlölközés tartóztatásáért subscribáljam, melyet ma is bánok. Másszor Haller István egy irtóztató gyilkos jobbjának a gubernátortól subscribált gráciáját nem subscribálám. Parancsolánk egyszer a directornak, hogy ő a nagyját, és az aljasát az alsó tisztek prosequálják mindenütt, de semmi sem lön benne. Ekkor hirdettünk vala bőjtöt is, lásd meg az expeditiót rajta. A pápisták nem állának a bőjtre, meg Apor azt mondá : az a hire, hogy a német ellen bőjtölünk. Én mondám : ha megtérni, imádkozni, bünt büntetni nem szabad, ne bőjtöljünk mi is.

Rettenetes az, mint mi nem tartottuk ahhoz magunkat, az mi vagyon Psal. 82. v. 2. Prov. 17 : 15. Ezekh. 33. Szükséges egynéhány remeket a posteritás tanuságára általadnom igazságosan.

1. Amint a deákban emlékezem Dévai Csáky István s Rabutin által való elragadtatásáról. Ennek felesége, fia, egynéhányszor térdre esett a guberniumban, hogy az urát szabadítsuk, vagy törvénykezzünk, vagy törekedjünk a generális és császárnak mellette, avagy bárcsak azt nyerhesük meg: hadd tudhassa, hol az ura; ha él, hadd táplálhassa, ruházhassa; ha megholt, azt is hadd tudhassa, ne fáradjon s másokat is ne busítson hijába miatta. Soha ez az hallatlan példájú keserves, sem udvarhoz, sem generálishoz egy varkarítás törekedést sem nyerhete. Apor mindjárt csak kapá: gubernátor uram beszéljen a generállissal. Beszélett-e, nem-e s mit, maga tudja; elég az, választ nem hozott, az ember oda vesze, hol, mint s mikor? Isten és Rabutin tudják. Volt olyan híre, hogy Fogarasban a csigázásba halt volna meg és az akasztófa alá temették titkon. Én mondtam neki, de bizony igen félve és titkon: menjen Bécsbe a császárhoz; de nem ment, sőt annyira jutott dolga, hogy senki néki tanácsot adni, sem ő aztán senkit supplicálni nem mert.

2. Kapi Erzsébet először Bethlen Elekné, osztán Toldalagi Jánosné, kiktől mindeniktől.... vált el, ment utólszor Jábroczi Pál szegény szabó, de értelmes ifju legényhez, birta több atyjafiaival együtt Viczét. Ennek redemptióját

Apor megkérte, és a directorral pereltetni kezdé quo jure vel magis errore a gubernium előtt, nem hiszem elnyerte volna, hanem ex favore békességet javallottak neki, még engem akarának kiküldeni, hogy az asszonynak intimáljam a békeséget; noha Apor még ekkor barátom volt, de nem vállalám fel, mert tisztem nem engedé, sőt mondám, hogy a biró megsérti kötelességét, mikor in talibus circumstantiis vestita causa békeséget javal, mert sokszor olyan uton megcsalja s megrontja az igaz ügyü félt. Nem fogadák, küldék ki Keresztesi, Haller, Sárosit; sőt még másfelől a gubernátor is kiméne, és igen nehezen reá vették az asszonyt; közbiró volt az három : Keresztesi, Haller, Sárosi, és ez mint ítélőmester és a contractusnak expeditora, melybe Sárosi oda irta : nullum jus sibi etc. De mikor az asszonyhoz odavitték már készen, subscribálva, pecsételve (Apornak pedig még előre kiadták volt), azt mondta : hogy nullum jussal nem adta sem adja, és ha azt ki nem vonják, nem is tartja contractusának. Nosza veszekedni rajta; Keresztesi recognoscálta, hogy a nullum jusnak emlékezeit sem hallotta az alkuvásban; Sárosi azt mondotta : ha fenn nem forgott is, de oda kell azt irni. Hoó koma, megbocsáss, a Verböczi és egész serege, s a világ tudja, ez nem igaz. Haller azt mondta : ő bizony egészen nem tudná, mint volt,

hanem látván a Sárosi subscriptióját, ő is subscribálta. En vobis! Apor kéri a gubernátort : exmittálja a Doboka vármegyei tiszteket Viczének penes illum contractum való elfoglalására. Az is mindjárt adja a tiszteket. Bezzeg itt bizony megvagyon a nullum jus nec qua gubernator nec qua supremus comes comitatus Dobokensis tales exactores exmittendi, mert azt legitimum executionale mandatum mellett szokták követni, nem afféle verbalis vagy missilis commissiók mellett. O naufragium causantium! Elmennek a tisztek, az asszony contradicál, repellál. Elmennek a tisztek haza, Apor ott marad, és ekkor szolgálói élése elfogásával koplaltatni kezdi az asszonyt. De ez készebb élhel meghalni, mintsem kimenni. Ezt nékem Apor tanácskérő formán megírván, irám néki : ne; hanem törvénynyel procedáljon. De ő bizony fogatja az asszonyt és ugyan az asszony maga hintájába hat ökröt fogatván, belé vetteti s a viczei határból kivitetvén, az ökröket kifogják és az asszonyt hintóstól ott hagyják. Ezért az asszony Aport az Approb. Partis III. Tit. VIII. mellett Doboka vármegyében certificáltatja, de a gubernátor főispán, vádászatja miatt nem érkezik az Apor törvénye végéig be a székbe, hanem azután a más főispán Bánfi Farkas a vármegyével absolválják Aport. Az asszony appellálja, táblára transmítették; a

táblán az asszony nem urgeálván az apellátiót, Apor proclamáltatja, és bizony kérdés, ha igazán-e a Decr. Part. 3. Tit. 35-t rászabja a tábla az extra dominium tétetett appellansra. Domine Sárosi! quomodo ibunt ad executionem? hiszem Apor beatus possidens. Ezeken desperálván az asszony in anno 1697 ott dobban Bécsbe; és Apor úgy hitte, hogy az én tanácsomból, de azt az Isten tudja, hogy semmit sem tudtam benne. Itt engemet meg akara esketni dolgairól. Én mondám : nem lehetek én és a gubernátor bírós bizonyság, hanem vigye véghez, hogy a császár kérjen informatiót mitőlünk ketten, itt Bécsben, mindjárt jól lészen dolga. Nem akará-e vagy nem meré-e, vagy végbe nem viheté, én nem tudom. Irtak ugyan a császár nevével dolgáról kemény leveleket Erdélybe; de az Apor szép szava és a gubernátor és a többi kedvezése Erdélyben, Bécsben pedig a jézsuiták fávora manuteneálá Aport ellene, úgy hogy sem a bécsi, Jabroczkinnének rendelt delegatum judicium, sem a császár, császárné előttvaló sok térdre esése, pápistasága, sem az urának azalatt való megöletése, sem semmi nem használt néki. Hat esztendeig üle Bécsben, az ura halálát, igazán-e, helyesen-e, Isten tudja, Apornak tulajdonította, kivált azért, hogy a mikor megölték, ott az házban volt hét ezer forint, melylyel kellett volna Aport megki-

nálni Viczéért; sem azt, sem semmit olyat nem prédáltak azok a tolvajok; nem is keresék a Doboka vármegyei tisztek, sem director, sem más a vérét, noha én a gubernátort unszoltam reá. Ennek az asszonynak a példája ritka; többet, noha volna, nem említek.

3. Iszonyu terhe volt a szegénységnek, és nagy panasza az egész vármegyéken, székelységen minden rendnek a fő- és vice-tisztek sok klákáztatása miatt; minden háztól egy napra egy dolgot kivántak. Micsoda az, ugymond, semmi. Én mondtam: bizony, ha mind az ispán háza mellett laknának, estvére vagy ha másodnap idején házához mehetne az ember, az ugyan igen sokat nem tenne; de 6, 7 s több mérföldnyiről jöni menni, hány napot téssen? Azonban mondták, hogy a legnagyobbja tarlaján szomjúval is holt meg ember. Láttam magam olyan levelét: innya való edényt hozzanak magokkal. Enniek vagy keveset vagy rosszat, vagy semmit sem adtak. Megesett, hogy csürben, pajtában rekesztették, hogy el ne szökhessenek egynéhány nap; néha ekéket is kivántak, vecturákat pedig rettenetes sokat. Az én fiamnak, Bethlen Mihálynak, Gyulatelkén csak egy tehetős jobbágya volt, az egyszer hat ökrén szekeren maga erején készerítetett Bonczhidáról a gubernátor frauczimer ládáit hozni Fajérvárra, még ott osztán az udvar birája három-

három szekér fát vitetett a tótfaludi erdőről vélek minden szekérrel. Érkezem oda, panaszol a jobbágy, hivatom az udvar biráját : miért cselekszed? Az úr parancsolta. Mondom : elbocsásd mindjárt, mert ha nem, soha ne éljek, ha meg nem verettek. Erről megítélhetni, a más ember jószágával mit követtek. Intettem, kértem szépen őket, moderálják a régi mód szerint, ne kövessék ebben a rosszban ennek találó kezdőjét Teleki Mihályt, mert bűn az, Isten mondja, megmutattam nekik Jer. 22 : 13. Hab. 2. 6. 8. 9. Semmi; hijában.

4. Anno 1701-ben a békeséges időben szokott czirkálást rendelének, mind vármegyén és székelységen, mely ellen a szegénység nagy igájára nézve sokat szólottunk én Sárosival. Hiszem más-ként büntethetni a bünt. Én Rabutint is kértem: dehortálja, de tudtomra semmit sem cselekedett. Gróf Seau bizony sokat intette, sőt a státusok közzé be is jött és erős propositiót, protestátiót tett, hogy a dohányért és verébféjért vont pénzt adják vissza a szegénységnek, mert az felmegyen 80 ezer forintra, de bizony semmit sem használt. Késő is volt azt az erszény-kutyát az elnyelt háj kiokadására készeríteni. A 80 ezer forintot hol vette volt, nem tudom; rám gyanakodtak, de én bizony nem mondtam, hanem ha Sárosi mondta volna; hanem mondtam és most is mondom,

hogy 30 vagy 40 ezer forintot vontak azért a két hijábavalóságért. A gubernátor maga mentségére attestatiót hozatott a Doboka vármegyei tisztektől, hogy csak 400-ra ment. Én mondám: kész vagyok per inquisitionem megbizonyítani, hogy csak az egy Borgón is többet vontak annál. Őszveszólalkozánk felette. Ha kik az articulus szerint magok megczirkálták is jószágokat, semmit nem használt. O pénz, o orcza, o lélek! De igaz a szentírás mindenütt, és a többi között in Tim. 6 : 9, 10., item 2. Tim. 3 : 2, 3. 4.

5. Az iszonyú sok gonosz könnyítésére az országot igen könnyen, örömmel, de a guberniumot igen nehezen reá vevém, hogy mind a militia, mind a magunk emberei sok excessusi orvoslására a vármegyéken, székeken tegyünk értelmes, tekintetes főember inspectorokat. Meglön. Bizony nagy javára is voltak a szegénységnek és az országnak, de Kolos, Doboka vármegyékben a gubernátor, Tordában Apor rútul özszevesztek vélek, melyről való mocskos leveleket hozzám is hozták cum protestatione. Mikor az ország exactorinak reportálni kell vala munkájokat, azon két úr elbontá azt is. Kérdezzék meg Bánfi Lászlót, Rhédei Pált, Korda Zsigmondot etc.

XXV. RESZ.

Anno 1700 et 1701 készülgetvén, osztán septembernek a végén hozzá fogék Isten kegyelméből a fejevári új házomhoz; két hét alatt a fundamentumát a pinczefala tetejéig kihozák; télben osztán az egész pincze földét kihordák. Anno 1702. martiusban a pinczét megboltozák, aprilis, május, juniusban mind alsó felső rendet felrakták s megfedték, september, octoberben az alsó rendit egy ház hiján megboltozák, vakolták, meszelték, kemenczézték; ablak ajtóval úgy elkészült télben, hogy in anno 1703. aprilisben a vöm leányommal belészállott. A felső rendet is anno 1702. télben vagy ősszel gerendázták, kemenczézték úgyannyira, hogy osztán 1703-ban az alsó házak tüze is segítvén egy részről, kömives és stukaturás télben is dolgozhatott, tölcésres, asztalos szinte úgy. Az ablak- és ajtóköveket pedig még in anno 1702 mind bérakták volt. Zárákat és ajtó- s ablakhoz való minden vasszerszámot a kis vesszőkön kívül mind magammal

vittem Bécsből, asztalost is kettőt. Volt azonkívül magam erdélyi asztalosom, lakatosom, kovácsom, fazekasom. Elég az, Isten annyira segített mindenek csudájára, hogy anno 1703-ik májusban magam is feleségestől a felső rendbe költöztem, és ha az háború ne légyen 1703-ban, a harmadik rend csatornás fedele, és azon feljül deszkás egész folyosója vagy altánja, mint a tordai gabonás házam, orsós oloszfákkal elkészül vala. De azt az Isten mind elbontá, elvevé. Igaz vagy, Úr Isten, mert talám mind én, mind a feleségem felfuvalkodtunk volt véle és (noha kemen-cze Velence) úgy szólottunk szivünkben, mint Nabukodonozor, Dán. 21.

Am bizony, úgy is járék, vagy talám rosszabul mint ő; mihelyt a leányom belészállá, úgy meghimlőzék, hogy nemcsak az ő szép gyenge orczája vesze el, de az ő élete is alig marada meg; Bethlen Mihók szép unokám a régi háznál (melyet az apjának adtam vala) meghala; József fiam is az új házban az himlőben nehezen marada meg; Klára leányom is meghimlőzék; a feleségem kólyikában igen nehezen megbetegedék; magamat a collegáim meg akarának ölni. Kifuték belőle; házam, jószágom, mindenem oda. Azután ismét mint ölének meg. Az emberek társaságából kiüzetém, és már hatodik idő foly; mi lészen a vége? Te tudod. Igaz vagy

Uram, tiéd a dicsőség. Noha mint igyekeztem én azt az házat mások kára, panasza, sőt magam jobbágyimnak is nagy terhelése nélkül csinálni. A követ én mind a Marosból és egyéb helyekből hordattam; Saláti András tisztartóm 10, 12 szekér követ, azt mondta, az utcán szedette volt csak a Maros partjáról; Váradja felől hoztak el egy szekér követ, ez talám bitang. A majorból egy puszta pinczéből raktak volt fel a jobbágyim 3 vagy 4 szekér követ; oda futa hozzám panaszlani az ura, még a szekerek az udvaromra sem érkeztek volt; mindjárt küldék, hogy vigyék vissza; vissza is vitték néki, hanem ott az utcán vettek volt fel egy tyukmony-forma öreg és egy kisebb termés parasztkövet, a melyeket szintén akkor vetettek vala be a fundamentom fenekében az Apor felől való szegelet táján. Mond az ember : hogy az a kő is az ő falából esett volt ki. Én meg találom szidni, melyet mostan is bánok, s mondám : húzza ki s vigye el. Monda : hogy ő nem. Én adék neki egy máriást érette. Megköszöné s elméne; most is bánom, hogy ott az a kő; talám azért hasadott az a szegelet annyira. Meszet, téglát magam erdöm s emberem szerzette; senki csak egy kapavágással sem segített, hanem a két öcsém hat kömivessel, de én azoknak a napszámot igazán fizettem; kérdjék meg a magam kömivesimet, téglavetőimet, czigányai-

mat, hogy mennyi pénzt és egyéb vigasztalást adtam nékik. A köfalon kívül az én telekemmell ellenben, két cigánytól két házat az urok hírével pénzen vettem meg, mert úgy akartam, hogy az egész teleken hosszányi kertem légyen gyümölcs és veteménynek; belül pedig a két kút közt virágos kert légyen; a konyha az alsó kútnál, istálló s egyéb, Teleki felől; árnyékszékek egy Telekiék, másik Apor felől a szegeletben, és a köfal alatt boltásban vigyem a külső kertembe az árok fenekére. Az Apor törvénytelen kis konyhája eleibe sütő kemenczét, kéményt intéztem volt, és a végső nagy boltot sütő-mosóháznak. Légyen elég erről eddig, melyet ezzel végzek: Mindenkor csak 10—12 kömives rakta; szép ház lett volna, ha elkészült volna; így is az volt már is; gonoszakaróim irigylették, tudatlanok csudálták, a tudósabbak, a németek is dicsérték. Noha sokhoz ingyen jutottam, mégis úgy hiszem, csak könnyen ment reá 3000 forintom készpénz. De mi haszna? lélekgyötrem, maradékveszekedés. Vanitas vanitatum. Négy hónapot sem laktam benne, azt is keserűség-, félelem- és rettegéssel. Anno 1703-ban 8-ik octobertől fogva nem láttam. Valeat. Így tetszett Istennek, úgy légyen akarátja.

1702. Tél vége felé lön az Júlia leányom kézfogása Teleki Sándorral Fejérvárott országgyűlése alatt. Ezen tavasszal lön a fiscalis jó-

szágookról való productio a gubernium, tábla és a cameralis commissio előtt, benn a várban, a tölünk bolondul a commissiónak hagyott fejedelmi ebédlő-palotában, az holott gubernátor urnak is fel kellett a commissióhoz udvaroskodni. Ezért a productióért engem kárhoztattak, mint meglátszik a Szász János in anno 1703. 3-a maji tett áspisi sziszegéséből, de méltatlan, mert én javallottam ugyan az uramnak ezt, de, 1-o : törvényes, articularis, minden fejedelemtől patrálattott dolog. 2-o : hogy a míg még az új diploma árnyékában gubernium, tábla és diaeta qualitercumque stamus, a bonae fidei possessorok confirmáltassanak, a gyengén állók is per gratiam szerezhessenek securitást magoknak, judice Transylvanico secundum leges judicante, et, si opus, intercedente, mintsem hogy a maholnap erőtvevő kamara sit actor et judex et executor. 3-o : hogy a fiscalitas jó rendben vétetvén, légyen az erdélyi fiscusnak is valami jövedelme, és ne okozhassa az udvar azt, hogy a szemét is ellopják Erdélyben, és azért kételenítetik cameralis commissiókkal terhelni az országot; 4-o : hogy a diploma 12-ik articulusának vehetnök valami hasznát; és 5-o : avagy csak a gubernium, tábla fizetése inkább ne veszedelmezzék. Élt volna tovább Apafi fejedelem, bizony ő is elkövette volna ezt a productiót, és az ötet azelőtt megberetválókat vagy

megberetválta volna, vagy éhhez megholt, koldult vagy húzott-vont volna, vagy az ország tartotta volna. Világos ez minden fiscalis-jószágok hályogától el nem fogott szemek és az azok miatt szenvedő ország előtt. Itéld meg Isten és impartialis posteritás ezeket, és ezután úgy ítélj engemet, mert én mindent fundáltam Comp. Const. Part. 5. Edicto 27; és még akkor javallottam és végbevitetni kívántam volna, a mikor én anno 1696 a guberniumot in solida forma et autoritate stabiliálni akarám, hogy az meglévén, az oeconomia fiscalis is vetessék jó rendbe a többi között azzal a productio és revisióval is, egy szóval, hogy az erdélyi egész regimen vagy politia vetessék olyan jó és állandó rendbe, hogy a király nyughassék meg a mi hűségünkön, informatióinkon; ne búsítassék ottan-ottan a többi között ez utánunk ólálkodó kamarától; és viszont mi is, maradékink is, ne féljenek szüntelen attól és egyéb innovatióktól. Már az kik ezt gátolták, mit nyertek? Ezeket : 1) Minél inkább gátolák, azonban másfelől a fiscalitással abutáltak, magokat, sőt ha csak magokat, ám lött volna, de mindnyájunkat, az egész nemzetet olyan gyanúba és utálatba hozták, hogy : in Transsylvania nec in politicis, multo minus in oeconomicis sunt fideles, capaces, in compendio, suae majestati utiles ; ergo quid faciendum? Diploma, gubernium,

denique tota scena uno ictu inverti quia non potest, eat commissio et generalis etiam sit superattendens gubernii etiam quoad politica. Veteranit azért tették volt plenipotentariusnak, de nem publicáltathatá, Rabutin is dicsekedett véle, noha elő nem adhatá, de valósággal feletébb is practisálta. 2) Mint suspectust és interessatust a gubernatort, még csak in speciem vel dicis (?) causa sem tevék a productióban praesenek, hanem Seaut. Igaz hazafia, ha a fogad nem nád, és az agyad veleje nem cscresznyemag, nem szégyen-e ez? A gubernium jár be udvarhoz minden sessióra a commissióhoz, mintha a gubernator palotáján meg nem lehetett volna, és könnyebben ki nem jöhetett volna oda Seau, Eckler mint mi hozzájok mindnyájan. A sessio így lön: Asztalfön legelől jobbkéztől Seau, balkéztől mellette a gubernátor; fordulóban, Seau alól jobbkezen, én a cancellarius; túl a gubernátoron fordulóba Apor thesaurarius; osztán kétfelől rendre az asztalnál a tanácsurak, pronotarius; az asztal utolsó végén vagy Seau ellenébe Eckler, a gubernator ellenében pedig a guberniumbeli secretarius vagy registrator Nalácz Lajos, Sándor Gergely vagy Horti; az asztalon kívül vagy másrend széken a tábla fiai. A producensek az egy más mellett ülő Simonfi és Ecklernek producáltak, de mindenkor Eckler vette osztán ad dicta-

turam, noha bonafide, mert az exhibitákat feladták Seaunak, gubernátornak és minden latni akaró tanácsnak, vagy táblafiának. Ebben fraus nem esett. Osztán Eckler dictálta a summáját, írta Simonfi, a registrator és maga Eckler, a lévén a rendelés, hogy három regestum authenticum készítsék, egy pro gubernio, másik pro thesaurariatu, a harmadik pro camera aulica, és osztán post informationem et responsum regis fiat donationum et exhibitorum revisio et decisio, per iudices et secundum leges Transsylvaniae ad ratificationem suae majestatis, quam ex parte gubernii cancellaria aulica Transsylvanica, ex parte vero thesaurarius vel fisci regii Transsylvanici commissio cameralis procurabunt in aula, unde reportatis tandem omnibus huc pertinentibus, fiat instrumentum adaequatum, deponendum in archivis solitis.

4) Az én ekkori nyári Bécsbe menetelen után a gubernátor és társai a productio után öszvevesztek felette a commissióval, és így az említett revisio s minden füstbe ment, de valjon ki kárára? A regestrum Eckler írása, és ex parte camerae jónak, authenticumnak tartatik ezután sok esztendővel is, hanem tudom mint falsificálják is, ha az Isten engedi menni. Ex parte regni vel producentium, mivel confrontálják, reputálják? Valjon akkor erdélyi bíró és törvény igazgatja-e? Adja Isten legyen jól, és jobban az én reménységemnél, mert

a commissio a régi liber regiusokat is kikérte akkor a gubernium által a káptalanból. Eszten-dőnél tovább olvasta, exerpált mit belőle, ő tudja; de ősszel vetik a búzát, nyárban aratnak, de sok-szor konkolyt, vadóczot, kigyóhagymát is. Deus meliora! Ha az ő idejében, Kinski életében lé-szen vala ez a productio, ne hogy praeses, de még csak neve se lett volna a cameralis commissiónak benne. Thesaurarius és fiscalis director lett volna az actor benne, — gubernium és tábla a bíró; de így kell, — ha urak nem akaránk lenni abban a palotában, inasok levénk.

Én is kezdettem vala registrumot írni arról az productióról, de osztán belé hagytam, megelé-gedvén a Simonfi és Sándor Gergely irásával; Szász János is kezdte vala írni, a gubernátor csak türi. Én mondám: kegyelmed ne vegyen erről pél-dát, ha én cancellarius, Simonfi protonotarius, Eckler commissionis, Naláczi gubernii secretarii irunk, nihil haec ad iudicem regium Cibiniensem. Osztán a gubernátor, Apor is megszólalának és félbe hagyaták véle. A gubernátor osztán kéré Seaut, hadd producáljon maga fiscalis jószágáról; és hadd mehessen haza a leánya lakodalmához való készületre. Libenter, fiat. S meglön; mi is elolvadánk, örlődénk, Eckler Simonfi Sándorra hagyván a dolgot, nescio an satis bene, noha ez ugyan csak a vége felé volt.

Lőn a Székely Ádám lakodalma a gubernátor leányával, emberek sokaságával és fejedelmi pompával Gyalúban, az hol Rabutin császár képe majestása lőn; és mikor köszöntötték, és a menyasszonyt ő felségétől is bucsuztatták, Apor István násznagy, én majom cancellarius feleltem; majom camerarius gróf Pekry Lőrincz, majom innyaadó gróf Bethlen László volt; monda estve a dolog végén Rabutin: ha a császárság olyan nehéz, mint az én mai császárságom volt, én csudálkozom Leopoldus csak egy óráig is viseli; bezzeg én többször olyan bouffon, udvari bolond nem leszek. Más nap üresen hagyá azt az asztalok fejénél való majestást, és mint Rabutin generál közinkbe üle a főhelyre, utána az havasalföldi vajda követe, ez után én, mert gróf Seau nem akart utána ülni a követnek, hanem a dámák során a gubernátorné mellé; Rabutinné, a feleségem, Bethlen Sámuelné és a gubernátornén alól; alig tudtuk így temperálni a vanitást azzal, hogy a gubernátor és gubernátorné között azon a soron primus omnium inter viros ipse comes erit, az mint a külső férfi soron a vajda követe, et sic par erit illi; mert a fő vagy mi asztalunk fején, mig a császárság tartá, senki sem ült, hanem másnap osztán, stante ibi majestate vacua, Rabutin feleségéstől, Seau ugyan csak a tegnapi helyén maradván. Sokat beszélgettem én ezzel az bolond

competentia conciliatiójával is, mert hiszem Seau nem a caesareus hanem csak cameralis commissionis praeses és cancellarius volt; Rabutin ő felsége és excellenciája; és minden a ki tudta, nevette ez olyan nagy fejedelem képe és követjével való competentíát; annyira vala pedig a dolog, hogy vagy egyiknek vagy másiknak ki kelle vala maradni az asztaltól, és caesaris praesentis et nostro omnium iudicio Seau marad vala ki, ha azt a pókhálót nem találjuk. Sok busulásom volt miatta; Gyaluból visszamenőben volt Rabutin is Tordán nálam, melyről másutt emlékezem.

Mennyi fáradság, busulás és boszankodásom volt ugyan akkor a fejevári scholáért, borbándi templom és egyéb religiosa controversiák miatt, arról való acták és irások, melyek mind az én munkáim, megmutatják, egyet jegyzek csak itt meg: egy irás van, melyet gubernátor, én és Keresztési subscribáltak ex parte religionis reformatae hárman; a megegyzés szerént kell vala subscribálni etiam ex parte religionis unitariorum hárman; ezt én, Simonfi, Biró Sámuel csináltuk ad mandatum religionum, és a consistorium eleibe való relatiót, mint magunk munkánkat, subscribálnunk kell vala hárman. Soha bizony nem subscribálá egyik is, alig hogy meg nem szidogatám, Fejevárott az uj házam szintén akkor rakó állásin veszekedém vala vélek; vivém aztán Gyaluba

a lakodalomra, ott mi hárman subscribáltuk; min mult el az unitaria subscriptio, én bizony nem tudom, inkább hiszem, hogy rajtunk mult mint sem rajtok, mert noha Szász János hitetlenül elszakasztá a lutheránusokat tőlünk, melyről tanubizonyosságok az irások, és kivált az az originál, a melyet Rabutin küldött nékem, mint oda fel megirtam; de az unitáriusok, utpote periculo etiam nobis expositiores, in religionis defensione addig jól egyetértettek velünk. Tanuld meg fiam, prokátortól, publicánustól in arduis constantiát ne várj; mert megcsalatkozol.

Ezen 1702-ben 28. Julii indulék Bécsbe egy hintóval és a vöm Teleki Sándor kocsijával, én, a vöm, neki egy szolgája, Toldalagi János, Rhédei László, Kende Gábor, Szent-Páli Zsigmond, egy szakács, és Horvát Gábor, az huszti fő és jó nemes emberek gyermekei. Mind Somlyóig magunk lovain mentünk, Kóródon 29.-na válván el a feleségtől, Somlyóról Debreczenbe pénzzel fogadott de nem postalovakon, Debreczenből Nagy-György postán, onnét ismét Bécsig béres lovakon. Érkeztem oda Augusti...., szállásom volt először Klugerstrassban azelőtti szálláson, a zöld szabjánál, de azután költöztem azzal általellenben, sokkal szebb és jobb házba, mindenestől fogva. Teleki is azon szálláson, asztalon volt, de aztán a költségben megfordított, a többi pedig az én költsége-

men volt mind egészen, útban, helyben mindvégig, még sem költ felette sok; csak magunkra, útban, Bécsben circiter flor. 2400 a 28. Julii usque ad 27. Decembris, noha bizony tisztességesen éltünk, és haza felé Béctől fogva Somborig az egy hintóval mindenütt 6 lóval, a vömmel együtt postán jöttünk. Indultunk Bécsből 15. Decembris, és noha Budán a zaj miatt elvesztettünk másfél napot, és csak Isten tudja, micsoda nagy veszedelemmel jöttünk által a Dunán 3 vagy 4 óra alatt, szinte setétben érkezvén Pestre a szegény Sárosival, kit is Budán utól értem volt, tört szekerem csinálása is Pesten délig tartott, mégis 24. Decembris Somborra jöttem, ott urvacsoráját, predikációt végbe vittem; ismét eltört hintómat ott hagytam, postaszekerem, de Egregyig előmbe hozott magam lovain 25. Sárdra, 26. Gyaluba és éjfélkor az én tudósításomra előmbe jött feleségemhez Tordára, és 28-kán Sz. Miklóstra, Istennek hála békével.

Horvátot valami vásárlással és német lovakkal idején leküldém, azután Toldalagit, Kendét; a vöm inasát egy sereg német mester emberrel és kutyával Budáig a Dunán és onnét szárazon előre elküldém; Rhédei Lászlót a szentjóni jószág haszontalan sollicitatiójára magam nagy költséggel Bécsben hagyám, és osztán úgy maradtunk négyen: én, Teleki, Szent-Páli és a szakács postával. Ennek az én Bécsbe menetelemnek indító okai

voltak : 1. látván édes hazámnak utolsó testi lelki veszedelmére való botorkozását, orvosolni akartam; 2. hogy lássák meg ellenségim, hogy én követség nélkül is meg tudom Bécsset járni; 3. hogy a császár ígért gráciájának, Radnótnak érjem végét egyszer akármely felé; 4. hogy Apafi fejedelemmel a Tököli jószágok felett megalkudhassam ha lehet; vagy ha nem, a küüllövári appellatiót decidáltassam; 5. hogy az én megholt patronusim helyett másokat szerezzek; 6. hogy Telekiék, László által lett hosszú haszontalan sollicitatiojokat segítsem; 7. hogy a fiaimat Mihályt és Józsefet maramarosi tisztt és jószágban megerősítsem. Mint munkálottam ezekben azt mind leírni unalmas is haszontalan is volna; olvassák meg az azokról tett írásokat, és meglátják; de publicis igaz párok, de authenticusok is vadnak, úgymint: penetralia, császárnak, és mi időre (26. nov.) haza jöve, a királynak adott memorialék, aggratulatiók, projectum de commerciis, Bethlen László nevére tölem akkor országot illető memoriale; mert én ötöt mint utánam feljött ország követjét, minden tehetséggel segitettem sub manu, mert aperte nem lehetett, sem követi, sem cancellariusi characterem nem lévén; mert másutt a követség dolgát megírtam, illetem gyengén a deákhoz irt magyar nótákban a pecsét kezemhez való nem adását is, itt jobban világosítottam. Mikor feljövék és akkori primus minister et

deputationis Transsylvanicae praesesset gróf Harrachchal szembe lök, igen kedvesen és nagy becsülettel látta, de akül, németül, francziául is sokat beszélt, és monda : ego ad conferentias Transsylvanicas semper curabo vocari vestram illustrissimam dominationem. Én erre nézve is, noha ez nem lett volna is, megcselekedtem volna, kéretém mint fő, vice-cancellarius Kálnokitól a pecsétet. Nem ő bizony, mert én csak provincialis cancellarius vagyok, ő pedig aulicus cancellarius; mert a vice nevet nem akarta hallani, noha az embereknek a nagya és eszese ugyancsak annak hívta és tartotta, de a néki hizelkedő alattvalói azzal a szólásnak formájával csincsegték a fülében : Méltóságos cancellarius uram; — állította azt is, hogy én csak a magam privátumáért jöttem Bécsbe etc. Én irék Harrachnak egy kis rövid memorialét, hogy azelőtti mód szerint cselekedtessen vele. Scripsi scribenda, talám megvan a párja. Én meg sem gondoltam, Harrach viszi a conferentiára; ott mint forgatták ministri veterum in hoc passu ignari, inauditis partibus, ők tudják, nekem sem írás, sem izenettel nem, hanem dologgal valóban választ adának, mert sem a conferentiába egyszer sem hívának, sem a pecsétet ide nem adták, melyen az azon kívül is, vallásöldüzés, részegség, paráznság, fösvényesség, hazugság, és csak el nem futó bolondság lel-

kektől elfoglaltatott ember annyira insolescált az interessátusságban véle verset futó Szentkereszti és Fiát secretariusival, hogy az huszti, gancsi, szücsi, drombári donatiókért nagy taksát kívánt tőlem, és eddig a mai napig elhalodott az expeditiójok, rá jöven osztán a háboruság, rabságom. Ez a Kálnokivanítás azt nyerte, hogy osztán valamig én Bécsben voltam, sem ötet, sem secretariusát, sem Bethlen Lászlót ország követjét az erdélyi conferentiákba egyszer sem adhibeálták, és a válaszok is az országnak olyan hasznosok voltak, a mint a dolgát forgatták. Erről a nem csak meae personae, hanem patriae, officio, et maxime religionibus non Romanis in Transsylvania tött injuriáról a császárt akarám supplicálni, de osztán elhagytam és halasztám ad relationem in patria et meliora tempora, mert tudtam, hogy mind az Apor catholicus státusa, Kollonics kardinál, Hevenesí jezsuitaszárnyaltatták Kálnokit. Azt is meg tanulám, sok nagy és alábbvaló embertől, hogy a császár is sokszor sohajtja Kinskit, et omnium iudicio annyira vagyon Harrach Kinskitől, mint Makó Jeruzsálemtől, melyet experiálék is, nem annyira in meis privatis, mert nékem s Telekinnek eleget szolgált, becsült is, nincs panaszom reá, hanem in publicis felette nagy lepcsességét tapasztaltam, melyért mások is vádolták, és majd contemnálták is. A penetraliát mindezenk és a

császárnak való beadás előtt nagy reménységgel kezébe adám, harmadnapig tartotta, olvasta-e, mit csinált neki, ő tudja, osztán visszaadá, és igen tepide ne dicam frigide, monda: ez, úgy mond, jó; det vestra illustrissima dominatio caesari et postea videbimus; teljességgel nem látatott semmit is, noha praeses rerum Transsylvanicarum, szorgalmatoskodni az erdélyi dolgokon; mintha Amerikában vagy Utopiában volt volna, egy derék tudakozását vagy realis discursusát róla nem hallottam, azért-e hogy ott jól lenni mindent hitt, mint már informatiókkal eltölt praecoccupatus ember, avagy szokott természeti tunyaságától; mondá is többi között egyszer: Comes Kinski multa fecit etiam per se; et etiam scripsit saepe in Transsylvaniam; possem et ego facere et scribere, sed nolo. De menjünk feljebb és rendre.

Első audientián és úgy a többen is micsodás memorialéket és mikor adtam be a császárnak, magokban megláthatni. József fő ispánságáról különös kis memoriale volt, úgy a deputációhoz és a kamarához is; mi lött belőlök, írásban van. A penetrália mellett szóval féltérdre is esvén, sokat könyörgöttem a császárnak, in substantia ezekért: 1. hogy egy extraordinaria nagy ministerialis commissiót küldjön Erdélybe, nem arra, hogy ott lakjék, hanem arra, hogy ott az országban egy szabados diaetát celebráljon és ott a sin-

gulis singillatim sub secreti assecuratione interrogatis discat omnia scitu necessaria, et haec non tantum a provincialibus, sed etiam a Germanis, nec tantum a majoribus et nobilitate, sed per fidos commissarios, in comitatus et utriusque nationis sedes ac districtus emissos, etiam vel maxime a plebe, quae assecuretur de querulandi libertate; et sic ista commissio de omnibus informata per expressum informet caesarem et expectet in Transsylvania suae majestatis resolutionem, qua accepta, pro gloria caesaris et salute patriae faciat facienda, corrigat corrigenda, et rebus Transsylvanicis ordinatis redeat in aulam, ut sic aula tot contrariarum informationum tenebris extricetur, dediscat Transsylvania illas horrendas oppressiones continuare et sciat se regem patrem et diploma revera habere. 2. Oravi pro secreto in casu neglectae hujus propositionis; et 3. ut mea officia resignare possim. Ekkor a császár azt mondá : Omnia accurate perlegam; interim de secreto et mea protectione esto securus. Ezt a commissiót én irásba feltenni nem mertem, szóval is nem mondtam, hancem Harrach, Scavinióni és Salmensis fejedelemnek, kinek Budáról is 18. Decembris mit irtam, ott a pár. Kivántam pedig, te tudod Isten, azért, hogy az én hazám nyavalyája más uton gyógyulhatatlannak és bizonyosan halálosnak látszott, és nem csak nekem,

hanem másnak is, a kinek esze volt. Jaj bizony reá illet, a mi vagyon irva Esa. 1 : 4. 10. Universalis curát kívánt volna bizony ez a patiens, melyet én remélettem volna per illam commissionem, cujus nec caput, nec membrum esse debebat nec gubernator, nec Rabutin, nec cameralis commissio, nec ego, nec ullus Transsylvanus, sive provincialis, sive Germanus miles, vel cameralis, quia omnes partes, omnes aegri eramus.

Látván Harrachnak nagy lethargiáját és megértvén, hogy az ő állapotjához képest sokja sincs, elege sincs, és nem szidja meg az adomvári embert, gondolám, hogy loco spiritus salis ammoniaci adhibeáljak excitatoriumot az orra alá, spiritum auri potabilis. Igérém azért neki egy kis francziául irt levelben (mert szemben átallottam, másnal nem mertem), hogy csak gyógyítsa meg az által a commissióval Erdélyt, 1. hogy a gubernium ad mentem diplomatis et Kinski, melyről másutt eleget irtam, reformáltassék; 2. a cameralis commissio és idegen tiszték amoveáltassanak; 3. a generalis commendans abstineat politicis et diaetis, és az a rettenetes discretiója moderáltassék et reliqua corrigenda corrigantur; — ex parte regni bizonyosan szerzek neki 2000 és a fiának (ki Harschir Hauptmann vala, és én javallottam, hogy maga képébe commissionis hujus praesesnek küldje azt be) 1000 aranyat; és csak

a reformata religio justa practensióit de beneficiis et Debreczen vigye végbe, ismét a parte religionis 1000 aranyat adok néki, mint annak fő curatora, és mind ezekről úgy obligáltam magamat, hogy megnyughaték rajta. Nekem úgy tetszett, hogy ez a sternutatatorium alkalmas sok opiumot is excutiál, tett is valamit, mert azután beszélett keveset velem arról a commissióról, hogy az ő fia nem arra való, mert az olyan munka nagy, derék, maturus embert kíván, de hiszem csak a császár küldené kezéhez azt az irást, meglátnók osztán a többit. Úgy hiszem, ha a császár reá áll és öreá bizza vala, megleszen vala, mert Scalvioni commendál vala is reá sok virtusiról egy grófi pap urat labakumi püspököt, mely pap Harrachnál sokat barátkozott, és az erdélyi dolgokról igen tudakozott; csak azt bánta, én hogy catholicus nem vagyok, mert egyszer kérde: micsoda vallásu vagyok? megmondám; monda: dolendum est. Sed transeat. Én Scalvinioninak azt mondtam: Annyi sokféle vallásu országba pap úr arra a munkára nem illik. Harrachban ez lön a fogatkozás, hogy ő qua praeses miért nem úrgalta a császárt, sőt az én memorialém alkalmazosságával, mely a conferentián fenn forgott, és abban in generalibus minden megvan, és sine secreti et meae personae periculo megindithatta volna a dolgot, miért nem követte? maga sem,

hiszem, hanem csak az Isten tudta és tudja, a ki mind az én hazámra országul közönségesen, mind énreám és hazámra azokat az ítéleteit akarta hozni, a melyekbe vagyunk ma, kikről való titkos tanácsát az Istennek én nem tudván, úgy az embereknek is még akkor semmi akaratját, munkáját, sem én sem más senki nem tudván, én generali infinitorum malorum praesentium contemplatione fokadtam arra a sollicitudóra ad exonerandam conscientiam, a mint a memorialékban is feltettem; de én is in modo agendi sokat hibáztam : 1. későre ígértem Harrachnak és miért nem valami meghitt embere által, kinek is adni s ígérni kellett volna; 2. Scalvinioninak miért nem? a ki a császárnak rendkívül való párnán ülő fél szeme et mortalium interessatissimus volt; noha ennek ugyan, mene az én szerzésem által ekkor az országtól 1000 talléra; 3. Kaunitz, Buccellini, Mansfeldnek miért nem cselekedtem azt a penetralia közlését idején; ha későn elkövettem avagy post desperatum successum, miért? nisi ex vanitate, vagy a mint én akkor gondoltam szegény, loco protestationis et propter conscientiam. Ez az három minister mindenik dicsérte, Buccellinivel két óráig conferáltunk punctatius felőle, de mind az három csak azzal végezte: dominus praeses Harrach deberet procurare. Úgy látám, mindenik cum contemptu et irrisione illius mondotta; 4. Sal-

mensis, úgy tetszik, reá teszi vala elméjét; azt mondja egyszer sok beszéd közben : loquamur libere intra quatuor oculos. Ha itt az aranyvizet jó innyaadó által adtam volna be, úgy hiszem többet használt volna, mert kedves itala volt ennek a fejedelemnek is az. De csak elkezdém és osztán haza sietésemmel mind a publicumnak mind a magam privatumomnak épen eszét vesztém; mint a ki az üveget nem akartam szorítani, hogy el ne törjék, elejtém és porrá romlék, melyről méltán fedde meg Rabutin az mint a deákban megirtam. Elég az : ebbe semmi sem telék egyéb az én veszedelmemnél, a mint a deák írásból, a penetralia indorsatiójából és majd következőkből világosabb lészen De te impartialis posteritas, conferáld az én írásimot, memoriale primum, penetralia, valedictoria a rege, litteras ad Salmensem de 18. Decembris Budae, et litteras ad caesarem a. 1703 die . . . scriptas, conferáld, mondom, ezeket a következőt háborúkkal, és meglátod, hogy én eszem és hirem nélkül ekkor profetáltam, mert azt te tudod, Isten, hogy én az emberek igyekezetiben, ha volt is akkor valami (noha nem hiszem volt volna), semmit soha nem tudtam; de nem nagy bölcsesség megjövendőlni a terhes asszonynak, hogy gyermeke lészen az ő idejében.

Ebben az időben az haza javára in publicis én igazán correspondeáltam levelek által a guber-

nátorral; megvagynak a leveleim párjai, és az ő origináli, de ez is gonoszomra fordult, mert az mely memoriálét ország nevében, Bethlen László, Szentkereszti csináltunk, hogy Bethlen László követ adja be, javallám : minthogy ekkor a posta rendesen hamar járt, hogy küldje le a guberniumnak ad corrigendum maga neve alatt, hiszem három hétre válasza jö, és úgy adja osztán be. Elküldte. A gubernátor a váradi fürdőben volt, vitték oda. Tetszett néki egészen, küldi be Erdélybe a guberniumnak, megirván voksát is, hogy neki tetszik, Apor s a többi fogják s küldik Rabutinnak. En sapientiam! Vaj nem tetszik bizony neki, rút levelet ír, hogy miért bizzák olyan in politicis ignarus puerre a dolgot. Hogy ő nem javallotta, nem csuda, mert a militia excessusiról is volt emlékezet benne, noha bizony fellelte parce et moderate, mert hiszem tudtuk mi a concipisták, hogy ugyan párt küldenek neki benne. Felhozák elvesztegetve. Én mindjárt láttam, hogy Rabutin a szegény Bethlen Lászlóban engem carpál; nem jut egészen a particularitás eszembe, mit irtam volt a gubernátornak ország javára valót, mint s hogy kellene cselkedniek, racione quanti. Itt bizony a szememre veték, melyből láttam, hogy kiadák, de semmi olyan nyavalyám nem lön belőle, csak fájt a lelkem rajta, hogy olyan filii effractoresi a szegény hazá-

joknak Dan. 11 : 14. Az a boldogtalan tanács, noha talám ipso gubernatore authore, egy levelet készített, subscribált a császárnak, hogy mihi de publicis forte aliquid loquenti nihil credat etc. Subscribálta a gubernátor is, és kezéhez vette, hogy elküldi, de nem küldötte, noha emezek úgy tudták, hogy el; osztán maga beszélte meg nekem, melyre mondám : hogy bizony magának használt legtöbbet vele, hogy el nem küldte, mert magokat prostituáltak volna véle csak, és az országoknak tettek volna kárt; mindazáltal én köszönöm jó affectióját. Nem hozá azért elő azon levelet, én sem kívánám, de ha jól akart volna, önként elől kellett volna hozni, mert midőn az azutáni és azelőtti dolgokat és sok minden circumstantiákat meggondolok, én bizony ma sem tudom, igazat mondott-e? nem-e? mind a levél valósága mind supprimalása felől, mert én szegény úrnak olyan nagy nevezetes hazugságait és imposturáit tudom in similibus, hogy azt az ember elcsudálná; mely miatt én annyira jutottam osztán, hogy én nem tudtam a szavaiba választani, melyik hitelre való. Anno 1694, mikor a fejedelem Veteránival Bécsben vala, a gubernátor én kérésemre Kodra Máténak ígéré a naramarosi kamara-ispánságot 60 aranyért, ki is jött szinte Erdélybe az arannyal; hát az úr Luczai Istvánt tette; szembe fogám, azt felelé : a fejedelem irta

Bécsből; azután a fejedelem haza jövéen Bécsből, kérdem a fejedelemtől; azt mondá : ő bizony hí-rét sem hallotta, az ő hire nélkül tette guberná-tor bátyám uram. Veteraninak a fejedelem mel-lett irt, szólott; másfelől azt mondta neki : ő mint atyjafia mellett, úgy szól, mert avval kénytelen, emez meg vegye úgy, a mint akarja. A radnóti dologban mit csinált mind a fejedelem-mel, mind velem, a deákban meglátni.

A guberniumból recomendáltunk valakit ő felségének, subscribálta; másfelől in privato mást recommendált, noha in gubernio vokzával is egyezett velünk, és nem mere ex officio subscri-bálta, melyet nem csak szabad volt volna mi-velni, hanem tartozott volna ad majora conclusa subscribálni; de azonban, ha más volt a voksa elméjében, tartozott volna azt megmondani mind-nyájunknak, a császártól adott, és a konferenci-ától, becsülettől subscribált instructio szerint; nem kellett volna Istennek, császárnak, guberni-umnak és a supplicánsoknak egyszersmind illu-dálni. Ilyen volt az odafenn említett Kemény János és Apor dolga. Ezt és az említett levelet jobb volt volna meg nem engedni írni, és aperte candide procedálni, mind collegáival, mind énve-lem, mint sem osztán taliter qualiter a gonoszt, de nem az embereket corrigálni; ha pedig semmi sem volt benne, nagy bűn volt költeni; nékem,

ugyan más sem mondotta, én sem füztem, sem szemére akkor senkinek sem vetettem.

Ekkor kelletvén Száva Mihálynak számadásra feljöni a kamarára, Apor adta pajszúl neki a katolikus státus követje characterét és instructiót, melyet nékem egy anonymus katolikus (gondolom Pekri Lőrincz) megira. Én Szávát a kamarán suis coloribus genuinis leirtam, noha felettébb is ismerték; ez, ha a sok lopásnak ki nyilatkozása bogolylyá nem csinálta volna, ellenem sokat hazudott volna; így is, a mit lehetett, el nem mulatta Kálnokinál, Kollonicsnál, Fiátnál és Hevenesinél. Micsoda barátom volt, meglátszik a Naláczi Istvánnak irt leveléből, mely a több leveleim közt vagyon.

Ekkor tiltotta meg a császár kemény stilusu levél által a gubernátort, hogy titulusa praemisájában ne éljen „nos“-sal; én ebben, Isten tudja, semmit sem tudtam, mert hiszen engem semmibe sem adhibeáltak; akkor tudtam meg, a mikor Naláczi Lajos Erdélyből felküldte a párját, még is sokat szenvedtem miatta vakvereséget a gubernátortól; mert hogy ittlétemben esett és hogy azelőtt is secretáriusa által intettem, hogy a tanácsuraknak ne írják csak azt az „officia paratissimust“, mit affélét, ne fejedelmizáljanak vagy pecsétezenek etc.; az embereket is néha intettem: ne szóljanak úgy in plurali : „gubernátor urunk“,

hanem in singulari: „gubernátor uram“: ez ilyenekért ezt is nekem tulajdonította; ezek az én majd eljövő feredőmet melegítő üszögök, melyeknek legnagyobb fuvója volt még Bethlen Elek, a ki temetéseken egy különös fejedelmi soliumot csináltatott néki. Vagy Rabutin, vagy Seau, vagy Szász János recommendálta volt az a „NOS“-t, úgy hiszem.

Ekkor csépeltem sokat szalmájában a commerciumokról irt projectummal, melyet mikor irtam még in anno 1689. és mint igyekeztem most az hazám javára fordítani, megmutatja maga a projectum; indított pedig engemet az akkori munkára az, hogy egy anglus: Thomas Sedgivius és egy genevai fi, de norinbergai és bécsi kereskedő, derék ember, mindenik református, és egy N. N. Vercelli nevű olasz az orientale commerciumnak a Dunán, és részszerint Lengyelországon és Erdélyen által való felállítására igyekeztek, projectizáltak császárnak, kamarával tractáltak; a genevai: Andreas Legard, maga költségén szerencséjén próbát is tön a Dunán le Landorfejérvárig és talám Konstantinápolyig. Ez vitte le Budáig Tholdalagit az én cselédemmel, egyet másommal a maga hajóján, és onnét én vittem sok szép posztóját, arany, ezüst csipkéit Erdélybe, melyre majd in anno 1703. bővebben szólok. Ez mind a Dunát, Feketetengert, Kon-

stantinápolyt, Sedgevius pedig Tenger, Danczka, Viszla, Erdély, Brassó, Havasalföld, Várna, Feketetenger, Ozun (?) és Persiát emlegette, és azt állította, hogy már ő meg is próbálta; ő bizony azon úton hat hónap alatt megjárja kalmár-áruval, jövessel menéssel, Angliából Persiát; és így egy esztendőben kétszer járja azt meg, a mit most tengeren Anglus, Hollandus nehezen jár meg egyszer. Sok volna ide azt leírni. Úgy is volt az, hogy ez az anglus volt egyszer Brassón által olyformán császár passusával, és akkor mint egy álmod beszélt Apor a guberniumban; de mint olyan domestica ignorantia, pénz, és görög, örömeny szeszitől részeg ember, csak mulólag, és inkább contra mint pro; emez pedig akkor csak elsietett, a guberniumhoz sem jött; és most kitől hallott énrólam mind ő mind a más kettő, én nem tudom; elég az, hogy ők szállásomra jöttek. Az anglust, a hannoveri elector residense hozta oda, és szépen is commendálta mind személyét mind projectumát. Egy gróf Felset rendelt volt a császár akkor az ilyen commercialék folytatására s megértésére; kérének azért engemet imezek, hogy beszéljek gróf Felssel voltaképen a dologról. Elmentem egynehányszor, mind az ő, mind az én projectumunkat felforgattuk; ő is, amazok is kérének, hogy a császártól kérjem praesesnek Kaunitzot, az imperii vice-cancellári-

ust, qui hoc tempore omnium iudicio erat dignissimus primi ministri honore. Én in privata audientia eljárék benne; a császár, szokása szerint kegyelmes videbo választ ada, de én osztán nem gyözém Bécsben várni effectumát; nem is lön semmi derék dolog belöle, mert úgy volt a dolog intézve, hogy az haereditaria provinciák-ból, a niederlandiakból és Magyarországból is szegül végül én is Erdélyből, együtt conferáljunk, de isto commercio Levantico. Ekkor projectisálta volt, nem tudom kicsoda, az Odera és March (magyarul Morva vize) conjunctióját per certos canales salvo alias utriusque fluminis moderno naturali cursu, hogy a Dunáról az Oderára által vizen szállithassanak terhet, et vice versa. Gróf Traun Landmarschall beszélett vélem sokat felöle, és úgy mondta : Demonstratum est per talium peritos, possibile esse, sed sumtus et amici nobis desunt. Én ezeket látván és hallván, kívántam hazámnak szolgálni azzal a projectummal, ha lehetett volna, mely mint vétetett és fogadtatott Erdélyben in anno 1703. gyülésben, ott megirom.

Ugyan ekkor volt a palatinus, Kollonics kardinál, Matyasovszki cancellarius, Pálffy Miklós uraknak discursusa velem, hogy a kamara sok excessusának megorvoslása és a szegény községnek a sótalan kenyértől való megmentésére nézve, Magyarország s Erdély árendáljuk meg a

kamarától a sót egészen 500,000 R.forintban ad summum, és osztán vagy engedjük az előbbi szabadságra a sókereskedést, avagy folytassuk mi per patriotas a commerciumot, a mint in salutem publicam legjobbnak itéli a két ország; ebbe pedig az arendába és annak terhébe, hasznába Magyarország in $\frac{2}{3}$, Erdély in $\frac{1}{3}$ legyen részes és köteles. Erre egy részént az aulica camera nyújtott vala alkalmatosságot, elhiresztvén szokása szerént, hogy arendába adja plus offerenti. Minthogy mi Erdélyül már azelőtt egynéhány esztendőtfogva per contractum celebratum compossessorok voltunk a kamarával a sócommerciumban, és mind jövedelmét, kárát, csinját, binját soknál jobban tudtam: vigyáztam, hogy in hoc etiam casu az én hazám kárt ne valljon, és én praemonealám az említett magyar urakat is, hogy vigyázzanak; és minthogy azelőtt a palatinussal, Sidoval (?) kivel is compossessorok voltunk, és én administratorokodtam, úgy indult vala ez a dolog, de semmi semt elék benne, az háború is eljövén.

Ezek voltak ekkor circa publica az én haszon-talan igyekezetim és fáradságim, melyet az okos és jámbor posteritás vegyen jó néven, az Isten tudja azt (kire fogni hogy mernék még imádságimban is Psal. 26 : 1. Psal. 66 : 18.) hogy én jóra igyekeztem; ha végbé nem vihettem, arról nem

tehetek. Quidquid agunt homines intentio judicat omnes. Qui fecit, quod potuit, legem inplevit. — Quod ad privata pedig :

Huszt dolga a levelekben vagyon, én felöle gondolkodni sem tudtam volna, ha a kamara ne offerálja, báró Kleinburg komám által; kapék rajta ilyen okon : 1-o Reméltem, hogy megnyerhetem, hogy a míg Radnót függ, a 40 ezer forint-ért gratiából kezembe adják pénz nélkül, ha osztán Radnótot énnekem adják, adok Husztért nekik fl. 40,000. E szerént supplicáltam is, de ebben semmi sem telék. Camerae pecunia opus est. Oda hagyom vala, ha e következő ratiók meg ne birjanak : 2-o A fiam főispánsága, hogy a huszti akárki leendő úr ne rázza ki ötöt belöle. 3-o Gondoltam, akár kamara birja, akár pap vagy egyéb pápista urnak adják, mind vármegye, mind a városi szép ecclesia, melyet a dézsma tart, mit remélhet ? Ezt, a mint ama' hosszú imádságomban is mondom, az Isten tudja. Mikor innét Bécsből megirtam Maramarosba a nagyjának a tracta kezdetit, örültek és felette kértek, hogy félben ne hagyjam, Istenért és érettek kárommal is cselekedjem, ök is segitnek. Elhiszem, meg is cselekszik vala, mint-hogy in anno 1703. nyolcz ezer forintot öszve is szereztek vala az árában számomra kölcsön, de az háboruság mindent felfordlita. Kezembe adá ugyan a kamara, az eddig sonkádi, csengeri

tisztartómat Farkas Zsigmondot tettem udvarbirónak, és birám augustusig 1703. Azolta az érette adott pénzem in parato rh. forint 21 ezer, in salario cancellarius usque ad 1-um aprilis anni 1704. retento, 14 ezer forint, jószág, tiszta, minden, Farkas Zsigmond is egynehány eszterdeig való számadásával circiter 4 vagy 5 ezer forintig oda vagyon. Ez a boldogtalan vásár vete engem abba a nagy adósságba, de úgy hiszem, Isten kimenti jól maradékimat belőle. Radnótról rakás irás vagyon, és azoknak compendiuma a deák Sudores név alatt való irásban is. Tudja meg az én maradékom, hogy valamint Erdélyben úgy Bécsben is az ember ember, az ördög ördög, a pénz pénz, kiváltképen az én édes fiam. Ajchpichelnek az egyik derék birámnak, megvallja maga, Apafi fejedelem ajándékozott, költött Radnórtért annyit, mint a mennyit érne, még is ha jezsuitáknak Fogarasban a praefectura-házat, jószágot nem ígérte volna, nem sült volna ki a császár contra-mandatuma nyolcz nappal azután, a mikor a pro me szóló mandatumot subscribálta volt a császár. A király pennája is csak penna. A Tököli peres jószágokról mint alkudtam meg Apafi fejedelemmel, ott vagyon a contractus, melyet violált; ha reá keresnék, cum poena calumniae mind elvesztené. Telekiéknek 50,000 forintot adának. Mind a költséget, sompordálást elunván,

mind a haza-igazítástól félvén, elbucsuzám ö fel-
ségétől, és vel dimissionem ab officio, vel alterius
auris pro me reservam et protectionem kérék
sok szóval. Felele : utramque aures vobis servo,
et charam mihi Transsylvaniam vestrae fiducia
committo, negotia vestra curabo, ego vos prote-
gam et manutenebo, etiam in posterum, si quid
vobis pro servitio nostro succurret, sive voce, sive
scripto suggerite. Kétszer csókolám meg a kezét
s eljövék. Eddig 1702-nek és az én 60 eszten-
dömnek a vége.

XXVI. RÉSZ.

Mint odafenn megirtam, Gyalúban érkezvén 26 decembris anno 1702. a Penetráliát sietésem a gubernátorral közleni, nem engedé, mert ebéd után mindjárt elmentem; hanem feltevém, hogy kis nyugvás után a generálishoz megyek és véle közlöm, melyről már másutt elég irás vagyon a deákban; és hogy osztán feleségemmel együtt megyek két vagy három napi mulatásra, tanácskozásra a gubernátorhoz, és a mire Isten segít ad publici et utriusque nostrum bonum privatum disponálni igyekezem. De nézd az észvesztő sátán dolgát; a míg én aluszom, elveti a konkolyt. Mat. 13. 25. Egy keresztény vallásunkon levő ember, kit én meg sem gondoltam, nem hogy affélére kértem, vagy tőle olyat vártam volna, küldé kezemhez a gubernátornak irt Apor levelét in originali, mere ex charitate christiana, hogy vigyázzak magamra. Isten fizesse meg a jámbornak. Ezt a levelet én eltettem a többihez, de ha el talált veszni, ihol vagyon a summája :

Ne késsék uram kegyelmed, hanem menjünk be a generalishoz, die 11. induljon és jöjön Kocsordra, én ott megegyezek kegyelmeddel. Mikes Mihályt Csesztvéről, Pekri Lőrinczet Ózdról csak propter politiam vigyük be magunkkal; vessük jól meg a Miklós uram ágyát a generálisnál, osztán mindjárt csináljunk gyűlést etc. Ezt kevés napok mulva bételjesíték, de úgy tetszik, Mikes, Pekri el nem mentek, mi okon, én nem tudom. Odabe mind külön, mind osztán Szász Jánossal hárman mit csináltak, azt ők tudják. Nekem Szász János, mikor osztán az ország hire nélkül ígért háromezer dolgosról, melyet ők ad favorem generalis contra me captandum ajándékon ígértek supra quantum a citadellához két hónapra, (o nefas) vele beszéltem, és feddettem, ezt mondá : a két úr bejőve Szebenbe, a generálissal órákat tractáltak, mit? ő nagyságok tudják; egyszer engem is felhivatának s mondák, hogy a dologról én is annuáljak a szászok részéről. Én, úgy segéljen az Isten, elhülék, és mint a natiónak olyan nagy terhét, ha lehetett volna elfordítani, fel sem vállaltam volna, de a két nagy úr már megigérvén, nem merék ellene csak pisszenni is. Az az ígélet pedig csak a nagyságod dolgára volt. Ebben, hogy Szász János igazat mondott, bizonyítja az Apor említett levele is, majd következő dolgok, melyeken rendre mégyek.

Csak hamar consultatiója lön a guberniumnak Fejérvárott a dietáról, ott lön az az Acton által lött expostulatiója a generálisnak a guberniumban az én bécsi actáimról, melyről láss a deákban. Láttam mindjárt az Apor levele virágát.

Acton mindjárt mene Bécsbe, a tölem ő felségének proponált Penetralia és commissio és személyem ellen. Végbe is vitte munkáját; az udvar, Erdély és Magyarország örüljön neki. Ekkor irtam ő felségének de dato . . . melynek párja megvan.

Eljőve a gyűlés. Első propositio lön a citadellához való dolgosok rendelése. Már én subolfaciáltam az említett szebeni ígéretet, de hogy hazámnak szolgálhassak, vagy inkább mondjam, hogy hamarabb elveszhessek, tudatlanná tőm magamat és mondám : igen is az , mint eddig, in defalcationem quanti pro tot vel tot mensibus. Előszóla az ígérő két úr s monda a gubernator : de a két első hónapot jobb csak odaajándékozni, sőt jobb azt még csak kérdőbe sem tenni, és a státusok között arról nem is szólni; tudják ők az okát. Tudták bizony, a mint Szász János ekkor adá ki nekem, a mint feljebb megírtam. Lelkemfortyanva kelle fájdalommat is titkolnom Psalm. 38. és 39. Csaknem sirva mene az ország reá, mert ez tette legalább ötvenezer forintnak terhét. Nékem ez az istentelen munka és az én az

ellen való szólásom igen sokat ártott. Aderant commentatores Zoilus et Blasius.

Más nagy izzadása lön ennek a gyűlésnek, az az országos conscriptio-rendelés, melynek nemcsak az embereket, hanem városoknak, falúknak határát, hegyet, völgyet, álló és folyó vizet, embereknek ingó és ingatlan értékét, egyszóval az aëren kívül mindent regestrálni kell vala, hogy osztán azokból a regestrumokból csinálják meg a terhek repartitiójának igaz normáját; hogy pedig extra omnium interessatorum suspicionem legyen ezen conscriptio, legyen minden várme-gyében, székben vagy districtusban egy magyar, egy székely, egy szász, egy német militaris, és ismét egy más cameralis német conscriptor, in summa, minden egy classis vagy chorusba öt-öt főszemély és azon kívül scribák nevezettek, nescio quo authore, investigatoroknak, és a köz-ség corrupte, de úgy tetszik, apposite, vesztégá-toroknak nevezte.

Ezeket mind elvégezték a guberniumban én-nálam nélkül, Istennek hála, mert nem tudom micsoda expeditió miatt késvén az házamnál, az-előtti szokás szerént sem nem hívtak, sem fel nem vártak, melyet hogy szántszándékkal cse-lekedtek, mind a dolog nagysága, mind folytatá-sának módja megmutatja, hogy avagy a képzelt gloria és gratiákból rekeszszenek ki Rabutin és

udvarnál, avagy hogy megmutassák, hogy cancellarius esze nélkül is el lehetnek ők, pedig hogy Szász János sokszor volt álcancelláriusok az ellenem való dologban; avagy attól félték, hogy keresztül állok dolgokban, mert nemcsak a guberniumban végezték el, hanem a gubernátor kiment az urakkal az ország közzé, és ott nemcsak elvégeztették a szegény együgyü státusokkal, hanem a három natióból követeket küldöttek a várba Rabutin és Seauhoz, hogy az intézett mód szerint militaris és cameralis officzéreket adjanak az investigatorok közzé, kik is mindjárt jó szívvel ígérték, úgy mint kik Szász Jánossal hárman olyan Helenának tartották ezt az investigatiót, hogy Rabutin manifestus proditornak ítélte, declarálta, valaki ellenszól. Lehetetlennek mutatják a circumstantiák, hogy csak ekkor csinálták volna, míg én szállásomon késtem, mert az mind sem hiszem 1½ órát tölt volna; de Sárosi megholt, Toroczkai siket, Keresztesi szegény lelkét, eszét markában hordozta, caetera textus habet. Elég az, én akkor érkezém az ország közzé, mikor már a követek a várban voltak, kik is hamar a kívánt jó válaszszal leérkezének; az ítélőmester a conclusumokhoz írta, nekem hagyják: kegyelmed cancellarius uram concipiáljon instructiót az investigatoroknak, hogy mint procedáljanak, és hozza fel a guberniumba; lássuk.

Látván én, hogy az Isten ítéletinek árvize elragadta őket, kevés szóval mondtam : Ha valaki az aequalitást vagy igaz repartitiót kívánta s kívánja, bizony én is kívánom, és az instructiót, a mennyire tudom, megírom ; osztán ő nagyságok, ő kegyelmek lássák, mint csinálják ; de én félek, hogy ezen az uton azt a kívánt aequalitást el nem érjük, hanem csak a sok költség, fáradság, veszekedés léssen belőle. Nem merek kiterjeszkedni, talám ez is sok volt. Az instructio, elhiszem, Erdélyben sok helyett megvagyon ; én hogy az irást rövidítsen, a guberniumban megmondtam világosan, hogy ha Erdély olyan tér, és mindennütt egyarányu jóságú föld volna, mint Aegyptus, melyet régen József úgy méretett és osztott volt fel, avagy olyan volna, mint Debreczentől fogva Budáig, ez a conscriptio talám meglehetne sok munkával és sok idővel ; de az erdélyi sok hegyet, völgyet, kösziklát, erdőt, mezőséget etc. nincsen a világon olyan geometra, a ki igazán leírná, saltem ratione quantitatis, hát ratione qualitatis terrae ? A pedig egyszersmind megkívánatik, ha ebből repartiendorum onerum amussim et quidem, uti intenditur, inter discordantes nationes stabilem et perpetuam akarjuk. De dato, külön egy falunak p. o. Sz. Miklósnak ennyi és ilyen határa, commoditása, incommoditása leíratnak, és így a particulare regestrumok taliter

qualiter készülnek el, ez, ha jól akarják, esztendő t kíván, még pedig az országnak jól megjárható részén, vármegyén, szászság és székelységen; még pedig kérdés, a székelység alája bocsájtkozik-e úgy, mint a két natio. (Itt Apor mindjárt mondá : a bizony sohasem.) De ponamus, az is. Hogy hogy járhatják meg, és intézik el quantitását qualitását az havasoknak és az azokban lakó és azokban élő falúknak, hogy csak a particulare regestrumban is helyet érdemeljen, úgy comparate mint az ide alávaló falúké? Olyan hiteles lehet-e a lopsai, mint a szent-miklósi? De tegyük fel azt, hogy a particulare regestrumok ratione singulorum pagorum jók, igazak; mikor azt osztán reportálják, micsoda elme és lélek lészen az, a ki azokat öszveszerkesztesse, és igazán avagy csak úgy, hogy a parsok megegyezzenek rajta, felvesse : juxta proportionem registralem esik a vármegyékre ennyi, székelyre ennyi, szászokra ennyi; hát aztán in prima subdivisione : erre a falúkra ennyi, városokra ennyi. Vesd a föld határára hogy hogy lészen. Itt bor, buza terem, amott buza, de bor nem, imitt pedig egyik sem, fából, deszka zsendelyből él. Hát mennyi ember vagyon mind jó és mind sovány földön, a városokon, kiváltképen, a kinek sem földje, sem szőlője, sem marhája, másképen él, de sok buzás, boros, marhás ember adós neki. Azonban vesd reá a határra,

de hátha nincs embere, ha ma vagyon, hát ha esztendő ilyenkorra fele sem lészen? mennyi egyéb akadály és lehetetlenség vagyon ebben, azt én előszámlálni nem tudnám, de ha reá kelünk, meglátjuk akkor, és bizony belé sülünk, sőt belé halunk. Igyekeztem én most Bécsben kitanulni, azok a bölc és irtóztató milliokat praestáló országok : Csehország, Morva, Ausztria mit követnek az ilyen dologban. A morvai gubernátor gróf Thurnnál órákat conferáltam felőle, írásban vagyon nálam. A csehországi is írásban vagyon nálam. Találnánk Erdélynek is igaz mérőserpenyöt az országnak terhelése nélkül, csak volna kedvünk az igazsághoz, és keresztényi szeretet volna bennünk, és adnók reá az elménket. Igy 60. 70, vagy több ezer forinton vészen az ország magának nagyobb veszekedést. Mindazonáltal ihol az instructio, melyen, látom, kegyelmetek országúl generális s commissio megegyezett; menjen el véle, próbáljuk el. De ha mind az investigátorok, mind azután a collator és decisorok angyalok nem lészenek, hanem csak ilyen emberek mint mi, én hasznát nem várom, melyet pro conscientia salvanda itt a guberniumnak dixisse sufficiat; generálisnak, Seaunak is megmondom, non ad impediendum negotium jam conclusum, sed ne Deus, conscientia et homines mihi silentium aliquando exprobrent. Sok volna a szó, de ez a

summája. Azt pedig mondani sem mertem, hogy ezen az uton mint vesztik ki kezekből a diplomát örökösen, milliók kiadására kötelezik magokat, nemesi szabadságukat elrontják és a szászokkal, sőt jobbágyokkal egy talyigára ülnek, kamarát és minden idegen igazgatást legitimálnak etc. Isten igazgatása, hogy rebus adhuc integris ott nem voltam, mert ámbár ezeket itt proxime elhallgattam volna, de amazokat de impracticabilitate el nem hallgathatván per conscientiam, ekkor jártam volna úgy, mint ezután esztendővel; mert in recenti memoria lévén mindeneknek, hogy Magyarország az ilyen conscriptióba maga nagy kárával és az inventori gyalázatjával belé süle, az ország reá nem ment volna, kivált ha Bethlen János, a ki Erdély részéről Kraszna, Szolnok, Maramaros conscriptora volt, a magyarországi commissariusokkal együtt előszállott volna és annak expertus Robertusa, káros, munkás haszontalanságát előadta volna, úgy lehet mind a ketten elvesztünk volna. A bizonyos, hogy Apor István, noha nekem capitalis ellenségem, mindjárt még akkor megfordítja vala, ha zsák (?) volt volna; a mint hogy a Székelység próbált vala is, hogy ők a mint eddig, úgy ezután is per amiables accordas cum duabus nationibus készek a quantumokat segíteni tehetségeikig, de ők a conscriptio dolgában a két natióval egyenlővé

magokat nem teszik, hanem inhaereálnak a diploma 15-ik articulusának. Ezért Aport meg sem pirongetták, hanem ha a generális. Kibocsáták az investigatorokat, és alig kezdhették jól el, hát Szász János dirigálja szüntelen jövő s menő leveleivel az egész dolgot. A mit Szász és két német akar, az lesz; a magyar és székely commissarius csak váz, hergenek, morganak. Ekkor látás megbáná a gubernátor és utána a többi mind, hogy micsoda füre hágtak, vétkes példával vétkeesebb hímet varrattak; mert Magyarország nem tett rakás németet conscriptornak, nem bolondult annyira meg. Ki nem tudta meggondolni, hogy a szász és német hárman összeállnak, kivált a hogy a magyart szeretik. Három több kettőnél. Egy Gyárfás István nevű székely, jó nemes ember investigator, megbolondula belé; egy igen agyas mérges, Rezner nevű szebeni szász investigator úgy esék lovastul, mindjárt megholt. A háboruság osztán félben hagyatá, noha Rabutin azt akarja vala, hogy csak contiuuálják, de nem lehet. Ezt mint kiváltképen való nagy errort, nagy furort szükségesnek itéltem ad posteritatis informationem igazán megírni. Jaj, mennyit szenvedtem miatta, és ez az egyik oka az én majd mind inkább-inkább siető veszedelmeknek. Haj szegény haza, szegény nép! mennyit szenvedtél az igazgatóidnak magok kelletése, a Bethlen

Miklós személyének, és azért jó tanácsának is gyűlölése miatt.

A mely projectumot de commerciis Bécsben beadtam volt, azt az udvar leküldé, és parancsolta a guberniunnak, hogy küldjék censurájokat ad informationem suae majestatis. Az ország azért mind a három natióból deputála 6 vagy 9 személyt, hogy Keresztesi Sámuel úr praeses alatt adjanak opiniót azok az országnak róla; kik is tisztességes recognitiót tettek róla, kivált quoad domestica vel intrinseca patriae mercimonia, extranea magna commercia captum suum superare fatebantur. De ebben akadályt tön a háboruság. Az oda fel említett Andreas Legard is bejött vala Landorfejérvárról, ennek munkálkodására. Én az ő árújából már sokat eladtam volt, melyekről computus és quietantia vagyon, a többit Szebenbe vitte s adta, és maga alig szalada ki az országból.

Jere maradék, halljad és csudáld az ördögnek éellenem való, neked, ha olvasod, nevetséges, de Vizaknának ekkor siralmas és nekem veszedelmes munkáját; tanulhatsz belőle. Vizakna tanácsa, communitása, egy szóval városa, miért? ma sem tudom jól, egynehány, a városhoz, a mint mondották, engedetlen vendég sóvágónak a város végén egynehány kalyibáját, hurabáját elhányta, rontotta. Ezt Seau és Eckler, cameralis

commissio, kamaraház és fiscus kárára néző dolognak tartotta, és a generálisnak is panasz és kérdőquid faciendum-képen deferálta, mint és hogy, ő tudja. Elég az, hogy ezt az ő dolgokat felette nagyra tekinték és kivált Rabutin pro sua ordinaria et nationali furibunda kakozelia rebelliónak nevezte; és először mind a generális, mind a commissio igen nehéz levelet ir ellenek a guberniumnak, melyre én és az egész gubernium azt találók és rescribálók, hogy thesaurarius per directorem fiscalem evocáltassa a várost, az országnak szinte közelítő gyűlésére et judex absolvat vel puniat. És ebbe semmi sem telék, sive ex negligentia sive ex malitia, hanem Rabutin reá küldé egy nagy lovas companiát; az ott mit követett rajtok, úgy hiszem, a gyermekek is meg tudják akárkinék mondani. Szomoru keserves példa volt mindennek, executio sine prosecutione; ölés vágás ugyan nem volt, de egynéhány napig tartó sanczoltatás. Szájokban az izi.

Az az huruba-hányás szintén akkor tájban esett volt, a mikor én Júlia leányom lakodalmára ad 6-tam Martii hívtam magam a generálist, és Seauval együtt jött Vizaknára hálni, nála is voltam vacsorán a kamaraháznál. Eckler is ott volt; jöttek volt oda, hogy a dolognak korán menjenek végére; én akkor hallottam, azelőtt semmit sem tudtam benne. A Szentpáli Ferencz

házánál hálván, más nap haza mentem, Szentpáli is valami gazdaság tisztire jött Sz. Miklósrá. Lött meg a leányom lakodalma, melyet is Isten Ágnes leányom súlyos betegségével úgy megürmőze, hogy senki sem hitte, hogy meg ne haljon, az anyja ritkán és keveset is ülhetett az asztalhoz miatta. Szentpáli innét akkor irt volt egy levelet haza a biráknak, hogy igaz ügyekhez képest jó reménységben legyenek, mert ő beszélt az urakkal (minthogy volt is ott egynéhány) és hogy az úr cancellarius uram ő nagysága igen jó patronusunk etc. Ezt az ő levelét alfele törlésére, avagy mire fordítván egy ember, akadott egy darabja in ea parte gubernator, Apor, vagy Szász János kezébe; nem mehettem voltaképen végére; de elég az, hogy azt ők osztán mint énellem való mérges nyálat vitték a generálisnak és a vizaknai (uti jam nominari coeperat) rebellio fejének engem akartak csinálni. Mond a generalis: de csak evvel a nem tudom micsoda foutu czédulával nem convincáljátok Bethlen Miklóst, ha ennél több nem léssen. Mondják: hiják be csak a vizaknai birákat, és a papot Borosnyai Jánost, és alumnusát eskessék reá, meglesz. Firtatták, examinálták, eskették, hogy valljanak reám, semmit nem kaptak. Találták továbbá azt: a birák pap nélkül jöjenek Fejérvárra, ott confrontáljuk Bethlen Miklóssal. Meglön és fülemlalla-

tára a gubernium előtt szembe mondák a firtató Apornak : minket bizony senki arra nem biztatótt, hanem Isten sok jót adjon nagyságodnak. Tudja nagyságad, mikor Vizaknán a csürbe mondá : éljünk privilegiumunkkal; mi igazságunkhoz bizván, úgy cselekedtünk. Psal 57 : 7.

Jere, hallj és olvass szörnyü dolgokat, a melyek az Haller István, Teleki Pál ellen Lónáért indított pere miatt én rajtam általmentek, melyről a deákban egy kis emlékezetet tettem; és mivel-hogy az igen sok irást kívánna, azonban az akkori protestatióm és az ellen a gubernium nevével Szász János által ő felségének irt szörnyü ocsmány munka jelen vagyon, más vallatás, és akkor a generálisnak és udvarhoz irt mentő leveleimnek párjai jelen vagynak, és bizony megérdemlik az én maradékintól az olvasást : azért őket azokra igazítom, és (ha Isten életeket nyújtja, melyet szivemből kívánok) ezekre az első bizonyosságokra, úgy mint : Biró Sámuel és Horvát István, a kik hozák meg reggel, hogy azon éjtszaka irtak a generálisnak ellenem, és a császár pecsétit elvitette a gubernátor, etc. Olosz Mihály és Nalácz Lajos secretariusok, és ismét Horvát István registrator; hogy mint vettem Szebenben kezemhez a pecsétet in fine aprilis és indultam vissza Fejérvárra, hogy ott májusban a substitutióban fungáljak; a mint osztán Szebenből nagy fu-

rorral Fejérvárra jövének az urak 1-ma Maji, mint hivattak engem estve fel a guberniumba, egymásután háromszor, 1. Horti István által egyedül, 2. et 3. Bethlen László és Toroczkai Jánossal együtt ketten, quasi scilicet authentice, de minél inkább és ilyen solemniter hivtak, annál inkább nem mentem; mint állították aztán a gubernium hajdúit a tömlöcz és Szentgyörgy-kapuban olyan orderrel, hogy engem ki ne bocsássanak, hanem Haller István uramhoz vigyenek, vagy mit miveljenek, — csudakurta, de igen veszedelmes éjtszakai commendánság! — mint hivatam én Kapusit és Hortit magamhoz, és mint halálhoz készülő ember adtam a testamentomot kezekbe; mint hivatta aztán későn éjtszaka a gubernátor Kapusi Sámuelt és küldte hozzám, izenvén: hogy valahová ne menjek, ne háborogjam, hanem reggel menjek fel a guberniumba, semmi nyavalyám nem léssen; azt az említett professor és mások elegen tudják, és maga a feleségem is. Másnap felmenék, és reá készült, tettétt nagy csendességgel fogadnak s monda a gubernátor s Apor is, hogy önekik a pecsétre vagyon szükségek etc. A mennyire lehetett, moderálták beszédek; felhozattam, adám a secretariushoz, és mondám: ne cselekedjék kegyelmetek ilyen titkolódást, hanem procedáljon aperte; bizony a magam ellen való expeditiókat is ex officio subscribálom

ad majora vota, valamint régen Aristides cselekedte volt; avagy pereljen, vádoljon nyilván kegyelmetek, igazítsa el a király. Ekkor pecsételtették osztán meg a 2-a Majira datált irást, melyet értelmes és jámbor olvasó előtt annak stilusa és furora eléggé megczáfol, ha in foro contradictorio párt vettem volna benne. Quod ad meritum vel ad statum controversiae, csak a protestatiómnak inhaerealtam, és decisiót vártam volna, hogy kinek és mint s mikor kell bírónak kikelni székiből; quod ad calumnias personales, oro suam majestatem regiam, ut per solemnem inquisitionem communem, de meis et accusatorum actis et vita institutam, discat: qui et quales simus, ego reus, et collegae actores vel calumniatores, et consequenter, ut vel mihi poenam vel adversariis talionem juxta Deutor 19: 16. et Dan. 6. v. 25. et juxta Transsilvanicas App. Consts. P. 2. Tit. 7. Art. 3. et Par. 4 Tit. 1. Art. 11. impendat justissime et severissime. Bizom Istenbe, avagy csak mi részecskébe elmondhattam volna Job. 31. 33. 36. Csudára és szána-kozásra méltó dolog kiváltképen a gubernátor-nak vagy rettenetes tudatlansága, vagy rettenetes istentelensége annak az irásnak subscriptió-jában, melyben gyermekségem, ifjuságom, magyarországi, Pozsonban megsentencziázott ártatlan predikátorok causájában irt apológiám, mely

nyomtatásban vagyon, az én atyám tisztére (itéld meg Isten, ha nem hazud-e) olyan istentelen való igyekezetem, és azért lett megátkoztatásom, et similia monstra vagynak a capite ad calcem. Quid hoc ad causam praesentem? Ha tudta, mit subscribál, ezt kellett-e olyan reformatus primásnak Psal. 55 : 14, 15. subscribálni? ha pedig nem tudta, még is subscribálta, méltó volt-e a primatusra? A szegény Keresztesi maga jelentette akkor mindjárt meg circa 23. Aprilis (a protestatióból a dies jobban meglátszik) az éjtszakai kételen subscriptiót. Azt írja, látom, Szász János, hogy megtagadta; én ugyan ki nem adtam volt, de én könnyen elhihetem, inde ab anno 1696. tudván, hogy csak egy jó öreg házi kenyér szegény. Én ennek az irásnak párját akkor meg nem kaphattam, hanem az ágensem Tarczali Zsigmond itt Bécsben adta kezemhez. Decisióját az háború gátolta meg. Itéld meg jámbor posteritás, ha én akkor a tertius hivatalban közikbe mentem volna, avagy hogy azon éjtszaka, minthogy volt is olyan elmém, hogy a generálishoz menjek, megindultam volna, mi lett volna belőle? Ex praemissis facile judicium.

Ekkor irtak volt egy bolond, káromkodással majd vetekedő kis pasquillust, melyben engem mint a Kristust sentenciáznak; Rabutin Pilátus, ki egy, ki más pap nevét viselte. Szinte Szeben-

ben valánk; a gubernátor hozza Rabutinnak, mondván, hogy az ő palotáján vetették el. Én, mint arántok scepticus, csudálom, ha nem Szász János maga adta néki, vagy hogy ő vetette ott el. Több vanitások között vala émirántam : et quaerebant falsos testes, Math. 26 : 59. 60. Ismét Joan 19 : 10. Nescisne me habere potestatem crucifigendi te. Eddig hallgata Rabutin, de ezen, a mint tolmácsolták neki, szidni kezdte. Il ment, il ment comme un bouc foutu (hazud, hazud, mint kecskével vétkező). Kezdenek beszélni : ki írta, ki írta? Majd mind arra hajlanak, hogy Szentpáli Ferencz, már azelőtt is poeta és pasquillistságáról híres vizaknai ember; Bethlen Miklós barátja, nyilván ő írta; a minapi executiót vindicálja, mert a volt az hire, énelöttem is mondta Rabutin, hogy felakasztatja; el is futott és bujt volt. Engem is kérde a generális, hogy mit mondok hozzá; én mondom : Szentpáli ugyan efféléhez tud, practisálta is és sok circumstantiákra nézve, hogy reá gyanakosznak, nem csudálom, nem is felelek felöle épen, de hiszem, ezt kevés idő napfényre hozza. Én nehezen hiszem pro rerum et suae personae moderno statu, hogy ezt Szentpáli merte volna most írni, hanem ezt valaki, Szentpáli ellensége írta az ő elvesztésére. Mond a generális : talám Szász János. Mondám : én úgy hiszem; nem is csalt meg engem ez az opinio.

Szentpáli nekem, in privato kérdezvén is, erős hittelt tagadta, és akkor megmarada, a pasquillus is, csak elrekkene; úgy hiszem, maga az auctor suppressálta, mint kit már majd az octoberi hagyományának hidege régen borzogatóván, a Rabutin és Acton curája alá rendelt volt az isteni Nemesis. Mert már segesvári Hadnagy János tragédiája kezdődött volt, és ekkortáiban admoneáltuk mi Szász Jánost, kezességén törvényre bocsássa el. Ekkor hivatott volt engem a generális Radnótról Szebenbe, a mint oda fel megirtam.

Ilyen bosszuság is találta engemet ekkortáiban: A gyűlés alatt a gubernátor szolgálja vett a piacon egy drumbári jobbágyomtól egy szekér fát, adott neki egynéhány, Segesvárott nem régen vert rosz pénzt a többi között; csak hamar vissza viszi a szegény ember, kér mást; nem adnak, jő az én házamhoz; ott az én szolgálaim segítségért, mert én aludtam, küldenek el vele egy hajdút az én hajdúim közzül, hogy szóljon mellette, adjanak más jó pénzt. Majd adnak bizony a hajdúnak pofesapást. Ezalatt én a déli álmomból felkelvén, megpanaszlá a hajdú; én mondtam Maurer Mihálynak és talám Dániel Istvánnak: eredjete, beszéljete az ur hopmesterével, tétessen igazat ezeknek. Mentek, beszéltek, jöttek hiában, sőt csak hamar jő Bethlen László s mond: édes bátyám uram, az úr gubernátor uram ó nagysága

izent kegyelmednek, énreám meg ne nehezteljen, mert énnekem úgy kell megmondanom, a mint izente, mert meghagyta, hogy megmondjam : követem. Én mondám : Csak mondja kegyelmed, tudom én a követ tisztit és a jus gentiumot. Ő nagysága azt izente kegyelmednek, miért kellett kegyelmeteknek két deákot küldeni ő nagyságára? talám nem tudja nagyságod, hogy ő nagysága a gubernátor Erdélyben? de bizony megtudatja s esmérteti kegyelmeddel. Én felelek: deákokat nem küldöttem, mert noha hitesek a cancelláriára, de nem úgy jártak, mint deákok; amicabiliter kértek a hopmestertől a szegény oláhnak s hajdúnak satisfactiót; a deák instructio és praeceptoriummal jár; mondják meg magok, mint és mivel jártak ebben az egynéhány polturás nyakcsapásban. De a mi az izenet stílusát nézi, arra én is azt mondom már, hogy kegyelmed úgy mondja meg, a mint én izentem reá a választ: az ilyen szólásnak formáját: „gubernátor vagyok“ a mint kegyelmed elmondá, ne kövesse ő kegyelme, nem hogy énvelem, de még csak egy nemes emberrel is ilyen fenyegetődző értelemmel, mert az ő kegyelmének becsületére nem szolgál. Ő kegyelme gubernátor, de avval Erdélyben a maga jobbágyán kívül senkinek sem ura; ha ő kegyelme gubernátor, én cancellárius vagyok, ő kegyelme énnekem collegám, szolgatársam, ab-

ban is csak egy lépéssel van előbb nálamnál, melyről már többet nem szólok, de az ilyen szó-lás vagy izenet formáját ő kegyelmétől fel nem veszem. Monda László öcsém: épen így mondjam meg? Én mondtam: úgy. Sohajtas elmene. Ennek az hire eltöltötte a gyűlést, kit plus, kit minus; Rabutin s Seaunak is ott a várban a fülibe ment, mindenek megítélték, hogy én vagyok az injuriatus fél. Ez az egynéhány tragoedia énve-lem lött a 1. Januarii usque ad medium Maji anni 1703. praeludiumi és kovászai az 1704-beli-nek. Ugyan akkor hazudták volt a Sárosi János szavával, hogy én Bécsben milliót ígértem esz-tendönkint Erdélytől ő felségének; Rabutin is mondta, de nem Sárosi, hanem a dislegáim sza-vából azt az hirt énnékem. Szegény Sárosi megha-zudtatá in genere, valaki rólam s róla azt köl-tötte, és meghala.

Istennek ugyan akkor házamon esett keresztjeit oda fel a fejevári új házam alkalmatosságával leirtam rövideden.

Husznak apprehensióját is illetem oda fel; solemnisebb kézbenbocsátásának kell vala lenni, Eckler és Simonfi ítélőmester által, kiváltképen quoad multas nobilitationes in oppido per prin-cipem Apafium factas. Júliusban kell vala azért oda mennünk, de ezt az háború elbontá, mely kezde in fine Aprilis.

Mivel hogy az a támadás nagybányai, mara-
marosi havasokon kezdődött, az én vice-ispányom
igen szorgalmasan tudósított engemet, néha
egy héten kétszer is; s én nagyobb hitelért in
originali küldöttem a levelet Rabutinnak, és mind
az önéki irt leveleim copiáit mind az ő válaszait,
úgy Eugenius fejedelemnek mit irtam és mit
felelt, én mind megtartottam volt. Summásón
azokból világosan meglátszik : 1-o Az én since-
ritásom. 2-o hogy Rabutin, énnekem akár nem
hitt, akár személyemet gyűlölte, akár magát a
dolgot contemnálta, akár Erdély rebelliójáról
gyanakodott : addig őrzé Barczát, elveszté a
császártól Magyarországot s Erdélyt; mert bi-
zony azt a tüzet még szikrájában megolthatta
volna. Ezt illettem én a deákban compendiose
a 13. és 14-ik punctumokban, melyet ide elébb
világosítok röviden, a mint az hónapok hozzák.

Akár a feljebb említett okok, akár a Nigrelli
generális ellen való rancora, mert attól az erdélyi
commandót féltette, akár az udvar orderi után
való várakozás meghozák szépen, hogy a mely
dolgot Kis Albert hetven talpassal indíta apri-
lisben; májusban hétszáz, júniusban hétezer, de-
cemberben hetvenezer számra nőjjon; és így ked-
ve telék Rabutin kívánságának, melyet in julio
nékem monda szembe, mikor sok hazudozás után
Donegg fő-strázsamestert 5 vagy 6 száz lovassal

először Deéshez és azután Klöckelsperg generális commendója alatt Somlyóhoz küldte, és ez onnét írta vala néki, hogy már 7000 a kurucz. Öszve bu-kafutozá, hogy hazud, s monda: azt akarnám, ha tiz annyi volna, tanuljon a császár, ha kalapot akar csináltatni, ne csináltassa vargával. Klöckelsperg hogy igazat irt volt, a dolog bizonyítja.

Somlyót az erővel s törvénytelenül reájok vetett főispán és kapitány Boer Ferencz oda hagyá, s beszalada. Csuda, a generális csak a sok szitokkal és hogy mi törvénytelenül büntessük, azzal megelekedék. Mi tevének törvényt reá; mint s micso-dást, úgy azt is, hogy noha capitalis ellenségem öcsese, és maga is ellenségem volt, ha nem atyja voltam-e esetiben, mondja meg. Maga könyvezve kezem csókolta s köszönte akkor.

Nehezen és Szebenbe menvén a generállissal iratott parancsolat által vihettek végben, hogy a gubernátor és az egész tanács Fejérvárott lakjék, és a mennyire tőlünk lehet, ebben a magyarországi motusban viseljünk gondot az országra. Boer bészaladása után jöve nagynehezen be Fejérvárra, és leve ez a Boer törvénye.

Ezután csakhamar egynéhány száz német és ráczt küldte a generalis, és Zilajt és Somlyót égetteté s vágattatá, és ezzel voná maga a fegyvert, tüzet és minden veszedelmet az országra, a mit

mi akkor irt fontos levelünkben guberniumúl néki megjövendölénk, mert hittel is állították a kuruczok, gondolatjokban sem volt, avagy csak hamar hihető is, hogy Erdélybe jöjenek; de eljövének bizony azután, Betlent egy társoknak taraczkkal való ellövése miatt elégeték, és az országot magok mellé lázaszták. Már ehhez historia kellene; de hiszem a szem látja.

Ezeknek a nagy gonoszoknak orvoslására végzők azt : kínáljuk meg a generálist az ország hada felültetésével s egyéb feltaláltatható és tőlünk elkövethető meediumokkal. Küldök hozzá Naláczi Lajost Szebenben, ennek az elmékedésünknek csak valami kis generális zsengejével. Azt írja válaszul : Naláczi Lajost mindjárt megfogassuk, mert övéle oly mosolyogva beszélt, hogy ő minden gestusiból, szava járásából és ábrázatjából kitanulta, hogy Naláczi kurucz és a kuruczvilágnak örül, mert soha azelőtt olyan vigan nem látta. Ezt csudálhatja, nehezen hiszi az olvasó, de ott a levél, és maga Naláczi. (Egyszer bizony énnekem Köleséri felől is, ki másképen hogy már kedves embere volt, igen nehéz szókat monda : hogy csak imigy amugy vigyorog, minden respectus nélkül beszél velem. De o superbissimum brutum). Elbámulánk belé, de nem fogadók a szavát, hanem azt végzők : a gubernátor, Apor és én menjünk be Szebenbe postán egy hintón

hozzá, és fundamentomosan beszéljünk minde-
nekről véle a conclusum szerént. Ez az a mit
a 13-a augusti lött projectumról említék a deák-
ban, mert akkor volt a conferenzia véle, szóval
nem irással, melynek summája vagy substan-
tiája ez :

Noha bár még in julio lett volna, sed melius
est vel saltem nunc, quam nuncquam, válogatunk
mi az országból három vagy négyezer embert,
lovast, gyalogot, ő is absque praesidiorum detri-
mento ezer vagy mennyi gyalogot és a lovas ha-
dát német és ráczot hozza össze, légyen egy hét
vagy nyolcz ezer emberből álló hadunk és ezzel
illendő artilleria; szálljunk ki az Egres vagy
Almás vagy Szamos mellé, hadd takarodhassék
hátunk megé az ország. Mere defensive agamus.
Hogy pedig mibennünk megnyughassék minden
úr, fő és nemes ember, rendeljük el véle együtt,
ki melyik praesideált helyre vigye be mindjárt
minden javait, feleségét, gyermekét, provian-
tolja legalább egy esztendőre, vagy még többre
kiki magát, azonkívül a publicum magazinumok
minél bővebben töltsenek meg. 2-o A táborba,
ha úgy akarja, szállítsuk elegy seregenként a
némettel a magyart. 3-o Mi a gubernium min-
denkor a sátora mellé az ő guardiája alá szál-
lunk. Valami cautionnak és securitásnak nemét ő
feltalál, készek vagyunk reá. Sok szónak vége

ez : ha ti *militaris* emberek volnátok, megérdemlenétek, hogy mind az háromnak elütnék a fejeteket, de mivelhogy ahhoz nem tudtok, nem apprehendálok. Állítsatok egy lovaszt egy jó fővel, a ki szálljon a Kis-Szamos mellé; ti üljétek veszteg Fejérvárott; én gondom a többi. Lármát senki ne csináljon, a fő tisztek ki-ki lakjék maga tisztsége mellett etc. Úgy rendelök Bethlen Sámuelet, kit septemberben hadastól magával elvün Kövárhoz. A kurucz elfutott, a várat ő megélésezte, praesideálta, a vidéket égettette, népét vágatta méltatlan, vissza igen sietett. Bethlen Sámuelet hagyta Szentbenedeknél, kit is ott a kurucz akkor vert fel, mikor Rabutin hadastól Kötelendnél volt, de nem ment sőt nem is küldött utána a kurucznak. Ekkor mene Fejérvár mellett Dévára, és ekkor volt az a levélírás, melyről a deákban emlékezem, hogy a fejemet elütteti. Ugyan akkor, mikor Bethlen Sámuelet felverték, volt a Koszta vicecolonellus esete; mi jószántunkból felköltöttük Hunyad várme gyét Koszta hada segítségére. Azt irá a generális: tudósítsuk, ha a mi akaratunkból kezdették-e a felülést? és megirjuk, hogy leszálljanak, mert bizony levágatja őket. Megirók : ezelőtt hat esztendővel, mikor circa ezer kurucz Magyarországból Maramaroson által Beszterczéhez és onnan Moldvába méne, mi ex gubernio iránk Maros,

Aranyos széknek, és ott szomszédos vármegyéknek, hogy keljenek fel ellenek. Jó, hogy a kurucz elsietvén, ezek a felkeléssel késtek, mert ezeket leváगतá. Felindító orderrel indított volt hadat Besztercze felé még akkor, hogy én a gubernátorral stafétával tudósítottuk Fejérvárról Dévára, és én hogy a staféta siessen, egy czédulában oda irtam : *periculum in mora*. Árulónak bectelenített érte. Tanulj maradék ezekből : 1-ör Micsoda emberrel volt néküink dolgunk. 2-or Micsoda emberek voltunk, hogy mi az ilyet meg nem orvosoltuk Bécsben, kiváltképen azon esztendőben menvén mi hárman Bécsbe, ut supra.

Mikor octoberben az én fejemmel tekézni akara, kértük, hogy rendelje Sebesvár, Gyalu, Kolozsvár, Bonczida, Szamosujvár, Szentbenedek Betlen, Besztercze-szék lineába a kvártélyt, hogy az ország ide beljebb maradjon békeségben, hűségben. Én kiváltképen in privato 4-a octobris maga nyelvén irt levélben remonstráltam : bonczidai elhihetetlen sok kazal széna és asztag hónapokig eltart egynéhány ezer lovat és embert, erősség, malmok etc. Ugy más uraké, főembereké, és ez enyim is Sárdon, Tordán, Kamaráson, Csangón, Szöcsön, Borgón, ott a két Szamos és Sajó mellett az országnak ide belő való része; mind bonificálhatja nekünk cum contento omnium et bono publico.

A tanácsban is remonstráltam. Apor dicsérte, magáét is offerálta, de a gubernátor megharagudott; Rabutin a szebeni erdőt őriztette lovas haddal, igen-igen bölcs tudománnyal Szebenzéket szénából, szalmából et per consequens magát és mindnyájunkat kipusztítá. Consequenter osztán Fejér, Medgyes és több székek szénájokból és annak szállítása és magoknak nem maradhatása miatt egnéhány száz ökörből és marhából kipusztulának; amott a kurucz a bonczidai és több szénát, abrakot elpusztítá, a nagy kapún bejőve és a vármegyéket, székeket rendre rebelláltatá; pro complemento ismét Rabutin az asztagokat a Szamosok és Sajó mellett, mikor már az ország majd mind kurucz vala, felégetteté, sőt Bethlen Sámuelnek is tizenöt öreg asztagát Héviznél, az én szentpáli házamat, csürömet is etc. Akkor siratá el a gubernátor az asztagait és Rabutin csinála engem profétának vagy proditornak a deák irás szerént.

Az én irásim között vagyon egy kis kötés Pekri Lőrincz és Szász Jánosról. Summája ez: micsoda instinctusból gondolám, és gubernátor s Apornak mondám, hogy pro moderno turbido rerum statu, mind közönséges, mind magok személyes gonoszoknak megelőzésére küldjük Bécsbe Pekrit és Szász Jánost, és velek Bethlen Lászlót, a ki harmadik légyen, és ez hozzon vá-

laszt, ama kettő pedig mulasson oda fenn. Tet-
szék, közlök a generálissal, ő is, avagy csak in
specie javallta, elvégzök in summos ecreto, Hal-
ler Istvánt is meghívén rajta, de ő Pekrinek ki-
adta fejevári háza ablakainál való kis deszka-re-
kesz-kertben éjtszaka setétben. Szász János ott a
deszkán kívül hallgatódzott, és mind megértvén,
nevetve mondá meg nekünk. Nosza most lármázni,
Pekri, Szász János mind a generálnál, mind
pedig nálunk; és ebben semmi sem telék egyéb,
hanem primo : Haller István becstelensége; se-
cundo : nekünk boszuságunk és az országnak is
kára, mert a Bethlen László követsége addig ha-
lada, míg Rabutin az országot elégette, mi pedig
azt akartuk volna őáltala megelőzni; tertio :
Szász János és ezután Pekri szerencsége, mert
fatalia non sunt alia. Csudálatosan meglátá vala
Pekri a Szász János veszedelmét álmában, hogy
ő nehezen egy árkon általszaladt, a generális és
gubernátor is ott jelenlétén; Szász János pedig
mint szerencsen, úgy elfeketedett ábrázatja, testét
is úgy viszik elnyulva két szál deszkán a néme-
tek. Bételik is majd decemberben.

A generális szászsebesi rendelkezésére én béme-
nék Szebenbe ad 11. octobris 1703., az Istentől
énreám bocsájtatott sátán varsájában Eccl. 9 : 14.
Csudálatos instinctusból, mert hiszem az állapo-
tunk még akkor olyan nehéz nem volt, a sze-

beni kapún keserves sirással méne az én feleségem el, nehezen tudtam vigasztalni. De hadd menjen Szász János elöl az ő ritka példájú tra-goediájával és én is utána in a. 1704.

Szász János élete, munkái, halála, ritka és rendkívülvalóságával historiát kívánna a posteritás tanuságára; azt én másra bizom; mert ha irnom is lehetne, nem hihetné könnyen az olvasó, hogy olyan halálos ellenségem volt, hogy igazat irjak róla; hagyom azért annak derekát az ő kéznéllévő írásira, processusa, sententiája és executiójára, melyet Erdély és közelebb Szeben tud. Minél igazabb és rövidebben lehet, irom csak azt le róla, a mi énelöttem forgott, és azokat, melyekben én agendo vel patiendo intrikalódtam, a melyeknek egy része már ide feljebb meglévén, itt nem iterálok. Hogy világi ítélet szerént tölem in privato megérdemlett boszuállástól tiszta vagyok, azt az Isten tudja, és bizonyítja a legközelebb említett bécsi követtségéről való elmém, bizonyítják a majd következő szenvedéseim is. az övéle elkövetett processusban. Azt nem tagadom, hogy mikor láttam, hogy az ő irtóztató gonoszságának pohara megtölt, és el kell veszni, hogy rajta nem örültem és az Istennek is hálát nem adtam, mint Psalm. 57. 91. 92.; de bizony azt is inkább azért, hogy az Isten az országot olyan rettenetes pestistől és az ecclesiát oly véle

kereskedő effractor futól megmenti. Quod ad
meum privatum, ma is élhetne, és ha azok a
szörnyüségek meg ne nyomják, quaesivissem
mihi gloriam ex salvato inimico Prov. 25 : 21.
22. de talám abban is vétettem. Prov. 24 :
17. 18.

XXVII. RÉSZ.

Apor énnálamnál elébb menvén be Szebenbe, sokat tractált a generálissal; én hogy bээркезém első gondunk lön hárman a Toroczkaі István kiküldése újabb ezer székely lovassal, Bonczidához a szászsebesi rendelés szerént; vicéje volt pedig Henter Mihály, őket ott a kurucz mint verte fel, Toroczkaі Istvánt elfogta, és más nap ismét külön circiter 300-at Oláh-Suk táján levágott, historiára való; emberi mód szerént sem a szentbenedeki, sem ez a két subsequens talám nem esett volna, de Rabutin nem akarta, és abból sült osztán ki, hogy annál inkább sem magunknak, sem pedig tanácsadásunknak, sem tudományunknak semmi hitele és keleti nem volt előtte; vagy teljességgel megvetette, vagy későn követte volna osztán, ha lehetett volna, és bolondság sült ki belőle; így lön a Déva, Szászváros, szászsebesi, fejevári, balásfalvi, szentpáli, marošvásárhelyi, görgényi linea bolondsága, Pekri Lőrincz balásfalvi elfogása. Fejevárt és a váradjai hidat

egyszer muniálta, praesidiálta, aztán a németet belőle elhozta, még is azt kívánta, hogy a város meg se hódoljon, valami hitvány szász gyalogokra hagyván a várat Száva Mihálylyal. A hid elégetésével nemcsak azt a kárt tette, hanem az egész országban a kuruczoknak szívet, és a népnek a meghódulásra való kételenséget adott, ha osztán hódolt, veszni kellett a némettől, ha nem hódolt, a kuruczoktól. Így égették fel a kuruczok Fejérvárnak, Marosvásárhelynek egy részét, de az egyéb égetést az egész országban Szeben-széken kívül mind Rabutin tétette. Gyógy, Folt csak azért égett el, hogy miért volt kurucz ott. Az ördöggel vitette magát el, ha Fejérvártt a templomot is fel nem hányatja porral, és várát mindenét fel nem égetteti : nehezen tudták megnyerni. Azután is, kit Isten tud, azt mondá a tanácsban, bánja hogy elmulatta.

A Bonczidától gyalázatosan és mondani még csak pofoncsapást sen szenvedett, még is elfutott, Henter vicekapitány és hadnagyok megbüntetését parancsolá a generális; bizony ha hópénzes szolgák lettek volna, akasztófát érdemlettek volna; mi a guberniumtól vetők az Apor István resolutus, de még nem instellatus generális forumára és ő vesződék véle; elolvada a dolog, haragudt a generális mind mireánk, mind a tanácsra, mind pedig Apor István praesesre,

mind a melléje delegált táblafiakra. Apor instellatióját nem éré, még is már de praecedentia velem perel vala, de én nem cedáltam neki fogságomig, azután ő is megholt novemberben anno 1704-ben.

Mikor octoberben 1703. az éktelen, fertelmes, parázna életü, mindent bolondul vakmerően elkezdő, és mindjárt elfutó Guthi Istvánt Fejérvárnál a németek elfuttaták és az ott hagyott gyalogját levágták, akkor Olcsvai Mihály fejérvári hadnagyot, hogy a város oltalmára a kuruczok ellen zászló alá hívta a népet, és a város szinét Szebenbe hivattatá velünk a generális, és mind megfogatá, parancsolá, hogy ölessük meg, mert ő bizony megöleti. Mi a directorral megpereltők notára; a törvény absolválá, és bizony méltán. Jésus mit követett miatta el a többi között és felett, kivált énrajtam, hogy én faveálok és protegálok minden rebellist és árulót; meddig kinzotta, raboskodtatta és osztán mint bocsájtotta, magok tudják.

Mikes Mihályt mi idején akarók véle Udvarhelyre küldeni, hogy a székelységet, német officzerek is lévén mellette, tartsa hűségben : nem akará; ezután későn ő maga küldé a szájokba, ők is kapák, és nagy fő kurucz lön belőle mind ez mai napig. Császár nagy szolgálati ezek.

Szász János tragoediája.

Beszélett-e a generális Aporral azelőtt Szász Jánosról, nem tudom, de mihelyt én hozzája menék, beszédének summája ilyen lön : tudod mint ölette meg Szász János ártatlanul Hadnagy Jánost? azt kérdezem : tudtátok-e ti gubernium azt? Felelém : nem tudtuk, mert hiszem mi Radnóton (uti superius) elbocsátatásáról is parancsoltunk volt etc. És monda : hát a gubernátor tudta-e? feleltem : nem tudom, nem hiszem, hogy tudta volna. Javallja-e? Isten oltalmazza! Elhiszem te, de a gubernátor? Ő sem javallja, kicsoda javallna ilyen rettenetes dolgot. Miért nem elöztétek meg; mert ha ügyiben akarta volna, meglehetett volna, én is assistáltam volna, de ez a ti guberniuntok csak egy váz phantasma (az ő nyelvén : votre gouvernement n'est qu'un fantôme). Miért nem büntetitek hát meg? még csak meg sem pirongatjátok érte? Felelet : én még azelőtt egynéhány esztendővel, mikor Kolosvári Dávidot ugyan Szász János itt megölette, azon voltam, hogy megpereljük; ha az akkor meglett volna, vagy in anno 1701. Szentpáli megöletésekor, ez nem lett volna etc. de én sem egyszer, sem másszor végbe nem vihettem; ez pedig valóságos dolog, hogy én mind a kétszer igyekeztem hijában. És monda : elhiszem és tu-

dom, mert a gubernátor oltalmazta, most is ő pártolja, de hidd el, megládd, meghallod, én a legnagyobb harangot is megvonom. Sok volt a szó untig utrinque. Conclusum hivassa Apor Istvánt, Actont is, mert én tolmácskodni nem akartam. Kiket mindjárt hivata, előnkbe rakatá a Hadnagy János portékáját, armását, keserves supplicatióját, és azt végzők : a gubernátor csak egyedül jöjön be postán Szebenbe, a többi tanács maradjon Fejérvártt; itt a gubernátorral concludálván, ő is vissza mehet közikbe etc. Dictum factum. Eljöve más nap, miért? nem tudta; öszvegyülénk, Acton lévén ötödik és a tolmács, elvégzők Szász János fogatását és megpereltetését. A sok szó leírásra nem méltó, az actáknak monumentumit s nemeit irom le, minél rövidebben lehet és igazságosabban tudom, és pro meliori punctatim :

1. Punctum. A generális sem Acton az egy Hadnagy János dolgán kívül semmit a Szász János gonoszságaiban elő nem hozott fogsága előtt.

2. Punctum. Assecuratiót kívánt tőlünk a generális írásban, melynek párja megvan az én írásaim között is; summája ez, a mennyire eszembe jut : hogy törvénnyel prosequáltatjuk, és a pert félben nem hagyjuk, és a generálist azeránt udvarnál s a hol kívántatik, a mint tőlünk lehet,

evincáljuk etc. Én conceptusom és akkor hárman, azután Keresztesi, Haller, Conrad is subscribáltuk, pecsételtük magunk privátum pecsétünkkel.

3. Punctum. Csak hivatlan, háza népéhez bejőve Fejérvárról Szász János, mi hárman a generális házából estve későn kijöven, ötöt a generális palotájáról hívók Henis commendánshoz valami conferenciára, és ott a már lett dispositio szerint árestomban adók Henisnek s eljövénk, a gubernátor rövid beszéddel adván fel csak Henisnek és magának, hogy rab, a többi ezután mások és a törvény megmondják néki. Csak elhült belé szegény s monda: az uram ellen tudtomra nem vétettem; mikor azt tudtam, hogy legjobban járok, ihol akkor estem el. Én mondom: Isten vigasztalja, és ha ártatlan, szabadítsa.

4. Punctum. Tartván a szászok tumultusától, azon éjtszaka éjfél tájban kivitték lovon Fogarasba, igen darabosan keményen bántak véle, naplattak, nebelgettek erdőben véle, hogy Fogarasba setétben vitessék; ott a commendans ugyan szállással, étellel tisztességesen tartotta, a mint a németek mondták, de én azt alig hiszem, mert a felesége semmit, még csak tisztát sem küldhetett néki; nem engedték; azt is későre tudta meg, az ura hová lett; mindazáltal az ilyen dolog nem a gubernium rendeléséből lött, és bizony énnékem nem tetszett, de a generális és

Acton és Apor furiáltak ellene rettenetesképen, a mint az ide alább világosabb lészen.

5. Punctum. Megnyilának az eddig megnémult szájak Szász János ellen mindenfelől:

1-o. Kolosvári Dávid halála, ki a leveles táskáját az ő akkor polgármester házában felejtván, valami per alkalmatosságával, abban talált holmi Dávid és kurva berthalmi püspökné között *ultra citroque* járt szerelemleveleket etc. Ennek ürüggyivel a nőtelen paráznát *contra appellationem et expressum gubernii usque ad revisionem interdictum* megölette, sőt a gubernium levelére csak a palloshersenés volt a válasz. *Lutherano reo a iudice Lutherano inter crimina positum: quod David romano-catholicus factus, ad lutheranos redeundo papae illusisset.* Ellenben a nős kurvát meg honori restituálta. Franck Bálint királybíró collegájával ketten cselekedték ezeket.

2-o. A rusi lutheranus predikátort, orgazdának fogván, 800 forintig megsacczoltatta.

3-o. A Szentpáli Ferencz, Körtvélyesi által való meglövésének vagy *authora*, vagy legalább a *sicarius salválója* és *protectora* volt, az utolsó bizonyosan is megvolt, melyről legtöbbet én tudnék irni, de restellem.

4-o. Úgy a Szentpáli csürét, asztagait Vizaknán felégette és akkor is Szentpálihoz lüetett *sicarius* puskása által.

5-o. Mint kedveskedett Actonnak a maga feleségével, világos, sokan úgy hitték Rabutinnak is, melyet mások jobban tudnak; németek és szászok; énelöttem egyszer minden kérdésem és rá való alkalmatosságadásom nélkül menteni kezdé magát Rabutin erősen : je n'ai jamais cette femme-là. Gondolám : excusatio non petita etc. A bizonyos, hogy az asszony életét salvalá, mert propter veneficium et homicidium a törvény megöli vala, mint az urát.

6-o. Actont Hans Ádám nevü corrupált inasa által megétteté serben, de kiokádta mindjárt és Hans futott Szász Jánoshoz, ki is egy darabig a maga ágya alatt az alsó rend házbolt alsó fészkében a felső ház pádimentuma alatt, és azután egy boltban igen sokáig tartotta, kiszöktetni sem merte, hanem

7-o. Egy azután véle exequált kertész és Pap Jánossal megölette, a felesége és Kindel nevü secretáriusa állván az ajtón kívül, maga ott nem volt.

8-o. Temették el ott a virágos kertben; de ott nem szenvedhetvén, egy esztendő mulva felásták és hordóba dugván, ganéjba küldötte az Oltba, attól az oláhtól, ki a Szentpáli csürét elégette volt.

9-o. Ez Szász Jánostól meggráciáztatott tolvaj volt, et instrumentum praefatorum, kinek az-

tán ő maga tészén mint királybíró törvényt és fejét véteti; de elébb felbízatta, hogy csak megforgatják a pallost feje fölött. En Pithagoram et artem tacendi.

10. Mint adatott a feleségével a Rabutin egyik hajdúja kezéhez, száz arany ígélet mellett, egy üvegben víz és egy papirosban por mérget, hogy Actonnak beadja amaz első után; ki is azt sokáig a jégverem fedelében tartotta, egy jó barátjának és ennek intéséből Tzabanius főpapnak meggyóna és kezéhez is adta, melyet a szegény vén atya mind titokban tartta a fia bátorságáért; kitől is okosan titkolta; detectis tandem et rebus et personis ac circumstantiis omnibus, maga a gubernium elébe hozá, és onét küldék a szász bírák eleiben. Elöttünk vallotta meg a hajdú is, az másik is a dolgot egészen.

11. Hogy Actont Fejérvárott az utcán az én három házaim között lesette, hogy megölesse, azt is az egyik leső sicarius Pap János előttünk absque omni tortura megvallotta.

12. Hogy a testvér öcscse mátkáját megterhesítette és gonosz itallal abortiáltatta.

13. Egy kerzi szász leányt hasonlóképen; de hogy ennek az anyja szegény együgyü paraszt asszony, orvosság neve alatt olyant adatott, mely miatt megholt volna; abortivum vagy méreg volt, ki tudja. De ez kettő meg nem világosodott.

14. Frank Györgynével és sok egyéb nős és nőtelenekkel való paráznságát; de az inquisitionban megtiltá a generális Acton által expressse, hogy Franknét se magát meg ne eskessék, sem senkit rá ne vallassanak; ha valaki mondana is valamit, fel ne írják, ne is hallgassák meg. *Lais erat vel Thais Rabutini et Actonis etc.* Sok más efféle panaszokat, vádokat nem győzném leírni, mind ezeknek occasiója centruma a Hadnagy János halála, legnagyobb delatora az ő néhai secretariusa sicarius Körtvélyesi János, a ki mely buzgó szolgája azelőtt, most szintén olyan buzgó ellensége volt. Szász Jánosért, szebeni promotióért s feleségeért lutheránussá lett; Szentpálit kedvéért meglötte, azt elszalasztván a gubernátor álma és az én betegségem miatt az ura Szebenbe, (mert ha én akkor beteg ne légyek, mindjárt megfogatók vala) levele által, megvallom, az urát minden subornatióból ejúrálta, vicissim Szász János sok költsége, mesterségével, gubernátor és Apor corruptiójával a törvényes haláltól megmenté. Ez köszönet helyén Szász Jánost megöleté. Ebben az is nagy observatio: Elvált volt, mint? ők tudják, hihető nem szépen, már ezelőtt Körtvélyesi Szász Jánostól és minden szebeni promotiótól; és a Szász János lelki barátja, Apor fogatta secretariusának, és Apor lett legnagyobb ellensége Szász Jánosnak. Ez is

observatio : Apor szolgálja lévén, már izent egyszer tőle a generálisnak, de a generális annyira utálta, megizente Apornak, olyan assassint, sicariust többször öhozzá ne küldjön, mert az ördög ötöt elvigye, ha háromszáz pálczát nem adat neki. Ez is observatio : Szász János halála után csak hamar Körtvélyesi lön a generálisnak secretáriusa, kedves tolmácsa, belső embere; németté lön, ugy hallottam. Ezután feleségétől, Szebentől, generálistól, mindentől megvált, kuruczczá, Pekri Lőrincz secretáriusává lett, a ki ezelőtt Körtvélyesit Erzhundsfuttnak hija vala. Másként volt egy reformatus predikátor fia, magyar, deák, német, tót nyelvet jól tudó, expeditor jó, éles, gonoszelméjü, kinek urai és ő latorsága miatt sok bosszút szenvedtem; ő és az említett négy urain igazán betölt : Prov. 14 : 9. Rom. 3 : 4. Nekem ugyan magamnak személyesen nem vétett, hogy tudnám; de mint Szász János tragoediájának egyik derék actorát le kelle irnom; ha el nem találtak volna azelőtt válni, csuda ha el nem kísérte volna. —

6. Punctum. Generális és a dolog úgy kívánván, iránk az országra, kivált a Szászszágra fogságáról, a mint illet; meg van a párja.

7. Punctum. Hogy országgyűlés légyen törvényezésére nézve, elvégzék; az én voksom más volt, úgy mint : országgyűlése császár híre nél-

kül már az udvar tilalma miatt nem lehet, hiszem maga a generális tiltotta meg. Erre a generális azt mondá : plenipotentarius generalis ő, csak légyen meg. Úgy de már az országnak fele tele kuruczczal, Kolozsvár, Besztercze s máshonnan ítélőmesterek, sem egyéb rendek nem jöhetnek ; csonka et illegitima dietának állítja Szász János, excipiál, ha megitélik is ha nem is, appellál, és juxta resolutionem Alvinczianam Art. 4. transmittálni kell, ha exceptiója nem teneál is, hogy ha crimen laesae majestatisnak mondják a generális elnéje szerint, sőt ha a director azt allegál ellene, meg sem sententiázhatni. Azonban nehéz az Hadnagy Jánosnak megölését notae speciesnek csinálni, de ha az is, úgy a segesvári tanács lészen competens judex, mert noha Szász János ölette meg parancsolatjával és sok minden mesterségével, de az titkos; hogy pedig amazok ölték meg, az világos; és azoknak sem magok Szász Jánossal való mentések, sem másféle, ellene való bizonyságok a directornak Szász János ellen semmit sem használnak in foro ad stabiliendam competentiam judicii et actoris, sőt etiam ad convictionem, ha excipiál ellenek, azt pedig el nem mulatja. Quidquid sit, ha megsententiázzák, appellálja és nem lehet nem transmittálni, ott vagy absolutiót vagy gráciát nyer. Keservesekkel véget ér, és köszönet

ha tiszteiből kivetik; életét megtartja, sőt talál ő patronusokat még a tisztei megtartására is; vagyon templom, kereszt, mise etc. Azért ha csak az az intentio, hogy Szász Jánost elébb állítsuk, mert égből bosszút lekiáltó bűnei vagynak és azoknak büntetésére generális nógatása nélkül is lelkünk vesztese alatt kötelesek vagyunk : nem nóttára, nem ország előtt, nem directorral kell őt pereltetni, és így ez veszedelmes időkben országot gyűjteni, embereket koczkáztatni, csonka gyűlésen vétkes példát csinálni; ez nem kell, haszna és kívánt vége sem leszen; hanem vagyon egyenes törvény és áll utunk : a mely rettenetes irtóztató vétkei vadnak, légyen rendes vallatás, magyar és szász derék inquisitorok által, a mellett mi a guberniumból vessük ki, nihil dubitantes de aulae approbatione ubi tot monstra viderit; osztán szász forumon pereljék juxta municipale, pereljék Kolosvári Dávid atyjafiai, Hadnagy János keservesi, Szentpáli, Acton; avagy a szebeni tisztt ex officio magistratus, mint nagy malefactort, ebben juxta municipale non datur appellatio, menjen Kolosvári és Hadnagy János utján és után. Ezer egyéb okok is vadnak rá, lássa a maga nemzetsége mit követ el véle, mert az ország az olyan crimináléknak nem foruma, semmit olyat a director ott nem allegálhat, a gubernium is sem bíró, sem actor, sem executor

az olyan dolgokban nem lehet; ne mocskolódjunk mi véle, ne vesse azt sem százsz, sem német, sem a posteritás: hogy mi nem a bünt büntetjük, hanem ex odio nationis, a melyért sokat fáradott és veszekedett, és ex odio personae vesztettük el. Sok volt a szóm, irásban is tettem, bizony nem az ő salválásaért (mint ezt ide alább rám fogják majd), hanem a közönséges jóért és a dolog valósága s igazságáért; de annak nem használtam, magamnak ártottam, Apor, Acton és a generális rosszul vette felette igen. Elvégzék a gyűlést ad 10. novembris; én mondtam: ha békeség lenne is, reá nem gyűlhetnek; ma 18. octobris fog lenni: míg irjuk, míg viszik a regalisokat, míg választnak követeket, míg jönnek el etc? a törvényes gyűléseknek pedig egy hónappal kell elébb meghirdettetni. Erre mondák: irják a datumot ad 10 octobris. Én mondtam: contra conscientiae et mei officii naturam én bizony nem hazudok; más az, hogy az incattus ha vallat, udvar s világ előtt hazudtat meg. Úgy tették ad 15. novembris. Egynehányszor forgott ez a tanácsban, hol praesente, hol absente generale azután is.

8. Punctum. A generális parancsol, hogy mivel a kurucz sokasodik, Fejérvárról az egy Keresztesin kívül a gubernium jöjjön be Szebenbe. Jött azért a gubernátorné is mindenestől

Csomádra, ott betegedvén meg Zsuzsi igen kedves leányok, melyért az atyja oda méne. Azalatt Apor szállásonra jövéen, szokott reggeli consultationkra, unszolni kezde, a Szász János leveleit gubernium nevével vétessük kézhez. Én mondtam, hogy én bizony olyan új rossz példát nem kezdek, hiszem árultatással nem is vádoltatik, kivált mi csak ketten lévén. No, úgy mond, ő protestál, ha mi rossz jó aztán belőle. Erre nézve küldénk két nemes embert a szebeni tanácshoz, hogy ők viseltessenek jól gondot leveleire. A generális pedig, kivált hogy még a gyűlés dolga sem volt úgy egészen elvégezve a mint illet volna, a gubernátorról előttünk igen nehezen beszéle, és ahhoz illendő stilussal hivatta be Csomádról, mely bizony poena peccati volt, mert én vonagló gyermekemet is kénytelenítettem elhagyni, ő pedig mindenkor olyan volt mint a gesztenyét a parázsból a macska körmével kikapartató majom.

9. Punctum. Nosza rajta Apor koma! fogják meg Verdert, miért ment ő innét Fejérvárra, és hogy hozta a Szász János lovait, portékáit, irásit; fogják meg Szász Jakabot és az öcscsét, híjják vagy hozzák a szászsebesi és schellenbergi papokat, hozzák elő a Szász János irásit; fogják meg Szász Jánosnét is, adja elő ura titkos leveleit, meg kell ijeszteni, így s amúgy jár ha elő

nem adja, pedig nagyon terhes is volt. Ezek mind meglőnek; hallgat az agyas politicus Bánfi, kotyogj te bolond theologus Bethlen Miklós. Így e szerint az embernek barátja, atyjafia, felesége, gyermeke, szolgája, sógora, minden nemzetsége elvész. Muszka- és Japánországban olvastam ilyent, de még a törökök sem követik. Az én anyámat és a gubernátorét a kik megfogták meg is bánták. Mikál Dávidot mint szöktette el királya és anyja elől? Mire esküsznek meg az házások? Hogy-hogy kell már Szász Jánosnétól hite, az Isten és a természet törvénye ellen való dolgot kivánni? Hiszem még rá valatni sem szabad az ilyen köteles személyeket a mi törvényünk szerint; árulónak nem mondja senki, mi szükségünk az irásira? tudom, csak mocskolódás leszen; úgy hiszem, legtöbb énellenem, de én bizony nem vágyok reá, azt is bánom a mennyit már tudok olyant, mert az emberben indulatot gerjeszt és annál inkább prostituáltatik emlékezetünk, hogy passiótól ingattatunk processusában. Azonban, valami a szász tanácson ma megesik, holnap a magyaron is megeshetik, kivált ha magunk csináljuk a példával a törvényt; meg is hagyám a registratornak, hogy ezt az én voksomat felírja; de talám csak másnap Acton a generális izenetét hozá a tanácsba: úgy érti, hogy némely ember igen emlegeti a tör-

vényt és a példát; de bizony magából abból az emberből csinál példát. Nesze neked Miklós pap. Egyszer ismét azt hozá a tanácsban nekem magának s nagyon mondá : a generális úgy hallotta, hogy Szász Jánost én oltalmazom, mert 500 aranyat adtak nekem ; hogy Simonfi ítélőmester nem jó, az is az én munkám. Én mondám : ha a generális azt hiszi, azt is elhiheti, hogy Bethlen Miklós környülmétkedett, csak szintén azon vélekedik a kettő közt : török legyen-e vagy zsidó. Azután szemben is azont mondám a maga házánál a generálisnak, azt tevén hozzá : a ki néki az 500 aranyat hazudta, én úgy hiszem az az ember maga az, a kinek vagy adták vagy ígérték, avagy ő kérte és szolgálatját ígerte érette. Elmosolyodék rajta s monda : néki mondták, de ő akkor sem hitte.

10. Punctum. A director először, azután Simonfi is beérkezhén, nagy tanács lön a processusról; mindenik az én ide elébb írt voksonat állította, noha én egyikkel sem beszéltem külön róla, úgy concludáltak aztán : perelje a szebeni tiszt is a director is, quisque suo foro et processu. Úgy is lön; először a szászok megsententiáltak appellatione etiam praescissa; és én sokat igyekezém rajta, hogy a director immár ne perelje mind az oda fel megirt ratiókra nézve, mind pedig azért, hogy énnekem ex parte iudicum et actoris et

rei post paucos dies certe morituri secundus hic processus non tantum supervacaneus sed calumniis obnoxius, crudelis et plane absurdus et monstrosus videbatur.

De a generalis, elhizsem, a maga udvaránál való credituma és reputatiójára nézve, ut credatur pro rege magis quam pro se et pro Acton zelasse, az országgal is megsejentiáztatta. Appellatiójáról ilyen ítélet lön : Transmitti secundum resolutionem caesaream et regni leges omnino deberet, et transmittitur causa directioni, salvo manente iudicio priori saxonico etiam ad usque executionem, si ipsi ultro transmittere nolint causam criminalem, qua gratia dignus etiam non videtur, ut qui illam in simili Davide Kolosvári et Joanne Hadnagy etiam cum vilipendio regii gubernii, et quidem innocentibus vel saltem minus quam ipse meritis denegasset. Gratia tamen sit ipsi ratione bonorum, ut illa a fisco non attingantur; vigore scilicet juris municipalis Saxonici quoad criminaliter punitos fisco nihil juris est. Et quod ad notae sententiam, quod illa tantum superflue pronunciata et appellata, adeoque accedente etiam statuum intercessione, per gratiam regis certe condonanda esset, ideo bona omnia maneant haeredibus, cum onere contentandi creditores et ab ipso iniuriose damnificatos. Ez volt az én voksom és

mindnyájunké, és így mondá ki Simonfi; meg is köszöné szegény, de a generális és a commissio a javait nagyobbára felgázlák, ad conscriptionem tolták magokat contra leges et diploma, et consequenter ad direptionem mobiliium, frustra nobis contranitentibus; némelynek talám széna, nékem egy tyúkmony sem jutott, nem is kívántam, hála Istennek.

11. Punctum. A szász törvény sententiázta volt ötet csigázásra, lófarkon való vonczolásra és kerékben való törésre, de tiszteli és tanács uraságára nézve, a mi intésünk is előttök lévén, hagyták fővételre; de az ő eziránt való bolond statutumok szerint csak torturára akarák vonni, meg is mondták néki, de nem engedték a tanácsi rendért; én in privato is, sokat mondtam nékik: ha egyszer a szebeni királybirót megcsigázzák, bizony sequens a consul etc. Lehagyták. Nézd meg itt az Isten dolgát. Oh ki száma nélkül csigáztatott ő embert, Rabutin kedvéért is, sőt ő volt csigáztató, sokszor examináló adstans mestere Rabutinnak, kinek idejében rettenetes sok volt; megtudnák mondani a szebeni tanácsház szomszédai; a kik ott laktak irtóztak tőle. Jaj Istenem.

12. Punctum. Rend kívül való gonoszságát bizonyítják: 1-ső egy Hibernus borbélytól szorgalmasan tanulta a mérgek készítése mes-

terségét. 2-or. Sententiázott boszorkányokkal sőt másokkal is egyedül sokat beszéltem. 3-or. Irási között találának egyet, melyben a gubernatortól fogva soráig írja le a fő rendeket rettenetes mocsokkal, engem ír a többi között moechus et adulternek. Micsodás voltam, azt Isten tudja, leírtam igazán oda fel. Ő bezzeg bizony az volt, mégis mikor róla való instrumentumokat előhozák, én azt mondom a szászoknak: a parázna-ságot hagyják ki, sőt a fatenseket megintsék eleve, hogy ha tudnak is olyant, hallgassák el, mert úgy lehet, sok házak moeskoltnak meg véle, a maga halálával amazokról el nem veszi. Az említett pasquillust Pekri Lőrincz s Bethlen Jánostól küldék az urak a szászok törvényében, hogy ott vessék szemére Szász Jánosnak, de én nem javallottam, ne látassunk magunk boszszúüzésével üldözni. Executiójára is az ország részéről Bethlen Jánost s Pekri Dávidot az én voksom ellen küldték, mert én azt mondtam: sem a mi becsületünk és jövőnk emlékeztünk, sem maga a törvény nem engedi, ut nos sententiae per nos ad regem transmissae executores simus ante revisionem et rescriptum regis etc. Ha pedig ugyancsak küldenek, grófokat érdemel-e egy kerékre ítéltetett veneficus sicarius szász? De csak pusztán malomban hegedültem; executióját még csak nézni sem mertem, mind a

becsületért, mint bíró, mind Prov. 17. 18. A gubernátort is intettem, hogy ne menjen, de nem fogadta, az Apor ablakából nézték együtt, melyet a generális és a német főrend igen gyalázott, engemet ellenben szembe is, hát megé is megdicsért. Exequálták 5-ta decembris azon helyen és azon hóhér, a ki Kolosvári Dávidot ; temetése is minden halotti czeremonia nélkül a latrok közé, a Kolosvári temetéséhez közel lett. En judicium Dei. Mind a perben, mind az halálában bizony generose és merő heroice viselte magát, melyet minden csudált és dicsért, a generális is. Én azt mondtam, s írom most is : második tolvaj a keresztfán. Az atyja is evvel vigasztalta magát : jobb volt így elveszni az ő fiának, mert úgy hiszi, hogy idveziül; ha sokat élt volna, elkárhozott volna. Még Fogarasban volt, elein kívánt jezsuitát, de a generális nem engedte, melylyel a generális nekem megdicsekedék, és én megdicsérém érte a generálist, hogy igen jól cselekedte és ezután se engedje, mert csak megcsalná etc. Nem kívánta aztán Szebenben maga is.

Ezt én Szász Jánosról sokszor megjövendöltem, mikor olyan gyermeki ifjúságában polgármesternek tevék. Az atyja ab anno 1678. komám lévén, örömmel írta meg nékem, én gratulálék, de megírom : igen elején érő gyümölcs, féltse a rothadástól. Látta Borosnyai már vizaknai pre-

dikátorságában is az atyjánál azt a levelet. Mikor Kolosvárit megölette, a guberniumban mondtam: kegyelmetek megéri, hogy Szász Jánosnak ugyanazon az helyen veszik fejét, az hol Kolosvári-
nak. Előhozá azt csudával a guberniumban, az executiója után, Haller István uram, és rá emlékezénk mindnyájan. Anno 1703 tavasszal olyan penész-zöld köntösben jövén a tanácsban, mondtam, maga is hallván: bizonyosan hamar elvész. Hadnagy János dolga még nem vala; ebben a köntösben ment a pelengérhez. Pap János, nékem azelőtt inasom, és a kertész, véle együtt exequáltattak; Kindelnek csak az nap adatott grácia, mikor már a gyolcs köntösben imez ket-
tővel együtt ült ő is. Így volt a Szász János tragoediája és a mennyire én is benne forgottam; generális et Acton miért üldözték, oda fenn megvan. Rút kezdetnek, rút vége. Apor üldözte az Hadnagy János titkon ígért pápistaságáért és Segesváratt ígért templomért; noha Hadnagy János lutheránusul halt meg. Haec pro documentis. — Ebben a fatalis 1703 esztendőben váltam el fiam Bethlen Mihálytól, jószágim, lovaim, marháimtól, de majd gonoszabb lészen még az 1704 esztendő.

XXVIII. RÉSZ.

Bethlen Miklós tragoediája és az ország szomorú romlási anno 1704.

Felvirrada ez az 1704-nek, nem csak nékem és az én házamnak, hanem az egész hazának és abban az Isten házának siralmas esztendeje Erdélyben, melynek kezdetiben az helyen : „uj esztendőben mi vigadjunk“, adá Isten szánkba azt a mi vagyon : Job. 30. ult. Jer. 9. és 16 : 3. 4. és totam threnodiam; és husvétban Luc. 23. 28. 29. 30. Ne mondják: nincs ma proféta; vagyon bizony, de fülünk nincs az hallásra, szemünk a látásra; proféta volt Tophaeus, Nagyari és több sok jámbor predikátor. Az Isten szólott régen szamar által Bálámnak és az által Báláknak; szólott az halálra menő Szász János nyelve által Erdélynek; mikor sententiáját kimondván és tőlünk uraktól először, azután az országtól búcsúzván, mondotta : hogy már a nagyságtok, kegyelmetek örömeiben részem nem léssen, azon ugyan szomorkodom; de azon bizony örülök, hogy az nagyságtok kegyelmetek keserüségében nem részesülök. Mikor Enyedet felégeték, mészárlák, 16

martii, az én papom Bonyhai György abban az órában prédikálá a Teleki Mihály keresztelése alkalmatosságával ex Esa. 8 : 3.; pedig a dolognak még csak árnyékát sem tudta, sem ő, sem más senki. De az Isten hírek és eszek nélkül prófétalt az emberekkel; vigyázz rá, maradék, az én sok szavamra, veszekedéseimre, szenvedéseimre.

Az elmúlt ősszel vete reánk a generális 100,000 r. ft.; mely hamisan vettük mi azt erővel az embereken, meglátszik a felvetésből; sok gróf úr, főispán, főkapitányra semmit sem vetettünk, sok szegényre százakat, kölcsön, hogy már, de soha sem fejében; én másképen mondtam, hogy szedessük vagy felvessük, és sokat veszekedtem, gyűlölködtem hijában. Ebben Apornak vétke nem volt; én is 1,000 forintot adok vala, ha léssen vala, adósodva is; de Husztért a kamara és citadella engem megett vala, sőt ha az háború Marmarost el ne szakaszsa egészen, az oda adott 21,000 r. forinthez, még 9,000-et executióval is megvesznek vala rajtam jószág nélkül is. Az a 9,000 forint készen volt oda ki Huszton, a viceispán és Farkas Zsigmond kezénél.

A generális szörnyen tiltván a futást, költözést, a lármáért scilicet : bizony kicsinybe marada, élet nélkül nem maradék; a feleségem is 22. octobris futva szalada be a szent-miklósi szüretről.

Az említett hármaskövetség, elbomolván a Bethlen Lászlóé, még akkor elkészülvén, de a generális usque ad 5-tam januarii fel nem bocsátá, azt mondta: a gubernátor olyat mondott volna néki, míg imez 100,000 forintot nem administráljuk, el nem bocsátja; de vagy a generális, vagy a gubernátor, vagy mindenik hazudott, az első mendacio, a másik falsiloquio tartóztatta, (a mint a dolog bizonyosság) a generális usque ad 5. decembris, hogy a Szász János életét az udvar meg ne maraszthassa, valamiként informáltatván Bethlen László alkalmatosságával. Ezt én Acton a Szász János executiója után való szavaiból tudtam; a guberniumnak monda: jól cselekedte nagyságtok, hogy exequáltatta, mert ha ti nem cselekedtétek volna, a generális elkövette volna, még ha Bécsből gráciát hoztak volna neki is. Ennek halála után egy hónapig tartóztatta ugyan, a realis informatiótól félvén, nem annyira csak Szász János aránt, melyben minden rúttitkot tudott. Bethlen László félt tőle viheto levelektől is, nem lehetvén sine scandalo sem megtiltani, hogy senkinek levelét el ne vigye, sem az ő szokása szerint az uton felve-retni. És így a guberniumnak derék informatió-ját de statu rerum, (melytől az ő csudálatos, visszás és irtóztató processusa és conscientiaja ötet méltán ijeszthette) gátolta, halasztatta véle

Bethlen László személyében, hogy se clavisos írás, sem szó és izenet ne mehessen az udvarhoz, míg azt ő a maga részére nem praeoccupálja. Timebat ne aula exacte informata ipsum suspectum haberet, et grassantem belluam amoveret, vel saltem frenum truculentiae ipsius (quod post excidium sero sapuerunt Phryges) imponeret, ne provinciam, uti fecit, pessumdaret. Ezt egyszer haragjában ellenem kifokasztá, hogy a Badensisnek anno 1690 Bécsből énáltalam küldött és hozott decretumok: ne provinciam hostiliter tractaret, nullius bona involet etc. hozódának elő, és kértük, hogy kövesse Badensist. Mint-hogy Bethlen László követségének is merituma egyik ez volt, hogy olyan decretumot (melynek párját el is vitte) küldjön Rabutinra: nékem bojtorkodék mint a lódarázs. Ah, ah, monsieur chancelier, néked minden munkád a rebellisek protectiója, eleve tudtad te, hogy ennyi rebellis léssen, Bethlen László követsége is csak azok jószági protectiójára való etc. Prov. 17: 12. Elfortyant a lelkem. Minél inkább urgeáltam a Bethlen László expeditióját a guberniumban, a gubernátor annál inkább hallgatott, okát sem adta sem a halasztásnak, sem az őmaga, Psalm. 58: 5. 6. áspisi hallgatásának, Rabutinjával együtt, a feljebb említetten kívül; melyet az is meghamisít, hogy mikor Bethlen László elméne is,

számtalan restált abban a praetendált 100,000 forintban. Félő, hogy a gubernátor is sokat ne vétett légyen in hoc puncto, legalább debite non urgendo post 5. decembris; ámbár ha addig tartózkodott volna is a maga személyének Rabutin és Acton előtt való kedvességéért, nem vehették volna-e fel a 100,000 forintot, nem ülheték volna-e meg Szász Jánost, Bethlen László Erdélyben való létele nélkül? kinek egy ifjú regalista voksa és még az is igen ritkán, mert ő a státusok között keveset ült.

A Szász János miatt hirdetett gyűlésben eljött fő rendek, vármegyék, székek, városok követeit nem annyira csak a kurucz félelme, noha megvolt ugyan az is, mint a generális és arra való megegyezésből a gubernium parancsolatja rekeszté Szebenbe, még Görgénytől, Beszterczétől jöttek is, Brassóból jöttek nehezen bocsájta vissza. Apor aziránt is igen zelált: „itt üljön minden ember;“ noha nem olyan könnyű másnak ott ülni mint neki, mert ő három esztendőre való éléssel és sok ezer arannyal, feleségével, mindenével volt ott; más 10, 5, 6 forinttal, feleségét gyermekét koplalásra hagyván. Segesvárról, Medgyesről a fő rendet jószága felégetésével költözteté be a generális, kiket én is intettem arra, nem csak a generális furorától, hanem attól is féltvén őket, hogy úgy járnak,

mint a dérsütötte csollán, majd feljö a nap, a deret elolvasztja, s imezt elszárasztja. Bizony vékonyon gondolkodik az, a ki ilyen civile bellumban az emberek hűségét vagy támadását az akaratnak tulajdonítja csak, és vagy igen dicséri, vagy igen sententiázza. Nagy tökét is sokat viszen el az árviz, hát gazt.

Soha én a gubernátor előtt végbe nem tudtam vinni, hogy annak a költség nélkül beszorult főrendnek és secretarius, registrator, cancellistáknak ex publico valami kevés élés adassék. Én erről a generálissal is beszéltem; javallotta: hiszem kezetekbe vagyon, ember hitét, elméjét felülmulja. De él az Isten, valamikor eléhoztam, úgy nem szólott a gubernátor hozzá mint a föld, mint ama siketnéma; el is szöktek oszlottak az én fogságom után a cancellisták, noha volt a miből adjanak, mert Fogaras földéről hozattunk volt szépen; hová tették, én nem tudom. Azután abból a gabonából rendelénk a rabok számára is 100 vagy 200 köblöt, de soha sem embert gondviselésére, ergo nihil; különben is én és Apor addig doblánk : hogy a rabok állapotját vegye számban Simonfi itélőmester; czéloztunk a magunk rabjai alkalmatosságával a generális rabjai vizsgálatására; szólok a régiekről, nem de captivus belli; sokat írhatnék itt, de nem ide való. Kérdezzék meg, ha él, Dévában megvakult Szabó

Miklóst, Csiszár Gergelt, amaz káromkodó aranyosszéki szolgáját Jósika Imrének, kit még in anno 1698. fogatott volt meg a generális, és ha nekünk Istenünk, lelkünk lett volna, még akkor kézhez kellett volna kérnünk és köveztetnünk, mint ki egy kutyát keresztelt volna meg az atya, fiú, szentlélek nevében; egy Marosvásárhelyt feleségestől gyermekestől megkeresztelkedett törököt; azt a szebeni adós szíjgyártót, a kit Telekinétől pénzen kért a gubernátor; és végezetre kérdjék meg a Simonfi deákit, a szebeni tömlöcztartót, Hopner hóhért és cigányokat, magát a sok rabot; akkor tudja meg, ki volt Rabutin, magyarul: Rabbá-tön; ki volt Szász János; és kik voltunk mi, Isten és felebarátunkhoz jég, gondviseletlen, pökeelem gubernium, excepto Apor. No ebben sem telék semmi is.

Hát az archivum és a cancellaria szállása miatt mint járék a gubernátorral? Mondám egyszer a tanácsban: ha lehetne, rendeltetnének közel az én szállásomhoz egy szállást a cancelláriának; az expeditiókat és archivumot magam is néha megtekinténém, ők is közel érnének etc. Apor jószántából mindjárt monda: bizony jó volna, annak úgyis kellene lenni. Imhol épen a kegyelmed szomszédságában jó ház volt, vagyon, ott jó léssen; a fejedelemnek Apafinak vagyon ott

négy vagy öt lova és szolgája. De hiszem annak a polgármester rendelhet jó szállást. Én mondtam : bizony jó léssen. Erre felele a gubernátor : úgyde az én lovaim vagynak ott. Én mondtam : hiszem könnyű azoknak is jó illendő szállást szerezni. Neki csattana : mit dispónál kegyelmed, az én házaim, jószágaim, szállásaimban, eluntam már, de bizony kifokadok én is, soha tovább nem állom. Én mondtam : én uram nem disponálok, én ezt a szállást sem tudtam, míg Apor uram elő nem hozá, annál kevesebbé tudtam s tudom, hogy kegyelmednek ott lovai vannak ; nékem magamnak nem kell, az archivum, cancellaria nem enyim, hanem a császáré s országul kegyelmeteké. Hánykodik veszkedik a székben : így uram s amugy uram, de bizony megmutatom, hogy én vagyok elsőbb, nem kegyelmed etc. Elcsudálkozám, bosszankodám rajta s mondtam : mi vétkem vagon nékem ebben? Hogy kegyelmed itt legelső a guberniumban, azt tudjuk, elsőbb kegyelmed nálamnál, tudom azt ; ki is kérdi vagy perli? köszönje kegyelmed Istennek, a királynak ; de kegyelmed elsőbb énnálamnál csak egy lépéssel, itt mi a tanács mindnyájan kegyelmednek szolgatársai vagyunk nem szolgálái, megbecsüljük mi kegyelmedet mint gubernátort, de kegyelmed is becsüljön meg minket, mint collegáit s ő felsége tanácsit, mert az ilyen-

forma tractáltatást itt kegyelmedtől senki fel nem veszi, legalább bizony én nem, időmre is kegyelmedhez képest majd apjakorú ember lévén. Az urak csak hallgatták s eloszlánk. Beteljesíti rövid nap a gubernátor szavait, de kevés napmulva megsiratja maga is, mert az én capite 26. említett bonczidai buza és szénáról való voksomra czélozott. A hosszas uralkodás által felfuvalkodtatván, akárkivel is könnyen összeveszett, mint Sárosi Jánossal; hogy tanácságában nem nagyságolta, reá izent; amaz ezt felelte: Sárosi Bánffi Györgyöt bizony jó szívvvel nagyságolja, de az 1692. esztendőbeli végzés szerint a magyar tanács úr a gubernátort sohasem; ő sem a tanácsi rend, sem az unitária religiúnak praejudicáló példát nem kezd. Igazat mondott, meg is nyerte nem csak előttünk, hanem Bécsben is Sárosi. Haller István a suki tónak felette gyakorta való szemtelen halásztatását (mely igen szokott dolga volt a gubernátornak, minden tós embe- reknél a mezőségen, mind az uraknak, mind a jobbágyoknak nagy terhelésével) megsokalván, megszólalt vele, és azért a gubernátor rütu összeveszett vele, nehezen békélt meg Haller véle. Apor István is, hogy a gyalma vesztegetését elunván osztán, oda nem adta, hogy a más ember tóját más gyalmával, más jobbágyával halásztassa, szállítassa szokása szerint: Aporral egy-

szer az ország között rútul összeveszének, noha ebben ugyan Apornak volt inkább vétke. A gubernátor fölkele s beméne a maga házába; mi is a tanács; Apor helyében, az ország közt, az asztalnál marada; zúgolódás lön és az ország Aport satisfactióra akará kényszeríteni más nap; de azon este egy (a mind mondák) arany órával megbékélt vele titkon Apor, mely Apornak becsületére, emennek, mind német, mind magyar előtt gyalázatára fordult, hogy a becsületét titkon, pénzen adta el Apornak. Sokan mondták: a kerítő, a kurva, avagy két szajha, ha a piacon kurvázza le is egymást, mégis a bíró híre nélkül nem békéllik. Kis Máté, Koncz András. Mikes Mihálylyal is a fiscalis produktiókor, gróf Seau és egész consessus előtt igen méltatlan vesze össze, Mikes sem hagyá magán sülni, én csidítám őket. A tanácsban is sokszor állottam én közikben Apor és Bánffinak; de bezzeg soha sem állott ő én és Apor közé; a felesége házába futott olyankor, vagy úgy szólott, mint a hal; ha egymást megöltük volna sem bánta volna, sőt minden dolgok azt bizonyítják, hogy a mi veszekedésünkben tartotta status ratióját; de ha reformatus nem lett volna ő is, én is, s én Istentől nem féltem és az ő személyében az ecclesiát nem öröttem volna, ez a macchiavellismus: Divide et impera, bizony rútul megcsalta volna, mert

őrajta Aporral egy pénzára gyertyánál megalkhattam volna; a generális is ezt mondta s irta nékem. Ennek világos bizonyosságát irom majd le az ő seriesében igazán.

A mint a deák irás végében emlékezem in fine decembris 1703 tett projectumról, az mint készült, forgott és halt meg, maga és az én arra 2. januarii 1704. iratott declaratióm megmutatja. A mi intenciónk, tam pro caesare quam pro patria, hogy jó volt, a bizonyos és világos; de hogy a Saul ördöge a Rabutin elméjében arra magyarázta, hogy mi Kolos, Doboka, Szolnok és Torda vármegyéket akarjuk övéle levágtatni s égettetni: úgy adá elé a projectumról tett conferentiában 31. decembris 1703. Eléggé magyarázó a declaratio szerint, mert én abba csak azt irtam le 2. januarii, a mi 29. és 31. decembris szóval fennforgott a mi tanácsunkban, és a véle való conferenciában; ő mint a lisztet kihullató és a korpát megtartó szita, valami jót és csendesítésre valót javallottunk, abban semmit meg nem fogada. Nem küldé el Mikest, előbocsátá Guthit, elvárá, hogy rebelláljanak a vármegyék és a székelység, elküldé osztán baron Tige-t, Aranyosszéktől fogva kerekén Beszterczéig égeté, öleté s vágatá az országot, de kuruczot keveset, mert az akkor vagy elfutott idején, vagy Guthival a székelyeket kóborolta; amott falu,

város, asztag égett, imitt a székely rebellált, Deésnek a színe az ő felsége hűségében praesidiált helyekben volt, odahaza mindene elégett. Egy szegény ember a többi között, egy kis fiát általveti a gyalogkerten, és a mint maga utána akar menni a kerten, úgy lövi a német hason, beesék a kertben; a szegény kis gyermek mondja : apa, kelj fel, menjünk; azon a gyermeket is úgy lövi egy német, az apja mellé esék halva. Ezt énnékem sírva beszélé meg mindjárt az az hires kapitány Hatházi Gergely, ki szemével látta. Vissza jöve Tige Balázsfalvához, és osztán gyaloggal, taraczkokkal erősödvén, lön az holdvilági mészárlás, mert harcz nem volt, egy német sem veszett el; egy taraczk-golyó előtt Guthi, az egész hada elszaladt; ő könnyen elszaladott a lovassal; a székelyt, mint a berbécset úgy ölték, közel 1500—ig; volt az hír szerint ötezer, de fegyvert sem fogott annyi, német ezer ha volt. Akkor égeték pusztíták el a németek Udvarhelyszéket, és a hűség mellett azon jószágomat, házomat is; jó kertészemet a háznál ölték meg, pedig a szék követe levele által gráciát kért, és mentette magát, hogy a kurucz erővel költötte fel, tüzzel vassal fenyegetvén. Részszerint úgy is volt, de Rabutin a követeket vetette a tömlöczbe, a levelet a fogával is rágta és a lábaival tapodta az ő szokott furiája szerint. Így bánt

egyszer Seau írásával és az én gráciás voksommal is; az akkor megfogott egyik követet bocsátatta volt el az azután más versen ugyan onnét jött és hasonlóképen tőle megfogott két követel együtt az én törvényemkor, hogy szék követei képében engem sententiázzanak, Orbán Zsigmond, Ugron Pál, Borbély János voltanak.

Az Isten tudja mely nehezen oltalmazók meg Tordát, Aporral ketten tőle, hogy fel ne égesse, kardra ne hányassa akkor, mikor Aranyosszéket és Deéset, és csak azért, hogy miért hódolt meg a kurucznak.

Micsoda stilusu leveleket és pátenseket bocsátatott ki velünk, meglátszik magokból. Bizony irtóztunk hivataljától, beszéditől, izenetétől; mert kivált osztán, hogy a dolgok nehezedtenek, merő Saullá válék; osztán csak elvégzők, hogy valamint izeni, vagy mondja Acton, vigyázzon jól reá a secretarius, registrator, csak expediálják, odatévén : méltóságos gróf úr ő excellenciája iratja vagy parancsolja általunk. Ha lehetett volna a papiroson és szóval, menykövet, pestist, basiliscust hányt volna. Egyszer azt izené : a pátensben írják meg, hogy az anyák hasából is kihasogatja a gyermekeket. Jutott eszemben Hab. 1 : 13. Így moderálám vagy molliálám : a terhéseknek sem lészen kedvezés, etc. Ekkor mondja vala a szegény gubernátor : ha-

talmas Isten, mi csak hóhérok vagyunk; Apor meg ismét: olaj is kellene a sebhez, nem csak bor és étető, bizony kiesik ennek a csebernek a feke. Sóhajtottunk, sírtunk, nyögtünk, baron Tige Isten s ember előtt protestált ellene, nem is akarta, és ugyan sokat el is mulasztott kegyetlen orderében, de a rácz egészen a Rabutin geniusához alkalmaztatott nemzetség. Zsák megtalálta foltját.

Halld maradék! ezek a szörnyüségek iraták velünk a 20. februarii költ projectumot, melyről lásd meg az én apologiámat és egyéb actákat és exhibitákat. Itt rövideden ezeket írhatám hozzá: 1-ör. Ő kért az Istenért is, gondolkozzunk, találjunk valami jót fel a haza megtartására, jó szívvel elköveti, megölel, megcsókol (megcsókola bizony Júdás módjára). 2-ör. Szemembe azt mondá: le projet est bon et beau, a projectum jó és szép; másfelől kivonta a pennával a kezdetitől fogva végéig, és úgy küldötte vissza a gubernátornak Actontól, de a gubernátor akkor nekünk meg nem mutatta; csak igen hidegen, rövideden mondá: én Actontól elküldtem volt a generálisnak, de nem tetszik neki. Sem ebben a beszédben, sem az elküldésében, sem a dolognak forgatásában nem felelt meg a gubernátor egészen hazájához és mihozzánk Aporral ketten való kötelességének, meglátszik az énellem

való processusból ide elébb. 3-or. Azt mondja egyszer nekünk hárman, hogy arról a tőlünk javallott frigy és kvártély dolgáról írjunk mi Rákóczinak, akár együtt hárman akár egyikünk, melyik, ő nem bánja. Mi mondók, hogy mi nem irunk; jaj lett volna bizony annak. 4-er. Nékem meg egyszer, a salvagvárdiák és a nép oltalmazásáról, nem égetéséről beszélvén véle, azt veté: te nem császár, hanem Rákóczi cancellarius vagy. Itéld meg Isten és mind, a ki azt a projectumot és egyéb munkáimat is olvasod!

Toroczkai István jövén be generális kapitány titulussal, irta Vas Györgynek: hogy ha Kolosvárat fel nem adatja, az ő szőlőjét mind kivágatja. Rabutin megmondá nekünk s kérdé, hol vagyon Toroczkainak szőleje, mert ő bizony mindjárt kivágatja, és a mit amaz csak mondott, ő megcselekszi. Mi mondók, hogy igen kevés szőleje vagyon, azt könnyü kivágni, de bizony ő száz annyi szőlönket vágathatja ki nekünk. Inkább kövessük Prov. 26 : 4. Osztán a fiait megfogatá, és vittek olyan hírt az anyjoknak, hogy megölik. Sivutt rivutt, majd kórság törte. Én beszélék az urak kérésére, de nem szavokkal, a generálissal felőle, azt mondá: gondolatjában sem volt, nincs is, mondjam meg az anyának, hiszem nem pogány barbarus, nem bolond ő. Én is még beszédemet úgy kezdtem vala véle: hogy

hallotta az anyjok, de én megmondtam : ne higgyje. Megvívém az asszonynak a jó hirt, a szőlőjét sem bánták.

Aporral hogy a gubernátoron megbékélhettem volna, annak bizonyságait így értsd maradék. Nagytitkon mondotta volt ő a gubernátornak, még talám a felesége sem tudta, hogy ő a csiki barátokhoz adott 3,000 aranyat, és ha utolsó szükségre jutna, ezrét néki adná. Ezt a gubernátor Rabutinnak megmondta, ez meg Aporra való haragjában : bouc f... sat. dicsérése mellett nekem megmondá. Tudom én, úgymond, miért tett ő oda' annyi aranyat; hogy mihelyt akarja, fordíthassa a ködmönt. Én Apornak az aranyat megmondám, mőndőjét és mondását elhallgatván. Először elbámula rajta, s kérdi : honnan tudom? későre megmondám : a generálistól, de szavait ekkor sem. Nosza : aha lélek, ilyen olyan; Szász János, úgy segéljen, nem holt meg, általadta lelkét Szász Györgynek, hiszem azt a világon senki sem tudta, hanem csak ő maga s a gubernátor; osztán úgy beszélé meg a dolgot. Nem ok nélkül búsult és haragudott, bizony, mert nem csak az erszénye, hanem élete, hitele is veszedelmezett miatta. Hát ha a generális szavait is megmondottam volna, de vette ő jól eszében, hogy a generális előtt gyanus etc. etc.

Inczédi Péter fejérvármegyei viczispán

mondotta Keresztesinek, és ő nékem : hogy a falukon az az hír, hogy Kolozsvárt feladták a kuruczoknak. Ezen hirt másfelől egy német asszony beszélte Szöllösi István én szolgáltnak, harmad felől Haller Istvánné asszonyom az urának, és így osztán, mi a tanácsban beszélvén róla, a gubernátor a királybíró fia temetésén. Acton ott az nap mindjárt izene a generálisnak, ki is mindjárt Acton által hivata engemet és Haller uramat együtt, és mindenikünket, de kivált engem úgy elpirongata, hogy szörnyőség : miért költünk hamis hirt, elhiszi azért, hogy úgy kívánnók. Azért szavatosát adjuk : mert így s amúgy lészen. Mi megbeszélök. Monda ő furiával : Inczédit a gubernium mindjárt fogassa meg; te cancellárius a szolgálodat fogasd mindjárt, vagy a német asszonyt állítsa elő mindjárt. Jó hogy Haller uram feleségestől menekedheték; a szegény Keresztesit is nehezen tudók a tanácsban megoltalmazni, más egyéb méltatlan nehézsége is lévén ellene etc. Inczédit megfogatók, de öt nap mulva elereszteté; ő sem jött azután Szébenbe; — a Szöllösi szerencséjére a német asszony az én szállásomra jött; keresetlen küldök a generálishoz.

Mikor Enyedet elronták, akkor Német beszélte Bethlen Sámuelnek, hogy professort, papot, deákot mind levágták; ő nékem; én szá-

nakozva mondtam a gubernátornak; ő bizony mindjárt a generálisnak beadott, noha már a generális megmondotta volt néki maga mentségével, hogy ő salva gvardiának egy kapitányt rendelt volt a scholának; és így mi szükség volt? sőt ha még a nem lett volna is, miért kellett az én nevemmel járni a generalisnál? akár vanitás akár malitiából. Hivata engem mindjárt a generális, nekem agyarkodik szóval, a fogait is csikorgatta, mint az erdei kan: te szód-e, te hited-e ez és ez? mind csak te csinálod az ilyen hamis híreket, az én gyűlölségemre, gyalázatomra, de bizony úgy bánom véled, hogy soha sem jót sem rosszat nem csinálsz többé, káposzta fejékké csinálom a fejeteket. Nem győzném én azt felírni, el is felejtettem, resteltem is. Igaz a Salamon szava, próbáltam sokszor akkor is magamon s Rabutinon: Prov. 14: 3. és 29: 9. Mentem magam a mint illet; felkelék, eljövök előle, a mint köszvény miatt az ágyban fekiüdt s ült; utánam is kiabált: Je ne suis pas tyranne Turc, Tartare ou Barbare, azaz: nem vagyok én sem tyrannus török, sem tatár, sem barbarus. Gondolám, hogy Erdély s legközelebb Enyed tudja, kicsoda s micsoda ő. Ilyen jó atyafi, patronus és collega volt a gubernátor, melyben ez nagy N. B.

Elromlások előtt négy vagy harmad nappal

a város elei és professorok küldettek vala be titkon, hitván rongyos ruhában egy deákot Szebenbe a gubernátorhoz, és énhozzám mint főcurátorhoz, hogy a generális valami rossz dolgot ne kövessen rajtok, mert 5000 kurucznak ők ellene nem állhatnak, de a mennyire lehet, ők az hűséget ő felségéhez ma is megtartják, melyet azzal is megbizonyítanak, hogy a mint a kuruczok Kolozsvárt megszállották, ők készek a generális leveleit ki és be hordatni, magok emberei által, magok veszedelmével is. Mivel a kuruczok kegyetlen halálok nemével, nyárssal mivel ölték ekkor a levelvivőket és küldöket, azért ettől a deáktól sem mertek levelet küldeni, hanem pro credentia hozta a professorok keze irását, olyan apró papiros-darabokon, valami biblia vagy más könyvből citált mondásokat, hogy ha a kurucz kezén érne is, oltalmazhassa azzal életét, hogy azt a tanulás közben professorától elejtett, vetett darab papirosat csak úgy vette fel hátulsó szükségére, és hogy most hazájába megyen Háromszékre; én pedig az három professor irását látván, és osztán consequenter a generális is, hihet néki; hozta a város pecsétit is kettős papiroscska között zöld viaszra ütve.

Én evvel a deákkal és credentiákkal menék a generálishoz és beszélék véle a dologról, a deákot is praesentálám. Először igen keménykedék,

szóval, hamisak szükségtelenek, ilyen amolyan büntetést érdemlenek; mentettem amint tudtam és mondtam: legalább a clerus, schola ártatlan és annak csak az ő könyvére van gondja; mondta: a clerus is lehet hamis, mindazáltal ő meglátja és mind clerus, laicussal, illendőképen hűségéhez képest bánik. Nekem bizony semmi derék bizodalmam nem lön szavai és gestusaiból, hanem végre arra lépék: Irá maga kezével énvélem való tanácskozása után, egy-két újni kis papirostra ezeket a szókat: *Il est salutaire ajouter foi*, az az: idvességes dolog, hitelt adni, vagy hinni; melyet is, ugy találók, hogy a vivő bátorságáért ketté kellene szakasztani; maga csendeszen ketté szakasztá, s adá hozzám, hogy adjam a deáknak és instruáljam, vigye el Enyedre és onét iktassák el a kolozsvári commendánsnak, és az *credentia* lészen, mert az a commendáns ismeri az ő irását; hozzon választ és valami hirt tőle, ő ad florenos 30 néki. Én ezzel és magam czédulámmal elbocsátám a deákat, hogy siessen Enyedre; adék magam pénzét florenos 3 néki. Én pedig semmi derék *assecuratiót* nem vehetvén a generális beszédjéből, azt irtam a czédulában, szóval is megmagyarázám néki: hogy a míg a kolozsvári válasz eljő, ha addig a német rájok mégyen, meg ne várják, ha pedig az a válasz eljő, azután nem féltém őket. Míg ez a deák visz-

száért, oda lett a város. Mikor a deákot elbocsáttattam, mindjárt a gubernátornak megbeszéltem a dolgot, hogy a generálist csendesítse, mert félttem Enyedet. Mint a jég, olyan forrón csak azt mondá beszédemre : Semmit sem tudok a dologban. Beszélt-e a generálissal, nem tudom, de nem hiszem; mert sem maga, sem a generális, sem előtte, sem utána a veszedelemnek soha sem mondta, hogy beszélt volna; noha imez említett veszedelmes bectelenítetésem után a generális, Actont és Degenfeld secretáriust, eddig való szokásán kívül együtt küldené a gubernumban az enyedi, tőlök bekességet kérő követéségből megfogott hadnagynál talált irásokkal, kik között volt valami közönséges rendelés korcsomáról, miről etc., melyet a professorok is subscribáltak volt. Mind a ketten, mintha én lettem volna gubernátor, szemeket szavokat rám dirigálák és szörnyen exaggeráltak : *Quam magni et quam omnes peccatores fuerunt, quid censet illustrissimus dominus cancellarius?* Nem tudám kimondani lelkem fortyanását. Én arra mind tudtam volna felelni, de micsoda veszedelemben forgottam. Az akasztott embernek prókátorai a varjak. Én azt felelém : *Si peccatores fuerunt, luerunt.*

A gubernátor felelete : vagy hallgatás, avagy *nescio*. De bizony tudja az Isten, a *nescio* mikor

asinorum és mikor aspidum responsio. Taces, nescis certe tempore bene loquendi, sed loqueris et scis tempore bene tacendi. Mégis azt hallottam, engem okozott Enyed veszedelmével; ha úgy szólt, Isten oltalmazza az ártatlan maradékát a büntetéstől érette. Térek vissza Aporhoz.

Noha én Aporral egész haláláig az oda fel említett hazudtatástól fogva meg nem békélhettem, mert nem lön senki békéltető, de még is ad publica tractanda szemben egymáshoz eljártunk, és úgy lött az említett aranyról való beszéd is. Egyszer menék hozzá, Haller is érkezék, az ország keserves állapotjáról beszélgettünk; több sok szó után mond Apor: az elveszett és még inkább is elvész, és ennek a többi között nagy oka a gubernátor rendkívül való tunyasága, kártyázása és mindenekfelett a szörnyü fondorkodása, és a tanácsnak elárulása a generális előtt; együtt velünk akármit végez, kiád s osztán a generálissal való conferentián eláll mellöle. Sok és igaz beszéde lön. Azért, ugy mond, hagyjuk félbe a veszekedést, álljunk öszve hárman, mert Keresztesi s Conrad nem arra való, assecuráljuk hittel egymást, menjünk a generálishoz, legyen én a tolmács szószóló, Acton se tudja, és kérjük a generálist: orvosolja meg mind maga, a mennyire töle lehet, mind ö felsége előtt segítse azeránt való supplicatióinkat. Haller is mindenben javallá, söt

sietteti vala is. Én mondám: ez mind igaz, és én talám kegyelmeteknél előbb és legnehezebben szenvedém, de előbb kellett volna ennek lenni amavers szerint: *principiis obsta, sero medicina paratur, dum mala per longas invaluere moras*. Most már ebben az háborúban és Szebenben ennek semmi ideje nincsen; a generális azt gondolná, hogy szántsándékkal akarunk csak több zavarokat csinálni, hogy teljességgel semmi gubernium ne legyen; magunkat vesztenők el. Hol voltunk eddig? csak intés itt nem használ, több pedig intésnél nem lehet most, azt a generális, csak a kit én tudok, sokszor elkövette, hagyjuk a csendesebb időre, és akkor orvosoljuk meg valóban nyavalyánkat. Még is fogtak volt ők a generálisnak valamit szólani, mert csak hamar a generális mindnyájan hivata, és csendességre componált ábrázattal fogada; leülvén rendre, egy keveset beszélgete az ágyából, és osztán rá készült formán orálni: Ezt az hazát én szintén úgy szánom mint egy patrióta, mintha itt születtem volna, az rettenetes vakulás, megátalkodás és furor az egész nemzetségben, de innár bár csak ti igazgatók, ne contribuálnatok sokat a magatok hazája romlásához, a ti negligentia, gondviseletlenségtek és veszekedésekkel; kiváltképen gubernátor úr te okozod a cancelláriust, cancelláriu úr te viszont okozod a gubernátort. Azért most itt vagytok,

mondjátok szembe egymásnak, mert (fordulván körül, reánk mondá azt), hogy közönségesen a ti impertinente nonchalance, az az : alkalmatlanságtok miatt a császár és az ország szolgálatja szenvedjen s elveszzen, azt én meg nem engedem ; bizony nagyra kell fokadnom. Acton mégtolmácslá; a gubernátor gondolkodik, cunctál; én mondám : Isten áldja meg a generálist érette, én elvárom gubernátor uram ha mit nekem opponál, én respondens leszek és részemről bizony örülök ennek a confrontationnak, bár régen lött volna. A gubernátor a már megavult éneket kezdé, és meg in plurali numero, hogy a szokása szerint a többbit társaivá vonja, de megcsalá ekkor ebben magát. Nékünk cancellárius uram ellen csak az a panaszunk, hogy ő kegyelme sokat vitat, disputál, mindent egyedül akar igazgatni, és rajtunk uralkodni. Én felelek : én soha semmit is nem vitatok magamért ex studio contradicendi et dominandi, hanem az uram és hazám szolgálatjáért in publicis; quod ad causas privatorum juxta materiae subjectae qualitatem az én conscientiam és instructióm szerint a törvényért és az igazságért; quod ad mea privata, Erdély és a generális tudja, én azokban mind patiens vagyok. De sepositis privatis, szóljunk de publicis. Az én disputatióm semmi, mert az csak discursus, mely mindenkinek szabad vagy szokás,

hiszem osztán minden vokstra megyen, ad majora concluditur, per me et secretarios expeditur, sed per dominum gubernatorem quando subscribitur et quomodo effectuat? Késő és rendetlen öszszegyülése a guberniumnak, ott a sokféle materiáknak egymás hátára való rendetlen előlhor-dása, mert én az én instructióm szerint semmit rendesen nem proponálhatok, sem a secretáriu-sokkal semmit nem referáltathatok a tanácsban való sok haszontalan beszéd, a gubernátor úr rendkívül való hallgatása és conventiája, a dély-esti és estvéli óráknak haszontalan vesztegetése, denique omnia confusa omnia intempestiva; non mea disputatio sed ista sunt causa malorum. Si dominus gubernator suam instructionem obser-vasset et observaret, et si meam mihi instructio-nem exercere permisisset et permetteret, non essent tot confusiones, potuisset illas praevenire et corrigere, per suam auctoritatem, uti debuisset et deberet facere per suam obligationem. Corri-gat ergo sua excellentia ista, non ero ego gar-rulus, disputator, etc.

Mintogy ezeknek így való igazságát a ge-nerális és tanács tudta, Apor is már igazodni kezdett volt, mint legközelebb megírtam, csende-sen hallgaták; a gubernátor is igen vékonyan, rövideden és csak in generalibus menté magát, quia contra omnium scientiam et propriae consci-

entiae stimulum calcitrare durum est. Apor mellett együtt ülén, Hallerral együtt: sugák, álljunk fel mi is és szóljunk hozzá ügyiben beszédünk szerint. Én mondtam: ne üzzük most tovább, mert semmi jó nem leszen belőle, hanem rossz; elég ez eddig most. Úgy hallgatának; és a generális csendes de kemény intést tön a gubernátorhoz, énhozzám és mindnyájunkhoz, és eloslánk. De ez bizony a gubernátoron nem foga; én nem tudom, jól cselekedtem-e, vagy rosszul, hogy Aporékat szólni nem engedtem; de én jó intenióval cselekedtem, Isten tudja, a ki igazgatja az embernek szavát, lépését. Psalm. 139. Mégyek az harmadikra.

A gubernátor secretáriusa Csajági János mikor elszökék, először engem, azután több tanácsurakat gubernátoron kívül hivata magához a generális, és nagy háborús elmével ábrázattal proponála a generális: a gubernátor secretáriusa elszökött, mely hogy az ura hirével lött, ez adja hinnem, hogy ezelőtt két nappal ezt izené nekem: vigyáztassak az ő secretáriusára, mert fél hogy elszökik; én felelém: vigyáztasson reá ő, szolgálja, tegye securitásban, az az: hogy az ő czédulájával ment ki a kapun. Az az izenet csak az én szememre való pókháló volt, hogy menthesse magát véle, hogy ő megizente volt, mintha én bolond volnék; azért lássátok, mit kell tenni a

gubernátorral, mert a rendkívül való dolog. Isten és világ íteld meg : ha én az lehettem volna Bánffihoz, a ki ő énhozzám, nem követhettem volna-e én ama gonosz politikus szavát : Ha a te ellenséged övig vagy hónallyig van a vízben, huzd ki, kötelezd magadhoz, vagy legalább csinálj hitelt magadnak előre, hogy jobban megcsalhasd osztán; ha pedig látod, hogy torkig van a vízben, nyomd belé a fejét, menekedjél meg tőle. Egynehányszor vontam én ötöt ki, nem csalni, hanem kötelezni igyekező keresztényi elmével, de nem értem el jó végemet benne; belé nyomhatom vala most fejét, de hogy in conscientiae meae foro vétkesnek lenni nem ítéltém, nem cselekedtem, hanem az Istentől féltem; másként ha reá vonják vala rigide, úgy a mint ök majd bánnak az én vömmel Teleki Sándorral, bizony nem tudom, mint adott volna számot. Mert a czédula dolgát ugyan azzal akarta solválni, hogy ő gubernátor lévén és az olyan ki-s bejáró cselédek czédulái subscribálására nem érkezvén, auctorálta azoknak adására a secretáriusát, és az per praxim legitimáltatván, abutált azzal Csajági, és maga írt magának czédulát az ő hire nélkül és azzal ment el. Ez úgy is volt; de ha actor lett volna, itt szintén ezt retorqueálta volna egyben vetvén a generálisnak tett izenetével, és ennek feleletével: Szintén azért és annál inkább kellett

volna neked, a már teelötted suspectus secretariusodat megfogatnod, és annak czédulája irását elbontanod, az officzereknek is megizenned, hogy úgy mint eddig ne acceptáltassék ezután, hogy tudtad, hogy abutálhat vele. etc. Ha ma élne is a gubernátor, szegény erre mit felelne. A generális propositiójára Apor ingadozni kezdte és mondá : Certe est res maximae considerationis. Kinek is én mondám : Ne siessünk. Osztán a generálisnak mondám : Én lehetetlennek hiszem, hogy a gubernátornak ebben valami nagy vétké volna, mert vagyon olyan elnéje, ha áruló akart volna lenni, titkosabb uton járt volna, nem ilyen nyilván és maga veszedelmére; hanem én úgy hiszem, Csajágit vitte el valami bosszuság és kiváltképen a gubernátor fősvénysége; rosszul fizetett néki, sem magának, sem szolgájának, sem lovának nem volt illendő tartása. Én így itélék föléle; a többi tanács urak is erre állának, a generális hallgatott inkább mint sem látatott egészen megnyugodni rajta; conclusum nélkül eloszlánk.

A volt híre, hogy Csajágival el akart volna szökni anyja mellől Macskási György is, de lovat nem kaphatott volna; ezt a gubernátor, de a tanács conclusuma nélkül, megfogatta és küldte a generálishoz, izenvén, hogy ez tud Csajágiról mondani. Hivata engem a generális és nagy ha-

raggal mondá: nézd uram, a gubernátor csúfolódik énvélem, mintha én bolond volnék, egy ártatlan borjut küldött ide, hogy az adjon számot Csajágiról; eredj, ugymond, vidd vissza neki, akárhova tegye. Én akkor sem tölték olajat a tűzre, hanem csak elmenék Macskásival és felmenék a gubernátorhoz, a generális szavait is megmondván. Kérde aztán a gubernátor a tanácsban: mit kell Macskásival cselekedni? Én mondám: a borjut az anyjához vissza kell bocsájtani szopni; ugyan is a ki Csajáginak nagy elnéjét és ennek töknek is rossz fejét és aetását is összeveti, ki gondolhatja csak meg is, hogy evvel titkolódott volna? Ő három lóval ment el, legalább egyiket nem adhatta-e volna alája? Aztán nyügöt, kábát miért vitt volna magával, ilyen veszedelmes koczkáztatásával? Nugae nugarum. Ellenben Apor pro sua (írj substantivumot utána) azt mondá: Macskásit az egy gatyáján kívül levetköztetvén, két jó korbácsal a nyakától fogva a sarkáig fel- s alá egynéhányszor eregessék meg, s mondja meg a Csajági dolgát etc. Elhülék belé. A gubernátor pro sua, Haller s a többi pro sua consuetudine hallgatnak. Várom egy ideig, osztán mondám: jó lészen bizony, a torturát kezdjük el magunk, még pedig tanács úr és főispán gyermekén, tösgyökeres nagy főemberen. Confundálódék, nem lön semmi

benne. Nem tudom, kitől, az anyja a gubernátor-né házában mit hallott, szállásomra menőben az utcán sírva rám esik : jaj lelkem bátyám uram, az egyetlen fiamat meg akarják kínozni, jaj! jaj! Mondám: bizony nem kínozzák. Alig tudám csendesíteni. Két vagy három hétig még is a gubernátor a maga szállás- és várdáján áristomban tartotta a hitvány gyermeket.

Egykor a gubernátor mondja : a generális ezt parancsolja, Olosz Mihály a secretáriust, mindjárt fogassuk meg. Én mondám : miért? Felelet : csak azt izente, nagy közönséges jó és a császár szolgálatja azt kívánja, hogy megfognak, én egyéb okát nem tudom. Én mondám: látom bizony, quidquid dixerit vobis, facite, ennek meg kell lenni; de bizony az okot tudni kéne, mert secretáriust a miért megfognak, nagy dolgoznak kell annak lenni. Így vaktában akár-melyikünket megfoghathják. Megfogák, de csak a maga szállásán őrzötték szegényt, egy hónapig vesztegeték ártatlan; neki sem mondták semmi okát; örökké sírt; kicsiny, hogy a guta is meg nem ütötte, enni valója sem volt, én s Apor tartottuk. Osztan elbocsáták, de nem fungált, hanem azután az házához és a kuruczokhoz ment Hunyadról másokkal együtt ő is; maga jobban megmondhatta, de minthogy az okát éntölem cancelláriustól is titkolták, úgy hiszem énutá-

nem horgázták. A minthogy Hortiról is kezdte a generális éntölem számot venni, elmenése után egynehány hónappal, melyből hiszem, hogy más suggestiójából. Én csak azt felelém : én Fejérvárott hagytam tiszti archivum és a gubernátor mellett; az urak tudhatják, mint, mikor és hová ment. Bizony nékem jól esett, hogy nem ment az én ott létemben, mert a generális így is reám fogta, hogy én küldöttem Rákóczihoz, a melyben Isten, a dolog, Rákóczi, és maga Horti István hazudtassák meg. Amen.

Sokat szenvedtem én a többi között a generálistól a miatt is, hogy az ifjabb Toroczkai Pétert, a ki maga jött a németek közé, ő meg is fogatá, miért nem nótázzuk meg büntelen. A több Toroczkai, Pekri Lőrincz, Teleki Mihályék notázásit is zaklatta és hogy törvény rontásával mindjárt mindent nem cselekedhattünk, mivel a Szász János miatt csinált gyűlés is már de jure expirált, mindenekfelett énellem detonált, hogy nem a törvényt oltalmazom, hanem az ő felsége ellenségeit. Azután az itélőmesterrel Simonfival iránk egy conceptust róla a gubernium akaratjából és az per suffragia approbáltatván, küldetéek hozzá. Exstál az irás, summája ez : *Notae pronuntiatio in Transsylvania duplex : Articularis et legalis aut processualis. Prior practicatur in disturbiis, et saepe, imo plerum-*

que semper per subsecutam pacem aut amnestiam aut adversae partis victoriam novo iterum articulo cassatur. Altera fit per processum legalem in decreto tripartito expressum. Priori modo res ipsa declara illos tamquam majestatis suae hostes, ejusdem laesae majestatis reos et notorios; alterum autem modum nunc turbida haec tempora non admittunt etc. Acquiescála rajta. Fiat quomodocunque fiat, ex lana securis fiat. Így nótázók meg őket.

Az én veszedelmes tragoediam alkalmatossága, prologusa és részszerént oka a Telekiek ezüsti, melyről sok derék írásim levén, és még imádságomban is Istent híván bizonyságul, sokat itt irnom nem kell; nézze meg az én maradékom azokat; azonban magok tudják: oltalmaztam én őket a Duka vajda aranya dolgában és mikor az atyja felől inquisitiót akara kezdeni tétetni a gubernátor, Apor és Szász János, megmondám nekik: kezdjétek el csak ti az holtakról való inquisitiót, mit ígértek ti holtatok után, a ti magatok emlékezeteteknek és maradékoknak? Ha a Teleki ládájából mind visszaveszik azt, a mit ajándék neve alatt belé raktak volt; ha az ország igazgatásában való munkájáról és gazdagulásának hirtelen és felette való nagyra nevedéséről holta után ad számot, más is várja el azt az ő maradékára. Kegyelmed gubernátori dolgairól

Dienes, Gyurkó hogy hogy ad számot? Naláczai Istók, Székely László, Alvinczi Péter, Sárosi János, Inczédi Pál stb. szegényből lettek gazdagokká; kegyelmed Apor és Szász János uram nem régen szegény vala, most gazdag. Szorítsák rá csak a maradékot, hogy adjanak számot, kineknek mint gazdagult meg az atyja, megvállik akkor. Az én ládámból nem sok ajándékot visznek el, tudom. Ez az én beszédem az én leányom férjhez menése után volt ugyan derekasabban, de még azelőtt is volt, mikor az Argyesi és Brassai perek, görög és üveges lengyel zsidó, Samu és több hasonló perek folytak ellenek; in summa azt mondtam: *legibus, non calumniis impetatur, etiamsi maximus meus inimicus fuit*. Másként a mint hogy életében nem javallottam sok dolgát, úgy bizony most sem. Nagy okot adott az ezüstök elvételére, hogy mikor in anno 1698. Bécsben voltunk, én, a gubernátor és Apor, maga Teleki László 7 ezer giráknak mondta és Apor 10 ezernek nevelte.

Eddig vagy az én életem Psalm. 96 : 10. Ihol következik betegség, vonogás és halálom. Civiliter czoki-pohárt ada a gubernátor szent György napján. Az haza és proxime Enyed romlása, kit bizony mint egy gyermekemet úgy megsirattam, indíta a Noe galambja irására.

Isten előtt állok s irom, jómra-e, gonoszomra-e? Isten titkában vagyon, hogy én azt kiirni nem tudom. Csak nem nyugodhattam sem nappal, sem éjjel, míg el nem készítém, és annak a Pano István görögnek oda nem adám. Én Istenem, szánj meg, és minthogy te mindent tudsz, te szabd énreám, mert én azzal nem merek dicsekedni; hanem te szabd énreám ingyen való kegyelmedből. Jer. 15 : 17. Ismét : 18 : 20 és 20 : 9. Proverb. 31 : 8.

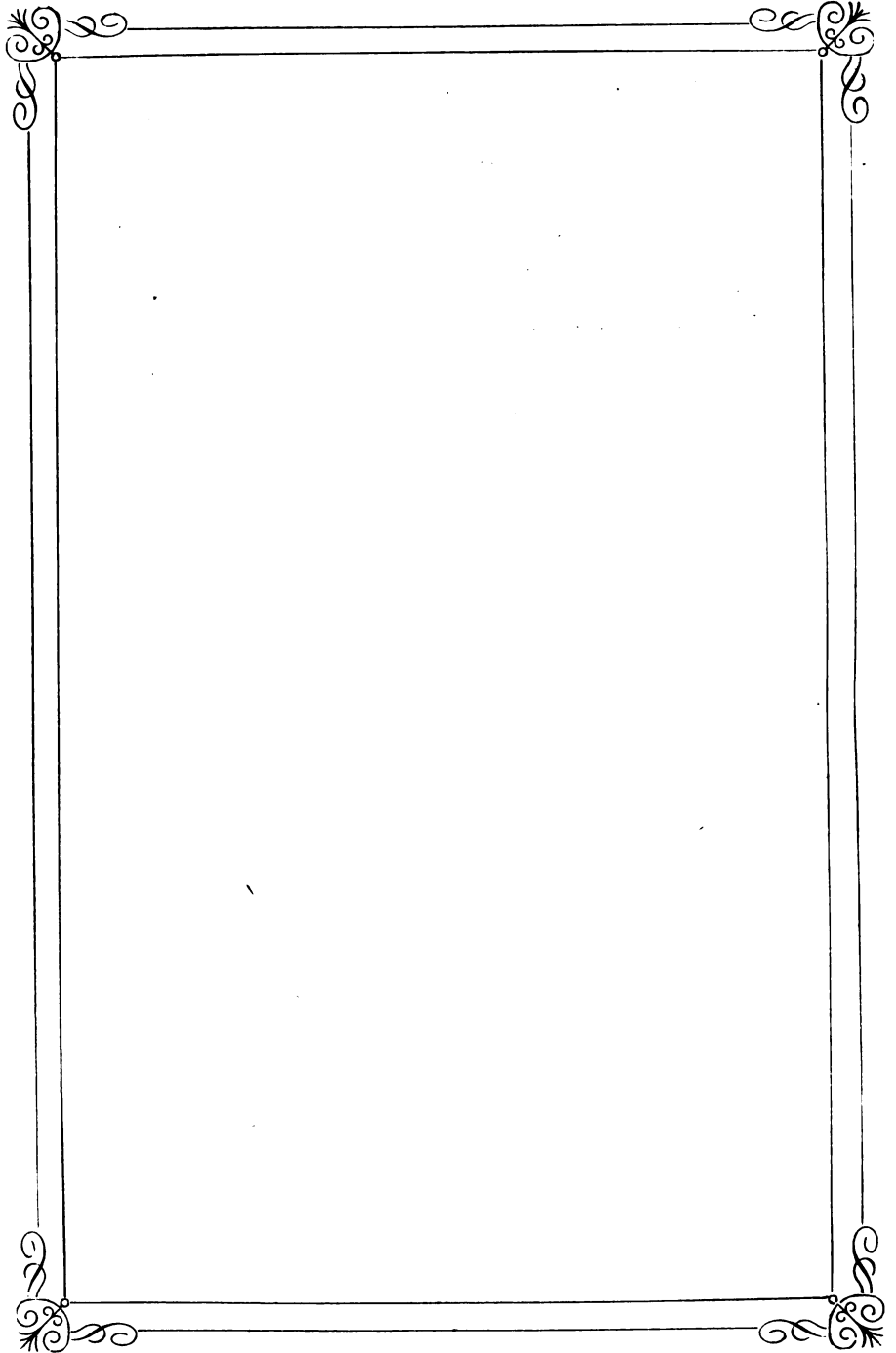
Nem téntával hanem az én feleségem, gyermekem és magam könyhullatással kellene az én és ő szenvedéseiket ezután leírni, avagy úgy a mint szent Jób kívánja, Jób. 19 : 23, 24. Én bizony, ha akarnám sem tudnám leírni. Azért édes maradék és minden keresztény olvasó, én titeket igazítlak ezekre, úgy mint : 1-ör. Az actákra, melyeknek az erdélyi részét, az evocatoria-pár és processusbélieket, Sándor Gergely és Péter deák procuratoraim adhatják elő. 2-or. A bécsi acták itt nálam és ágens Tarczali Zsigmond urnál vagynak. 3-or. Az erdélyi processusról az említett két procurátor, a bírák és az akkori ítélőmesterek deáki és sok más becsületes ember. 4-er. A bécsiről pedig Tarczali uramék tehetnek informatiót. 5-or. Az én rabságonnak mint halálra tartatott rabnak kegyetlen voltáról, míg Szebenben tartottak usque ad maji 1708. szólhat Csucsi Gáspár, Szent-Györgyi

György, Szent-Páli Zsigmond inasim, a kik en-
nem hordottak, és egyéb szolgálaim, keserves fele-
ségem. 6-or. Meztelen fegyverrel az házamban
szüntelen két strázsa, kinek egyike az ágyam fe-
jéhez 1½ singre állott; ezek minden órán változ-
tak, abgelist kiáltásokkal mindenkor felszerken-
tettek, mely miatt a több szörnyüségek között
bizony elmondottam Jób. 3. és Jer. 20 : 14. 7-er.
Azt is tiltották, hogy a könyvolvasásban az
ablak felé arczczal ne forduljak, hogy a durva,
rosz, apró üvegtányéron által ne nézzek. 8-or.
Magok sem állhatván az ágyam lábánál álló
széknek és rettenetes penésznek dohát, osztán
megengedék a felső ablakok kinyitását, de az
alsókat soha nékem nem, usque ad 15. aprilis
anni 1708; hanem a feleségemmel oda járó tiszt
magáért nyitotta ki, s mikor elment, ismét bé-
tette. 9-er. A ganéjjal vagy egyéb szükségre vagy
akármire kimenő inast két meztelen fegyveres
kísérte, hogy senkivel és kiváltképen étkemhozó
szolgákkal egy szót se lehessen szólani, még
csak életek, egészségek felől is tudósítani, a
mely irtóztató szívgyötrelem volt; lopva ha
mit, mikor egymásmellett az inasok elshantak,
érthettek, hogy még élnek, jól vagynak; nem
gyözném, magok sem, hiszem, mind elő tudnák
beszélni. Az ilyenekre czélozok a querelák vége
felé; etsi vera, incredibilia.

Die 15. aprilis vitték ki a strázsát az házból, barátim, szolgálaim hozzám s ki bé való járásit is megengedték, de én magam keveset admittáltam sok okokért. Vöm, gyermekeim vélem ettek ebédet, vacsorát; éjjelre is ott maradott a feleségem, aprilisnak utolsó hetiben, a Rabutin gráciájából.

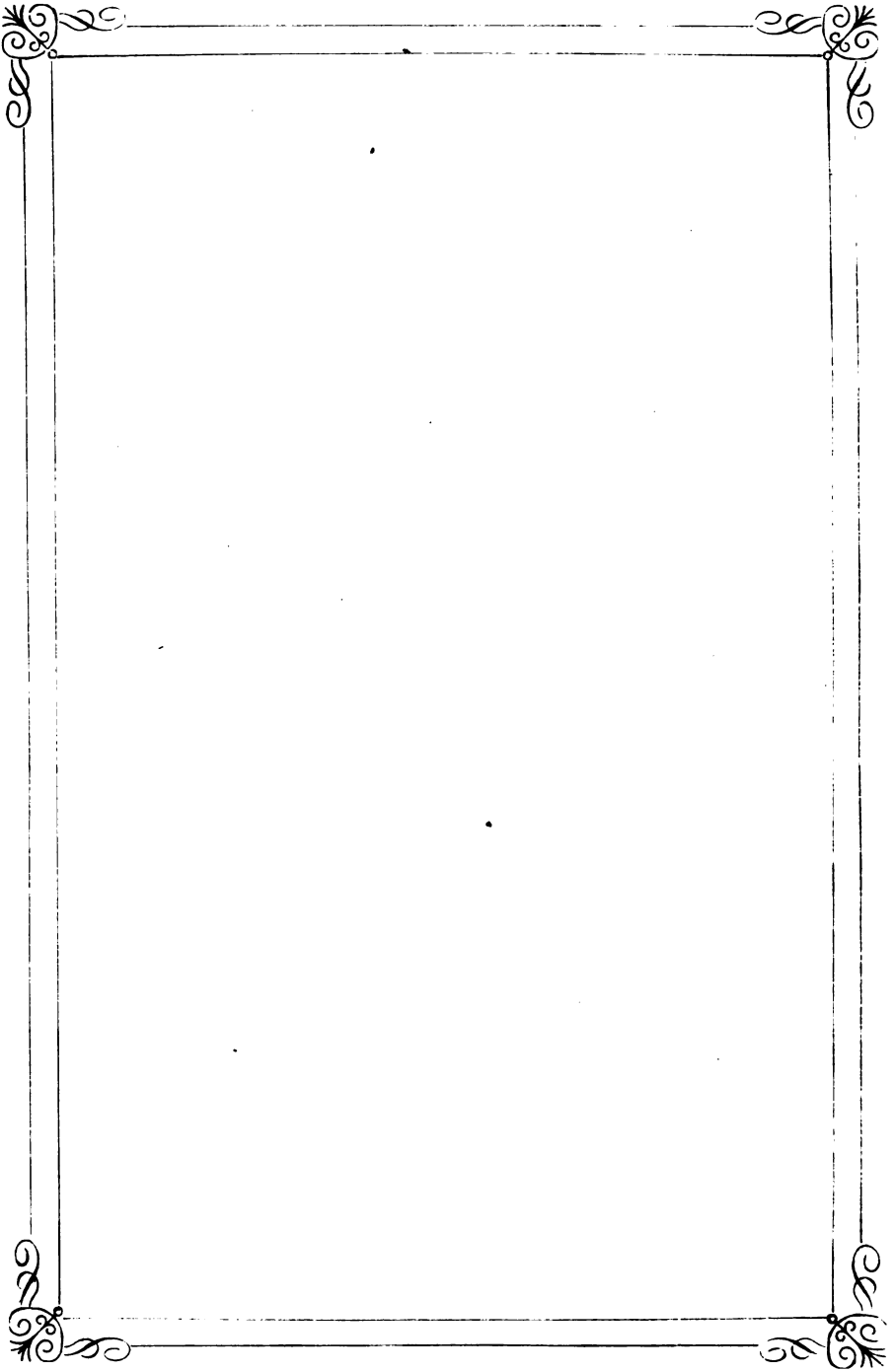
Die 1-ma maji inditának magam szekeremen lovamon Bécsbe Szent-Györgyi György inas, Kis Mihály szakács, Gegeri Lörincz kocsissal, magam költségén, mindenütt örizet alatt, haddal Déva, Jenő, Arad, Szeged, Péterváradjáig, önnét örző késérővel Eszék, Varasd, Pettau, Marburg, Gracz, Bruck an der Mur-on át Bécsben 18. julii; mert Eszéken majd öt hétig tartottak. Bécsben megengedték, hogy én fogadott szállásomon legyenek, gefreiter, három soldat örizzen; az ágens Tarczali velem egyék és lakjék, jöjjön, menjen, úgy az inas és szakács is; szolgáló, gazda, medicus, mester ember hozzám jöhessen; tenta, papiros, posta és minden irás, izenet, levél jövése menése szabados legyen. A strázsa is csak kiünn a pitvarban vagy udvaron legyen, de az ablak vasrostélyos legyen, melyen széltében nézzek, a mint akarom, nyissam zárjam. Predikátort, urvacsoráját sokszori kérésemre sem engedtek meg; magamnak csak a pinczében is borlátni nem volt szabad mennem, de konyhára, pitvarba szabad. Ab

11. januarii 1709. eddig adtak költségemre Rh. f. 1800., azelőtt egy fillért sem. Első szállásom a Schwannal tőszomszéd, szegletház a szerecsennel ellenben, most a nagy postaházzal ellenben. Végem Isten tudja, kinek éneklem gyakran Psal. 12 : 26. 35. 43. sat. Reliqua vide in Actis. Végeztem ezt eddig meae aetatis anno 62, mense 5, carceris anno 5, mense 9-o, Christi, horum iudicis, anno 1710. januarii 23. die.

TOLDALÉK.

I.

Instructio pro spectabili ac generoso domino Nicolao de Bethlen ad augustissimam caesaream regiamque majestatem ablegato.

1. Micsoda confusióban légyenek az erdélyi állapotok, ő kegyelme declarálhatja, és ha ő felsége hová hamarább Tökölyit ez hazából nem exturbálhatja, végső veszedelem követi ez hazát; erről ő kegyelme derekasin szükség sollicitálja ő felségét.

2. Urunk ő nagysága ez hazában való bennmaradását urgeálja ő kegyelme, különben, hogy ha ő nagysága kimenetelit kívánja ő felsége, ez haza lakosinak elméje annál nagyobb confusióban lészen.

3. Az diplomát ő kegyelme sollicitálja, melynek megadása nagy út volna ez haza lakosi elméjének jó karban hozására.

4. Az mi kegyelmes urunk ő nagysága confirmatióját sollicitálni kell ő kegyelmének.

5. Ha azalatt az két monárcha békességre kelne, az békesség conditióiból ő felsége hogy ez hazát és ennek minden lakosit ki ne hagyja, sollicitálni kell.

6. A töröktől recuperált földökön való jószágok megadását sollicitálni kell.

7. Az kik mostan ez haza lakosi közül Tökölyi mellé állanak, és rebellisekké lesznek, azoknak megbüntetését ő felsége hagyja az mi hazánk szokott törvényére, azoknak jószágoknak eladását is ő felsége hagyja az fejedelmünk ő nagysága dispositiójára, hogy adhassa ez haza fiainak, ő felsége és ő nagysága igaz hiveinek; a szegény község hódolását pedig kételenséggel mentse.

8. Porczio dolgát és az vitézlő rend fenytékit ne felejtse ő kegyelme sollicitálni.

Valamit ő kegyelme ez haza javáért elkövethet, nekünk adott reversális assecuratioja szerént kövesse el.

És így ezen instructióig, ha mit ő kegyelme ő felségével concludálhat, adunk ő kegyelmének teljes plenipotentiát reá; de ha mit ő kegyelme ezen instructión kívül cselekedni találna, (kit nem reménylünk) azt magunkénak nem agnoscaljuk. Datum Claudiopoli die ultima augusti a. 1690. Michael Apafi, m. p. Joannes Haller m. p. Stephanus Nalacy m. p. Volphangus Banffi

m. p. Stephanus Apor m. p. Petrus Alvynczj
m. p. Paulus Inczédj m. p. Ladislaus Szekely
m. p. Georgius Banffi m. p. Georgius Geröffi m.
p. Joannes Toldalagi m. p. Gabriel Zoltan (?)
m. p. Joannes Sarosj m. p.

II.

**Bethlen Miklós levele Alvinczi Péterhez 1693.
június hó 3-áról.**

Kötelesen szolgálok édes komám uram
kegyelmednek, etc.

Kegyelmed 13. és 20. praesentis költ leveleit is becsülettel vettem; ezt a komám asszony két levelét eddig is elküldöttem volna, de valami más alkalmatosság reménysége tartatta velem; immár nem tudok mit írni kegyelmednek, hanem hogy kegyelmed is vitesse fel komám asszonyt, mint Czabanius uram; még jobb lett volna együtt járniok, — de ez tréfa! Az arendáról kegyelmed mit írjon, látom; de én abba kegyelmednek az én censurámat még a télben megírtam vala, és én bizony úgy hiszem, ha az az arenda dolga ne találtassék ugyan azon emberektől, a kik az egész dolgot remorálják, kegyelmed eddig Gálfalván volna. De erről úgy hiszem az urak publico nomine fognak kegyelmednek írni nem sokára.

Az Isten itt a mezőkön sok helyt szép áldását kezdette mutatni. A szőlőkön nem anynyira; de mindeniket a jég-esső sűrűn kezdte járni.

Az én vásárlásom lehozására olyan sietve nem szorgalmatoskodom; mert a leányom lakodalma öszre haladott, hanem a confectumokat is csak vegye meg kegyelmed; de talám nem kell 25. forint ára. El sem tudná ember hozatni; nekem 10. asztalhoz kell, mindenikre csak 3. vagy 4. féle apró ezüst csészékbe. Ehhez képest vehet kegyelmed. Sokkal nem kívánom kegyelmedet terhelni: amaz apró fejrűt itt is nem igen drágán kaphatni; hanem négy fejrűt azt ugyan csak hozzon kegyelmed, — bolondoskodjanak véle, ha az Isten meg nem gátolja. Én az én részemről nagy hijába-valóság-nak tartom, de a közönséges bolond szokásból ki nem állhatok egyedül.

Isten oltalmazzon! de ha mi zenebonát értek, komám asszonyra leszen gondom.

Nekem, in privato, az én dolgaim igen nagy panaszra méltók! — Ezt a veszett commissariatust, igaz dolog, valami hitvány fizetésért viselem! de a cancellariára mely secretarius és jó diákok nélkül soha Erdélyben, ilyen súlyos nem volt mint most, — egy pénz jövedelmem, sem fizetésem. Más jó uraim dolgát nem irigy-

ségből hozom elő; de egynéhányan vannak ö kegyelnek, kik bizony most is ugyan mind kapogatnak zsebbe valót, sőt némelyike talám soha sem úgy mint most! — Én mindenkor csak a porba esem; noha tudja Isten s ember, ha heverek-e? s hogy élek? — Arra a rosz huszti titulusra is egy csepp vitulusom sincs; magam költségesen tartok az országnak postákat, deákokat; bizony nem győzöm, ha ő felsége az úr, Kinsky uram, Strattmann uram, s más jó akaróim (ha vannak!) gráciájok által a tavalyi fizetésemet a cancellariára, huszti kapitányságra ki nem adatja.

Ide mű közinkbe a zlotot rettenetesen hozzák, és azzal a marhát úgy eldrágították, hogy egy borjus tehén 20. forint; egy pár ökör 60. 70. 80. 90. 100. 120. forinton is elmegy. — Én urgeálok az árat, hogy mind zlotról, marhákról consultáljunk, és praeveniáljuk a gonoszt! — a generális is javallja. — Most már az húst a mézárszékben denz. (azaz : denariis) 4. 5. sem kaphatni. Ha az udvart nem offendálnók, mi a marha-kivitelt megtiltanók : mert bizony sem német, sem magyarnak nincs mit enni majd. — De a zlotot mint orvosoljuk? — én nem tudom. Aperte fel, vagy kitiltani nem lehet. Gondolkoztam én úgy, hogy csak ilyen tilalmat tennénk : 1-ör. Valaki Erdélybe pénzt hoz, —

ne legyen szabad, csak tiszta zlotot hozni; hanem $\frac{2}{3}$ -a a kihozott pénznek legyen más féle pénz. 2-or. Ne legyen szabad az országból, csak tiszta poltura, susták, tiz polturásokat kivinni, hanem valaki pénzt viszen ki, legalább $\frac{1}{2}$ legyen zlot; ámbár a többi legyen másféle pénz.

Igazán jó volna, ha kegyelmed erről elméjeket venné oda fel a ministereknek, mert bizony a militia sem subsistál az hús miatt. Az pénzzel penig félek, hogy az ország megromlik. — Isten hozza kegyelmedet már valaha örömmel haza.

Szent-Miklós, 3-a Junii 1693.

Kegyelmednek komája, szolgálja

Bethlen Miklós, m. p.

III.

**Declaratio Hungaricae et Siculicae nationum ad
aliam nationem Saxoniam.**

1. Noha a két nemes natio, és az becsületes Szász natio között ezelőtt is gyakran, de legközelebb in anno 1693 lett contractusoknak és alkuvásoknak nem lett az a jó gyümölcse, mely végre azok csináltattak, az pedig esett, mint az eddig folyt dolgok folyása mutatja, nem egyébtől, hanem a becsületes Szász natióból álló elsőbb rendeknek afféle contractusokat sokképen változtatni és elbontatni igyekező munkájokból.

2. Noha a két natio azt az említett contractust semmi időben nem vizsgálta, hanem ex amore fraterno erga dominos Saxones dispensálta ad beneplacitum in anno 1699. Segesvárratt cum protestatione, és így semmi törvényben nem félti, hogy mellöle elvétessék.

3. Noha in conscientia nem ismérheti az 7. vármegye magát sem tehetősebbeknek sem az ározásra kötelesebbeknek a 11. Szász széknél; és így ezekre nézve ujabban alkudozni nem csak

szükségtelen, hanem helytelenek és lehetetlenek is látszik avagy legalább haszontalannak és gyümölcstelennek : mindazonáltal hogy ez a két natio megmutassa valósággal ezeket :

a) Hogy a mi kegyelmes urunk ő felsége, méltósága és kegyelmessége felette igen nagy becsben és reverentiában vagyon előtte.

b) Hogy az felséges udvarnak busításit, hanem inkább valaha egyszer elfogyatni kívánja.

c) Hogy ennek az hazának belső csendességét, minden egyéb javainál feljebb becsüli.

d) Hogy a méltóságos generális commendans Rabutin, és méltóságos gróf Seau uramék mediációját is felette igen aestimálja, respectálja.

e) És hogy ez hazát emésztő egyenetlenségnek tüzet, nem csak valami tettetésnek hamvával akarja bétakarni, hanem per clara pacta et constantem accordam ugyan örökösen eloltani.

Azért nem lészen idegen attól, hogy a mint a becsületes Szász natio mindaddig ennyi oblatiói után is a két natiónak, mégis a quantumban alleviatiót kíván a két Natiótól usque ad summam considerabilem, maga ereje felett is ne igyekezzék ő kegyelmét adhuc semel pro hoc anno absque ulteriori consequentia megsegíteni, ha ő kegyelmek a két natiónak ő kegyelmektől való megbántódásit agnoscálják és valójában s állhatatosan megorvosolják.

A két nemes natio megbántódási a becsületes Szász natiótól in substantia generali ezekben állanak : 1-o. In puncto honoris et praerogativae duarum nationum. 2-o. Puncto jurisdictionis et auctoritatis gubernii et statuum. 3-o. Puncto oeconomico, nempe contributionum, decimarum et debitorum.

A mi az I-sőt nézi.

Sok különb-különbféle ő kegyelmektől közönségesen, vagy ő kegyelmek neve alatt bizonyos elsőb emberektől elkövetett munkákból világosan kitetszik, hogy ő kegyelmek avval az renddel és becsülettel, a melyet az ő kegyelmek elei ebben az hazában közönségesen jó szomszédságosan és nyugodalmason éltenek az atyáinkkal, nem contentusok, hanem az ő felsége kegyelmes diplomájával, a keresztyén német nemzet bizodalmának alkalmatosságával, és a mi ő kegyelmekhez való engedelmességünkkel abutálván, natiójok, és abbéli személyek becsületit a más két natiónak nem kicsiny sérelmével feljebb mint ennek az hazának rendi, törvénye és csendessége szenvedné, intendálni és nevelni kívánják, quod ad punctum honoris. Ilyen munkák pedig ezek, úgy mint :

A táblai assesorságra való vágyakozás, holott ő kegyelmek a magok törvényiben mikor

Magyar perel is Szászszal ö kegyelmek előtt, nem hogy magyar bírót, de csak magyar procuratort sem admittálnak.

Ilyen az a kivánság is, hogy a mint in Alvincziana Resolutione a religióknak három tanács engedtetik, azt a mi a religióknak adatott, a natióra akarják venni és intendálni, néha a már natióknak és nemesi szabadságnak hátrátételével is, melynek gyümölcse az ö kegyelmek peri az egy inter lutheranam et unitariam religiones disputata vacantia végett.

Ilyen az a praetensio is, mivel ö kegyelmek azt kívánták, hogy, valamint a magyar tanácsurak, juxta senium installationis incessionem et processionem a cardinalis tisztekhez és gubernátorhoz közelítsenek, mely az előtt soha sem volt, nem is praetendáltatott a Szász natiótól.

Ilyen az ö kegyelmek első tisztinek grófokkal, urakkal való competentiaja in conversationibus, és azoknak illendő becsületeknek meg nem adása, melyet azelőtti időkben soha semminémű legelsőbb rendű tiszt is a Szász natióból nem kívánt, meg sem gondolt, hanem a tanácsai renden kívül levő uraknak cedált örömet, és a nagyságos urakat nagyságolta.

Ilyen az olyan szólásnak formája : Ha Szász vagyok is, nem tartom magamat alábbvaló nemes embernek akármely grófnál.

Ilyen praetensio az is, hogy magáról az erdélyi itt bennlévő cancelláriáról is olyan titulusokat kívánják adatni, melyeket a fejedelmek idejében sem nem adtak, sem nem praetendáltak, annál inkább uraktól és főrendektől.

Ilyen munka az, midőn a nemesi praerogativával élő rendet seposito nobilitaris praerogativae respectu in contributionum modalitate, a civilis statussal egy mértékben tenni kívánják; volnának több particularitások is, quod ad punctum honoris, de elég ez in compendio.

II-o. Quod ad Jurisdictionem.

Sem országnak, sem guberniumnak hirt nem adván megbántódásokról, hogy azok az ő kegyelmek megbántódásit a felséges udvar busitása nélkül megorvosolnák: privatus és particularis ágens által, a Bécsben levő erdélyi cancellaria hire nélkül is, publicumokat a felséges udvarban, a más két natio ellen szüntelen sollicitálnak, sokat ellene vádoskodnak és denigrálják őket.

Ilyen a sollicitalt praetensio: hogy az haza törvényei és az in anno 1693. celebrált contractus ellen, az appellatio immediate a felséges udvarban menjen, mint ezt, az ő kegyelmek in anno 1698. die 12. aprilis conferentián forgott memorialéja, és az

ő felsége arra tett resolutiója megmutatja in Artic. 9.

Ilyen dolog volt az is, midőn a Kolosvári Dávid casusában, a ki nemes ember is volt pedig, a gubernium iterata admonitiójára, az appellatio nem csak nem admittáltatott, in contemptum et vilipendium mandati gubernii, melyre sem szóval, sem irással, hanem annak halálával feleltenek.

Ilyen dolog a segesvári pénzt verők casusa, mely tanquam species notae infidelitatis, nem ő kegyelmeket illette volna, juxta leges et ipsummet contractum anni 1693. Azon casusban neglecto gubernio, tött informatiója is királybiró uramnak a felséges udvarban.

Nagy contemptusa vagy az országnak és guberniumnak abban is, hogy akár a táblán, akár ország előtt, akár a guberniumban fennforgott panaszok, vagy törvényes dolgokban, ha resolvál, concludál a gubernium vagy ország akármit, azoknak ő kegyelmek előtt helye nincsen. Sőt nem csak szóval és fenyegetésekkel, hanem natio vagy szék neve alatt való fegyverkedő hatalommal és extraordinarium forumoknak emlegetésével, avagy igen keresett kemény stylusu memorialékkal, postulatuumokkal, cselekedettel is a jó rendnek félretételével eludálják, turbálják és impediálják ő kegyelmek mind a

förvényt, mind az ország és gubernium jurisdictionióját, mint erről egynehányszori gyűlésekben való postulatumok elég bizonyságok, signanter pedig Szent-Páli Ferencznek fejevári s szebeni házától, szántsándékkal gyűlés alatt, úgy fejevármegyei substitutus tiszt Palos Ferencznek is bizonyos marháknak bíró kézből elvétele alkalmatosságával történt meglötetések. A Ladomási (?) per alkalmatosságával való szokatlan processus, gabonájokban a bendorffi határon dézmálást szenvedett némely nemes emberek megbántódása, és a postulatumokban bővebben látható hasonló dolgok.

Ezt bizonyítja az is, hogy natiójok közzé ő kegyelmek sem inspectorokat, sem inquisitorokat, sem executorokat, quod ad repartitiones et alia militaria, magyart admittalni nem akarnak, noha azelőtt csak egynéhány esztendővel is absque omni controversia admittálták, sőt

Valamikor valamely szász székeknek erejek felett való terheltetéseknek panasza, vagy valami egyéb olyan dolgok fordulnak elő, melyekben a gubernium gondviselése és belétekintése kívántatnék, azt modis omnibus eltitkolják, és a guberniumnak autoritását admittálni nem akarják, ha szóval mondják is néha, de in effectu a dolog frustáltatik, úgy hogy a szász natióból senki is a guberniumhoz absque suo periculo

nem confugiálhat; példa a berethalmiak dolga, mikor a gubernium sublevatiójokat procurálta. Ilyen a fennemlített Kolosvári példája is, kinek veszedelmének siettetése volt a guberniumhoz való folyamodás.

Meg kellene pedig ö kegyelmeknek gondolni az ö felsége in anno 1698. die 12. aprilis tött resolutiójának harmadik punctumát, és az de contributionum repartitione lött contractusnak hetedik punctumát in fine, holott in similibus mü mindeneket ö kegyelmek elejében terjesztünk, és az ö kegyelmek velünk együtt való választása által tétetnek generális exactorok, commissarius, perceptorok etc., és a két natiónak mindennemű dolgait usque ad obulum tudják.

Ilyen dolog és munka az, hogy akár micsoda dologban natióul ö kegyelmek megkötik magokat az ország gyűléseiben, és akármiben egyeznek meg egészen a státusok, de sub quaesitis coloribus evertálják, vagy hosszú veszekedésekkel, secessiójokkal a dologból az országot kifárasztják, a méltóságos generálist és commissiót sok sinistra informatiókkal terhelik. És minden publicum bonumot confundálnak mind itt, mind a felséges udvarban, mint a tavalyi felséges udvarban rendelt követségnek is propter unius privatum elbontása, példa erre.

Végezetre consul provincialis, secretarius,

vice-secretarius, notarius provincialis, és ezeknek sub nomine nationis, illa non semper conscia, a natio neve alatt való expeditiója. Az ilyen és egyéb tiszteknek ad lubitum ex proximis creaturis, contra ipsiusmet nationis statuta való tétele, Respublica Teutonicae Nationis usurpált nevek, és egyéb sok circumstantiák mind bizonyítják, hogy a guberniumnak, mely a priori a két natióból áll, jurisdictiója alól magokat kivenni, és a két natióktól elszakadván, magoknak különös respublicát akarnak erigálni. Sőt hallattatnak félelmes consequentiára és servile vel rusticum bellumra alkalmatosságot nyitható hírek is, hogy valamely paraszt ember száz nyelven beszél, mint libera persona est ad regium fundum pertinens; sőt Fogarasfölde is, hogy ad regium fundum tartoznék; noha ezek sok száz esztendőök előtt donatiókkal és perpetuum dominiummal refutáltatnak. Nehéz és veszedelmes dolog az is: a száz anstiónak erejének és sokaságának szóval való intendálása és azzal való fenyegetődzés. Melyek mind ennek az hazának csendességit és szeretetit felette igen háborítják, mind az ő felsége szolgálatját felette gátolják.

III-o. Quod ad Punctum Oeconomicum.

1. Nem szükség ennyi mind írások, mind szó által *ultra citroque* tött tracta vagy veszekedés

után de materia contributionum többet szólnunk, hanem in compendio csak ezt : 1) Tartoznak ö kegyelmek agnoscálni in conscientia et de jure azt, hogy mi a contractustól nullo jure vettethetünk el. 2) Hogy az hét vármegye, akár mint vizsgálják, hántorgassák, de a tizenegy széknél és városoknál nem tehetősebb, sőt merjük mondani, hogy romlottabb, mindenképen proclivisebb, quod experientia testatur. És így 3) Valamit a két natio ö kegyelmeknek, seposito contractu kedveskedtek vagy kedveskednek, non ex debito, sed ex mero amore et ob respectus suprafatos, ad redimendam charitatem et tranquillitatem patriae cselekszik. Praerogativa tamen nobilitari et primatu duarum nationum et contractu salvis. 4) Megkivánja mind az ö felsége in anno 1698. die 12. aprilis költ resolutiójának harmadik punctuma, mind a közönséges igazság, hogy a subrepartitiókat ö kegyelmek beadják a guberniumnak, és a commissariatumnak in istis oeconomicis subjaceálnak szintén úgy mint más natiók; és azonban vizsgálják meg ö kegyelmek is a magok kebelét, és hogy van : a szegény natio olyan hamar, olyan sok gazdag embereket csinál? és az ö kegyelnek között levő tiszték nem szegényebbek most, mint azelőtt voltak, noha jószágok nincsen ?

2. Quod ad decimas. Mennyire abutálnak ö

kegyelmek a mi kegyelmes urunknak ö felségének a dézmák arendában adásával ö kegyelmekhez mutatott kegyelmességével, meglátszik abból: hogy noha az ö felsége azon arendában adásról való kegyelmes resolútiója, *salvis jam ante resolutis sonat*, mégis ö kegyelmek a reliigióknak vagy ecclesiáknak dézmákból járó beneficiumát, és más donatariusok jövedelmét is sok esztendőtol fogván eltartották. Ha kik legitima collatione dézmájokat birják, és a dézmájokat elnem vehetik is, de az régi *usus* szerint dézmájokat elszállítani nem engedik. Némelyeknek donatiójokat disputálják, és a mi ö kegyelmeken áll, sok importuna sollicitatiójokkal per *camera* minden dézmákból a donatariusokat és beneficiariusokat kifogyatni igyekeznek.

3. *Quod ad debita*. Megbántódására vagy on a több natióknak, hogy ö kegyelmek az adósságokat *supra omnem captum et fidem* három millióig, és annak *annuus interestet* még más 300,000 *fl. summáig extendálják*, és egyszersmind annak hasznát, módját és terhét nagy részint a két natióra deriválják *tam hic quam in aula*, nem kevés *calumniával moratoriumokat sine scitu et consensu creditorum impetráltak*, sőt a két natio *capitalisinak örökös elvesztésére cselekesznek*. Azért elvárja, *jam coram gubernio et statibus concluso et per suam majestatem in*

anno 1698. die 12-ma aprilis in puncto 7-mo resoluto, azoknak verificatióját cum modalitatibus necessariis, és megkívánja a két natio, hogy az interesseket ő kegyelmek praestálják debito tempore.

Ezeknek megbántódásoknak megorvoslása pedig in paucis punctis ebben áll :

1-mo. Sinistra, vagy akármi informatiókkal is praeter statuum, gubernii et cancellariae aulicae Transsylvanicae regiam viam de publicis nationis negotiis ne molestálják ő kegyelmek a felséges udvart. Bizony, kész a gubernium, ha maga ellen panaszoznak is, felküldeni panaszokat, mint hogy tartoznak is véle, csak per cuniculos ne supplántáljanak a két natiónak mind a felséges udvarban, mind az ő felsége ministerei előtt.

2-do. Ne moszolják sok mesterségekkel a két natiónak becsületit, praerogativájokban való megsértődésével azoknak depressióját és magok natiójának vagy abban bizonyos személyeknek cum illarum despectu exaltatióját ad honores, dignitates et quaevis officia in Saxoniam nationem per leges et consuetudines non quadrantia; hanem légyenek contentusok ő kegyelmek azzal az atyjaink, őseink idejében való ő kegyelmek atyjainak, őseinek járt rendivel és becsületivel; signanter a sok ujjabb-ujabb armalisoknak extractiójával, magyar natióhoz illő tiszték-

hez, méltóságokhoz ne praetendáljanak, mert mi ugyan az ő felsége kegyelmességét senkihez is nem irigyeljük, de nem lehet nem gondolkodnunk felőle, hogy mire czéloznak véle. Mert *propria sua confessione* a városban semmit sem teneál, hol kell hát hasznát venni? Az országban, vagy az országon kívül. *Intra limites regni, ut cum praepudicio aliarum nationum fiat*, ez ellen solenniter protestálunk; *extra limites* pedig nincsen semmi szó hozzá, csak ott is a magyar nemzetnek ne praepudicáljanak.

3-tio. *Agnoscant auctoritatem statuum, gubernii et tribunalium, longo usu, consuetudine, et ipso etiam diplomate roboratam*, nevezet szerint: Körtvélesit a gyűlés alatt tett hallatlan facinusáért, *sistant iudicio diaetali* most mindjárt.

4-to. Ne csináljanak secessiókat és szeretetlenséget, kiváltképen pedig távoztassák: *ne privatas causas sive honoris, sive privati alicujus utilis in nationis publicam causam transvertant*.

5-to. A dézmákból a kinek mivel tartoznak, *computatis computandis refundálják actu, non tantum verbis*.

Ezekről pedig mindnyájan subscriptiójok és az natio pecséti alatt tégyenek *assecuratiót, quam Deus sanctificet*.

Mely meglévén, mindjárt azt a *considerabilis*
summát mi is kinevezzük és magunkra vesszük
modo quo supra. Actum die 24. maji 1702.
Albae Juliae.

Ex congregatione duarum nationum,
nempe Hungaricae et Siculicae.

Comes Nicolaus Bethlen ex parte gubernii.
Wolfgangus Bánffi, pro parte comitatuum.
Michael Teleki, pro parte comitatuum.
Stephanus Toroczkaï, pro parte Siculicae nationis.
Benedictus Henter, pro parte Siculicae nationis.

IV.

Olajágot viselő Noe galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyuladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békesség megszerzésére készített korszó viz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának és a több keresztyén királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatatik Fridericus Gotefridus Veronensis által. Hágában Theophilus Philadelphus betüivel a kígyó czimere alatt, anno pacis mundi MDCCIV.

Legyetek annakokáért okosok mint a kígyók, és szelidek mint a galambok.

Math. cap. X. vs. 16.

A felséges Leopoldus római császárnak és minden, ezen francia ellen való nagy szövetségnek fejeinek, és a több, német vérből való királyoknak, fejedelmeknek és azok gondviselések alá Istentől bizatott népeknek, a seregeknek Istentől és a királyoknak királyától áldást.

I. Több háromszáz esztendejénél, mióta Ma-

gyarországban Magyarország felett a két, úgymint : a napkeleti és napnyugoti imperiumok között fegyverkezés vagyon, de mégis a dolog el nem igazodott; ég mint a Móses csipkebokra, de meg nem emésztethetik; sem napkelet egészen el nem foglalhatta, sem napnyugot egészen meg nem tarthatta. Valaki azért az historiákban bölcs vagy, lásd meg a két imperiumok között az Istennek határt vető ujjait, nézd, mintegy tükörben, Magyarországon és Erdélyben Egyiptomnak és Assziriának, Ptolomaeusoknak és Antiochusoknak a Kánaánföldi felett való régi és véres hadakozásokat; olvasd meg Budán a II-ik Lajos király palotájának falán : Mene Mene Jekel Apharsin, azaz : megosztatott a te országod és adatott a törököknek és németeknek. Vizsgáld meg jól ezeket, csudáld és az Istent imádjad. Ez az első.

II. Az historiák, bizonyos, ezt így adják előnkben : hogy circiter százötven esztendő előtt akkor uralkodó I. Ferdinánd császárnak és más keresztyén fejedelmeknek, kiváltképen penig a felséges római imperiumban levőknek megegyezésekből alája bocsátotta magát Erdély országa a török protectiójának, mivel hogy láták annak az helynek situsára nézve azt lehetetlennek, hogy azt fegyverrel a törökök és tatárok ellen oltalmazhassák és hogy a keresztyénség

számára megtarthassák. Akkor azért ugyanazon Erdély Magyarországnak bizonyos részivel együtt a magyar koronától elszakadván, a töröknek adófizetője lett 1688. esztendeig, melyben a felséges udvar praesidiumokkal elfoglalta, és 1690. esztendőben Apafi fejedelem halála után részszerint fegyverrel Ludovicus Badensis fejedelem által, részszerint peniglen Erdélynek adott új diplomával recuperálta és osztán 1699-ben facta pace Carlovicensi kezénél megtartotta. Ez a második; és következik

III. Bizonyos az, hogy minden okos emberek Erdély és Magyarország titkos és legfőbb ratio statusának, mind a két ország boldogságának és mind külső s mind belső szabadságának fundamentomának tarták azt mindenkor, hogy Erdély a török, Magyarország penig a német birodalomnak legyen alája vettelve, a minthogy ezt a dolog maga és a két hazában 150 esztendőtől fogva levő praxis mintegy elkerülhetetlen törvénnyel megmutatta. Úgy bizonyos az is, hogy amaz három nevezetes méltóságos magyaroknak, Erdélyországnak nagy fejedelmének Bethlen Gábornak, Magyarországnak nagy kardináljának Pázmány Péternek, és ugyan Magyarország nagy palatinusának Eszterházy Miklósnak munkájokban, szájokban, szivekben a volt, hogy ez a magyar nemzetnek elosztása olyan volna, mint

egy a két birodalom köziben Istentől önnön magától építetett torony, hogy mind a két birodalmat és a magyar nemzetet szabadságában, melylyel a maga királyi alatt soha jól élni nem tudott, a kettőnek egymás közt való ellenkezési között zabolában tartaná. És úgy az egész keresztyénségnek, mint a töröknek, és közelebb Moldvának, Havasalföldének, részszerint Lengyelországnak is, kiváltképen peniglen a magyar nemzetnek javára való az, hogy soha Magyarországot s Erdélyt együtt senki is, akár török, akár német, akár magyar legyen, ne birhassa; ez utolsó azért ne, hogy mind a kettőnek dolgot adna és magát vesztené el; a két imperium penig azért ne, mert a dolog valóságának mindenkor veszedelemben kellene forogni, valamikor akár ez, akár amaz a kettőt együtt birná. Annakokáért, mivelhogy ma mind az országnak közönséges elpártolkodása által a koczka ezekért vettetik, melynek játékában félő, hogy mind napkelet és napnyugot ismét magát ne elegyitse, annakokáért az egész keresztyénségnek, a felséges ausztriai háznak, Magyarországnak és Erdélynek javára czélozván, a következőket tökéletes buzgósággal suggerálja mindeneknek legkissebb de tökéletes szolgálja

Gotefridus Fridericus Veronensis.

Ez együgyü előjáró beszédem meglevén, menjünk a dologra, mert a mint Elihu mondja Job. cap. 32 : 21. 22 : Ne kellessék pedig, kérlek, személyt válogatni, és az emberek előtt ne kellessék hízkelkedő beszéddel élnem, mert nem tudok hízkelkedő beszéddel élni; ha csak kevésse élnék is azzal, megölne engemet az én teremtem.

Azért :

Választassék ő felsége által erdélyi fejedelemnek és Magyarország részeinek, melyeket tudnillik régenten a felséges austriai ház Bocskainak és Bethlen Gábornak engedett volt, egy ifju és ilyen szerencsére méltó nagy német házból született, reformata valláson levő fejedelem, a ki vegye magának feleségül egyiket a felséges erczherczeg kisasszonyok közzül, és az említett országot vagy herczegséget vegye jegyruhául az erczherczeg kisasszonynyal együtt, és tartsa a fiúágon örökösévé ilyen conditiók alatt :

1. Megújítván a törökkel való békesség, legyen ez a fejedelemség a török birodalomnak adófizetője esztendőnként adandó 15,000 arany summáig; ugyan annyit adjon a magyar királynak is; azt pedig egyik egyik császárnak is szaporítani ne legyen szabad, sem praesidiumokat az erdélyi birodalomba ne tchessenek, annál inkább el ne foglalhassák, ha szintén a fejedelem valamelyik császárnak praetensiójára az olyanban

megegyeznék is, és ezen conditiók ellen vagy ez vagy amaz részhez akarná is magát hajtani. Ezen fejedelemnek legyen mind a két udvarnál háza és a két császárok költségével tartandó residence, és mind a két császároktól solenne diplomával confirmáltassék.

2. Valamikor az ilyen fejedelem meghal, annak örököse vagy successora vegyen feudomot (függésnek jelét) mindenkor a római császártól, vagy magyar királytól, valameddig a felséges austriai ház Magyarországon fog uralkodni; vegyen ezen új fejedelem confirmatiót és az ilyen dologban adni szokott ékességeket a török birodalomtól is.

3. A török birodalom felől azon fejedelemségnek határai maradjanak meg a karloviczai békeségnek tractái szerint, úgy maradjanak meg a magyar király részére is azon békeségben csinált határok minden bontogatás nélkül.

4. Ne legyen szabad ezen fejedelemnek ezen fejedelemséghez való jussainak elvesztése alatt akármely keresztyén fejedelemmel, törökkel avagy ezek alatt valóval semminemű szövetséget a felséges austriai ház ellen tenni, annál inkább ne legyen szabad szántsándékos hadat indítani azon felséges austriai ház ellen ugyanazon büntetés alatt.

5. Belső állapota, mely a népre nézendő

úgy mint vallások, törvények, privilegiumok, szabadságok, végezetre, minden ecclesiái és külső dolgok maradjanak azon állapotban, melyben voltak Bethlen Gábor alatt a lelkiismeretnek teljes szabadságában, az Erdélyben és Partiumban bevett négy recepta religiók iránt. Ami pedig a király birodalma alatt maradandó Magyarországot illeti, legyen ez a fejedelem, maga Bécsben küldendő residensi által a Magyarországhban levő protestánsoknak patronusa, szószólója a több, Bécsben resideálni szokott protestáns fejedelmek követivel és residensivel együtt.

6. Az ilyen fejedelemségnek jussának megtartására kötelezzék hittel és királyi parolával magokat a császár és magyar király mind most és azoknak successoraik is, valamikor ilyen fejedelmek inauguráltak; erre vigyázó közbirák legyenek az angliai, svecziai, dániai s prussziai királyok, az imperium státusi, a hollandusok s helvetusok.

7. Köteles legyen ezen fejedelem, ezer lovasal s megannyi gyaloggal hadakozásnak idején az austriai házat és annak confoederatusit a francia hatalmasság és annak akármely ellensége ellen, kikötvén a törökkel való hadat, megsegíteni; kikötvén azt is, ha valamikép a protestánsok ellen a vallás iránt hadakoznék; ezen vitézeknek pedig a császár fizessen.

8. Ha peniglen török ellen volna had, neutralisnak hagyassék mind a két részről, fennmaradván az adófizetésnek terhe, melylyel mind a két hatalmasság elégedjék meg, és semmit egyebet ne kívánjanak; akkoron is penig a kereskedést napkeletre és akármely felé Erdélynek szabad legyen gyakorolni.

9. Az ilyen fejedelem, ha fiúágon deficiálna, az új fejedelemnek választása szabadságában legyen ugyan a státusoknak, de a ki hasonlóképen német legyen s reformatus, és a szerént házasodjék, ha a felséges házban akkor olyan fejedelem-asszony találhatik; de ha az ilyen házassodásra való alkalmatossága nem volna is, mindazonáltal olyan conditiók alatt, a mint megiratott, az austriai házhoz köteles legyen. Ugyanezt kell érteni, ha valamikép az erczherczeg asszony fiu maradék nélkül deficiálna. Hogyha penig az ura előtt meghalván, fiat hagy maga után, az olyan örökösnek fiu ágon való deficiálásáig a más feleségtől való fiai a fejedelemnek az országban ne succedálhassanak. Az erczherczegi házból való felesége is a fejedelemnek, ha a fejedelem maradék nélkül hal meg, az urának az országban ne succedálhasson, hanem a mint fejlebb megiratott, uj fejedelem választassék.

10. Ez a fejedelem tanulja meg a magyar nyelvet, öltözeti penig és szolgálái többire magyar

módra legyenek, a tanácsa pedig egészen az haza fiaiból legyen, felesége pedig soha magyar vagy erdélyi ne legyen, sem pedig valamely privatus embernek leányát el ne vegye, hanem a keresztén fejedelmek házaiból az imperiumban bevett három religión levők közzül házasodjék, avagy görög vallásut vegyen, maga pedig fejedelemségének elvesztése alatt reformata vallásban megmaradjon, a mint ezt maga második Rákóczi György fejedelem a fiának, Rákóczi Ferencznek adott conditióinak VI-dik punctumával megerősítette, melyek is az erdélyi törvényben approbáltattak.

11. Fejedelem Rákóczi uram pedig szentséges római imperiumbeli fejedelemségnek titulussával, és azon jószági helyett, a melyeket Magyarországból elhagy, hasonlókkal Németországban vagy akárholott Magyarországon kívül, az hol t. i. a felséges austriai háznak és a több interessátusoknak ratio statusára nézve alkalmasabbnak, magának pediglen becsületinek és securitásának jobb commoditására leszen, contentáltassék; mely is, csak maga is considerálja, mind magának mind maga nemzetének százszor jobb leszen, mintsem hogy Magyarországból vagy Erdélyben kevés ideig uralkodjék és magát, nemzetségét s házát véghetetlen romlásban s veszedelemben ejtse, mely minden okokra nézve

elkerülhetetlen. Mivel Tököli Imre és Apafi Mihály uramék, mindketten a töröktől confirmáltott erdélyi fejedelmek : annakokáért mind a kettőnek állapotja csendes úton ebben a nagy tractatusban olyan rendben tétessék, hogy vagy most vagy jövődöben ne lennének a felséges austriai ház szemében gerendák, avagy ezen projectált fejedelemségnek kívánói.

12. Gróf Bercsényi uram, Károlyi és hasonló a Rákóczi javaiból contentáltathatnak, és annakfelette Bercsényi uram, a maga tisztére nézve láttatik hogy a méltóságos fejedelem s magyarországi palatinus tisztiben, titulusiban succedálhatna.

13. A magyarországi nép, kinek megmaradása legfőbb törvény, a mediátorok forgolódások által mind lelki mind peniglen külső igaz kívánságokban megvigasztaltassanak és így az engedelmességre és hűségre visszahozassanak, a mely munkát felettébb könnyebbíti, sőt mintegy Magyarországot a békességre erőlteti az az elébb említetett erdélyi fejedelemség és a mik feljebb megmondattanak, melyek elmulván, soha senki a törökkel békességet, Erdélynek megmaradását, Magyarországnak csendességét ne remélje, hanem mindeneket ellenkezőket, úgymint :

14. Avagy azt mondja a török : hogy ő a békességet el nem rontja, hanem kell öneki a maga,

és a maga alattvalóinak, ugymint : Havasalföldének és Moldvának a szomszédság iránt való bátorságára vigyázni, mert nem bátorságos neki a Rákóczi és magyarok személyében olyan hatalmas keresztyén fejedelemnek, mint a francia, szomszédjának lenni; azért ő kénytelen, hogy nem a németektől, hanem a magyaroktól, kivel neki semmi békekességbeli szövetsége nincsen, Erdélyt és mind azt, valamit Magyarországon nem régen a keresztyénségnek annyi vérének hullásával nyertünk volt, visszavegye.

15. Avagy conniveál, és alattomban segíteni fogja s maga protectiója alá veszi Rákóczi uramat, és ennek Magyarországot, Tökölínek Erdélyt, mind a kettőt penig magának, mint adófizetőjét elosztja és odaengedi. — Akármelyike, de ezeknek egyike csalhatatlanul, hanemha a feljebb említett módokon megelőztetik, megleszen. Jaj Austriának, Velenczének, Muszkaországnak, Lengyelországnak és Németországnak, avagy csak bizony nagy és talán megorvosolhatatlan baj!

16. De tegyük fel, hogy a török a békekességnek végeig süket, vak, avagy angyal leszen; a francia és abban a magyarok akár győzzenek, akár győzöttessenek : az hadakozás mindazáltal ő felségének igen nagy hátramaradására leszen, kellvén 30 avagy 40 ezerekből álló hadat tartani,

és ha a dolog sokáig tart s fegyver által igazítatik el, akár megnyerjük akár elveszessük, többire mindegy. Ha megnyerettünk, a következő világos; ha meggyőzzük, Erdélynek s Magyarországnak az hánva s pusztasága marad ö felségének nem az ország, az is peniglen csak a békesség végeig leszen csendes; és ha akkor a török egész erejével kezdi az hadakozást, és mireánk netalám az addig tartó francia hadakozásban elfáradtakra támad, ha valami maradványa a magyaroknak és erdélyieknek valaholott leszen e világon akkor: nem egyebet hanem csak azt várhatni tőlök a mit most, sőt talám gonoszabbakat, ha most fegyverrel leültettetésén, 19 esztendő elfolyása alatt úgy bánanak velek, mint eddig, és boszszuságra ingereltetnek, egészen eltörteni őket a keresztyénség, emberi indulat és maga tulajdon kára nem engedi. Akármint legyen a dolog: akkoron a törököknek és nekik hogy állunk ellenek? micsoda confederatusokkal? micsoda költséggel? micsoda erővel vagy fegyverrel? Mert Spanyolország (adja Isten succedáljon) ha elnyeretik is, több gondot inkább, mintsem erőt és gazdagságot hoz a felséges háznak, ha a francia Párisban, és a török Konstantinápolyban fog uralkodni, és ha Európában mind a külső s mind a belső dolgoknak azon állapotja és ratio statusa

marad meg, a mi most; hát mi leszen abból, ha a fejedelmeknek kedvek azalatt a felséges ház iránt alább-alább száll?

17. Nem jobb-e hát egy kisasszony és a felebb megirt eszközök által, becsülettel megtartani Magyarországot és Erdélyt, megcsendesíteni azokat az országokat, megerősíteni a napkeleti békességet ez közbenvetett falakkal, és ezek által assécurálni Németországot és az egész napnyugoti birodalmat, Galliának reménységét és igyekezetit megrontani, a magyarok és németek között eddig fenntartott nemzetséges gyűlölséget naponként kigyomlálni, a protestansokat s conföderntusokat annál inkább szorosabban elkötelezni, még penig ezeket nem kevés esztendőkre, hanem ha Istennek tetszik, sok száz esztendőkre megerősíteni : mintsem ezeket megutálva, mindeneiket hanyat-homlok veszedelemben taszítani. Szerencsés volt Austria az házaság által való keresetekben, legyen hát szerencsés azok által a keresett jóknak megtartásában is, minthogy tudja már, Erdélyországát sokszor visszanyervén, számtalan költséggel és vérnek omlásával oltalmazta, mégis mindazáltal szerencsétlenül elvesztette.

18. Szükségesnek látszik, hogy kérdések és feleletek által adjam okát azoknak, ezen fejedelemség és a fejedelem személye s mivolta

íránt, a miket javallottam. Azért legyen első kérdés :

Miért kell annak a fejedelemnek németnek lenni, kivált hogy azt magyar projectator javallja? mert ugyanis, mitől irtóznak inkább a magyarok, mint hogy német alatt legyenek?

Felelet :

Egy próféta is a maga hazájában nem kedves, annakokáért egy németnek személyén mind a magyarok mind az erdélyiek könnyebben megegyeznek, mintsem magok közül valakin; bizonyság erre a magyaroknak idegen nemzetből való sok királyok. Oh mely sok bolond kívánói ennek a kisasszonyosság nevezeti alatt tétetett fejedelemségnek mind most mind ennekutána megnémulnak!

Leszen tekinteti mind napkeletről mind nyugotról, az alattvalóktól nagyobb becsületi.

Az ilyen érdemesebb is leszen arra, hogy a császárnak veje és ennek a közbenvettetett falnak szegletköve legyen, a mely az ő házának is ékességére és erősségére legyen.

A német fejedelem személyében Németország vagy az imperium uralkodik, és az ötet s öérette a magyar nemzetet is szorgalmatosabban megoltalmazza, mintsem ha magyar fejedelem volna.

A németek és magyarok között való nem-

zetséges gyűlölség naponként szeretetre változik.

Sem igen törökös, sem igen magyaros nem leszen, sem imez, sem amaz vallás iránt rendetlenül nem buzgólkodik, azaz : sem az törökök barátságával a maga és imperium veszedelmére vissza nem él, mert az ő segítségére semmi szüksége nem leszen, sem a németek ellen valami magyaros idegenséggel nem viseltetik, avagy egyebet nem mozdít, mert arra is nem leszen szüksége, mert tudni fogja, hogy sem a törökök, sem a keresztyén imperiumnak ratio statusa, hogy ő nagyobbra mehessen, mint a miben vagyon, meg nem engedi. A kettős tereh között, a mint Móses Isacharról írja, Gen. 49 : 14., jó dolog a nyugalom. Ez a nyugalomot szerető nép is ötet megháborgatni nem engedi, oltalmazni fogja ugyan a maga örökségét, minden csendes utokon módokon procurálni fogja az ecclesia békeségét, mind a maga országában, mind az udvarban szószólója levén a magyarországi ecclesiának, de gyűlölségből és nagyravágyásból semmit nem próbál, nem is próbálhat, meg sem meri próbálni.

A bárdolatlan, tudatlan magyar nemzetet mind a politiai mind az oeconomiai dolgokban reformálja s excolálja, a napkelet és napnyugatra való kereskedést felállatja, semmi rossznak

sőt az egész keresztyénségnek javának eszköze leszen, melyeket soha magyar nemzetből való fejedelem véghez nem vihetne.

19. Második kérdés :

Miért legyen örökös fejedelem, holott Erdélyországa a fejedelem választásának szabadságát legfőbb bálványának tartja?

Felelet :

A politicusoknak egész könyvek vagy on arról, melyik jobb : az örökös fejedelem-ség-e, avagy a szabad választás szerint való? Az bizonyos, hogy ez Erdélyországnak legnagyobb pestise volt, s innen szármoztanak a sok nagyra való vágyódások, a törökhöz annyi izben való általszökések, a fejedelmeknek erővel való tételek, kufárkodások, belső hadakozások, és nem tudom mennyi gonoszoknak sokasága; restellem, szégyenlem, szánom is ezekről többet írni avagy szólani.

20. Harmadik kérdés :

Miért kell német nemzetből házasodni, még pedig legelsőben a felséges házból?

Felelet :

A német feleségről megfeleltem feljebb a német férjnek személyében; hogy pedig a felséges austriai házból legyen, azt kívánja az országot keziből kibocsátó császárnak s magyar királynak felséges volta, mind a két imperium.

nak békessége, és a sok szóval is ki nem mondható, sok szép hosszú időre terjedő jó dolgok, melyek a magyar nemzetnek és Erdélynek boldogságát, nyugodalmát és dicsőségét szerzik, és a kikért, ha megszerezhetik, az Istennek véghetetlen hálaadással, a császárnak és a mediátoroknak, valakik azt véghezvihatik, örökös köszönettel tartozik.

21. Negyedik kérdés :

Miért legyen mind a két imperiumnak adófizetője, és hogy mind a kettőnek egyaránt tizenöt ezer aranyat adjon, és miért hogy a török ellen való hadban neutralis legyen?

Mind a két imperiumnak békességére és Magyarországnak s Erdélynek magok nyugodalmára nézve, mint feljebb az Isachar példájában meg vagyon mutatva; és a kereskedésre nézve, mely magoknak az hadakozó feleknek és a több keresztyén országoknak hasznos és szükséges leszen; 15,000 aranyban penig alkuttak volt meg Szuliman török császárral.

22. Ötödik kérdés :

Miért legyen reformatus?

Felelet :

1). Mert a nép, a kinek előttejáró leszen, nagyobb részint azon vallásu, vagy lutheránus és oláh. 2). Erdélyországának száz esztendőtl fogva mindenkor reformatus fejedelme vala; láss

erről a 10-dik punctumban. 3). A református fejedelem alatt a katolikusoknak Erdélyben securitások, becsületek és minden szerencséjük épen megvolt, s meg is leszen, melyet a más két vallások és az harmadik, az oláh, katolikus fejedelem alatt magoknak nem ígérhetnek. 4). Hanemha ez Erdélyben így leszen, másként Magyarországon a reformatusoknak és lutheránusoknak minemű securitások lehet? 5). Az egész Európában levő protestansoknak kell itt complacéálni. 6). A török is és az egész napkeleti görög ecclesia, legközelebb pedig a moldvai és havasalföldi fejedelmek, ha megkérdik is őket, ezt inkább akarják. 7). Mert különben soha a religiók iránt való hadakozások és zürzavarok el nem kerültethetnének.

23. Hatodik kérdés :

Miért hogy nemcsak Erdélynek, hanem Magyarország azon részeinek is, melyek régenten Bocskainak és Bethlen Gábornak engedtetek volt, fejedelme legyen?

Felelet :

1). Magyarországnak és Erdélynek bátorságosabb és bizonyosabb állapotjára nézve. 2). Mert az erdélyi fejedelemségnek kezdetitől fogva ezen Magyarország részei, ha nem mindenkor Kassáig is, de legalább a Tiszáig második Rákóczi György fejedelem haláláig Erdély-

hez tartoztanak. 3). A török tekintetire nézve is nem kell ezen mintegy új fejedelemségnek gyengébbnek és alábbvalónak lenni, mint régenten volt Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi fejedelmek idejében. 4). A karloviczai békesség alkalmatosságával elszakasztatott nagy districtusnak, Karansebes, Lugas és Lippa vidékinek, mely legalább is ezer falut befoglal magában, ki kell pótlódnia. 5). Ebben a fejedelemségben a felséges austriai ház maga fog a leánytól leendő unokáiban uralkodni. 6). Ha az történnék, hogy fejedelem Rákóczi uram Magyarországbán a maga jószágában accomodáltatnék, így bátorságosb leszen.

24. Hetedik kérdés :

Miért tiltatik, hogy magyar feleséget ne vehessen ?

Felelet :

Azért, hogy a sógorság ne uralkodjék és grassáljon, és hogy valamely privátus embernek leánya nem érdemes a fejedelmi székre.

25. vagy utolszor. A többi, minthogy magokban elég világosok, kérdéseket és feleleteket nem kívánnak, hanem csak mindezekre az Istennek áldása, és a nagy hatalmasoknak, kiknek ez ajánltatik, kegyelmes magyarázatjok; mert tudják meg azt mindnyájan, valakik ezt olvasásák, hogy a Projectizáns ezeket a török, magyar

és erdélyi dolgoknak csekély ismeretségéből, isteni félelemmel, az egész keresztyénséghez és magyar nemzethez való szeretetiből, ezen nagy szövetséghez és a császárhoz való tökéletes hívéségéből, és végezetre igen jó igyekezetiből írta. Legyen pedig mindezekben az a földön, valamit Isten akar az égben. Amen.

(Kisérő levél az angol és hollandi követekhez.)

Én jó uraim!

A lelki atyafiság és a ti mostani nagy hivataltok kételenített engemet arra, hogy ezt az egy barátom jeles elméjétől származott projectumot nektek elküldjem, a ki is, míg az Istennek eziránt való javallatát nem látja, magát kiadni nem akarja. Éljetek vele, ha nektek tetszik; én úgy gondolom, hogy e nélkül valamelyeket cselekesztek, füstben mennek, jégen építettek. Ha méltónak ítéletek, elküldhetitek azt Hollandiában s Angliában, hogy ott kinyomattassék. Én kérlek titeket, Bertholdi uramon kívül, engemet senkinek ki ne adjatok. A ki vagyok nektek mindnyájatoknak, jó uraim,

atyátokfia és megismert szolgátok.

Anno 1704. in mense aprili.

Én magam pecsételtem s meg visszapecsételtem.

V.

Supplicatio.

Méltóságos gubernium, tekintetes, méltóságos tanácsi és egyéb urifő és nemes és más, országgyűléseken legitime voksolni szokott rendből álló, most itt Szebenben levő becsületes személyek, édes hazámnak unióval egybenkötött fia, és nékem bizodalmas kedves uraim és atyámfiai. Alázatos rabi, Istenhez való imádságimnak (mert a szolgálhatásról én most elestem) ajánlásával és Isten áldásinak kívánásával, kinek-kinek tisztí vagy rendi és személyéhez illendő becsülettel és szeretettel s bizodalommal kell kegyelmeteket ez rabi instántiámmal megtalálnom e következő nagy megbántódásimról; melyben 1. mindenek előtt protestálok, hogy nem úgy szólok mint peres, csak egy szót is, hanem csak mint instans fél. 2. Istenre, lelke idvességére kérem s kényszerítem, hallgasson meg úgy engemet most kegyelmetek, a mint kíván kiki meghallgattatni kegyelmetek közzül, mind ilyen vagy más nagy szükségében az emberektől, mind az ő halála

óráján az Istentől maga Krisztus urunk mondása szerint Math. 7. v. 12.: Valamit akartok hogy az emberek cselekedjenek tinéktek, ti is úgy cselekedjetek önékik, mert ez az egész törvény és a proféták. És ismét, Marc. 11. v. 25. et 26.: Hogy ha eléállatok könyörögni, bocsássatok meg, ha ki ellen valami nehézségtek vagyon, hogy a ti mennyei atyátok is bocsássa meg néktek a ti bűneiteket, mert ha ti meg nem bocsátjátok, a ti mennyei atyátok sem bocsátja meg a ti bűneiteket. Én pedig az én részemről ezen Krisztus urunk parancsolatai szerint kész voltam és vagyok mindennel procedálni az én erőtlenségem szerint, melyet úgy írok kegyelmeteknek, mint a kikiről keresztyénül hiszem, hogy az én boldogtalanságomnak compatiál inkább, mintsem hogy veszedelmemet és véretem kíváná, oka sem levén reá.

1. Tudja kegyelmetek, hogy a minapában úgy mint 3-a maji én betegségem miatt fel nem mehetvén az guberniumban, küldöttem volt fel írásban kegyelmeteknek az akkor fennforgó 3500 gira ezüst materiáról való discursusomat, vagy opiniómat, melyből következett az, hogy ugyan azon nap estve a két itélőmester Henter Ferencz és Simonfi Mihály uramék által igen terhes izenetet tétete nékem, melyre való választételemet a két megnevezett mester írásban is vevé, és én is mondám, hogy írásban authenticice kívánom ö

kegyelmektől mind az izenetet, mind az választélemlét, mert énnekem életemnek, becsületemnek veszedelme forog benne.

2. Tudja kegyelmetek, 4-a maji noha betegen, de felmenék a tanácsban, és igyekezém kegyelmetek scrupulusát kivenni.

3. Tudja kegyelmetek 5-a maji azon két ítélőmester által mint denunciáltaték énnekem solemniter nomine gubernii, hogy a tanácsban ne menjek usque ad decisionem suae majestatis, hanem üljek veszteg az szállásomon; erre is mit feleltem, tudja a két ítélőmester, hogy tudnillik engedelmeskedem, de kérem a guberniumot, hogy az ő felségéhez való informatio-adással ne késsenek, és felküldése előtt adják párban nékem, hadd menthessem én is magamat, és menjen úgy fel mind a két informatio ő felségéhez ad decisionem. Noha talám jobb volna az ilyeneket magunk között megcsendesítenünk, mintsem a felséges udvart ebben a nehéz időben efféle kedvetlen materiákkal búsítanunk, kiváltképen hogy a postai communicatio is így elbomlott. Kivánám osztán, hogy erről is adassék authenticum testimonium nékem ő kegyelmektől, de énnékem mai napig sem adatott. Nagy bizodalommal kértem azért nagyságtokat, kegyelmeteket, és az igazságra s unióra kényszerítem, hogy azt a két testimoniumot énnekem

ő kegyelmekkel adassa ki; a méltóságos gubernium nevével ő felségéhez ez iránt adott informatio adassék ki énnékem, hadd menthessem magamat, mert azokat, úgymint becsületem s életem oltalmazására szükséges praerequisitumokat nem denegálhatni énnékem az igazság szerint.

4. Látván én becsületemnek elesésiben való civilis halálomat, és abból várhatván ezt is, a miben már most vagyok, mint az Isten után való atyámhoz úgy folyamodtam, a mi kegyelmes urunkhoz ő felségéhez expressus szolgám és alázatos supplicatióm által, melyet az uraknak félelmes volta miatt iteráltam is, és ha elmehettek, eddig ott is vannak az ő felsége kezében. Mik következtek ezekből, és signanter az én Bécsben való küldetésemből? *a.)* Salati János nevű, vékony konyhámhoz most látó hitván jobbagy szolgámnak és vöm Técsi nevű szolgáljának és magának is nyavalyás Teleki Sándornak megfogása. *b.)* Az én ártatlan és soha bizony meg nem szeplősedett lelkem ismeretinek olyan nagy gyanúban való hozása, hogy contra Tripat. P. 2. T. 27. rám vallatának, et quidem ante exmissionem és az én Szent-Kereszti András uramnak és ágensemnek Pano Stephano által Bécsben irt levelemnek hírem nélkül való felnyitása, mely fasciculusban volt Kálnoki Sámuel, Bethlen

László, Püspöki Péter, és nem tudom mind hány jóakaróimnak, és azok között egy régi barátomnak az hollandus követnek szóló levél is, mely követ most az anglus követtel együtt mediator pacis inter suam majestatem et hungaros, és 14. esztendőtol fogva való barátom nékem. Azon fasciculusban voltak sok más becsületes ittlevő urak, főemberek levelei is, úgy tudom, a gubernátor uram, Keresztesi uraméi és mind Bécsbe szólók. *c)* Az én szomorú és igen erős szoros fogságom. *d)* Leveles ládám lepecsétlése. 5. A fiscalis director neve alatt notára való evocáltatásom. *e)* Szegény feleségemnek, leányomnak, unoka vejemnek apjokon való rettenetes és vagy kétségbe vagy kórság vagy gutaütésbe ejtő szertelen keserőségek. *f)* Nékem 62 esztendős koromig keresett becsületemnek a világ előtt való prostitutiója; melyekből noha lelkem isméreti tisztasága, Istennek és császáromnak kegyelmeisége örvendetes kiszabadulást ígér, de mégis kivált ebben az udvarhoz való communicatio megrekedésében, mint erőtlen embert környülveszen minden nap a gyalázatos halálnak félelme, melyen nem értem csak a hóhért, bizván Istenben, hogy az nem talál, hanem az áruló név alatt való halált, ámbár az, az ilyen vén emberen hamar megeshetvén, csendes és természet szerint való légyen is. *g)* Egész házam-

nak kivált sok adósságaim miatt való elromlásának félelme. *h)* Ez számtalan szomorú gondolatoknak, Sátán kísérteteinek és minden ilyen állapotban szokott, és csak attól a ki szenved, sőt még attól sem egészen leírható anxietásoknak félelme. Oltalmazzon Isten minden keresztyén atyámfiat ilyenről.

5. Juthat kegyelmeteknek eszében, már most proxime 19-a junii, mikor szinte ágyamban lefekünni akartam, éjtszaka 10 s 11 óra között, mint lött arestáltatásom, melyet ha az akkori perturbatiómba jól eszembe vehettem, az úr Haller István uram így adá elé: *Illustrissime domine comes, detecta sunt vestrae dominationis talia negotia contra suam majestatem, propter quae gubernium vestrae illustritati indicit arestum, et praeparet se ad judicium; melyet Acton uram így subsumála: Illustrissime domine comes, ad requisitionem inclyti gubernii excellentissimus dominus generalis commendans ex mandato suae majestatis dat arestum, et quidem strictissimum vestrae illustritati, quare eat ad locum sibi in hunc finem destinatum. Rettenetes mennykö, Isten kegyelmetek házát hasonlótól oltalmazza.*

6. Legközelebb 21-a praesentis déltájba mint lött notára való evocáltatásom, director úr nevére, arról relatoria exstál, melynek is in suo

competenti foro et debito tempore leendő törvényes agitatioját én akkorra hagyom, melyről is protestálok; hanem most csak illetem annyiban, a mennyire ehhez az instantiához kívántatik, és nemcsak magamért, hanem azért, hogy az ő felsége szolgálatjának, ennek az hazának közönséges javának boldogulása és a kegyelmetek törvényeinek, szabadságinak, személyeinek állapota úgy kívánja, az én ítéletem szerint, indispensabiliter és elmulthatlanúl.

7. Emlegetett abban director úr egy manifestumot vagy projectumot, melyről azt írja, hogy az által az napkeleti hatalmas nemzetnek alkalmatosság adatott ennek az országnak visszavételére, és hogy elhihető jelenségek is volnának, hogy azon projectum az pogányság kezében is ment volna már. Erre nézve azért, úgy mint uramnak igaz híve és hazámnak igaz fia, azt kérdem nagyságtoktól, kegyelmetektől: ha az a projectum és annak kihirdetése olyan veszedelmes, a mint ő kegyelme feltette, hogy-hogy agitáltathatik itt publice? Úgy kell pedig lenni necessario, ha nékem tulajdonítja, és ha engem akar véle megszenteltíztatni, sok kezen, szemén, nyelven, fülön, sok disputatiókon punctatim kell megfordulni, mind itt, mind Bécsbe. És nem director uramra fog-e illeni ama mondás: turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum. Si per

talem propalationem servitium suae majestatis et patriae perverteretur, vel jam perversum esset, nem én volnék az oka, és nem én tartoznám Isten, a császár, az haza, és a posteritás előtt róla számot adni. Jusson eszébe nagyságtoknak, kegyelmeteknek, a Sárosi és Jósika Imre uram peribe ő felsége megtiltotta : ne judicium publicetur, melyre nézve a voksokat is egyenként in secreto szedettük bé az ítélőmesterekkel; az az actio pedig árnyék volt ehhez képest, kivált director uram hypothesis szerint.

8. Ha én olyan ember volnék, a mint director úr feltette az ő kegyelme idézése szerint, az én fejemnek el kellene esni gyalázatosan, és az én jószágomnak is részem szerint még az gyermekeimtől is el kellene veszni, azt pedig in generali, legali et reali diaeta kellene végbenvinni, az mi hazánk törvénye szerint; az ellen való dolgot bizony sem a mi kegyelmes urunk, sem méltóságos generális úr nem kíván nagyságtoktól, kegyelmetektől, kivált ahon az sietésben semmi haszon, et in mora nihil periculi, mert ha én ma legitime megölettetném, vagy másként meghalnék is, avval az ő felsége dolgai jobban, és az ellenségei rosszabbul nem folynának. Életem is az ellenséget Szebenből egy szálnyéra sem segítené, ha hitetlen volnék is, melyet tagadok; ő felségének pedig és hazámnak talán még

használhat valami keveset. Hogy ha penig ártatlanul elvesznék, ultra malam famam ad posteritatem etiam vindictam cum Abele clamaret meus sanguis. Abba penig bizonyos vagyok, hogy az én jó kegyelmes uram, nemhogy ártatlan véretem kívánná, de még ha vétettem volna is, mégis az én sok szolgálatomért és maga kegyességeért megkegyelmezne, mint látom sok apertus rebelliseknek is cselekszik, és én ha bűnös volnék is, bizony csak azt mondanám: Domine ne congrediaris cum servo tuo, és nem perlenék.

9. In causa laesae majestatis decisionem sua majestas dominis statibus non concessit, sed praecise sibi reservavit, et quidquid in tali casu gubernium vel status fecissent, opinionem tantum nominavit, non decisionem, quod maxime notandum est, vide resolutionis Alvinczianae Art. 4. sic sonantem: Sacra caesareo regia majestas inter graviores causarum censenda statuit crimina laesae majestatis, perduellionis, prodicionis et alia, quae statum et tranquillitatem publicam respiciunt, super quibus gubernii votum seu opinionem quidem libenter audiet, decisionem autem, tamquam rem ad regem immediate spectantem sibi reservat. Et diplomatis Art. 4.: Salvo in gravioribus recursu ad regem. Bizony Szász Jánost, ha a criminalis processus secundum municipale

nationis meg ne ölje, quidquid contra regiam majestatem fecisse allegabatur, et per nos propterea condemnabatur, tantum ut opinio ad suae majestatis decisionem mitti debebat. Quamvis non agebatur ille reus laesae majestatis praecise, sed alii casus notae infidelitatis ipsi intentabantur. Ez a mostani gyülekezeti penig nagyságtoknak, kegyelmeteknek, attól az ötlet sententiázta gyűléstől is messze jár. Mennyi úr, főember nincs itt most, a ki akkor itt volt? Hol vannak a vármegyék, székek követői? Hol az instructiójok? Hol a tábla? Hol a prokátorok, a kik itt voltak akkor? De hiszem bizony kegyelmetek is in conscientia ezt diaetának nem tartja. Ha ki penig azt vetné: hát immár, hány embert notáztunk meg, ezen az 7 vagy 8 hónapi gyűlésen? arra maga kegyelmetek tam in conscientia, quam in suo proprio super istis nótarum speciebus primo concluso et cum excellentissimo domino generali communicato, et a sua excellentia approbato feleljen meg magának. Notatio processualis ab alicujus manifesti suae majestatis hostis pro notato declaratione articulari, toto caelo differt, hanc etiam si tantum decem vel pauciores essemus, facere possemus, vi horum verborum homagii ab omnibus praestiti: Amicorum domini mei amicus, hostium hostis ero. Sed ad processualem notam, ubi de vita incatti agitur juxta

Decreti Tripartiti P. 2. T. 75. multa solemnia et legalia requiruntur, quae hodie isti congregationi Cibiniensi desunt. Továbbá. Etiam quod ad materiam. Ha olyan nagy farka vagyon annak a director uram feltette irásnak, ha olyan nagy és olyan obfuscata és magával a publicatióval is veszedelmet csinálható : az olyan a királytól magának reservált materiának a discussióját tam praesentium, quam futurorum vel posteritatis ob respectus, hogy hogy venné hát kegyelmetek csak ennyin magára absque praevia informatione et resolutione suae majestatis? prokátorokat is ilyen rettenetes nagy dologra hol vegyek most itt Szebenbe? És így ha ő felségétől jött volna is speciale mandatum az én prosecutióról, (mely, úgy tudom, nincs) úgy is tartoznék nagyságtok, kegyelmetek remonstrálni, hogy most legitime nem lehet, ő felsége penig illegitimus processusra nagyságtokat, kegyelmeteket nem kényszeríti, a mint meglátszik Jósika, Sárosi és Nagyszegi ellen való processusról irt ő felsége kegyelmes decretumiból; sarlós boldogasszony napja juristitiumot is csinál.

10. Ezekre a praemissákra és ezeken kívül sok számtalan mind az ő felsége szolgálatját, mind az haza törvényét és javát, mind kegyelmeteknek és maradékinak megmaradását néző okokra nézve ne praecipitálja kegyelmetek ezt a

dolgot, hanem, minthogy látom én, hogy méltóságos generális uram ebbe az én dolgomba, noha mint igaz hive ő felségének vigyáz és zelál, mindazáltal est mere permittens et assistens gubernio, az arestomot is ad requisitionem gubernii cselekedte : remonstrálja kegyelmetek ő excellentiájának, hogy sat cito, si sat bene, nihil autem bene nisi quod juste et legitime. Ha már halálom senkinek sem használ, sőt ártana, Isten, a világ és kinek-kinek conscientiája előtt, elhiszem, senki és kivált ő excellentiája mint jólelkű nagy ember, és jó uram patronusom, nem is intendálja, nincs is árnyéka is miért. Akár az ellenség operatióiból vagy egyéb akármiből vehető suspiciókra, apprehensiókra, mert ahhoz nékem semmi közöm, akár szavaimnak vagy egyszeri másszori irásimnak elmagyarázására nem lehet törvényt tenni. Ha én áruló lettem volna, ki tart olyan bolondnak, hogy innét a kökertből, mindennapi veszedelmemen elkezdtem volna? nem vehettem volna-e szabad mezőt magamnak az olyan dolog folytatására? de gondolatomba sem volt. Az egész esztendőben a kapún sem voltam ki, két rossz szekeres lovamon kívül még csak paripám sincs egy is. Itt Szebenbe penig mit tudna a legnagyobb áruló is végbe vinni, ha úgy megbolondulna is valaki? De ezek maradjanak, tudja az Isten.

11. Hanem mindezeket az actákat, és azt a directortól nékem imputált irást is, és az hollandusnak irt levelet tam in originali quam in authentico transumpto, quo secretius facto, et quo citius eo melius küldje fel ö excellentiájával együtt kegyelmetek ö felségének; mely is sive post, sive ante apertionem litterarum, bár régen ment volna fel az ö felsége kezébe, mert bizony oda ment volna az régen, eddig, ha fel nem bontották volna is itt. Azonban valakinek akarom, libere, és kivált ö felségének én is hadd irhassak mellette, lássuk ö felsége mit resolvál felöle; hiszem ö felsége maga érzi legjobban meg, ha laedáltatik, akár azt parancsolja ö felsége, hogy itt Erdélybe servatis de jure servandis prosequáltassam, úgy hiszem addig Isten rendes törvényes diaetára és procuratorokra is ad alkalmatosságot, — akár azt parancsolja, hogy mint Sárosi menjek Bécsbe, melybe most is, csak generális uram akarja, találok én módot, feleségem, gyermekim és parolám pro cautione itt maradván, hogy nem más hová, hanem oda megyek, és minden dolgaimról számot adok, és az ö felsége kegyelmes lábaihoz leteszem a fejemet, akár életre akár halálra. Azt pedig megkivánom, hogy a nékem imputált irásnak transumptumát az ítélőmesterek és secretarius énelöttem conferálják, pecsételjék, extradatozzák, egy authenti-

cum párt adván nékem is benne, hogy valamiképen ő felségéhez ne menjen valami más egyéb az én veszedelmemre, nevem alatt csinált vagy deprá-vált irás. Hiszem ha én kezem írása, (a mint a director feltette) ha akarnám sem tagadhatnám meg, azt penig hogy ki munkája (mert sokszor más csinálja, más írja) és minden ahhoz tartozókat megmutat az idő, mert arról most nem szólhatni; más az, hogy ő felsége már sok esztendőtol fogva jól ismért engemet és az én írásomat, stylusomat jól isméri, mert bizony sokszor olvasta, és adja az én Istenem, hogy ő felségének magának magam adhassak számot erről is; bizom az én Istenembe, hogy bizony úgy jövök az ő felsége serena faciese elöl ki, mint az arany a tűzből. Mert kiváltképen a miolta Isten ezt az hazát az ő felsége birodalmába adta, tudván én ezt, hogy ez az Isten rendelése, az Isten dicsősége után az ő félelmében ezt az hármat örökké összekötöttem : 1. A királyhoz való hivséget. 2. Az hazámhoz való igaz szeretetet. 3. És az én keresztyén reformata vallásomhoz való buzgóságot. Melyet a diploma-csináláskor ama boldog emlékezetű nagy két minister Kinski és Stratman urak, mind az ő felsége nevével, mind magok képében kegyelmesen recognoscáltak és (absit jactantia) bizony dicsérték jóval, látták is. Ha én az director intentiója szerint elesném,

bizony most is azért az háromért, és saltem ex parte satanae az utolsóért, úgymint vallásom buzgóságaért esném el, melyet suo tempore megtud, nemcsak nagyságtok, kegyelmetek, hanem minden ember. Azért penig meghalnom is énnékem nemcsak kötelesség, hanem öröm és boldogság volna.

12. és utolszor. Minthogy penig én vénségemre nemcsak becsületemtől suspendáltattam, hanem erős fogságban is tétettem, contra prerogativam nobilitarem, Appr. Const. P. 3. T. 6 Tripart. P. 1. T. 9. et alibi in juribus nostris expressam. A tanácsból való kitiltás és ab officio való suspendálás is az én tudtomra sine speciali mandato suae majestatis hogy szabados nem volt, bizonyosság a Sárosi János uram minapi dolga, úgy arestálás is, törvényes prosecutio is; mert ő szegény egész natio rebelláltatásával vádoltaték, mégis az ő felsége speciale mandatum nélkül sem személye, sem becsületi meg nem illettetett, sem nem evocáltatott. Mely is bár csak a tanácsi rend iránt observáltatnék, mert ez énnékem nehéz, hogy ex collatione temporis et omnium circumstantiarum, úgy hiszem, hogy ő felsége, az én jó kegyelmes uram speciale mandatum, úgymint a Sárosi dolgába énirántam naturaliter ide meg nem jöhetett, legalább én nem tudom. Sárosinak penig az megmutattatott

és osztán úgy arestálták, prosequálták. És így igen keserves az én lelkemnek, hogy tiszteimre és minden egyéb a világtól nézni szokott tekintetekre nézve nálamnál messze allábbvaló embernél tétettem alábbvalóvá, és boldogtalanabbá ebben a casusban. De azt mondom Dáviddal : Jómra lött, uram, nékem, hogy megaláztál. Hogy azért usque ad resolutionem et decisionem suae majestatis, becsületembe, szabadságomba integre restituáltassam, bizodalmason kérem és omni jure kívánom nagyságtoktól, kegyelmetektől, és kegyelmetek intercessiója által méltóságos generális uramtól. Ugyan is, si accusasse vel suspicari sufficiat, quis erit innocens, et ante convictionem quare poena? Bizony büntetés penig a civilis mors in honore et carcere és annak is a nagyja én rajtam. Hát micsoda büntetés az ártatlan feleségemen s menyecske leányomon, Isten ne ismértesse meg a kegyelmetekéivel! Én ugyan az ő felsége resolútiójáig, ha generális uramnak, nagyságtoknak, kegyelmeteknek úgy tetszik, a tanácsba nem kívánkozom. A szebeni kerítés, feleségem, gyermekeim és minden javaim, (mert énnekem Szebenén kívül semmim sincs) elég cautio el nem szökésemről. Et quod maximum, innocentia et pura conscientia. Miért szökném? hanemha azért, hogy Istenemet, conscientiamat ellenségemmé tegyem és elveszszek mind Istenbe

mindlelkembe. Énnekem úgy tetszik, az énvénségem az én uramhoz mutatott nagy hiveségem és édes hazámhoz való nagy szeretetem megérdemli nagyságtoktól, kegyelmetektől, a maga törvénye pedig ugyan imponálja is nemcsak ezt az igazságos ő felsége eleibe való remonstratiót, hanemha vétettem volna is, úgy is megérdemlené a mellettem való intercessiót is. Instálok azonis, ha Bécsből vagy szolgám vagy válaszom érkezik, ne rekesztessenek el tőlem, ne periclitáljanak, vigye végbe kegyelmetek ő excellentiája előtt, ne rekesztessem az uramtól el.

Isten a maga dicsőségére, édes hazánk javára és kinek-kinek lelke csendességére igazgassa és segítse nagyságtokat, kegyelmeteket. Én pedig maradok nagyságtokért, kegyelmetekért mindennap imádkozó rabszolgája és igaz atyjafia szebeni fogságomba

Gr. Bethlen Miklós.

Anno 1704. 28-a junii.

VI.

Szeretettel szolgálok, és Istentől minden áldásokat kívánok kegyelmednek édes nénémaszszony. — Úgy hallom : hogy tegnap arra vetettek az urak, hogy megpirongata a generál, hogy én irtam valamit : — de én, Isten látja, nem irtam semmit, csak reménkedtem, hogy ha az én édes uram Bécsbe apellál, ereszsze fel az dolgát, és azt irtam, hogy már megsententiázta az ország. — Ennél egyéb nem volt benne; bizony olyan supplicatio, hogy sem angyal, sem ördög érte nem haraghatott volna; hanem az kurucz-büz volt; azért haragudt. Ha az úr kívánja, én felküldhetem az párját. Irhatom panaszul kegyelmednek, hogy nem hittem volna, hogy az én szegény urammal ezt cselekedjék; átkozott ember az, a ki az erdélyi emberek törvényére kel; nekem az úr mind azt mondta, hogy bizony meg nem sententiázza! Úgy biztam én abba az szóba, hogy mint a kösziklához; mert bizony ha az urak nem akarták volna, semmi nem lött volna. — Bár csak most cselekednének igazságot; bizony ha megtiltják az apellátiót országostól, bizony lekötik az magok nyakát, és az haza törvényét elrontják, és a világ előtt is szép becsü-

letek, hírek lesz a kálvinistáknak, hogy a vallásához való hűségeért ölték meg. Úgy látom, hogy nincs könyörületesség; bizony az pogány megszánta volna az embert ennyi kérésre; de úgy látom, itt nincs könyörületesség, az az, ki keresztyénnek tartja magát. — Az pogány elbocsátja hitin a rabját a saczczát keresni, itt feleségét, gyermekét sem bocsátják hozzá. Úgy látom immár halada napja az asszonynak. Mondja kegyelmed alázatos szolgálatomat; Istentől sok házával; kérem, hogy szóljon az úrnak, hogy legyen mellettünk már az utolsó dolgon; mert ha az én uram meghal, nem az német lesz az oka, hanem az, a ki szántsándékkal adá az kardot az kezekbe; és arra is kérem az asszonyt, hogy szólana : hogy hadd mehessek az édes uramhoz; attól félek, hogy a guta megüti, és egy szót sem szólhatok szegénynyel; az Isten nevébe szánjanak meg ő nagyságok; bizony senki sem menti meg az lelkét Apor uramnak; bizony ha ő egyedül kálvinista lött volna, ez az én édes uramon nem esett volna, szép becsületének híre mehet más országba, az ott való kálvinista embereknél.

Kegyelmed megkeseredett atyjafia

Rhédei Julia mp.

(Vége.)

В. ДАНИЛОВ
КОПИСТО
В. ДАНИЛОВ

BOCHNAJ A.
KONVEKTO
BUDAPEST

